VIRGINIJA
VASILIAUSKIENĖ

KONSTANTINO SIRVYDO PUNKTAI SAKYMŲ

PIRMA DALIS

PUNKTY KAZAŃ KONSTANTEGO SZYRWIDA

CZĘŚĆ PIERWSZA

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

KONSTANTINO
SIRVYDO

PUNKTAI SAKYMŲ

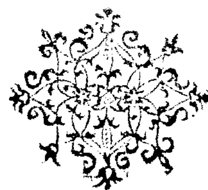
PIRMA DALIS

PUNKTY KAZAŃ

KONSTANTEGO
SZYRWIDA

CZĘŚĆ PIERWSZA

VILNIUS
2016

VIRGINIJA
VASILIAUSKIENĖ

KONSTANTINO SIRVYDO PUNKTŲ SAKYMŲ

STRUKTŪRA, TURINYS IR ŠALTINIAI

MONOGRAFIJA

PUNKTY KAZAŃ KONSTANTEGO SZYRWIDA.

STRUKTURA, TREŚĆ, ŹRÓDŁA

MONOGRAFIA

VILNIUS
2016

Recenzavo:
prof. habil. dr. Bonifacas Stundžia
prof. dr. Paulius Vaidotas Subačius

Kritinio leidimo rengimą rėmė

VL.K

VALSTYBINĖ LIETUVIŲ KALBOS
KOMISIJA

Kritinio leidimo leidybą rėmė

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

VL.K

VALSTYBINĖ LIETUVIŲ KALBOS
KOMISIJA

ISBN 978-609-411-164-8 (bendras)
ISBN 978-609-411-176-1

JĖZUITO
JONO
BRUŽIKO
(1897–1973)
ATMINIMUI

TURINYS

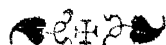
III.

Punktų sakymų struktūra ir turinys 105

IV.

Punktų sakymų intekstai ir jų identifikavimo būdai 168

V. Lietuviška religinė ir biblinė terminija *Punktuose sakymų* 191

ĮVADAS

Monografijoje „Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* struktūra, turinys ir šaltiniai" publikuojami tyrimai didžiąja dalimi yra tekstologinio pobūdžio ir apima ne tik *Punktų sakymų* (PS) lietuvišką, bet dažnai ir lenkišką dalį bei lotyniškas marginalijas. Apsiriboti vien lietuviškos teksto dalies tyrimu būtų buvę metodiškai klaidinga, nes visi trys PS tekstai yra glaudžiai susiję ir atsiskleidžia tik tiriami kartu. Ši monografija orientuota į PS teksto struktūrą, turinį, pamokslų ir perikopių teksto šaltinius, biblinės terminijos kilmę ir jos šaltinius ir šio pamokslų rinkinio sąsajas su kitais panašaus pobūdžio rašto paminklais – Daukšos, Jaknavičiaus, Wujeko veikalais, o tiriant terminiją iš dalies ir Mažvydo, Vilento, Bretkūno darbais. Pirmiausiai buvo koncentruotasi į tuos tyrimo aspektus, be kurių buvo neįmanoma parengti kokybiško PS kritinio leidimo teksto: spaudmenis, rašybą, skyrybą, korektūros klaidų tipus, PS perikopių ir pamokslų teksto šaltinius. Knygoje pateikiami spaudmenų, rašybos, skyrybos, korektūros klaidų ir pamokslų šaltinių aprašai padės naudotis pirmosiose dviejose knygose skelbiamais PS tekstais ir juos toliau tirti. Tradicinis tokio pobūdžio darbams PS kalbos aprašas šioje knygoje atskirai nepateikiamas, bet įvairių kalbos lygmenų (leksikos, fonetikos, morfologijos, sintaksės) duomenimis remiamasi visuose šios knygos skyriuose. Statistiniai duomenys monografijoje pateikiami pagal šių eilučių autorės Lietuvių kalbos institute parengtą PS konkordanciją.

Svarbiausias šios monografijos tikslas – remiantis išskirtų PS teksto sluoksnių ir nustatytų pamokslų šaltinių analize, iškelti naujus tyrinėtinus PS aspektus, kurie taptų postūmiu būsimų naujų knygų apie Sirvydą ir jo darbus radimuisi ir inicijuotų apibendrinamojo pobūdžio darbus apie senąją lietuvių raštiją. Šiuo tyrimu siekta ne pateikti vienareikšmius atsakymus į iškeltus klausimus, bet nužymėti dar gilesnių ir išsamesnių ateities tyrimų perspektyvą.

Monografijoje keliamos prielaidos apie naujesniojo ir senesniojo kalbos sluoksnių susipynimą skirtinguose PS kalbos lygmenyse – rašybos, morfologinių formų vartojimo, terminijos, sintaksinių struktūrų.

Monografiją sudaro penki skyriai.

PIRMASIS SKYRIUS apima šiuos bendro pobūdžio dalykus: Sirvydo biografiją ir jo svarbiausių darbų aprašą; Sirvydo pavardės formos tyrimo istoriją; PS egzempliorių sklaidą Lietuvos ir užsienio bibliotekose; PS tyrimų apžvalgą ir pastabas apie tolesnes PS tyrimo perspektyvas.

Sirvydo gyvenimas ir veikla aprašyti remiantis Franzo Spechto, Vaclovo Biržiškos, Konstantino Jablonskio, Pauliaus Rabikausko, Zigmo Zinkevičiaus jėzuitų istorijos, bibliografijos ir archyvų studijomis. Aprašant Sirvydo senojo (~1620) ir vėlesniųjų žodynų santykį pasinaudota Kazio Pakalkos ir Vinco Urbučio tyrimais.

Skyrelyje apie PS egzempliorių sklaidą Lietuvos bibliotekose aprašytas VU bibliotekoje saugomas egzempliorius, kurio 8 pirmieji puslapiai skiriasi nuo kitų egzempliorių, ir pateikiamos šių puslapių iliustracijos.

PS tyrimų apžvalga pradedama Leono Montvydo, Richardo Garbės ir Franzo Spechto PS teksto perleidimų pristatymu didžiausią dėmesį sutelkiant į Spechto fotografuotinio leidimo įvadinę studiją. Toliau šioje tyrimų apžvalgoje trumpai pristatomi Kazio Pakalkos dviejų Sirvydo žodynų leidimai ir susikoncentruojama į svarbiausius Jono Kabelkos, Vaclovo Biržiškos, Jurgio Lebedžio ir Zigmo Zinkevičiaus PS perikopių autorystės ir sąsajų su kitais evangelijų vertimais tyrimų rezultatus. Čia taip pat apžvelgiami Zigmo Zinkevičiaus darbai PS genezės ir tarmės klausimais, įvardijami svarbiausi lietuvių istorinės sintaksės tyrimai, kuriuose buvo remtasi PS tekstu.

Pastabose apie PS tyrimo perspektyvas pamėginta nužymėti tolesnių PS tyrimų kryptis jungiant ir apibendrinant senųjų raštų tyrimų duomenis.

ANTRAJAME SKYRIUJE aprašyti PS spaudmenys, rašyba, skyrybos ypatumai ir korektūros klaidų komentavimo strategija.

Tiriant PS spaudmenis, buvo koncentruotasi tik į mažiau ištirtus arba probleminius jų vartojimo PS tekste atvejus. Tokiais laikytini: diakritikų formos ant spaudmenų įvairavimas, spaudmenų su diakritikais atliekamos funkcijos, pučiamųjų priebalsių ir afrikatų žymėjimo ypatumai. Visi PS vartojami spaudmenys pateikiami spaudmenų lentelėje nurodant jų funkcijas. Čia taip pat įdėtos spaudmenų su diakritiniais ženklais iliustracijos.

Rašybos dalyje įvertintas lotynų ir lenkų kalbos įtakos pobūdis ir mastas ir aptarti svarbiausi balsių, priebalsių ir dvibalsių rašybos ypatumai, žodžių rašymo kartu ir atskirai specifika ir didžiųjų raidžių rašymas. Atskiruose skyreliuose išanalizuoti asimiliacijos paveiktų skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių žymėjimo ir [e] žymėjimo po minkštojo priebalsio atvejai.

Aptariant PS skyrybą, susitelkta į PS I ir PS II dalies lietuviško teksto skyrybos skirtumus ir santykį su lenkiško teksto skyryba, skyrybos ženklų vartojimą citatų įterpimo į autorinį tekstą atvejais ir lotyniškų ir lenkiškų biblinių tekstų skyrybos poveikį PS lietuviškam tekstui.

Korektūros klaidų apraše susistemintos įvairių tipų klaidos: teksto rinkimo, maketavimo, nekokybiško atspaudo, klaidos, galimai sąlygotos rankraščio ypatybių. Skyrybos klaidos aprašytos atskirai pagal griežtai apibrėžtus principus.

TREČIAJAME SKYRIUJE tiriama PS struktūra, pamokslų tekstų turinys ir pamokslų ir perikopių šaltiniai. Skyriaus pradžioje pristatomos įvadinės ir pagalbinės PS dalys: dedikacijos, pratarmės, indeksai. Didžiausią šio skyriaus dalį sudaro PS perikopių ir jų sąsajų su Mikalojaus Daukšos postilės perikopėmis, Jono Jaknavičiaus *Ewangelie Polskie y Litewskie* ir Baltramiejaus Vilento *Evangelijomis bei epistolomis* tyrimas. Čia taip pat aptarta atskirų pamokslų ir jų punktų apimtis, pateikiama jų turinio ir sandaros analizės pavyzdžių. PS citatų ir autorinio teksto sluoksnių santykis parodytas išanalizavus du PS I ir PS II pamokslų punktus. Taip pat aprašyta šių dviejų punktų citatų vertimo į lietuvių kalbą metodai. PS tekste išskirtų Psalmyno citatų vertimai palyginti su Jono Rėzos *Psalteru Dovydo*.

KETVIRTAJAME SKYRIUJE aprašyti PS vartojamų biblinių ir autorinių citatų ir parafrazių atpažinimo ir jų įterpimo į autorinį tekstą būdai ir svarbiausi jų perteikimo lietuvių kalba ypatumai. Autorinės citatos ir parafrazės PS tekste buvo identifikuotos remiantis *Patrologia Latina* ir *Patrologia Graeca* ir pirmaisiais arba kritiniais leidimais. Lietuviško PS teksto biblinės citatos ir parafrazės buvo išskirtos pagal *Biblia Sacra Vulgata* tekstą. Identifikuojant citatas ir parafrazes taip pat buvo naudotasi Wujeko Biblijos vertimais. Be to, šiame skyriuje pristatytos PS tekste atpažintos biblinės aliuzijos ir hagiografiniai pasakojimai.

PENKTASIS SKYRIUS skirtas PS religinės ir biblinės terminijos bruožams išryškinti ir šaltiniams iškelti. Jame, remiantis PS vartojamais dubletiniais žodžiais, tiriamas PS terminijos santykis su ankstesniais – Daukšos, Bretkūno, Mažvydo – religiniais raštais ir senuoju (~1620) Sirvydo žodynu. Sirvydo vartotuose dubletuose išskirtas skolinių iš rusėnų ir rusėnų arba lenkų kalbų sluoksnis, remiantis Wojciecho Smoczyńskio *Słownik etymologiczny języka litewskiego* ir Vinco Urbučio slavizmų senojoje lietuvių kalboje tyrimais. Tirta PS terminijos dalis aprašyta ne izoliuotai: Sirvydo vartoti terminai, remiantis jo biblinių citatų vertimais, susieti su Vulgata, Wujeko Biblijos vertimais ir ankstesniuose lietuviškuose religiniuose raštuose vartotais atitinkamais terminais. Keliamos prielaidos dėl bendro religinės terminijos sluoksnio išplitimo lietuvių gyvenamose teritorijose ir mėginimų terminiją atnaujinti pasitelkiant dubletus.

Šios monografijos, kaip ir viso Sirvydo *Punktų sakymų* kritinio leidimo, rengimą ketverius metus (2008–2011) rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija pagal Valstybinės kalbos norminimo, vartojimo, ugdymo ir sklaidos 2006–2015 metų programą. Leidyba dvejus metus (2014–2015) buvo finansuojama Lietuvos mokslo tarybos pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą (projekto Nr. LIT-8-18; projekto vertė 56186 eurų). Abiejų projektų koordinatorius – Lietuvių kalbos institutas.

Labai ačiū Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* kritinio leidimo bendraautorei kolegei Kristinai Rutkovskai už bendradarbiavimą visais šio leidimo rengimo etapais. Šis kritinis leidimas – abipusių pastangų ir darbo rezultatas.

Autorė ypač dėkinga už nesavanaudiškas konsultacijas ir išsakytas pastabas recenzentui profesoriui Pauliui Subačiui, kuris patyrusio tekstologo žvilgsniu daug prisidėjo prie šios monografijos duomenų klasifikacijos pagerinimo, terminų patikslinimo ir tyrimo rezultatų apibendrinimo. Labai ačiū ir šios knygos recenzentui profesoriui Bonifacui Stundžiai už jo ypač vertingas pastabas dėl Sirvydo terminijos tyrimų dalies ir už redakcinio pobūdžio patarimus.

Dr. Jurgitai Venckienei ačiū tariame už monografijos redagavimą ir bibliografijos bei šaltinių aprašo sutvarkymą.

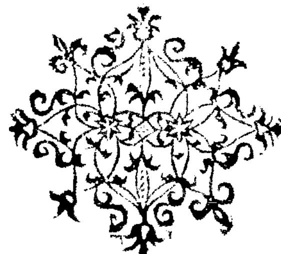
Nuoširdžiai dėkojame monografiją skaičiusiems ir naudingų patarimų davusiems Lietuvių kalbos instituto Raštijos paveldo centro kolegoms habil. dr. Onai Aleknavičienei ir dr. Mindaugui Šinkūnui.

Ačiū visiems, prisidėjusiems prie šios knygos rengimo finansiškai, savo patarimais ir kitais darbais: prof. Williamui Schmalstiegui ir prof. Paul B. Harvey iš Pensilvanijos valstijos universiteto, prof. Jolantai Zabarskaitei, habil. dr. Grasildai Balžienei, dr. Dariui Kuoliui, habil. dr. Danguolei Mikulėnienei,

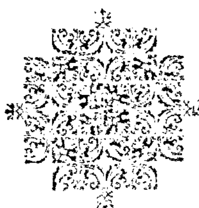
dr. Vilijai Ragaišienei, dr. Mindaugui Čiurinskui, dr. Tomui Veteikiui, prof. Vytautui Levandauskui, dr. Nijolei Taluntytei, dr. Ilonai Mickienei, Ritai Urnėžiūtei, programuotojui Vytautui Zinkevičiui, Saulei ir Vilimui Naureckams, Lindai ir Juliui Riveroms, Barry Mann.

Taip pat dėkojame dailininkui Alfonsui Žviliui ir maketuotojui Sauliui Juozapaičiui už jų kruopštų darbą ir vertingus patarimus.

Teksaso universiteto Austine bibliotekai dėkojame už galimybę pasinaudoti *Patrologia Latina* ir *Patrologia Graeca* kolekcijos leidiniais ir *Corpus Christianorum.*

I.
SIRVYDAS IR JO *PUNKTAI SAKYMŲ*

1.
Svarbiausi Sirvydo gyvenimo etapai ir veiklos bruožai

Apie Sirvydo gimimo datą sprendžiama iš jo įstojimo į Lietuvos jėzuitų noviciatą (naujokyną) Rygoje datos, užfiksuotos Rygos kolegijos trimečiuose kataloguose (lot. *catalogi triennales*), saugomuose jėzuitų archyve Romoje. 1599 metų kataloge įrašyta, kad devyniolikametis Sirvydas yra pirmųjų metų naujokas (novicas). Į naujokyną jis įstojo 1598 metų rugpjūčio 10 dieną, todėl, Pauliaus Rabikausko (1962) teigimu, Sirvydas turėjo būti gimęs 1580 metais. Tačiau ši data laikytina apytiksle, nes kituose jėzuitų ordino katalogų įrašuose pateikiamos Sirvydo gimimo datos šiek tiek įvairuoja. Remiantis įrašų visuma, Sirvydas galėjo gimti tarp 1578–1581 metų. Istorinių šaltinių studijos (Jablonskis 1973: 215) ir Sirvydo raštų tarmės (Zinkevičius 1968: 109–116; 1972: 79–100) analizė rodytų, kad jų autorius greičiausiai yra kilęs iš bajorų Sirvydų giminės, kuriai priklausė dvareliai prie Dabužių ir Griežionėlių į vakarus nuo Anykščių.

Prieš įstodamas 1598 metais į naujokyną Rygoje, Sirvydas studijavo Vilniaus kolegijoje gramatiką ir poeziją. Antraisiais studijų Rygoje metais dėl karų su švedais buvo perkeltas į Dorpatą (dab. Tartu). Čia jis pradėjo studijuoti retoriką ir 1600 metų rugpjūčio mėnesį padarė pirmuosius įžadus. Dorpate jis išbuvo tik du mėnesius. Bet Dorpatas svarbus tuo, kad greičiausiai iš čia Sirvydas į Vilnių parsivežė ir vėliau realizavo vertėjų seminaro (lot. *seminarium interpretum*) idėją.

1600–1601 metais Nesvyžiuje Sirvydas toliau studijavo retoriką ir mokytojavo, o 1603–1606 metais filosofijos studijas tęsė Putulsko kolegijoje. Greičiausiai 1606 ar 1607

metais jis persikėlė į Vilnių studijuoti teologijos Vilniaus akademijoje. 1609–1610 mokslo metų laikotarpiu Sirvydas priėmė kunigo šventimus.

Terciatą (tai laikas, skirtas dvasiniam gyvenimui pagilinti) Sirvydas atliko Nesvyžiuje 1611–1612 m. Kaip teigia Rabikauskas (1982), remdamasis jėzuitų archyvais Romoje, Sirvydo terciatui vadovavo buvęs Vilniaus akademijos rektorius ispanas Mykolas Ortizas (Michael Ortisius). Ortizas Sirvydą apibūdina esantį pamaldų, labai susitelkusį, nuolankų, pavyzdingą ir darbštų, taip pat laiko jį puikiausiu vienuoliu ir geru sielovadininku. Buvo dedama pastangų išlaikyti Sirvydą Nesvyžiuje – čia jis net buvo paskirtas pamokslininku, tačiau Sirvydas sugrįžta į Vilnių.

Nuo 1613 metų iki mirties (1631) Sirvydas gyveno ir dirbo Vilniuje. Jis dėstė Vilniaus akademijoje pozityviąją teologiją ir sakė pamokslus Šventų Jonų bažnyčioje (lot. *lector theologiae positivae et concionator lituanicus*). Paprastai pozityviąją teologiją dėstydavo tik gerai ne tik graikų, bet ir hebrajų kalbas mokantys jėzuitai. Pozityviąją teologiją Sirvydas dėstė iš viso 5 metus, bet ne ištisai. Lietuviškus pamokslus jis sakė 10 metų (1610–1611; 1613–1623, išskyrus 1617–1618 metus). 1617–1618 metais ir 1623–1624 metais sakė lenkiškus pamokslus Šventojo Kazimiero bažnyčioje. 1625 metais trimečiame kataloge pasakyta, kad Sirvydas yra silpnos sveikatos (lot. *debilis*). Nuo 1622 metų lietuviškų pamokslų sakymą iš jo perima Jonas Jaknavičius. Iš kitų Vilniuje įvairiais laikotarpiais einamų Sirvydo pareigų minėtinos šios: jėzuitų ir studentų nuodėmklausys, Dievo Kūno arba Gailestingumo brolijos dvasinis vadovas, akademijos studijų prefektas, graikų kalbos studentų lavinimosi būrelio prefektas, rektoriaus patarėjas; jis taip pat buvo akademijos dvasinis tėvas ir admonitorius. Paskutiniuosius įžadus davė 1617 metų gruodžio 17 dieną Vilniuje, Šventų Jonų bažnyčioje. Savo sukauptą dėstytojo ir pamokslų sakytojo patirtį, ypač paskutiniuoju gyvenimo dešimtmečiu, jis perkėlė į savo raštus – žodynus ir pamokslų knygas.

1631 metų gegužės mėnesį privačios ceremonijos metu Lietuvos jėzuitų provincijolo Mikalojaus Lancicijaus (Nicolaus Lancicius, Mikołaj Lęczynski) jam buvo suteiktas laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnis. Atrodo, kad Sirvydą, kaip vėliau ir daugelį kitų iškilių lietuvių kultūros veikėjų, pakirto džiova (Biržiška 1960: 247). Sirvydas mirė 1631 metų rugpjūčio 23 dieną.

Sirvydą, kaip originalių religinių ir kalbinių veikalų kūrėją, suformavo ta kultūrinė ir religinė aplinka, kurioje jis gyveno ir dirbo, ir jo asmenybės bruožai. Stanislovas Rostovskis (Rostowski 1768) Lietuvos jėzuitų provincijos istorijoje pabrėžia nepaprastą Sirvydo darbštumą, aktyvumą, atsidavimą Dievo garbei ir savęs netausojimą – jis užsikraudavo ant savo pečių daugybę pareigų, neatsižvelgamas į savo trapią sveikatą.

Apie 1620 metus išėjo Sirvydo pirmasis (senasis) trijų kalbų – lenkų, lotynų ir lietuvių – žodynas (SD 1620), kurio tikslaus pavadinimo nežinome[1], nes vienintelis išlikęs jo egzempliorius yra defektinis ir prasideda žodžiu *cechuię*, o baigiasi *znam co* (10–216) (Pakalka 1997b: 6–25). Lenkų kalbos žodžių registras ir lotyniški atitikmenys šiam žodynui buvo paimti iš Nikolajaus Folkmaro (Nicolaus Volckmarus) *Dictionarium Quatuor Linguarum* trečiojo leidimo (1613) (Pakalka 1979a: 20).

Antrasis, naujesnis, Sirvydo žodynas, kurio nė vienas egzempliorius nėra išlikęs, pirmą kartą buvo išspausdintas 1631 metais ir vadinosi, kaip ir visi mūsų dienas pasiekę vėlesnieji jo leidimai (1642; 1677; 1713), *Dictionarium trium linguarum*. Šių žodynų žodžių registras paremtas 1621 metais išleistu Gžegožo Knapskio (Gregorius Cnapius) *Thesaurus Polonolatinograecus* (Cn). Informacija apie 1631 metais Vilniaus akademijos spaustuvėje išspausdintą Sirvydo žodyną pateikta 1642 metais išleisto jo žodyno lotyniškoje pratarmėje. Šis žodynas pratarmėje ir antraštiniame lape vadinamas trečiuoju leidimu (*tertia editio),* greičiausiai pirmuoju laikant Sirvydo senąjį žodyną. Tuo pagrindu lietuvių leksikografijoje susiformavo nuostata, kad buvo išspausdintos penkios vieno ir to paties Sirvydo žodyno laidos. Tačiau naujesnysis žodynas nuo senojo skiriasi tiek savo žodžių registru, tiek apimtimi, tiek savo lietuviškąja dalimi, todėl Sirvydą pamatuotai turėtume laikyti ne vieno, bet dviejų žodynų autoriumi (Pakalka 1997b: 19; Urbutis 1967: 209-213). Pasak Vinco Urbučio, „palyginus iš įvairių vietų gana žymią dalį tų abiejų žodynų straipsnių, kurių antraštiniai žodžiai yra tie patys (o taip pat sutampa ar tik nedaug tesiskiria ir lotyniški aiškinimai), galima padaryti išvadą, kad senesniojo žodyno lietuviškoji dalis vėlesniojo *Dictionarium* lietuviškajai daliai didesnės įtakos nėra turėjusi“ (1967: 210). Dalies *Punktų sakymų* religinės ir biblinės terminijos sugretinimas su Sirvydo senuoju ir vėlesniaisiais žodynais taip pat atskleidė jų skirtumus: rasta labai daug akivaizdžių *Punktų sakymų* ir senojo žodyno leksikos paralelių (plačiau žr. V.3), bet kokių nors aiškiau įžvelgiamų vėlesniųjų žodynų sąsajų su *Punktų sakymų* kalba nenustatyta. Tai dar vienas argumentas Sirvydo senojo ir vėlesniųjų žodynų, kurie beveik nesiskyrė tarpusavyje, nesutapatinti.

1641 metais Varšuvoje atskiru žodynu, pavadintu *Synonyma seu Dictionarium Polono–Latinum,* buvo išleista Sirvydo naujesniojo žodyno lenkų–lotynų kalbų dalis (Pakalka 1979a: 58)[2].

1 Manoma, kad šio žodyno pavadinimas *Prompt[u]arium dictionum Polonicarum Latinarum et Lituanicarum* galėjo būti užfiksuotas Saliamono Risinskio knygų sąraše (Lukšaitė 1994: 126–132).

2 Pakalka mano, kad šis žodynas greičiausiai buvo parengtas Jaknavičiaus (1997: 10).

Savo žodynuose Sirvydas siekė apimti svarbiausią tuo laikotarpiu funkcionavusią biblinę terminiją ir bažnytinę leksiką lietuvių kalba ir patikslinti jos apibrėžtis pirmiausiai pasiremdamas lotynų kalbos žodžių reikšmėmis; jis sudarinėjo ir dėjo į žodynus savo sukurtus naujadarus.

Iš planuotų parengti visus liturginius metus apimančių sekmadienio pamokslų santraukų Sirvydas sugebėjo visiškai užbaigti tik pirmąją dalį – 1629 metais buvo išspausdinta pirmoji *Punktų sakymų* knyga, apimanti laikotarpį nuo Advento iki Gavėnios. Likusį neužbaigtą antrosios knygos rankraštį, skirtą Gavėnios ir Velykų laikotarpiui, spaudai parengė ir, praėjus 13 metų po Sirvydo mirties, 1644 metais išleido kiti jėzuitai, jo darbų perėmėjai ir tęsėjai. Didžiausi nuopelnai parengiant spaudai antrąją knygą priskiriami Jonui Jaknavičiui, laikomam šioje knygoje įdėtos lotyniškos dedikacijos, pasirašytos inicialais I. I. S. I. [Ioannes Iachnowicz Societatis Iezu], autoriumi. Manoma, kad Jaknavičius taip pat yra pagrindinis šios knygos redaktorius ir lietuviško teksto vertėjas į lenkų kalbą (Biržiška 1960: 278; Zinkevičius 1971: 153–167; 1988: 256–257). Abiejose pamokslų knygose galima įžvelgti kolektyvinio darbo požymių ir senesniųjų religinių ir biblinių tekstų perimamumo ir jų redagavimo pėdsakų.

Sirvydo parengti žodynai ir *Punktai sakymų* yra susiję su jo tiesioginiu darbu ir pareigomis ir tame darbe sukaupta didžiule pamokslininko ir Vilniaus akademijos dėstytojo (profesoriaus) patirtimi. Jėzuitų šaltiniuose Sirvydui dar priskiriama ir lietuvių kalbos gramatika *Lietuvių kalbos raktas* (lot. *Clavis linguae Lituanicae*) (Alegambe 1643; Sotvello 1676; Rostowski 1768), bet jos egzistavimo tvirtai įrodyti iki šiol nepavyko (Zinkevičius 1988: 253–254). Galbūt jėzuitų istorikai jo gramatiką supainiojo su žodynu arba ta jo gramatika galėjo likti neišspausdinta. Kurį laiką net buvo manoma, kad Sirvydas yra 1737 metais išėjusios anoniminės gramatikos *Universitas Lingvarum Litvaniae* autorius, tačiau tam prieštarauja pirmiausiai tas faktas, kad ši gramatika parašyta ne rytiniu, bet viduriniuoju raštų kalbos variantu. Nebent Sirvydo gramatika būtų buvusi iš esmės kažkieno perdirbta ir pritaikyta prie to meto poreikių, kaip kad buvo pertvarkytas ir rytų aukštaičių poreikiams pritaikytas Daukšos katekizmas ir greičiausiai iš jo postilės paimti evangelijų tekstai. Nekyla jokių abejonių tik dėl vienintelio dalyko: Sirvydo įvairiapusis intelektas, jo įdirbis ir patirtis rengiant žodynus, jo kalbinė kompetencija, išsiskleidusi *Punktuose sakymų,* ir gebėjimai šiame veikale atpasakoti lietuvių kalba arba cituoti žymiausių Bažnyčios tėvų ir mokytojų mintis, ištraukas iš viso Šventojo Rašto, polemizuoti su protestantų autoriais rodo, kad jis tokią gramatiką buvo pajėgus ir tikrai galėjo parašyti. Kaip rodo Sirvydo PS perikopių ir biblinių bei autorinių citatų jo pamokslų tekste studijos, jis perėmė ir toliau tęsė Daukšos pradėtą religinės ir biblinės terminijos puoselėjimo ir tvarkymo darbą. Šis darbas atspindimas ne vien tik jo žodynuose – gyvas tinkamiausio žodžio paieškos procesas dar akivaizdesnis

jo pamokslų tekstuose. *Punktuose sakymų* ypač ryškiai sužiba ir išsiskleidžia Sirvydo egzegeto – Šventojo Rašto aiškintojo ir interpretatoriaus – talentas.

Sirvydas išsiskyrė kūrybiškumu. Komentuodamas ir aiškindamas biblinių citatų prasmę, jis naudojosi žymiausių Bažnyčios tėvų, prancūzų teologų mistikų Šventojo Rašto interpretacijomis, pasitelkdavo hagiografinius pasakojimus ir romėnų autorių mintis. Tiriant PS tekstą, buvo nustatytos 25 autorių citatos ir parafrazės arba nuorodos į jų veikalus. Dažniausiai buvo remiamasi Augustinu (13 atvejų; žr. Autorinių šaltinių rodyklę) ir Tomu Akviniečiu (7 atvejai). Po keletą kartų cituojami ar parafrazuojami Grigalius I Didysis, Jeronimas, Jonas Kalvinas. PS – tai pirmiausiai biblinių citatų pamokslininkams antologija ir jų komentavimo ir interpretavimo per pamokslus metmenys, schema. PS lietuviškoje dalyje identifikuotos 999 biblinės citatos, čia taip pat esama nemažai parafrazių ir aliuzijų. Iš PS teksto turinio taip pat matyti, kad Sirvydas buvo puikiai susipažinęs su Bažnyčios istorija, labai gerai įvaldęs retoriką ir polemikos su protestantais meną, rėmėsi teiginiais ir citatomis iš protestantizmo pradininkų veikalų. Sędziszowe (Pietų Lenkijoje), kapucinų vienuolyno bibliotekoje, yra išlikę studento Adamo Pieckio apie 1620 metus daryti Sirvydo paskaitų užrašai (Rabikauskas 1982). Tais metais iš Šventojo Rašto knygų buvo analizuojama Giesmių giesmės knyga (23 citatos PS tekste) ir Laiškas efeziečiams (26 citatos PS tekste). O kitatikių ginčijamų klausimų aiškinimo (*controversiae*) objektu pasirinktos Kristaus buvimo Eucharistijoje ir pasninko temos plačiai atspindimos Sirvydo pamokslų tekste.

2.
Sirvydo pavardės formos tyrimo istorija: Sirvydas ar Širvydas

Oficiali visuose Sirvydo spausdintuose darbuose pateikiama pavardės forma yra *Szyrwid*. Taip rašoma tiek PS pirmojoje (1629), tiek antrojoje (1644) knygose: *PRZEZ Kśiędzá KONSTANTEGO SZYRWIDA... wydáne* (PS I); *Przez W. X. CONSTANTEGO SZYRWIDA... nápiſáne* (PS II). Jo 1642 metais išėjusio žodyno antraštiniame puslapyje taip pat parašyta: *AVCTORE R. P. CONSTANTINO SZYRWID.* Ilgą laiką lietuvių kalba jo pavardė buvo rašoma dvejopai: *Sirvydas* arba *Širvydas*. Vaclovas Biržiška 1960 m. išėjusiame *Aleksandryne* (Biržiška 1960: 244), remdamasis Alegambe (1643: 84)[3], Rygos

3 P. 84: Constantinus Syrwid natione Lithuanus multis annis Sacram Scripturam tum in pulpito, tum in cathedra explicuit. Scripsit idiomatae Polonico et Lithuanico.

jėzuitų katalogo įrašu (Specht 1929: 7)[4] ir Konstantino Jablonskio (1933: 87) archyviniais tyrimais, pasisakė už pavardės formą be <Š> – *Sirvydas*. Po 1964 m. prasidėjusios ir apie porą dešimtmečių trukusios diskusijos lietuviškuose mokslo darbuose visur imtas vartoti *Sirvydas*. Pirmasis šią pavardę aprašė kaip dvikamienę Kazimieras Būga savo veikale *Apie lietuvių asmens vardus* (Būga 1958: 258–259). Lietuvių kalbos institute esantis pavardžių katalogas taip pat rodo, kad Lietuvoje dominuoja dvikamienės pavardės, kurių pirmasis sandas yra *Sir-*[5]. Šį sandą turi ir dauguma vienkamienių pavardžių bei vietovardžių. Franzo Spechto (1929: 7–8), Christiano Stango (1932: 41–42) Pauliaus Rabikausko (1962: 147–148) paskelbti įrašai iš Lietuvos jėzuitų provincijos egzaminų registracijos knygos ir iš Lietuvos jėzuitų provincijos katalogų rodo, kad Sirvydo pavardės rašymas minėtuose dokumentuose įvairavo. Rabikauskas ištyrė Lietuvos jėzuitų provincijos katalogus Romoje ir nustatė, kad Sirvydo pavardė juose pavartota 31 kartą: *Szyrwid* (6x), *Sirwid* (4x), *Sirvid* (4x), *Sirwidt* (3x), *Syrwid* (2x), *Syrvit* (2x), *Szervid* (2x), *Syrvid, Syrwidt, Serwidt, Szyrvid, Szyrwit, Szyrwith, Szirwid, Szervit* po 1 kartą (1962: 147–148). Rabikausko teigimu, Sirvydo pavardės formų įvairumas rodo, kad jos ištarimas nebuvo savaime suprantamas. Ypač svarbus dokumentas yra Rabikausko jėzuitų archyve Romoje surasta Sirvydo iškilmingųjų įžadų formulė: šiame dokumente, surašytame 1617 m. gruodžio mėnesį Vilniuje, Sirvydas pasirašo *Constantinus Syrwid manu propria*.

Zinkevičius yra nustatęs, kad <s> ir <sz> painiojimo atvejai nebuvo retenybė ir kitose ano meto dokumentuose užfiksuotose pavardėse (1981: 30). Lenkų kalbininkas Janas Otrębskis yra mėginęs apginti <sz> Sirvydo pavardėje pateikdamas šiuos argumentus: (1) Sirvydas lotyniškai pasirašinėdavęs <S>, o lenkiškai <Sz>, nes lotynų kalba neturėjusi raidžių junginio <Sz> (Otrębski 1970: 303); (2) *Syrwid* kilmę iš [sz] rodantis po jo einantis [y]. Zinkevičius savo tyrimais tuos argumentus paneigia. Jėzuitai lotyniškai rašydavo tik asmens krikšto vardą, o pavardė buvo rašoma asmens nacionaline kalba. [i] ir [y] Vilniaus lenkų kalboje buvo prastai skiriami dėl lietuvių kalbos substrato. Pavardėse <i> ir <y> buvo nuolat painiojamos. Lenkai taip pat sunkiai skyrė kitų kalbų minkštąjį [š] nuo [s]. Jie abiem atvejais girdėjo lenkišką [ś], kurį grafiškai žymėjo <s> arba <sz> (Zinkevičius 1981: 30). Tai, kad ne lenkų <s> atitinka lenkų <sz> yra pažymėjęs ir Vytautas Sirtautas (1979: 61). Mindaugo Šinkūno teigimu, rašmens

4 Handschr. Cat. Collegii Rigensis mense Augusti 1599. Constantinus Syrwid, lithuanus, annorum 19 sanus ingressus Novitiatum. 10. Aug. 1598, ante ingressum studuit humanioribus usque poesin inclusive.

5 Lietuvių kalbos instituto pavardžių katalogo duomenimis, per 100 šeimų turi pavardes, kurių pirmasis sandas *Sir-*, o *Šir-* vartojamas tik 3 šeimų pavardėse. Daugelyje kitų dvikamienių asmenvardžių ir vietovardžių taip pat vartojamas *Sir-*, o ne *Šir-*.

reikšmės skirtumo priežastys turėtų slypėti Lietuvos lenkų dialektologijoje: grafemos <sz>, <ś>, <s>, kurios žymėjo tris lenkų kalbos fonemas [š], [ś], [s], vartotos keturioms lietuvių kalbos fonemoms žymėti [š], [š'], [s'], [s] (Šinkūnas 2016: 201).

Konstantino Jablonskio ištirtuose senuosiuose dokumentuose rusėnų kalba Sirvydo giminaičių pavardės rašomos su <C>: *Сирвид; Сирвидъ, Сирвида, Сирвиду, Сирвидомъ*. Akivaizdu, kad <S> ir <Sz> svyravimas Sirvydo pavardėje turėjo kilti iš lenkų kalbos fonemų ir grafemų santykio. Zinkevičiaus antroponimikos tyrimus paremia ir PS grafikos studijos. PS, dažniausiai antrojoje dalyje, rašoma: *śiakti* II 179_1, *śiauſti* II 5_2, *śielwartas* II 272_{15}, *śiliiaſi* II 12_{21}, *śiłu* II 19_{9-10}, *śirg°* II 257_{18}, *śiuła* II 14_{29}, *śmerties* II 35_{12}, *śwećiameyłe* II 241_{18-19}, *śwećiu* II 72_3, *świeśiey* I 340_{17}, *śiłpneśniā* II 12_9. Žodžiai su šaknimi *silpn-* 21x rašomi su <ſ>, <s> ir 11x su <ś>. PS II jų dažnumas apylygis (atitinkamai 12x ir 10x): *ſiłpniby* PS I 185_{19}, *ſiłpnina* PS II 57_{14}, *siłpnu* PS I 211_{23}, *siłpſta* PS II 75_{24}, *śiłpnu* PS I 61_{31}, *śiłpnibes* PS II 218_{13}. <ś> vietoj <s> santykinai dažniau vartojama PS II: *siłos* PS I pavartota 6 kartus, o PS II 3 kartus; *śiłos* atitinkamai 2 ir 3 kartus; *świetas* (55x) PS II vartojamas dažniau nei *ſwietas* (35x); o PS I *świetas* (4x) labai retas ir gali būti laikomas korektūros klaida; *ſmertis* dominuoja abiejose PS dalyse; *śmertis* (5x) pavartotas tik PS II. *Širdis* rašoma keturias būdais: *ſirdiy* (1x) PS II 16_8; *śir-* (185x), *ßir-* (6x); *ßyr-* (3x; tik PS II).

Visuotinai įsigalėjęs Sirvydo pavardės formos rašymas su <S> abejonių kelti neturėtų, juoba, kad minkštojo [s] žymėjimo įvairavimą, kaip jau minėta, rodo ir PS rašybos tyrimas: kai kuriuose tuose pačiuose žodžiuose (tai ypač pasakytina apie PS II) <s'> arba <š'> rašoma vienodai dažnai; <ß> aptariamu atveju – reta išimtis. O tokio įvairavimo šaknys slypi įvairiakalbėje jėzuito Sirvydo kultūrinėje aplinkoje. Prie Sirvydo pavardės formų gausos, užfiksuotos Romos archyvuose, be abejo, prisidėjo ir lotynų kalba (šiuo atveju Otrębskis iš dalies teisus), kuriai teikiama ypatinga svarba akivaizdi iš visų Sirvydo raštų.

3.
Punktų sakymų egzemplioriai Lietuvos bibliotekose

3.1.

Zinkevičiaus (1988: 259) teigimu, išlikę 15 pirmosios knygos (1629) ir 7 antrosios knygos egzemplioriai (1644). Greičiausiai autorius turėjo galvoje Lietuvos bibliotekose saugomus egzempliorius. Lietuvoje pavyko surasti 14 (+2?) PS I ir 6 PS II egzemplio-

rius. Šių eilučių autorei nepavyko rasti dviejų PS I egzempliorių, anksčiau priklausiusių Lietuvos knygų rūmams ir po reorganizacijos perduotų Lietuvos nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai. Prie čia jau nurodytų pridėjus kitose šalyse saugomus PS egzempliorius, iš viso randame išlikusius 29 (+2?) PS I ir 11 PS II (Lietuvos TSR bibliografija 1969: 393–400; Lietuvos TSR bibliografija 1990: 69–71). Šiuo metu turimi duomenys rodo, kad PS yra saugomi Lenkijos (daugiausiai), Ukrainos, Rusijos, Didžiosios Britanijos ir JAV bibliotekose. Lietuvoje PS egzempliorius turi Vilniaus universiteto ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ir Kazio Varnelio namai-muziejus.

3.2.

Vienas iš aštuonių PS I egzempliorių, saugomų VU bibliotekoje (keturi iš jų defektiniai), nuo kitų PS I egzempliorių skiriasi aštuoniais pirmaisiais nepaginuotais puslapiais (žr. LR 688)[6]: antraštiniu puslapiu, vinjete, inicialais, šriftu bei rinkiniu, o antrajame puslapyje [2] neįdėtas Eustachijaus Valavičiaus herbo raižinys (žr. p. 24-33). Iš dalies pakeistas ir šio egzemplioriaus antraštinio puslapio tekstas, plg.: *...Litewskim ięzykiem, y Polskim nápisáne. Przez W. X. [wielebnego xiędza] Constantego Szyrwida, Theologá Societatis Iesu. y...* Aptariamo VU bibliotekoje saugomo egzemplioriaus antraštiniame puslapyje yra proviencinis rankraštinis įrašas, rodantis, kad ši knyga yra buvusi Kauno jėzuitų kolegijos nuosavybė: *Coll. Caun.* [Collegium Caunensis] (žr. įrašą p. [1]).

Dar vienas toks pats egzempliorius saugomas Sankt Peterburge, Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje. Šių egzempliorių skirtingos pradžios galėjo būti perspausdintos leidžiant PS II 1644 metais, o likęs tekstas paimtas iš neišplatinto PS I 1629 metų leidimo arba pakartotinai išspausdintas iš išlikusio rinkinio (Lietuvos TSR bibliografija 1969: 396–397). Tikslesnį atsakymą į šį klausimą galėtų duoti tik abiejų išlikusių PS I egzempliorių su skirtingomis pradžiomis popieriaus vandenženklių tyrimas ir jų palyginimas su PS II popieriaus vandenženkliais.

3.3.

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka turi tris PS egzempliorius (2 PS I ir 1 PS II). Šioje bibliotekoje saugomas Simonui Daukantui priklausęs PS I egzempliorius (B 1133 RSF). Antraštinio puslapio pačiame viršuje yra išlikęs spaudas:

6 Šio egzemplioriaus skaitmeninę kopiją galima rasti virtualiame elektroninio paveldo sistemos portale www.epaveldas.lt

SIM. DAUKANTO, o priešlapio centre įspaustas apvalus raudonas herbinis antspaudas, kuriame įrašyta: *Lietuvių Mokslo Draugija 1907*. Labai prastos būklės yra šiai bibliotekai priklausantis PS II egzempliorius (48280): knyga be viršelio; išlikę tiktai šiek tiek nugarėlės seno odinio įrišimo fragmentų; daug puslapių skylėti. Priešlapyje šalia antraštinio puslapio esantis rankraštinis įrašas mėlynu rašalu *Tamara Buch* rodo, kad šia knyga yra naudojusis kalbininkė Tamara Buch.

3.4.

Kazio Varnelio namuose-muziejuje esantis PS I egzempliorius yra priklausęs grafo istoriko ir kolekcininko Eustachijaus Tiškevičiaus (1814–1873) bibliotekai (lipdė: *Własność Eustachego Tyszkiewicza)*. Knygoje taip pat yra rankraštinis įrašas *Collegii Nesvisiensis Societatis Jesu*, rodantis kad ši knyga prieš tai yra buvusi Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos nuosavybė. Viršelis rausvos odos, Vilniaus knygrišių darbo, restauruotas. Knyga pirkta iš Vidmanto Staniulio knygyno Kaune 1999–2000 (plačiau žr. Braziūnienė 2008). Eustachijui Tiškevičiui priklausiusi PS II (LR 710) (priešlapyje: *Exlibris J. Casimiri Więckiewicz P. C.)*, yra saugoma VU bibliotekoje.

3.5.

Proviencijų gausa išsiskiria vienas iš trijų Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomų PS I egzempliorių (A2/629). Šios knygos viršelio vidinėje pusėje, kairiajame viršutiniame kampe priklijuota popieriaus juostelė su išspausdintu įrašu: *E BIBLIOTHECA / Seminarii Samogitensis / Armar 29 / №127*. Antraštiniame puslapyje arčiau įrišimo įspaustas stačiakampis violetinės spalvos spaudas, kuriame įrašyta: *Metropolijos Kunigų Seminarijos Inventorius Nr. 28688 Įsigyta* (data nenurodyta). Dešiniau, arčiau antraštinio puslapio krašto juodos spalvos antspaudas: *BIBLIOTH. ACADEM. VILNENSIS*. Virš antspaudo įrašas ranka: *Ex libris Collegy*... (neįskaitoma). Antraštinio puslapio viršutinėje dalyje lenkiškas rankraštinis įrašas ryškiu juodu rašalu plona plunksna: *Biblioteki Seminaryum Źmudzkiego z testamentie sp. Jozefa Krzyżanowskiego Prałata proboszcza Kolegiy Źmudzkiey 1848 r*. Ši knyga, prieš patekdama į Lietuvos nacionalinę Martyno Mažvydo biblioteką, yra priklausiusi Vilniaus akademijos, Žemaičių vyskupijos seminarijos, Kauno metropolijos kunigų seminarijos bibliotekoms ir dar kažkuriai iš (greičiausiai Kražių) jėzuitų kolegijų. Į Žemaičių seminarijos biblioteką ji pateko iš Peterburgo Romos katalikų dvasinės kolegijos Žemaičių vyskupijos asesoriaus prelato Juozapo Križanauskio (1791–1848) testamentu padovanoto 109 knygų rinkinio (plačiau žr. Šenavičienė 2001: 108–109).

PUNKTY KAŻAN OD ADUENTU ÁŻ DO POSTV.

Litewskim ięzykiem, y Polskim nápisáne.

Przez

W. X. CONSTANTEGO SZYRWIDA,
Theologá Societatis IESV.

Z Dozwoleniem Stárszych wydáne.

W WILNIE,

W Drukárni Akademiey Societatis IESV, Roku M DC XXIX.

JN STEMMA

Jllustrissimi & Reuerendissimi Domini

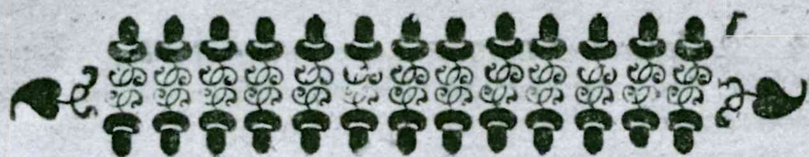
D. EVSTACHII WOLOWICZ

EPISCOPI VILNENSIS.

I liber, & sacri distringas spicula verbi,
In Lithauo & Lechico pectora fige solo.
Vt prênsam Christo mittat super æthera prædā,
Præsulis Eustachij, bina sagitta monet.
Altera tellurem, superum petit altera cœlum,
Quod capit in terris ista, dat illa polo.

Illuſtriſſimo ac Reuerendiſſimo Domino

D. EVSTACHIO WOŁOWICZ

EPISCOPO VILNENSI.

S. F. E.

PErexigui operis partem, in magna mea inbecillitate & affecta grauiter valetudine, Patriâ linguâ elaboratam, Tibi Illuſtriſſime PRÆSVL libens & venerabundus offero ac dedico. Hic qualiſcunque conatꝰ meus, ſinceram inprimis gregis Tui, quem DEI annuente benignitate laudabiliter fœliciterque paſcis, vtilitatem ſpectauit. Non quòd alia complura remedia publico bono deeſſent, ſed vt aliquid etiam recens accederet, vnde minus linguæ Lituanicæ periti, in hoc ſacro ouili & Diœceſi Vilnenſi, de Tua prouidētia diuini verbi Prædicatores, ſi oporteret, aut juuari, aut ad huius idiomatis ſtudium accendi poſſent. Vt autem facilior illis eſſet patrij ſermonis doctrina, Polonicum adjunxi, qui vbique idiomatis Lituanicè verbo ad verbum interpres eſt. Quid? De mari (inquit ſacer textus) exeunt flumina, & in illud reuertuntur, vt meritò, & hic labor meus, qui à Te hortatore egreſſus eſt, ad te redeat; non quòd tanti Antiſtitis oculis exiſtimem dignum, ſed quòd Tu gratum futurum literis ad me datis, ex tua dignatione benigniter indica-

ne-

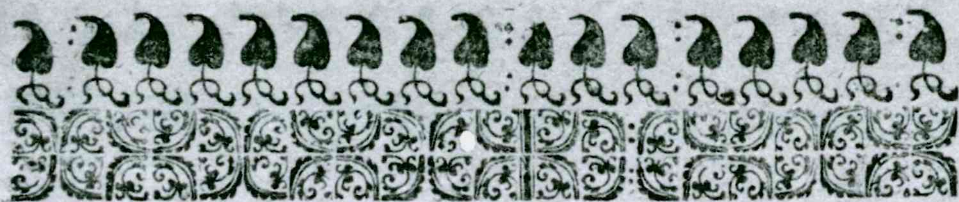
ueris. Quid præterea? Ego Te Esdram mihi intueri videor, cuius operâ quondam ac studio, Sacerdotes perspicuè legem DEI, populo tradebant. Et legerunt (inquit) in libro legis DEI distinctè & apertè ad intelligendum, & intellexerunt cùm legeretur. Ita enim Tibi nihil antiquius est, quàm vt ad salutem, maximè necessariam, cum omnia Christiana probitate, doctrinâ, & clarè, qui debent, doceant, & facilè, qui audiunt addiscant. Egregium sanè id studium, ex quo DEO Optimo Maximo prægrandis honor, Tibi Pastoralis vigilantiæ commendatio singularis, Tuis ouibus non mediocris fructus accrescit. Patere Illustrissime PRÆSVL, vt à Tuo Sole, quo cætera affatim collustras, hic etiam liber meus accipiat splendorem. Mandibula asini in manu Samsonis plurimos hostes cædit; despicabilis vomer in dextra Samgar gloriosè triumphat; vt non immeritò & hic liber meus, in tuum fouentis Patris sinum admissus; si quibus obtegitur tenebris, eas sit in lucem fœlici metamorphosi commutaturus. Accipe igitur SENATOR Amplissime, non quod magnitudo Tua exposcit, sed quod mea offerre potest infirmitas, & hac in re licet exigua, Tui beneuolentis erga Societatem nostram animi, debitā in nobis agnosce recordationē. Non integer, fateor, est labor dicatus, cum tamen si lubens acceperis, si faueris, non mediocris mihi ad reliquum operis stimulus accedet. Viue diu PRÆSVL Illustrissime, Ecclesiæ, Patriæ, Tuis, nobis. Dat: Vilnæ Anno 1629.

Illustrissimæ & Reuerendissimæ D. T.

Seruus in Christo

Constantinus Szyruid

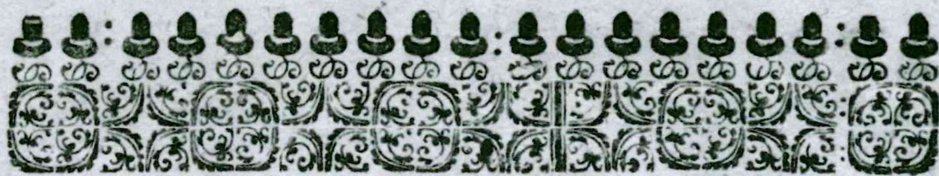
Societatis IESV.

APPROBATIO R. P. PROVINCIALIS.

EGO IOANNES IAMIELKOWSKI Societatis IESV Præpositus Prouincialis per Lituaniam, facta mihi potestate ab Admodum R. P. N. MVTIO VITELLESCO, Puncta Concionũ, ab Aduentu vsque ad Quadragesimam, quæ R. P. CONSTANTINVS SZIRWID Societatis Nostræ vernaculâ linguâ conscripsit, ab aliquot Theologis eiusdem Societatis examinata, & approbata, in lucem dari permtto. In cuius rei fidem Auctori Chirographum hoc dedi, Officii mei Sigillo munitum. Nesuesii 17. Ianuarii, Anno M DC XXIX.

Prze l.

PRZEDMOWA

Do Czytelniká.

MAß tu Czytelniku łáskáwy Punkty do kazań doſyć, iáko mniemam, doſtátecżnie, á nie sáme kázánia iſtotne, iáko w innych Poſtillách ieſt obyczay. Miałem to dobrze ná oku, áby y nazábáwnieyßy łácnotę pracą moię czytáć mogli, y żeby ſię wygodźiło Káznodźieiom, ktorzy nie ták słow, iáko rzeczy samey potrzebuią. Wiec nie tylko śiły moie znácżnie náwatlone rozßerzáć mi ſię z kśięgą nie dopuśćiły, ále y sámá przyiemność krotkośći, w wieku teráżnieyßym.

A iż kśiąg ták Láćinskim ieżykiem, iáko y innymi nápisánych ieſt iuż niemal bez liczby, Litewskiego záś iezyká, ku pozyskániu duß bárzo potrzebnego, wkśięgách przyskepiey, punkty moie przedśięwźięte po Litewsku, Polßczyzną wykładáiąc, miedzy ludźie podáię, áby pomoc miał y ow, co nie ieſt doskonále biegły w Litewßczyżnie, gdy przez czytánie tych kśiążek wielką iey cześć ſobie przypomni: y ow, co zgołá nic nie rozumie po Litewsku, á ma gorliwość przećiw dußom bliznych ſwoich.

gdy z wytłumáczenia przez Polßczyznę obok położona Litewski iezyk ſam zrozumie.

A ieſliby ſię komu zdáłá Polßczyzná nie o owßeki przebrána, ábo gládka, niechay wie, że tu nie było żadnego zámysłu Polßczyzne właśnie ludźiom ná piśmie podáwáć, á by ſię iey vczyli, ále tylko ſpoſobne Litewskiego ięzyká wytłumáczenie vczynić, y słowo w słowo, ile rzecz dopußczáłá, wyłożyć, aby mogł być zrozumiány.

Spytaßli záś, czemubym sámemi tylko piſmá świetego świádectwy propozycye moie potwierdzał? Ná to ták odpowiádă, że ſa bárzo grũtowne y nieprzekonáne ná podpárćie wßelkiey prawdy od Bogá obiáwioney, y dowody z nich rozum wiazac, wola zapaláia.

Przy kráwedźi kśiażek krotiuchno ſie nátraca po Łáćinie, co by ſie we wßytkim punkćie záwierało, ábyś bez żadney vtráty czáſu wiedźiał, ieſli ma być czytány ten ábo ow punkt, y coby z niego wźiać ná ſwa potrzebe.

Przydałem też Reieſtr Łáćinski rzeczy przednieyßych. áby tu nalezli iakikolwiek obrok y ći, ktorzy żadnego z tych dwu iezykow nie vmieia. Przezeń bowiem do kráwedźi kśiażek odesłáni, wnetże znayda, y sáme iſtote náuk, punktámi ſwemi ocirkłowánych, y onychże zmieyſc piſma świetego potwierdzenie.

Potrze-

PRZEDMOWA.

Potrzebáćby ná Litewski iezyk kreſek nieiakich, ktore ſie zowia po Láćinie Accentus, áby, z przyrodzenia po Litewsku nieumieiacy, potráfił z nych dobrze mowić, y czytáć, áleby też potrzebá do nich nowego y oſobliwego Druku, koſztu, ktoregom ia teraz nie mogł mieć. Kto tedy chce doskonále z áccentem po Litewsku mowić, niechſie ſłucháiac innych, w tym iezyku biegłych, do niego przywzyczai.

Dotad ſpráwe dawſzy o ſámey kśiażce, przychodźi mi iuż pokázáć, iákie iey ma być z pożytkiem vżywánie.

Może kto naprzod vżywáć tych punktow, iáko punktow medytácyey abo rozmyſlánia ku ſwemu własnemu pożytkowi, y ku pobudzeniu w ſobie afektow nabożnych. Jeſt tu bowiem materya obfita do rozmyſlánia pożytecżnego. Może ich ieſzcże vżywáć nie tylko do kazań, ale też do exhortácyey, y rozmow nabożnych z drugimi.

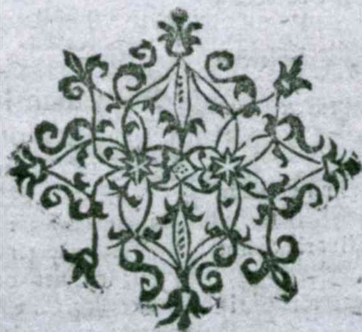
Dowodow záś do przerzeczonych punktow wieceiem przywodźił, ábyś według vpodobánia, ábo wſzytkich vżył, ábo ieden ſobie obrał, ktorybyś rozſzerzył, y doſtatecżnie wyłożył. Więcey ſie też punktow podáie ná káżda Niedźiele, ábyś wnich, coć ſie podoba, lubo ná ſwoie rozmyſlánie, lubo do náucżánia inſzych, obrał, ábo ich więcey rázem złacżył, według ſwego zdánia.

Ktemu

DO CZYTELNIKA.

Ktemu ſą tu niektore rzeczy, ktore śię dla proſtych słucháczow nie zgodzą, ále dla vczeńſzych, przeto według poięćia słucháczow brák ma być czyniony w podawániu ich, áby proſtſzym łácnieyſze, á poiętnieyſzym gruntownieyſze były podawáne J dla tegoć śię też więcey punktow kłádźie, miedzy ktorymi nie wſzytkie ſą trudne.

Ná oſtátek tylkom tu ná kilánaśćie Niedźiel punkty wydał, dla nie ſpoſobnego zdrowia, według ktorego muśiałem pracą miárkowáć, rozdźieleniem ią lżeyſzą czyniąc. Przedłużyli mi Pan Bog żywotá, choć y w tym nátártym zdrowiu, mam nádźieię, że w oſtátku punktow pożądániu twemu wygodzę iák naprędzey. Przy tym bądź łáskaw Czytelniku miły, á tę moię iáka táka pracą zá wdźięczne przyimi, y oney zdrow záżyway.

3.6.

Kaip rodo pradinis Lietuvoje saugomų išlikusių PS egzempliorių sklaidos tyrimas, dažniausiai šie egzemplioriai yra priklausę jėzuitų kolegijoms (Kauno, Nesvyžiaus, Gardino etc.) ir kunigų seminarijoms, kur buvo naudojami mokymo tikslams, o reorganizuojant ir pertvarkant mokymo įstaigas ir jų bibliotekas, tiesiai ar per kelis etapus pateko į aukščiau išvardytų Lietuvos bibliotekų fondus.

Renkantis tinkamą egzempliorių faksimilėms, visi Lietuvoje esantys PS egzemplioriai buvo atidžiai peržiūrėti. Kritiniam leidimui jie nepasirinkti dėl susidėvėjimo.

4.
Punktų sakymų tyrimų apžvalga

4.1.1.

Kalbinis Sirvydo darbų aspektas jau nemažai tyrinėtas. Mokslo tikslais buvo ne kartą perleidžiamas ir jo rašytinis palikimas. Ypač didelio dėmesio yra susilaukę jo žodynai, kuriuos tyrė ir parengė spaudai Kazys Pakalka. 1979 metais Pakalka išleido fotografuotinį 1642 metų Sirvydo žodyno leidimą, pavadintą *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas* (1979a; 1979b), o 1997 metais išėjo Pakalkos parengtas fotografuotinis pirmasis (~1620) Sirvydo žodynas antrašte *Senasis Konstantino Sirvydo Žodynas* (1997a; 1997b). 1979 metais išėjusioje knygoje išspausdintas platus Pakalkos įvadinis straipsnis ir lietuviškų žodžių rodyklė, apimanti visų Sirvydo žodynų lietuvišką leksiką. Rodyklės pagrindą sudaro senojo (~1620) ir 1642 metų leidimo žodžiai, o iš vėlesnių leidimų paimti tik tie žodžiai ar jų formos, kurių nebuvo 1620 ir 1642 metų leidimuose. Įvadiniame straipsnyje aptarti ir palyginti tarpusavyje visi žinomi Sirvydo žodynų leidimai, aprašytas Sirvydo leksikografinis metodas, nagrinėjamos žodynų kalbos ypatybės ir leksikos sudėtis. Prie senojo žodyno fotografuotinio leidimo pridėtas įvadinis straipsnis, pavadintas pastabomis apie senąjį Konstantino Sirvydo trikalbį žodyną (Pakalka 1997b: 6–29), pirmiausiai svarbus dėl to, kad čia iškeltas senojo žodyno unikalumas vėlesniųjų Sirvydo žodyno leidimų atžvilgiu. Pakalka šiame straipsnyje taip pat yra pasiūlęs kompromisinį sprendimą klausimu, ar Sirvydas turėtų būti laikomas dviejų skirtingų žodynų, ar vieno penkiais leidimais išleisto žodyno autoriumi[7].

7 Anot Pakalkos, K. Sirvydo žodynas vertinamas dvejopai – bibliografiškai ir leksikografiškai. Pagal tradicinį bibliografinį požiūrį K. Sirvydas yra laikomas vieno žodyno *Dictionarium trium linguarum*, išleisto penkiais leidimais, autoriumi. Kadangi I leidimas skiriasi savo registru nuo III–V, tai pagal naują – leksikografinį – požiūrį (žodyno sandarą, lenkiškos ir lotyniškos dalies šaltinius) K. Sirvydas traktuojamas kaip dviejų skirtingų žodynų autorius. Senajam žodynui priskiriamas I leidimas, o vėlesniam – II–V leidimai (Pakalka 1979: 6–7).

4.1.2.

PS I lietuviškas tekstas pirmą kartą Simono Daukanto ir Motiejaus Valančiaus iniciatyva pakartotinai buvo išleistas 1845 metais kunigo Leono Montvydo ir vadinosi *PUNKTAY SAKIMU NU ADWENTA IKI GAWIENES, PAR KUNIGA KASTANTINA SZYRWIDA senowie iszduoti, o dabar darbu ir łobiu Kuniga Leona Montwida, Teologios Magistra, Sedos Klebona, isznauje iszspausti WILNUI: Spaustuwej' Jozapa Zawadzki* (Montvydas 1845)[8]. 1884 metais Göttingene vokiečių kalbininko Richardo Garbės perleista PS I antrašte *Szyrwid's punkty kazań: (punktay sakimu) vom Jahre 1629: mit einer grammatischen Einleitung* (Garbe 1884). PS II susilaukė kur kas mažesnio dėmesio. Pirmasis trumpą jos ištraukėlę paskelbė Eduardas Volteris (1856–1941) *Lietuviškoje chrestomatijoje* (2 d., 1901–1904), išėjusioje Sankt Peterburge. 1927 metais į Jurgio Gerulio (1888–1945) parengtą chrestomatiją *Senieji lietuvių skaitymai* buvo įdėti PS II 21–42 puslapiai.

PS abiejų dalių fotografuotinį dokumentinį leidimą *Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazan), Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer herausgegeben von Dr Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg* 1929 metais išleido kitas vokiečių kalbininkas Franzas Spechtas (Specht 1929).

4.1.3.

Tiek Garbė, tiek Spechtas prie publikuojamų PS tekstų pridėjo įvadinius straipsnius apie šio veikalo kalbą. Ypač vertinga ir iki šiol aktuali yra kartu su fotografuotiniu leidimu išspausdinta Spechto studija vokiečių kalba *Šyrwids Leben und Schriften*. Fotografuotiniam leidimui PS I egzempliorius buvo paimtas iš Kauno kunigų seminarijos bibliotekos, o PS II iš Kauno universiteto bibliotekos (Specht 1929: 9). Spechto studija pradedama tuo laiku palyginti išsamia Sirvydo biografija (1929: 7–9; Biržiška 1929: 79). Pagrindinėje tiriamojoje dalyje aprašyta Sirvydo ortografija, fonologija (vokalizmas ir konsonantizmas), daiktavardžių, būdvardžių, įvardžių, skaitvardžių ir veiksmažodžių kaityba (apima ir darybą). Studijos gale įdėtas PS pastebėtų korektūros klaidų sąrašas, kuriame dalis originalių PS rašmenų pakeisti (pvz., pučiamiesiems priebalsiams žymėti vartojami *š, ž*). Korektūros klaidų sąrašo pirmojoje pastraipoje trumpai paliesta publikuojamo teksto įskaitomumo problema (1929: 48). Spechtas vienas pirmųjų pastebėjo ir iškėlė skirtumus tarp (1) PS perikopių kalbos ir PS pamokslų kalbos bei tarp (2) PS I dalies ir PS II dalies kalbos (1929: 45; Kabelka 1938: 82; Zinkevičius 1971: 153). Apibendrindamas PS kalbos tyrimo duomenis, Spechtas konstatavo, jog Sirvydas rašė ne gryna tarme, bet bendrine raštų kalba (1929: 47).

8 Montvydo leidimo skaitmeninę kopiją galima rasti virtualiame elektroninio paveldo sistemos portale www.epaveldas.lt

Spechto studijoje buvo remtasi ne tik PS, bet ir Sirvydo žodynų medžiaga (prireikus pasinaudota ir kitais katalikiškais bei protestantiškais raštais; žr. autoriaus pridėtą sutrumpinimų sąrašą p. 5). Pavyzdžiai iš žodynų dažniausiai pasitelkiami analizuojant žodžių kaitybą ir darybą[9]. Dabartinėje Sirvydo rašytinio palikimo ištyrimo stadijoje darosi akivaizdu, kad Spechto pasirinktas metodas analizuoti PS kalbą kartu įtraukiant ir jo vėlesniųjų žodynų leksiką vargu ar pasiteisino. PS kalba labai artima senajam Sirvydo žodynui, kuriuo Spechtas tuo metu pasiremti negalėjo. Vėlesniųjų žodynų leksika nuo PS vartojamos kalbos ir religinės terminijos yra gerokai nutolusi ir galėjo atspindėti kitų Sirvydo pradėtų darbų perėmėjų ir tęsėjų kalbos bruožus ir leksikografinio metodo sampratą.

Spechto studija savo knygose ir straipsniuose yra rėmęsi Kabelka (1938), Biržiška (1939), Palionis (1967), Zinkevičius (1971; 1988) ir kiti lietuvių kalbininkai.

4.1.4.

PS perikopių vertimo autorystės ir perikopių sąsajų su kitais evangelijų vertimais tyrimų rezultatai, įžvalgos apie galimus vertimo ir redagavimo šaltinius yra išsibarsčiusios įvairiose knygose ir straipsniuose. Labai trūksta apibendrinto, sintetinio jų vaizdo, kuris galėtų būti imamas pagrindu tolesniems tyrimams. PS perikopių autorystės ir jų vertimo klausimais yra rašęs Jonas Kabelka (1938), Vaclovas Biržiška (1939; 1960), Zigmas Zinkevičius (1988). Kabelka (1938: 73–87), palyginęs į PS I ir PS II įdėtus evangelijų tekstus su Jaknavičiui priskiriamomis *Ewangelie Polskie y Litewskie* (1647), pirmasis yra konstatavęs, kad „Sirvydo *Punktuose* įdėtųjų evangelijų lietuviškieji tekstai beveik nesiskiria nuo 1647 m. evangelijų tekstų; lenkiškieji tekstai irgi sutampa“ (1938: 76). Tai rodančios ir abiejuose tekstuose teikiamos vienodos atskirų vietų vertimo alternatyvos (1938: 83). Sutapimas galėjęs atsirasti dėl to, kad arba Jaknavičius naudojęsis Sirvydo evangelijomis, arba Sirvydas Jaknavičiaus, arba jau prieš 1629 metus yra buvę lietuviški evangelijų tekstai, kuriais naudojosi tiek Sirvydas, tiek Jaknavičius (1938: 81). Remdamasis jėzuitų bibliografų Alegambės (Alegambe 1643: 251) ir Rostowskio (Rostowski 1768: 448) užfiksuotu faktu, kad 1637 metais Jaknavičius buvo parengęs (*scripsit; edidit scripta*) papildytus (*Euangelia aucta*) evangelijų tekstus, taip pat savo atlikto Sirvydo, Jaknavičiaus ir Daukšos evangelijų tekstų palyginimo rezultatais, Kabelka prieina tokių išvadų: (1) *Ewangelie Polskie y Litewskie* (1647) nėra pirmoji jų laida; (2) jas vertė ne Jaknavičius; (3) jų vertėjas yra rytietis; (4) jos galėtų būti pirmą kartą išleistos tarp 1599 ir 1629 metų (1938: 87).

9 „Şyrwids Dictionarium habe ich dabei im weitesten Sinne mit herangezogen, namentlich für Wortbildung und Flexion. Für die Lautlehre ist der späte Druck der 4. und 5“ (Specht 1929: 4).

Kiti Kabelkos straipsnyje užfiksuoti vertingi pastebėjimai:

(1) *Ewangelie Polskie y Litewskie* vertėjas veikiausiai žinojo keletą kitų lietuviškų evangelijų vertimų, nes radęs tas pačias vietas nevienodai išverstas, abejojo, kuri lytis ar posakis yra tinkamesnis, ir dėjo skliausteliuose paaiškinimus (1938: 74).

(2) Kai tas pats dalykas 1647 m. evangelijose nusakytas dviem žodžiais, Sirvydas PS dažnai pasirenka vieną iš jų, lietuviškesnį, o kai tas pats dalykas nusakytas vienu žodžiu, tuomet jo nekeičia (1938: 83).

(3) *Ewangelie Polskie y Litewskie* ir PS perikopių sulyginimas parodė, kad Sirvydas pažino ir kitas evangelijas, pvz., Daukšos (1938: 83).

(4) Sunku patikėti, kad anoniminis 1647 m. evangelijų vertėjas būtų vertęs savarankiškai. Jis pažino Daukšos postilę. Daukšos postilė ir *Ewangelie Polskie y Litewskie* vienodai suskirstytos: (a) į skirtas sekmadieniams ir didžiosioms šventėms ir (b) į skirtas Šventųjų ir mažesniųjų švenčių dienoms. Bet ne visos tos pačios evangelijos yra abiejuose leidiniuose (1938: 86).

(5) Nors daug kur Daukšos postilės evangelijos sutampa su 1647 m. evangelijomis, tačiau skirtumų yra per daug ir per didelių, kad būtų galima spėti, jog šios evangelijos buvo perdirbtos aukštaitiškai ir išleistos taip pat, kaip ir 1605 metų katekizmas (1938: 82).

Biržiška (1939: 49–82) kitaip interpretuoja didžiąją dalį Pakalkos nustatytų faktų ir pateikia savo atlikto tyrimo išvadas dėl 1647 metų *Ewangelie Polskie y Litewskie* autorystės ir jų santykio su Sirvydo PS ir Daukšos postilėje išspausdintais evangelijų tekstais:

(1) Daukšos postilė ir 1647 metų evangelijų knyga vienodai dalijamos į dvi nelygias dalis: pirmoji dalis atitinkamai apima 66 ir 64 evangelijų ištraukas, o antroji – 38 ir 39. Iš viso Daukšos postilėje išspausdinta 104[10], o *Ewangelie Polskie y Litewskie* 103 evangelijų ištraukos (rašydamas straipsnį Biržiška neturėjo 1647 metų evangelijų leidimo ir rėmėsi Kabelkos publikuotais tekstais ir 1690 metų leidimu). Labiausiai sutampa pirmosios dalys. Dažnai tos pačios evangelijos skiriamos ne toms pačioms šventėms, ypač antrojoje dalyje. Pastebėtos *Ewangelie Polskie y Litewskie* 1690 metų leidimo evangelijų skyrių nuorodų klaidos sutampa su 1647 metų leidimu (50–51; 67–68).

(2) Laikotarpiui nuo Advento iki Gavėnios į PS I įdėta 14 evangelijų ištraukų, o į Daukšos postilę – 19. Gavėnios laikotarpiui skirtų evangelijų ištraukų skaičius – po 10 – Sirvydo PS II ir Daukšos postilėje sutampa (50).

10 Biržiška nepastebėjo, kad Mt 17,1–10 evangelijos ištrauka buvo išspausdinta antrojoje Daukšos postilės dalyje, ir teigė, kad jos vertimas į DP apskritai nebuvo įdėtas (1939: 67) (žr. DP 591–592).

(3) Remiantis Evangelijos pagal Luką ištraukos (Lk 2,33–40) tekstų sugretinimu, pradedant Sirvydo PS I ir baigiant 1797 metų evangelijų leidimu[11], akivaizdu, kad „žodžių tvarka, būdinga kiekvienam savarankiškam vertimui, visur paliko sena per visus 150 metų“ (1939: 50–54; 60; 63–66). Visi nuo 1629 iki 1797 metų išėję evangelijų tekstai yra vieno ir to paties teksto perspausdinimai (1939: 66). Pakeitimai juose redakcinio ir korektūrinio pobūdžio.

(4) *Ewangelie Polskie y Litewskie* leidimus spaudai jėzuitai ruošdavo palyginti rūpestingai. Tačiau galimas daiktas, kad jie nelygino to vertimo su Vulgata, kaip tai darė Wujeko lenkiško vertimo vėlesnieji leidėjai, tie patys jėzuitai (61).

(5) *Ewangelie Polskie y Litewskie* (1647) tekstas neabejotinai tas pats, kaip tai nustatė Kabelka, kuris iš dalies buvo išspausdintas ir Sirvydo *Punktų* abiejose dalyse (1939: 79). Palyginus 1629 ir 1647 metais išspausdintą vieną evangelijų teksto ištrauką (Lk 2,33–40), užfiksuota 30 skirtumų (pateikiamas jų sąrašas). Daugiausiai nesutampa rašyba. Taip pat yra pakeistų žodžių, gramatinių formų, ištaisytos klaidos (55–62). 1629 metų ir 1647 metų leidimų pakeitimai nei savo apimtimi, nei kokybe nesiskiria nuo vėliau išėjusiuose evangelijų leidimuose daromų pakeitimų (67).

(6) Tarp Sirvydo 1644 metų evangelijų ir 1647 metų teksto skirtumų jau daug mažiau – abiejose Kabelkos nagrinėjamose evangelijose (Mt 4,1–11 ir Mk 16,1–7) tik po 15 (pateikiama pavyzdžių). Kažkiek skiriasi PS I ir PS II rašyba. Tai tarsi ir rodytų, kad leidžiant PS II taikytasi prie kito evangelijų teksto nei leidžiant PS I (63; 76).

(7) 1690 metų *Ewangelie Polskie y Litewskie* leidime pastebėta grįžimo prie Sirvydo 1629 metų evangelijų teksto požymių. Dvilypiai vieno žodžio aiškinimai (dubletai) šiame leidime išnyksta (163–64).

(8) Palyginus tos pačios Lk 2,33–40 evangelijos ištraukas, išspausdintas Sirvydo PS I ir Daukšos postilėje, matyti nemažai kalbos ir rašybos skirtumų. Bet įdomu tai, kad vėliau leisti šių evangelijų tekstai iš dalies sugrįžta prie Daukšos kalbos. Bet jei žiūrėsime ne rašybos ir tarmės skirtumų, o tik vertimo, pastebėsime begalinį jų panašumą. Iš šio palyginimo kyla išvada, kad 1629 metų evangelijų vertėjas ne tik turėjo rankose Daukšos postilę, bet tiesiog Daukšos evangelijas taisė, pritaikydamas tai tarmei ir rašybai, kuria buvo rašomi *Punktai sakymų*, ir vienoj kitoj vietoj taisydamas neaiškiai Daukšos išverstas vietas (70). Tas taisytojas galėjo būti Jonas Jaknavičius. 1629 metais jis galėjo ištaisyti ir sulyginti su Wujeku ne visas, o tik tas evangelijas, kurių tuo metu reikėjo Sirvydui (80).

11 Biržiškai buvo žinomi 13 *Ewangelie Polskie y Litewskie* leidimų. Naujausiais duomenimis, vien XVII amžiuje išėjo 4 šių evangelijų leidimai (1647; 1674; 1679; 1690), o XVIII amžiuje jų buvo išleista per dvidešimt (Lučinskienė 2005: 15); Zinkevičiaus teigimu, iki XIX amžiaus vidurio iš viso buvo išėję daugiau kaip 40 leidimų (1972: 97).

(9) Jėzuitų bibliografų minimos 1637 metų Jaknavičiaus evangelijos galėjo turėti tiek ankstyvesnių, tiek vėlyvesnių leidimų (77). Jei literatūriniais darbais pagarsėjęs jėzuitas Jaknavičius 1637 metais parengė evangelijų vertimus, tai sunku patikėti, kad 1647 metais buvo išleistas ne jo, bet kito nežinomo žmogaus parengtas evangelijų tekstas (70).

(10) Alegambės (Alegambe 1643: 251) ir Rostowskio (Rostowski 1768: 448) *scripsit* ir *edidit scripta* rodo, kad jie tikrai nežinojo, ar Jaknavičiaus parengtos knygos buvo išspausdintos, ar ne.

(11) Oficialių evangelijų tekstų parengimas trukdavo ilgai, šie tekstai buvo svarstomi ir peržiūrimi kitų žmonių (74).

Biržiškos parengtame ir 1960 metais išleistame *Aleksandryne* rašoma, kad Sirvydo *Punktams sakymų* (1629) Jaknavičius „greičiausia lietuviškai išvertė evangelijas, iš dalies sekdamas Daukšos evangelijomis, iš dalies gal ir Vilento ir nežinomu jo katalikišku korektorium, tik pakeitęs tarmę“ (1960: 276).

4.1.5.

Vienas pirmųjų dėmesį į tai, kad Sirvydas galėjo naudotis Baltramiejaus Vilento *Evangelijomis bei Epistolomis*, yra atkreipęs Paulius Salopiata (1929: 56–57). Savo specialiame tyrime jis taip pat yra konstatavęs Sirvydo evangelijų teksto priklausomumą nuo Daukšos. Salopiatos tyrimu rėmėsi Jurgis Lebedys (1963: 366). Pasak Lebedžio, yra pagrindo suabejoti, kad 1605–1629 metų laikotarpiu nepasirodė nė viena lietuviška knyga. Krakių bažnyčios inventoriaus 1635 metų sąraše yra minima *Evangelia Polskie y Litewskie male*[12], nenurodant jos išspausdinimo datos. Galima spėti, kad tai galėjo būti trumpasis evangelijų leidimas, išleistas dar anksčiau ir galbūt ne vieną kartą. Trumpajam leidimui tekstai greičiausiai buvo imti iš Daukšos postilės ir pritaikomi aukštaičiams. Šis leidimas, matyt, buvo parengtas ne Jaknavičiaus, nes jėzuitų bibliografijose būtų buvęs įrašytas kartu su 1637 metų evangelijomis. Lebedžio teigimu, ryškesnių pakeitimų evangelijų tekstuose galėjo atsirasti tik Sirvydo ir Jaknavičiaus redakcijoje (1963: 365–366; 1972a; 1972b; 1977: 83–86).

Dar vienas svarbus Lebedžio pastebėjimas – kaip ir PS atveju, skiriasi Daukšos postilės pamokslų ir evangelijų ištraukų kalba (1963: 260–262). Verčiant evangelijas buvo žiūrima ne vien Wujeko teksto, bet taip pat remtasi Vulgata ir Vilento *Evangelijomis bei Epistolomis*[13].

12 Lebedžio nuomone, jei nebūtų buvęs išleistas trumpasis leidimas, Alegambės ir Sotvelio bibliografijose nebūtų pagrindo kalbėti apie Jaknavičiaus 1637 metais parengtas *papildytas ir padidintas evangelijas* (*Evangelia aucta in usum Concionatorum*) (1963: 365).

13 Apie tai, kad versdamas evangelijas Daukša rėmėsi ir Vulgata, yra rašęs Eberhardas Tanglis (1928: 26).

Lebedys buvo įsitikinęs, kad Sirvydą reikia vadinti geriausiu XVII amžiaus lietuvių kalbos žinovu (1977: 81).

4.1.6.

Išsamiausią Sirvydo bibliografiją sukaupė Vaclovas Biržiška (1960). Sirvydo gyvenimą ir veiklą, remdamasis jėzuitų archyvais, tyrė Paulius Rabikauskas (1982; 2002). Archyvinių dokumentų apie Sirvydo kilmę ir jo gimimo vietą yra paskelbęs istorikas Konstantinas Jablonskis (1933; 1973).

4.1.7.

PS genezę, tarminį pagrindą, leksiką ir fonetiką, kultūrinę Sirvydo aplinką ir jo pavardės kilmę, remdamasis savo paties ir ankstesnių autorių tyrimais, išsamiausiai yra aprašęs Zinkevičius savo straipsniuose ir knygose (1968; 1971; 1972; 1977a; 1977b; 1980; 1981a; 1981b; 1988; 1996). Zinkevičiaus darbuose akivaizdus tvirtesnis nusistatymas Sirvydo perikopių ir *Ewangelie Polskie y Litewskie* autoriumi laikyti Jaknavičių. Pasirėmus daugiausiai Biržiškos publikuotais darbais (1939; 1960: 247; 278), Jaknavičiui be didesnių išlygų priskiriama ir PS II pamokslų teksto vertimo iš lietuvių į lenkų kalbą autorystė. Naujų faktų nei šiuo, nei kitais Jaknavičiaus autorystės klausimais nepateikiama (1971: 154; 1972: 80; 1988: 267–268). Zinkevičiaus atlikta 1647 metų *Ewangelie Polskie y Litewskie* kalbos analizė parodė, kad 7 paskutinės ten išspausdintos evangelijos (p. 201–211) tiek savo rašyba, tiek kalba labai skiriasi nuo visų kitų šio leidinio evangelijų tekstų, – jas turėjęs versti ne Jaknavičius, o kitas asmuo (1971: 154; 1988: 268). Nė viena iš tų 7 evangelijų į PS įdėta nebuvo.

Palyginęs PS I ir PS II pamokslų tekstų kalbą, Zinkevičius išskiria dvi Sirvydui nebūdingų PS II kalbos elementų grupes (pateikiami jų aprašai). Viena tų nesirvydiškų kalbos elementų grupė sutampa su *Ewangelie Polskie y Litewskie* kalba ir priskiriama Jaknavičiui, o kita – su 7 paskutiniųjų evangelijų vertėjo kalba (1971: 155–161). Išskirtų kalbos elementų grupių pagrindu Zinkevičius mėgina rekonstruoti Jaknavičiaus ir nežinomo 7 evangelijų vertėjo šnektą ir apytiksliai lokalizuoti tos šnektos teritoriją (1988: 165–167; 1972: 83). Jaknavičiaus kalbos ypatybės rodo, kad jis galėjo būti kilęs iš ploto į rytus ar pietryčius nuo Vilniaus[14]. Antrasis nežinomas (anoniminis) PS II redaktorius taip pat turėjo būti kilęs iš Vilniaus krašto, bet labiau į vakarus ar šiaurės vakarus nuo spėjamos Jaknavičiaus gimimo vietos (1971: 165–166).

14 Biržiška, remdamasis archyviniais dokumentais, manė, kad Jaknavičius galėjo būti kilęs iš Lydos apskrities (1960: 274).

Remdamasis Sirvydo PS kalbos analize ir Spechto, Gerulio, Vaclovo Biržiškos ir Konstantino Jablonskio publikuota kalbine ir archyvine medžiaga, Zinkevičius teigia, kad Sirvydo gimtinė turėjusi būti netoli Anykščių, anapus „rotininkų“ izofonos, kartu pažymėdamas, jog Sirvydas rašė ne savo šnekta, bet rytietiška bendrine raštų kalba, kuri buvo vartojama Vilniaus vyskupijai skirtuose raštuose. Ši bendrinė kalba kildinama iš Vilniaus miesto koinė, susiformavusios Vilniaus apylinkių tarmės pagrindu (1971: 164–165; 1972: 83; 90).

Pasak Zinkevičiaus, tiriant rytietiškos raštijos paminklus, aiškiai matyti kolektyvinis jų rengimo pobūdis (1971: 166).

4.1.8.

Daug dėmesio Sirvydo rašybai, tarminiams ypatumams, linksnių ir prielinksnių vartojimui savo darbuose skiria Jonas Palionis (1967; 1995; 1999).

Kazys Morkūnas (1967; 1980) yra sudaręs PS veiksmažodžių indeksą ir aprašęs dvigarsių vartojimą.

4.1.9.

PS, kaip originalių pamokslų rinkiniu, buvo plačiai naudotasi lietuvių istorinės sintaksės tyrimuose (Ambrazas 1977; 1979; 1990; 2006; Erichsmeier 2005; Judžentis 1995; 2004; 2008; Pajėdienė 2012; 2013; Vasiliauskienė 2008). Originalūs ar iš dalies originalūs raštai istorinei sintaksei yra labai vertingi, nes juose galima rasti tiesioginių to meto gyvosios kalbos atspindžių. Verstiniai tekstai privalo būti sistemiškai gretinami su vertimų šaltiniais, todėl labai svarbūs ir reikalingi jų kritiniai leidimai (Ambrazas 2006: 13)[15]. PS tekstas buvo vienas iš pačių svarbiausių senosios lietuvių kalbos dalyvinių konstrukcijų, vientisinių ir sudėtinių sakinių struktūros ir semantikos, žodžių tvarkos tyrimo etc. šaltinių. Remdamasis Sirvydu, senosios kalbos lyginamąsias konstrukcijas, šalutinius lyginamuosius ir sujungiamuosius sakinius savo darbuose analizavo Artūras Judžentis (1995; 2001; 2004; 2005; 2008). Jūratės Pajėdienės disertacijoje ir straipsniuose buvo tirti šalutiniai laiko sakiniai (2012). Jovita Erichsmeier analizavo šalutinius tikslo, nuolaidos ir sąlygos sakinius (2002; 2005).

Virginijos Vasiliauskienės monografijoje *Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a.: Atributinės frazės* (2008) ir straipsniuose (1997; 2006) aprašyta lietuvių kalbos atributinių frazių žodžių tvarkos raida. PS I tekstas buvo svarbiausias šioje monografijoje

15 Vytautas Ambrazas, tirdamas lietuvių kalbos absoliutinio naudininko konstrukcijas, yra pastebėjęs, kad Daukša, versdamas perikopių tekstus, dažnai rėmėsi ne Wujeku, bet Vulgata (1962: 41).

pateikiamų duomenų šaltinis iš XVII amžiaus. Statistinė PS I vartojamų atributinių frazių analizė parodė, kad būdvardinio pažyminio vieta daiktavardžio atžvilgiu yra neapibrėžta, o pažyminio kilmininkui (genityvui) būdingesnė postpozicinė vartosena (2008: 32; 39–48; 154–166). PS I perikopėse būdvardinių pažyminių vieta nesiskiria nuo užfiksuotos pamokslų tekste, o pažyminio kilmininko postpozicinė vartosena čia dar dažnesnė nei pamokslų tekste (2008: 54–55; 178–180). Sirvydo pamokslų teksto medžiaga taip pat buvo remtasi aprašant kiekybės turinio genityvų ir sudėtinių atributinių frazių sintaksinius modelius (2008: 223–238; 245–282).

Rengiant PS kritinį leidimą buvo nustatyta, kad Sirvydo pamokslų tekstas nėra vienalytis: jį sudaro autorinis ir citatų sluoksniai. Lotyniška Vulgata buvo vienas iš svarbiausių PS biblinių citatų, sudarančių daugiau kaip penktadalį teksto, vertimo šaltinių. Kadangi ankstesniuose sintaksiniuose tyrimuose autorinis teksto sluoksnis nebūdavo atskiriamas nuo citatų sluoksnio, tų tyrimų rezultatai, ypač jų statistiniai duomenys, turėtų būti bent iš dalies koreguotini, pasiremiant naujausiais PS teksto tyrimais.

4.1.10.

PS yra laikomi pirmosiomis originaliomis lietuviškomis homilijomis – šventosios iškalbos atmaina, aiškinančia Šventojo Rašto skaitinį (Pociūtė-Abukevičienė 2002: 368; Subačius 2010: 17). Šis PS aspektas buvo tirtas gana menkai. Iki šiol buvo daugiau koncentruotasi ne į pamokslų teksto, struktūros ir turinio dalykus, bet ieškota Sirvydo filosofinės minties ir egzistencinės problematikos ištakų baroko epochos mąstytojų darbuose, gilintasi į pamokslų stilistikos aspektus. Sirvydo pamokslus su Mikalojaus Daukšos ir Petro Skargos pamokslais yra lyginusi Viktorija Vaitkevičiūtė (2006; 2008). Aurelija Mikolaitytė (2008) į Sirvydą žvelgia kaip į originalų baroko epochos rašytoją ir iškelia estetinę jo knygų vertę. Jos straipsnyje teigiama, kad 1597 metais išleistiems Skargos *Kazania sejmowe* (1995) būdinga pažodinė Biblijos interpretacija, siejama su ankstyvuoju baroku, o PS – alegorinė, kildinama iš brandžiosios baroko literatūros. Skiriasi ir abiejų pamokslų knygų kompozicinė struktūra, nevienodai pasitelkiamos stilistinės figūros (2008: 109–118). Baroko stilistiką, retoriką, baroko epochos idėjų atspindžius Sirvydo pamoksluose tyrė Eugenija Ulčinaitė (1978; 1984), Darius Kuolys (1987; 1992).

5.
Punktų sakymų tyrimo perspektyvos

Žvelgiant į tolesnę Sirvydo rašytinio palikimo tyrimo perspektyvą, akivaizdu, kad svarbiausi atsakymai į žemiau surašytus probleminius klausimus galėtų būti gauti tekstologiškai ištyrus ne vien Sirvydo, bet ir prieš jį bei po jo išleistus XVI–XVII amžiaus tekstus (tiek katalikiškus, tiek protestantiškus) ir juos sugretinus ne tik kalbos, bet ir turinio bei šaltinių atžvilgiu (temos, motyvai, autoriai, kuriais buvo remtasi, tekstų citatos ir parafrazės ir jų šaltiniai, tikėjimą stiprinantys pavyzdžiai etc.). Būtina paisyti tiriamų tekstų religinės tematikos ir paskirties. Pirmasis žingsnis ta kryptimi galėtų būti visų XVI–XVII amžiuje išleistų evangelijų tekstų sugretinimas ir jų vertimo ir redagavimo šaltinių nustatymas. Pavienių tyrimų sintetinis vaizdas bent iš dalies užpildytų archyvinių dokumentų apie tuometinius religinės literatūros autorius ir rengėjus spragas. Senųjų bažnytinių raštų tyrimai turėtų įgauti ryškesnį tarpdisciplininį pobūdį. Prie jų tyrimų pirmiausiai turėtų prisijungti Biblijos ir Bažnyčios istorijos specialistai.

(1) Rašant apie Jaknavičiaus darbų autorystę (Biržiška 1960: 274–284; 1939: 79–82; Kabelka 1938: 73–87; Zinkevičius 1971: 153–154; Lietuvos TSR bibliografija 1969: 136; Lučinskienė 2005: 16–23), aukščiau aptartuose mokslo darbuose dažniausiai įterpiama *greičiausiai, spėjama, manoma, beveik.* Jaknavičiaus poveikis lietuvių raštijai apskritai paėmus ir jo įtaka ir nuopelnai Sirvydo darbams (taip pat ir Sirvydo žodynams) turėtų būti sistemingiau ištirti ir sukonkretinti. Greičiausiai Jaknavičiaus vaidmuo arba pernelyg sureikšminamas, iki galo neįvertinus svarbiausių bažnytinių tekstų perimamumo faktoriaus ir kolektyvinio jų rengimo pobūdžio, arba per daug susiaurinamas, jei jo indėlis parengiant *Ewangelia Polskie y Litewskie* ir vėlesniuosius žodynus buvo didžiausias. Net per tris šimtmečius nusitęsęs evangelijų ištraukų skaitymas Lietuvos bažnyčiose turėjo įspausti ryškius pėdsakus žmonių sąmonėje ir paveikti visus kalbos lygmenis ir stilius.

Atskiras klausimas – Jaknavičiaus indėlio apimtis Sirvydo žodynuose. Ištyrus Sirvydo PS leksikos sąsajas su jo žodynais, Jaknavičiaus indėlis taptų aiškesnis ir apibrėžtesnis.

(2) Daukšos, kaip pirmojo katalikiškų tekstų vertėjo į lietuvių kalbą, autoritetas ir jo įtaka vėlesniųjų bažnytinių tekstų rengėjams ir leidėjams dar nėra iki galo ištirta ir įvertinta. Tolesniems tyrimams labai svarbu, kad būtų kiek įmanoma tiksliau nustatyta, kas ir kokiu mastu iš Daukšos veikalų buvo perimta vėles-

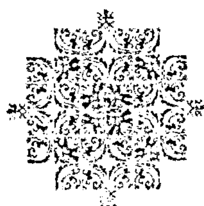
nių̨jų religinių raštų autorių. Antra vertus, turėtų būti įvertintas galimas ankstesniųjų lietuviškai rašiusių evangelikų liuteronų autorių (Mažvydo, Vilento, Bretkūno) poveikis Daukšos darbams, siekiant išsiaiškinti, ar po Daukšos rašiusieji katalikiškų raštų autoriai Rytų Prūsijos tekstais galėjo pasinaudoti tiesiogiai, ar tas poveikis, jei tokio būta, buvo tarpiškas, gautas per Daukšą.

Šiuo metu negalima atsakyti ir į klausimą, ar Daukšos postilės perikopės galėjo būti oficialiu liturginių metų ciklo evangelijų tekstu, skaitomu Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų bažnyčiose.

(3) Lebedys (1963; 1977), Zinkevičius (1971; 1988), Ulčinaitė (2007) etc. ne kartą mini lietuvių religinės literatūros puoselėtojus – biblinių ir religinių tekstų vertėjus, redaktorius ir leidėjus, kurių autorystė nebuvo įvardyta. Taip pat pateikiami vardai jėzuitų kunigų ir pamokslininkų, kurie galimai prisidėjo prie religinės literatūros lietuvių kalba rengimo. Reikėtų išsiaiškinti, kiek kolektyvinis buvo senųjų katalikiškų tekstų rengimo pobūdis ir kokie buvo tų tekstų tęstinumo reikalavimai juos perleidžiant.

(4) Religiniuose tekstuose užfiksuotas kalbos įvairavimas paprastai siejamas su jų autorių ir redaktorių tarmės skirtumais. Beveik netirtà senesniojo ir naujesniojo kalbos sluoksnių susipynimo, sumišimo tikimybė, atnaujinant perleidžiamus bažnytinius tekstus. Tokio sumišimo įspūdis kyla analizuojant PS tekstą.

II. *PUNKTŲ SAKYMŲ* SPAUDMENYS IR RAŠYBA

1.1. *Punktų sakymų* spaudmenys

1.1.1.

Nesant išlikusio Sirvydo PS rankraščio, sunku tiksliau apibrėžti, kiek Vilniaus akademijos spaustuvės spaudmenų (literų) rinkiniai ir spaustuvininkų parinkti spaudmenys atitiko paties autoriaus rašybos koncepciją ir jo paties vartotus rašto ženklus. Kitais žodžiais tariant, neaišku, koks buvo santykis tarp Sirvydo rankraštyje vartojamų rašto ženklų ir juos atitinkančių spaudmenų spausdintiniame tekste[16]. Čia pravartu prisiminti Sirvydo lenkiškai parašytoje prakalboje išsakytą apgailestavimą, kad jo knyga dėl lėšų trūkumo išleidžiama nekirčiuota: „Lietuvių kalbai reikėtų tam tikrų ženklų, lotyniškai vadinamų *accentus*, kad tas, kuriam lietuvių kalba nėra gimtoji, sugebėtų gerai tarti ir skaityti, betgi tam prireiktų taip pat naujų specialių spaudos šriftų, be to, prisidėtų ir išlaidų, kurių dabar aš neįstengčiau padengti“[17]. Sirvydas suprato, kad idealaus atitikimo čia būti negali. Abejonių nekyla, kad spaustuvininkų ir redaktorių intervencijos ir taikymosi prie spaustuvės techninių galimybių būta. Tai rodo ne tik kitų senųjų tekstų tyrimai (Subačius 2001: 129–152), bet akivaizdu ir iš pačių PS: pernelyg dažno grafemų įvairavimo to paties žodžio tose pačiose formose, diakritikų buvimo ar nebuvimo tuose pačiuose šalimais esančiuose žodžiuose, specialaus žodžių trumpinimo siekiant sutilpti į siaurą puslapio skilties eilutę. Šalia žmogiškojo veiksnio, bent iš dalies susijusio su tech-

16 Dėl šios priežasties monografijoje daug kur vartojamas **spaudmens** terminas siekiant rašytinių ir spausdintinių grafemų nesutapatinti.

17 PS I [23]: „Potrzebáćby ná Litewski ięzyk kreſek nieiákich, ktore śię zovią po Łáćinie Accentus, áby, z przyrodzenia po Litewsku nieumieiący, potráfił z nich dobrze mowić, y czytáć, áleby też potrzebá do nich nowego y oſobliwego druku, y koßtu, ktoregom ia teraz nie mogł mieć“ (lietuviškai cituota pagal: Koženiauskienė 1990: 296).

ninėmis to meto spaustuvių galimybėmis, įvairavimą sąlygojo ir palyginti silpnoka, iš esmės dar tik besiformuojanti rašomosios kalbos tradicija. Specialių spaudmenų Sirvydui, priešingai nei Mikalojui Daukšai ar Danieliui Kleinui (Aleknavičienė 2006: 280, 284), niekas nepagamino. Jam reikėjo tilpti į lotyniškiems ir lenkiškiems tekstams spausdinti pritaikytų šriftų rinkinių (garnitūrų) rėmus (Pakalka 1979a: 47). Sudėtingą Daukšos postilės (DP) rašybą ir dalį Daukšos vartotų spaudmenų vėlesni LDK knygų rengėjai ir spaustuvininkai pamažu modifikavo labiau susitelkdami į funkcionalumą ir vartojimo patogumą. Kai kurių Daukšos įvestų spaudmenų atsisakyta jau 1605 metų anoniminiame katekizme (LK): nevartojama <e̊>, vietoj <ů> dažnai rašoma <uo>[18], dėl tarmės ypatybių katekizmui buvo nereikalingos nosinės grafemos (Palionis 1967: 38–39; 1995: 27), bet jų pasitaiko dėl DK rašybos poveikio[19]. Sirvydo rašyba, būdama paprastesnė nei Daukšos, ilgam įsigalėjo rytiniame, o vėliau ir viduriniame raštų kalbos variante.

Šiame PS spaudmenų apraše koncentruotasi tik į mažiau ištirtus atvejus arba į tuos atvejus, kurie buvo svarbūs kokybiškam PS perrašo tekstui parengti. Tokiais pirmiausiai laikytini: (1) diakritinių ženklų formos ant spaudmenų įvairavimas (žr. spaudmenų iliustracijas; p. 59–60), (2) spaudmenų su diakritiniais ženklais atliekamos funkcijos, (3) pučiamųjų priebalsių ir afrikatų žymėjimo ypatumai. Visi spaudmenys pateikiami PS lietuviškos dalies spaudmenų lentelėje (žr. p. 61–72).

1.1.2.

Rengiant PS perrašo tekstą kritiniam leidimui, buvo išrinkti ir susisteminti visi ten vartoti spaudmenys. Palyginus su Palionio aprašytais DP vartotais spaudmenimis, PS lietuviškame tekste akivaizdi didesnė spaudmenų su diakritikais įvairovė (čia neaptikti tik keli DP vartoti priebalsiai su diakritikais <ṁ>, <ṕ>, <ṙ> ir dviaukščiai <e̊>, <ů>), bet gerokai mažesnis jų vartojimo dažnumas (labiausiai dėl to, kad nežymimas kirtis). Mažesnį nustatytų spaudmenų kiekį Palionio aprašе lėmė ta aplinkybė, kad jis yra suregistravęs, jo paties žodžiais tariant, ne visus, bet tik reguliariau vartojamus spaudmenis (Palionis 1967: 33), o iš PS, rengiant jau minėtą perrašo tekstą, buvo išrinkti ir suregistruoti visi spaudmenys neatsižvelgiant į jų vartojimo reguliarumą ir dažnumą. Kaip rodo mūsų tyrimas, ir PS atveju Palionis savo knygose pateikia ne visus, o tik

18 Pasak Mindaugo Šinkūno, 1605 metų katekizmas išsiskiria tuo, kad jame <ů> ir <uo> yra apylygiai (atitinkamai 109× ir 85×). Ledesmos katekizmo vertėjo neapsisprendimą, kaip šį dvibalsį užrašyti, tikriausiai lėmė tai, kad buvo naudojamasi Daukšos vertimu (Daukšos katekizme rašoma <ů>). Rašmenų konkurencija LK negalėjo būti nulemta raidžių rinkėjų kaitos ar jų rašybos įpročių, tai įrodo chaotiška spaudmenų distribucija spaudos lankuose (2015: 199). Evangelikų reformatų raštuose – Petkevičiaus katekizme (1598) ir Morkūno postilėje (1600) – buvo rašoma <uo>.

19 1605 metų katekizme pasitaiko kelios įvardžio formos *jį* ir priešdėlis *į-*, išspausdinti su rašmeniu <į>. <ų> ar <ų́> ganėtinai dažnai parašoma vienaskaitos galininko ar daugiskaitos kilmininko galūnėse (Šinkūnas 2015: 200).

reguliariau vartotus spaudmenis (Palionis 1967: 39–41; 1995: 28). Pateikiant atskirų senųjų lietuviškų knygų spaudmenų visumos vaizdą, vertėtų skirti spaudmenų su diakritikais vartojimo dažnumą nuo tų spaudmenų įvairovės.

1.1.3.

Manoma, kad PS II (1644) leidybai buvo parengta ir į lenkų kalbą išversta Sirvydo pagalbininko ir jo darbų tęsėjo jėzuito Jaknavičiaus ir greičiausiai kitų nežinomų autorių, todėl visiškai pamatuota atrodytų prielaida, kad PS, ypač PS II, vartojami spaudmenys neturėtų smarkiai skirtis nuo vartojamų Jaknavičiui priskiriamose *Ewangelie Polskie y Litewskie* (JE) (1647), juoba kad jas skyrė tik trejų metų tarpas. Remiantis Mildos Lučinskienės atliktu tyrimu (Lučinskienė 2005: 30), Jaknavičiaus *Ewangelie Polskie y Litewskie* randami spaudmenys beveik visi buvo vartojami ir PS lietuviškoje teksto dalyje (išskyrus <ę>, <ò> ir <u̇>). Tačiau JE spaudmenų rinkinys, palyginti su PS, yra ne toks gausus: JE nevartojama <q>, nėra nemažos dalies PS aptinkamų spaudmenų su diakritiniais ženklais: <ả>, <a̍>, <ã>, <c̀>, <ê>, <ẽ>, <ē>, <í>, <ì>, <î>, <ĩ>, <ȳ>, <ỹ>, <m̄>, <ñ>, <n̄>, <ṅ>, <ň>, <ô>, <ȯ>, <õ>, <ṗ>, <s̀>, <û>, <ũ>, <ų>, <ẃ>, <ǯ> ar <ʒ̆>, <Ʒ̃>, <Ʒ̄>, <ʒ̄>. Be to, PS dar vartojami ir specialūs lotynų kalbos pavyzdžiu įsivesti kontrakciniai ženklai <ꝯ>, <ꝰ> ir <°> žodžio galo sutrumpinimams žymėti.

1.1.4.

PS lietuviškame tekste vartojami šie spaudmenys su diakritiniais ženklais (žr. 1–63 pav.; p. 59–60):

a: <á>, <ȧ>, <à>, <â>, <ā>, <ã>, <ả>, <a̍>, <ą>	n: <ń>, <ṅ>, <ñ>, <n̄>, <ň>?
	o: <ó>, <ô>, <ȯ>, <ō>, <õ>
c: <ć>, <ċ>, <c̀>?	p: <ṗ>
e: <é>, <ê>, <ę>, <ē>, <ẽ>, <è>	s: <ś>, <ṡ>, <s̀>
g: < ġ>	u: <û>, <ũ>, <ū>, <ų>
i: <í>?, <ì>?, <î>, <ĩ>	w: <ẃ>
y: <ȳ>, <ỹ>	z: <ź>, <ż>
l: <ł>	ʒ: <ʒ́>, <ǯ> ar <ʒ̆>, <ʒ̇>, <ʒ̄>
m: <m̄>	Ʒ: <Ʒ̃>, <Ʒ̄>

Šie PS spaudmenys su diakritiniais ženklais priskiriami spėjamų spaudmenų grupei: <c̀>?, <í>?, <ì>?, <ň>?

Spaudmenų apraše ir spaudmenų lentelėje šalia jų rašomas klaustukas. Visuose tirtuose PS egzemplioriuose diakritikų forma ant šių spaudmenų buvo neįprasta arba neaiški dėl spausdinimo kokybės.

Ne visais atvejais pavyko nustatyti, ar virš <ʒ> vartojamas varnelės formos <ǯ>, ar lankelio formos diakritinis ženklas <ʒ̆> (žr. 1.1.6.3.).

Kai kurie čia išvardyti spaudmenys su diakritiniais ženklais vartojami ypač retai – visoje knygoje ar atskirose jos dalyse jie aptinkami tik po vieną ar kelis kartus.

1.1.5.1.

Pagal vartojimo dažnumą ir sistemingumą (nuoseklumą) visus PS I ir PS II vartojamus spaudmenis su diakritiniais ženklais galima suskirstyti taip:

(1) dažnai ir sistemingai PS I ir PS II vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais: <ć>, <ł>, <ś>, <ʒ́>, <ʒ̇>;

(2) nesistemingai, bet palyginti dažnai PS I ir PS II vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais: <á>, <ȧ>, <ċ>;

(3) retai, bet sistemingai vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais: <ã>, <ā>, <ē>, <ẽ>, <ĩ>, <ỹ>, <ȳ>, <õ>, <ō>, <ũ>, <ū>;

(4) labai retai ir nesistemingai vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais:
PS I: <à>, <â>, <ą>, <c̀>?, <é>, <ê>, <ę>, <ġ>, <í>?, <ì>?, <î>, <ń>, <ṅ>, <ň>?, <ñ>, <n̄>, <ó>, <ô>, <ȯ>, <ṗ>, <û>, <ų>, <ẃ>, <ǯ> ar <ʒ̆>, <ʒ̄>;
PS II: <ả>, <ȧ>, <è>, <ę>, <m̄>, <ń>, <ñ>, <n̄>, <ṡ>, <ǯ> ar <ʒ̆>, <Ʒ̃>, <Ʒ̄>;

(5) tik perikopėse ir punktų pavadinimuose vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais (antikva ir kursyvas):
PS I: <s̀>, <ź>, <ż>;
PS II: <è>, <ñ>, <ź>, <ż>.

Suregistravus visus PS vartojamus spaudmenis su diakritiniais ženklais, matyti, kad jų įvairovė didesnė PS I, o gausa PS II – gausesnis jų vartojimas PS II sąlygotas labai dažno <á>.

1.1.5.2.

Diakritikų formos įvairavimas ant tą pačią funkciją atliekančių spaudmenų dažnai susijęs su pačių spaudmenų formos įvairavimu. Jei skiriasi spaudmenų diakritikai, neretai kažkiek skiriasi ir kitos tų spaudmenų detalės. Labiausiai įvairuoja <ʒ> forma (žr. 1.1.6.3.); taip pat randami kai kuriomis techninėmis spaudmenų gamybos detalėmis (forma, ilgis, storumas, apvalumas, riestumas etc.) tarpusavy besiskiriantys spaudmenys <r>, <ſ>, <a>, <ć>, <d>, <n>, ypač PS I. Kai PS perrašo rengimo eigoje akūto pavidalo diakritinį ženklą būdavo sunku atskirti nuo taško, brūkšnelį nuo cirkumflekso, varnelę nuo lankelio etc., neretai skirdavosi ir paties spaudmens konfigūracija (plg. <ā> ir <ã> bei <ȳ> ir <ỹ>: *id{ã}t* PS II 34_{25}, *idāt* PS II 73_{23}, *βwỹtays* PS

II 14$_{3}$, *prałýkie* PS II 103$_{4}$). Tad diakritikų formos įvairavimas sietinas ne tik su to meto knygų spausdinimo kokybe, bet ir su spaudmenų gamybos – jų graviravimo ir liejimo – kokybe. Dažniausiai tarpusavy skiriasi sudėtingesnės konfigūracijos spaudmenys. Senųjų raštų leidybą ir jų tyrimus labai pagerintų Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių paleopoligrafinis technologinis tyrimas, kuriuo būtų galima remtis lingvistiniuose grafikos tyrimuose, o rengiant senųjų tekstų perrašus atsiriboti nuo techninių detalių.

1.1.6. PRIEBALSIUS [š], [ž] IR AFRIKATĄ [č] ŽYMINTYS SPAUDMENYS

Pučiamiesiems priebalsiams [š] ir [ž] žymėti PS vartojami šie spaudmenys su diakritikais: <ś>, <ṡ>, <s̀>, <ʒ́>, <ʒ̇>, <ʒ̄>, <ʒ̆> ar <ǯ>, <Ʒ̃>, <Ʒ̄>, <ź>, <ż> (žr. 38, 40, 41, 42, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60 pav.); afrikata [č] žymima <ć>, <ċ>, <c̀>? (žr. 10–12 pav.). Be to, [š] dar gali būti žymimas digrafais <ß>, <ſz>, o [č] digrafu <cʒ> (labai retai).

1.1.6.1.

<Ʒ̄>, <Ʒ̃> epizodiškai pavartojami tik PS II: *Ʒ̄ydu* PS II 33$_{23}$, 162$_{19–20}$, 202$_{4}$; *Ʒ̃ynoio* PS II 104$_{8}$, *Ʒ̃odʒ́iey* PS II 83$_{26}$. Visais kitais atvejais vietoj jų vartojamas <Ʒ>[20]. <s̀> labai retai aptinkamas PS I perikopėse, išspausdintose kursyvu: *Pranas̀ine* 163$_{10}$, *gras̀i* 317$_{18}$, o vienintelis <c̀> atvejis yra pagrindiniame PS I tekste: *łync̀iuguoſna* 373$_{10}$ (diakritiko forma čia neįprasta). Labai retas ir PS II pasitaikantis <ṡ>, kuris iš esmės turėtų būti laikomas prastai atsispaudusiu <ś>, nes abiejų vartosena nesiskiria: *ráßtas ṡ.* PS II 188$_{13}$, *páráṡitam* PS II 254$_{6}$, *Karaliśćiu* PS II 14$_{16–17}$. Kita vertus, palyginus <ṡ> ir <ś>, tarp jų galima įžvelgti smulkių techninių skirtumų (plg. *páráṡitam* PS II 254$_{6}$ ir *paraśitas* PS II 254$_{17}$).

1.1.6.2.

<ź> ir <ż> vartojami antikva ir kursyvu surinktame tekste. PS II antikvoje virš <z> esantis diakritikas (žr. 50 pav.) kai kur skiriasi nuo PS I vartojamo tradicinio taško. Jis yra kiek ilgesnis ir savo forma primena trumpą brūkšnelį: *Nežadźia* PS II 51$_{16}$, *Bażnićia* PS II 153$_{17}$, *żiames* PS II 153$_{19}$, *Vżſtokłes* PS II 180$_{8}$, *ażuturet* PS II 239$_{3}$. Perraše šiuo atveju buvo pasirinktas vartoti taško formos diakritikas, nes įvesti papildomą ženklą į perrašą, kai tarp abiejų ženklų skiriamosios reikšmės nėra, o ir išoriškai jie gana panašūs, atrodė netikslinga. Bet pagrindinis motyvas – išlaikyti sistemą: trumpo brūkšnelio formos dia-

20 Kiti šio tipo spaudmenys taip pat buvo be diakritinių ženklų. Apie tai 1929 metais jau yra rašęs Franzas Spechtas: „In Unzialschrift stehen *C, S, Z, L* auch *č, š, ž, ł,* d. h. es fehlen die diakritischen Zeichen“ (Specht 1929: 13).

kritiko buvo atsisakyta ir ant <ʒ>, nes PS II jį ne visada būdavo įmanoma atskirti nuo taško pavidalo diakritiko (plačiau žr. 1.1.6.3.). <ź> ir <ż> vartojami tiek PS I, tiek PS II. <ź> nuosekliai vartojamas afrikatoje <dź> PS II: *żodźiey* 248_{22}, *żuwes* 248_{20}, *Iźkur* 116_{25}, *didźio* 116_{26}; plg. su PS I: *iżpaźino* 163_{16}, *iźpiłde* 163_{17}, *żodżieys* 244_{21}, *źiames* 269_{9}.

1.1.6.3.

Diakritikų forma labai įvairuoja ant švabachu surinkto pagrindinio pamokslų teksto spaudmenų <ʒ́>, <ʒ̇>, <ʒ̄>, <ʒ̆> ar <ǯ> (žr. 51–58 pav.). Ant šių spaudmenų vartojami taško, akūto, brūkšnelio ir lankelio ar / ir varnelės formos diakritiniai ženklai. Juos neretai sunku atskirti vieną nuo kito dėl dviejų priežasčių: (1) Spausdinimo kokybės: aptrupėjęs akūtas arba brūkšnelis gali atrodyti kaip taškas, o gerai neatsispaudęs taškas priminti lankelį, pvz., žodyje *ʒ̆mones* PS I 326_{12} matomas lankelis atrodo kaip patėpliotas taškas, o lankelis žodyje *graʒ̆uoſe* PS II 244_{27} greičiausiai yra ne visas atsispaudęs taškas. (2) Spaudmenų gamybos kokybės: tie patys spaudmenys dažnai nėra visiškai identiški ir gali skirtis atskiromis detalėmis.

Varnelės ir lankelio formos diakritikai virš <ʒ> (<ǯ> ir <ʒ̆>) PS tekste pavartoti tik po keletą kartų. PS I jie labiau primena varneles, o PS II lankelius: *tulǯis* PS I 321_{21}; *didʒ̆iu* PS II 199_{5-6}. Abejotinais atvejais buvo pamėginta spaudmens nuotrauką išdidinti, bet labiau padidinta diakritiko forma imdavo skirtis nuo tos, kuri buvo matoma plika akimi, todėl pasikliauti tik tokiu neaiškaus diakritiko identifikavimo būdu būtų buvę gana rizikinga. PS II virš <ʒ> (žr. 57, 58 pav.) esantis diakritikas, kaip ir antikvos atveju virš <z>, panašesnis ne į tašką, o į trumpą brūkšnelį (plg. su 50 pav.). PS II perraše abiem atvejais buvo pasirinktas spaudmuo su taško formos diakritiku, nes, kaip jau minėta 1.1.6.2, čia ne visuomet buvo įmanoma atskirti šiuos du panašios formos diakritikus vieną nuo kito. Aptariamas spaudmuo perrašo tekste labai dažnas, todėl visus neaiškius atvejus skliaudžiant riestiniais skliaustais būtų buvęs per daug perkrautas įterpiamasis kritinis aparatas. Spaudmuo su trumpo brūkšnelio formos diakritiku nevartojamas ir lenkiškoje perrašo dalyje.

Tarpusavy skiriasi ir kai kurie spaudmenys <ʒ́>.

1.1.6.4.

Pučiamuosius priebalsius [š], [ž] ir afrikatą [č] PS neretai gali žymėti spaudmenys be diakritinių ženklų <ſ>, <s>, <ʒ>, <z>, <c>, ir atvirkščiai, <ś> gali atsirasti <ſ>, <s> vietoje: *śiłpnas* PS II 12_{2} ir *ſiłpnas* PS I 211_{17}; *ʒiemes* PS I 65_{16} ir *ʒ́iemes* PS I 261_{13}; *ʒimus* PS II 41_{16-17} ir *ʒ́imus* PS I 68_{8}; *karſciaus* PS II 50_{16}, *karśćiaus* PS II 38_{1-2} ir *karſćiuoſe* PS I 244_{17}; *ćiełas* PS I 247_{15} ir *cełas* PS I 67_{25}; *ſiurkſciey* PS II 57_{15} ir *śiurkßtibes* PS II 107_{2}; *ſzwynćiauſias* PS II 89_{8} ir *ſzwynćiauśiami* PS II 239_{1-2}; *ſirdiy* PS II 16_{8} ir *śirdiy* PS II 239_{22} bei *ßyrdies* PS II 169_{12}; *paraſzie* PS II 217_{30}, *paraśie* PS I 349_{28} ir *paraſie* PS I

307$_{5-6}$ etc. Palyginkime taip pat PS vartojamų žodžių su šaknimi *švies-* rašybą: *ſwieſ- / ſwieś- / świeſ- / świes- / ßwieſ- / świeś- / ßwieś-)*: *ſwieſibes* PS I 20$_{29}$, PS II 32$_{29}$; *ſwieśibe* PS II 28$_{5}$; *świeſibe* PS I 353$_{24}$, PS II 197$_{11}$; *świesibe* PS I 354$_{6}$; *ßwieſibes* PS I 202$_{6}$, PS II 215$_{7-8}$; *świeśibes* PS I 353$_{27}$; *świeśibi* PS II 33$_{13}$; *ßwieśiaus* PS II 201$_{22}$.[21]

Atsižvelgiant į tai, kad išvardyti atvejai nebuvo tik pavieniai ir atsitiktiniai, taip pat į jų buvimą kituose to laikotarpio spaudiniuose (Palionis 1967: 37)[22], bent jau dalis jų turėtų būti priskirta to meto spaudmenų vartojimo spausdintinėse knygose ypatumams. Kai kuriais atvejais diakritikai ant šių spaudmenų galėjo neatsispausti, tačiau spaudmens su diakritiku ir be jo chaotiškas kaitaliojimasis tuose pačiuose dažnai net gretimai pavartotuose žodžiuose (plg. PS I 20 ir 353 p.), – ir ne epizodiškai, bet visame PS tekste, – rodytų, kad diakritikai, bent jau spausdinimo proceso metu, ne visada buvo laikomi esminiu grafemos skiriamuoju bruožu[23]. Kitos tokį įvairavimą skatinančios priežastys galėjo būti didžiąsias raides žyminčių spaudmenų su diakritikais nebuvimas ir svetimų kalbų aplinkos veikiama Vilniaus miesto tartis, pavyzdžiui, žodžiai su šaknimi *silpn-* 21x rašomi su <ſ>, <s> ir 11x su <ś>. PS II šių spaudmenų dažnumas apylygis (atitinkamai 12x ir 10x): *ſiłpniby* PS I 185$_{19}$, *ſiłpnina* PS II 57$_{14}$, *siłpnu* PS I 211$_{23}$, *siłpſta* PS II 75$_{24}$, *śiłpnu* PS I 61$_{31}$, *śiłpnibes* PS II 218$_{13}$.

Minkštuosius [s] ir [š] žyminčių spaudmenų įvairavimas tuose pačiuose žodžiuose dažnesnis skoliniuose iš lenkų ir rusėnų kalbų. Be to, <ś> santykinai dažniau nei <s>, <ſ> pasirenkama PS II, pvz., *siłos* PS I pavartota 6 kartus, o PS II 3 kartus; *śiłos* atitinkamai 2 ir 3 kartus; *świetas* PS II vartojamas dažniau nei *ſwietas;* o PS I *świetas* labai retas ir gali būti laikomas korektūros klaida; *ſmertis* dominuoja abiejose PS dalyse; *śmertis* 5 kartus pavartotas tik PS II. Kaip jau minėta, tokia rašyba galėjo atspindėti tarties svyravimus daugiataučio Vilniaus šnekamojoje lietuvių kalboje. Pasak Zigmo Zinkevičiaus, lenkai sunkokai skyrė lietuvišką [š] ir [s] (Zinkevičius 1981: 30–32). Jie tiek vienu, tiek kitu atveju girdėdavo lenkišką [ś], todėl ir rašydavo labai nenuosekliai: <s> arba <sz>[24].

Ar <ž> ir <z>, <č> ir <c> įvairavimas tuose pačiuose žodžiuose gali būti siejamas su neryškia opozicija tarp [ž] ir [z], [č] ir [c] to meto vilniečių kalboje, negalima patvirtinti ar paneigti remiantis vien tik PS duomenimis.

21 Spechto teiginyje „Für den dentalen Sibilanten wird ſ und s promiscue gebraucht, nur pflegt ſ nicht im Anlaut zu stehen" greičiausiai yra įsivėlusi korektūros klaida – norėta pasakyti: „...nur pflegt s nicht..."

22 Merkelio Petkevičiaus 1598 metų katekizme priebalsiai [š], [č] žymimi vienženkliais <s>, <ſ>, <c> arba diakritiniais vienženkliais <ś>, <ć>.

23 Daukšos postilėje buvo rašoma: *Baȝnicȝios* 87$_{18}$, *Baǯnicȝia* 87$_{19}$, *gárſtîcȝios* 87$_{6}$, *garſtîcǯios* 87$_{38}$ etc.

24 Daukšos raštuose <ś> atitinka <s> su apostrofu vartoseną: juo žymėtas minkštasis priebalsis [s'] arba sutrumpėjusios galūnės, pvz., *dabókiteś, arteś* 16$_{33}$, *netikéſiteś* 16$_{36}$, *paáugßtinoś* 87$_{10}$; plg. *eydàmáś* PS II 178$_{29}$. Rytinio rašomosios kalbos varianto seniausiuose raštuose <ś> visai nevartotas, vėliau juo žymėtas minkštasis priebalsis [s']. Sirvydo ir vėlesniuose šio varianto raštuose <ś> dažniausiai žymėtas [š'] (Šinkūnas 2015: 200–201; 220).

Spaudmenų su diakritikais ir be diakritikų įvairavimą pučiamiesiems priebalsiams ir afrikatoms žymėti turėjo sąlygoti ne viena, o keletas aplinkybių: vartojimo tuometiniuose spaudiniuose tradicija ir jos raida, tartis, spaudmenų, žyminčių didžiąsias raides su diakritikais, nebuvimas, spausdinimo kokybė. Remiantis Šinkūno nustatyta <ś> vartojimo raida rytiniame raštų kalbos variante (2015: 200–201), minkštojo [s] žymėjimo <ś> atvejus PS tekste turėtume kildinti iš ankstesnės (senesnės) <ś> funkcijos – žymėti minkštąjį [s], ypač PS II, kurios pats Sirvydas nespėjo užbaigti ir suredaguoti. <ś> vartojimas minkštajam [s], žymėti ir <ś> vartojimas minkštajam [š] žymėti atspindi du skirtingus šio spaudmens raidos etapus ir leidžia kelti prielaidą, kad toks reiškinys galėjo būti charakteringas ir kitiems PS kalbos lygmenims.

1.1.7.
DIAKRITINIS SPAUDMUO <a>

Daugiausiai įvairaus pavidalo diakritinių ženklų randame ant <a>: <á>, <ȧ>, <à>, <ả>, <ȧ>, <â>, <ã>, <ā>, <ą> (žr. 1–9 pav.)[25]. Iš jų dažniau ir sistemingiau vartojamas tik <á>, kuris gali būti siejamas su lenkų kalbos „pakeltąja“ <á>. PS II lietuviškame tekste šis spaudmuo gana dažnai žymi trumpąjį nekirčiuotą [a]. <á> ir <ȧ> vartosena PS nesiskiria: *káráliſti* PS II 87_{15}, *áʒ̇ułayko* PS II 89_{25}, *reykáłu* PS II 103_{5}, *Sámáritonas* PS II 119_{14-15}, *niekádu* PS II 120_{28}, *átaimo* PS II 126_{14}, *áʒ̇ułáyko* PS II 149_{23-24}, *márindámi* PS II 155_{23}, *iſtáte* PS II 153_{22}, *áʒ̇ndingie [!]* PS I 223_{13-14}, *giełȧʒ̇imis* PS II 155_{13-14}, *ȧtłeyde* PS II 167_{5}, *ȧdunt* PS II 177_{20}, *eydȧmáś* PS II 178_{29}, *aʒ̇uſirakinȧ* PS I 332_{3}, *prieʒ̇ȧſtu* PS I 365_{4-5}. Vizualiai šiuos du spaudmenis taip pat ne visada įmanoma atskirti vieną nuo kito. PS I lietuviškame tekste jie vartojami daug rečiau, ir čia dažniausiai pasirenkamas ne <á>, bet <ȧ>. PS II kelis kartus aptinkamas <ả> savo vartosena nesiskiria nuo <á> ir <ȧ>. Neaiški porą kartų PS II pavartoto <ȧ> funkcija – diakritikas dėl nedidelio pasvirimo į dešinę primena apostrofo ir akūto ženklus, o žodyje *gȧłu* PS II 247_{13} ir spausdinant galimai kiek patėpliotą ir dėl to pakitusios formos tašką.

1.1.8.
SPAUDMENYS SU GRAVIO ŽENKLU

Gravis ant <à> dukart pavartotas antikvoje (Strockis 2004: 294–295): *à kayre łabay iłga bus* PS I 240_{20-21}. Gravio ženklas kituose dviejuose švabachu išspausdintuose žodžiuose atrodo neįprastai, kiek pasislinkęs į šoną (žr. 3 pav.). Be <à>, gravio formos diakritikai dar atsitiktinai gali būti pavartoti ant <ċ>, <è>, <ì>, <ṡ> (žr. 12, 18, 19,

25 <à>, <â>, <ã>, <ā> išsamiau aprašyti kartu su kitais atitinkamos formos diakritinius ženklus turinčiais spaudmenimis (žr. 1.1.8; 1.1.9; 1.1.14).

42 pav.) ir yra būdingesni antikvai: <è> (PS II) ir <ŝ> (PS I) aptinkami tik antikvoje, nelabai aiškios formos <ì> antikva ir švabachu surinktame tekste, o <ĉ> (PS I) vieną-kart pavartotas švabachu išspausdintoje teksto dalyje.

1.1.9.
SPAUDMENYS SU STOGELIO ŽENKLU

Stogelio formos diakritikai pavieniais atvejais vartojami PS I ant <â>, <ê>, <î>, <ô> ir <û> (žr. 7, 14, 20, 37, 43 pav.): *kuriâs* (a pl) 171_{26}, 373_{19}, *gieriâus* (adv cmp) 198_{17}, *mariâs* (a pl) 269_{18}, *iiêmus* (d pl) 367_{25}, ćîa 267_{9}, *marîos* (n pl) 268_{7}, *takiuôs* (a pl) 367_{11}, *iuôs* (a pl) 198_{24}, *tuôs* (a pl) 367_{24}, *kuriûo* (i sg) 368_{11}, *punciûoſna* (il pl) 373_{8}, *kuriû* (i sg) 352_{8}, *Iûoda* (n sg) 229_{23}, *gieriaûs* 199_{23}, 360_{18}, *perſkrodûs* 14_{19}, *perſmegiûs* 14_{21}. Jais dažniausiai žymimi įvardžių daugiskaitos galininko, kartais vienaskaitos įnagininko kirčiuoti skiemenys. Tie skiemenys dažniau yra ilgi nei trumpi. Neaiški <î> funkcija.

Daugumoje žodžių spaudmuo su šiuo diakritiku skiria homografus bei homoformas (pvz.: *geriâus, gieriaûs, kuriâs, mariâs, perſkrodûs, perſmegiûs*). Dėmesį taip pat reikėtų atkreipti į šio diakritiko distribuciją – jis nėra tolygiai pasiskirstęs visame PS tekste, bet dažnai koncentruojamas tam tikrose teksto vietose ir puslapiuose, kur dažniau randami ir kitokių formų diakritiniai ženklai (akūtai, cirkumfleksai, brūkšneliai).

1.1.10.
KITI PAVIENIAI SPAUDMENYS SU DIAKRITIKAIS

Pavieniai spaudmenys <ó> ir <ò> galėjo diferencijuoti formas arba būti atsitiktiniai: *wiró* (g sg) PS I 219_{21}, *ó*[26] PS I 175_{24}, *Małdòs* (n pl) PS I 67_{24}, *Iònuy* (plg. lenk. *Iànowi*) PS I 140_{17-18}, *neſidabòdami* PS I 84_{30}. Nustatyti apibrėžtesnes <ó>, <ò> ir <ô> funkcijas PS, kaip, pavyzdžiui, Baltramiejaus Vilento tekstuose (Kabašinskaitė 2005: 56–62), neįmanoma dėl per mažo pavyzdžių kiekio.

Akūtu ant <é> žymimas kirčiuotas, dažniausiai ilgas skiemuo: *kuriuosé* (l sg) PS I 177_{11}, *kurié* (n pl) PS I 162_{8}, *praiéwu* (g pl) PS I 177_{26}, *gayłétus* (cnd 3) PS I 158_{19}, *apé* PS I 176_{11}; bet pasitaikė ir pora atvejų nekirčiuotame ilgame skiemenyje: *Wiéta* (n sg) PS I 203_{7} ir *éſſibi* (a sg) PS I 171_{3}.

PS kelis kartus pavartoti du priebalsiniai spaudmenys su akūto ženklu <ń> ir <ẃ> ir vienas priebalsinis spaudmuo su tašku <ṅ>. Šiais ypač retais atvejais spaudmenimis <ń> ir <ṅ> dažniausiai pažymėtas minkštasis [n] kaip lenkų kalboje. Žodžių *ſkrinioń* PS I 369_{30} ir *kłonim* PS II 248_{18} iliatyvo galūnėse esančio diakritiko paskirtis neaiški: <ń> galėjo būti

26 Diakritikų šiuo atveju esama ir ant atitinkamų žodžių lenkiškoje teksto dalyje, plg.: *meʒá* PK I 219_{21} ir *á* PK I 175_{25}.

supainiotas su brūkšnio pavidalo diakritiku ant balsio arba tas <ń> galėjo būti pridėtas vėliau atstatant buvusį sutrumpinimą (plg. *pekłõ* PS I 279_{12}, *wietō* PS II 247_{21}).

PS I greičiausiai atsitiktinai dukart pavartotas <ẃ> žodžiuose *ẃunduo* PS I 264_{5} ir *ẃiſi* PS I 286_{11}. Jo funkcija neaiški.

1.1.11.

SPAUDMENYS SU DIAKRITIKAIS IR KIRTIS

Kaip teigia pats Sirvydas PS lenkiškoje prakalboje, specialūs spaudmenys su diakritikais, kuriais būtų žymimas kirtis, PS vartojami nebuvo[27]. 1.1.7, 1.1.8, 1.1.9, 1.1.10 skyreliuose aprašyti diakritikų vartojimo atvejai nėra nuoseklūs, vienakrypčiai, jei imame visus turimus kokio nors atskiro diakritiko vartojimo pavyzdžius kartu. Kadangi retai ar ypač retai vartojami diakritikai sukoncentruoti apibrėžtose teksto vietose, labai galimas daiktas, kad jie čia galėjo patekti iš kitų, rankraštinių ar spausdintinių šaltinių, kuriais Sirvydo galėjo būti pasinaudota. Dėl retumo ir nuoseklumo nebuvimo išskirti spaudmenis su diakritikais, kurie galėjo būti pavartoti kirčiui žymėti, neįmanoma. Bet galima konstatuoti kitą faktą – kai kuriais atvejais spaudmenys su diakritikais lotynų kalbos pavyzdžiu buvo pasitelkiami homografams ir homoformoms skirti.

1.1.12.

SPAUDMENYS SU SKERSINE ŠAKELE

PS kelis kartus pavartoti spaudmenys su skersine šakele <ą>, <ę> ir <ų> (tik PS I; žr. 15 ir 44 pav.). Nosinių garsų kaip DP jie nežymėjo, nes nosiniai garsai rytų aukštaičių tarmėje tuomet jau buvo išnykę. Į Sirvydo tekstą <ą>, <ę> galėjo atsitiktinai patekti iš lenkiškos teksto dalies arba galėjo buvo pasitelkti kitoms funkcijoms atlikti. Korektūros klaidomis reikia laikyti <ę> vartojimą žodyje *mętu* (i sg) PS I 1_{4} ir žodžiuose *ßwęńčiauſi* PS I 369_{8} bei *paſipęneimo* (skersinė šakelė ant <ę> neryški) PS II 176_{3} (pastaruosiuose dviejuose <n> žymėjimas dubliuojamas). Kitais trimis atvejais <ą> ir <ę> žymi praleistus <n>: *Kadąg* PS I 96_{22}, *nutrękimu* PS II 34_{11}, *będrautumite* PS II 168_{2}. Spaudmuo <ų> į žodžius *gieriaųs* PS I 368_{26} ir *ſų* PS I 370_{8} greičiausiai yra patekęs iš šriftų rinkinio per klaidą.

1.1.13.

SPAUDMUO <ł>

Palyginti nuosekliai ir sistemingai spaudmuo <ł> visame PS tekste žymi kietąjį (1) ar depalatalizuotą (2) [ł] prieš [e], [ei], [ė], [i] tipo vokalizmą (Palionis 1967: 84–85):

27 Spaudmenų su diakritikais gausa ir įvairovė PS rodo, kad jų turėjo pakakti kirčiui žymėti. Greičiausiai nepakako jų kiekio.

(1) *łuśis* PS I 295$_{21}$, *ſumała* PS I 310$_{6}$, *miełaśirdingus* PS II 27$_{28}$, *łaymibe* PS II 247$_{1}$;
(2) *łeyʒdawos* PS I 128$_{6}$, *łeydʒiaſi* PS II 9$_{27}$, *łeyſtu* PS I 343$_{18}$, *naßłe* PS I 314$_{8}$, *nupłeßt* PS II 247$_{5-6}$, *łepinimay* PS I 301$_{4-5}$, *gayłeimu* PS I 141$_{31}$, *pergałeimas* PS II 229$_{10}$, *łyngwa* PS I 51$_{30}$, PS II 36$_{1}$.

Po sukietinto [ł] pakitę balsiai dažnai žymimi <a>, <y> (dažniau PS II[28]): *pałayſtuwe* PS I 374$_{9}$, *pełanuoſe* PS II 179$_{28}$, *ſłankſti* PS II 179$_{15}$, *ne ápłayſt* PS II 177$_{21}$, *ápłaydus* 177$_{24}$, *apłayʒdamas* 177$_{27}$, *nułynkiame* PS II 148$_{6}$, *nułynkias* PS I 105$_{24}$, *ßakieły* PS I 369$_{30}$. Suužpakalėjęs [ė] žymimas <e>: *pergałeio* PS I 185$_{17}$, *parpuołe* PS I 60$_{4}$, *gułeio* PS I 269$_{2}$, *saułe* PS II 4$_{27}$, *tiłetu* PS II 73$_{24}$.

[ł] išlieka kietas priebalsių samplaikose prieš lūpinius [p], [b]:

[łpn] prieš [e] ir [i] tipo vokalizmą: *ſiłpniby* PS I 185$_{19}$, *ſiłpneſnio* PS II 97$_{14}$, *ſiłpniemus* PS II 69$_{31}$, *ſiłpnina* PS II 57$_{14}$, *śiłpneśniā* PS II 12$_{9}$, *śiłpni* PS II 97$_{6}$, *siłpneſnio* PS I 129$_{19}$, *Siłpnibe* PS I 183$_{7}$ (minkštasis <l> parašytas tik trijuose šaknies *silpn-* žodžiuose iš 20 pavartotų);

[łb] prieš [e] tipo vokalizmą: *kałbet* PS I 213$_{21}$, PS II 63$_{5}$, *kałbeſis* PS I 227$_{27}$, *kałbedami* PS II 240$_{8}$, *kałbećia* PS 120$_{3}$, *kałbeio* PS 202$_{10}$ (minkštasis <l> parašytas tik dviejose šaknies *kalb-* žodžių bendratyse PS II), *giełbek* PS I 278$_{29}$, *giałbeio* PS II 165$_{28-29}$.

Klaidų žymint [ł] nėra daug. Patikimesni yra tie atvejai, kur kietasis <ł> pavartotas klaidingai, nes dėl spausdinimo kokybės perbraukimas ant <ł>, t. y. žymimas kietumas, ne visuomet įžiūrimas net ir pasitelkus kelis pirmojo leidimo egzempliorius. Spechto pateiktame PS korektūros klaidų sąraše (Specht 1929: 48–61) nurodyti šie <ł> žymėjimo riktai (PS I 1–100 p.):

(1) [ł] kietumas nepažymėtas (arba jo nesimato): *ßalmu* PS I 13$_{8}$, *algoia* PS I 20$_{27}$, *puolys* PS I 35$_{5}$, *tulus* PS I 40$_{4}$, *apſiwilko* PS I 55$_{1}$, *dungalu* PS I 55$_{8}$, *bilo* PS I 72$_{1}$, *nuleii* PS I 72$_{29}$, *waldo* PS I 75$_{21}$, *klauſiamas* PS I 79$_{25}$, *klausia* PS I 82$_{10}$, *klauſikime* PS I 83$_{17}$, *labay* PS I 89$_{31}$, *tulu* PS I 97$_{13}$.
(2) [ł] kietumas pažymėtas klaidingai: *wełinas* PS I 14$_{3}$, *łuoſas* PS I 31$_{27}$, *wiłties* PS I 40$_{1}$, *karałauſp* PS I 45$_{8}$, *iłgiauſius* PS I 52$_{25}$, *weł* PS I 56$_{11}$, *gayłiſtawimu* PS I 57$_{5}$, *karału* PS I 72$_{27}$, *famiłios* PS I 75$_{26}$, *pagał* PS I 91$_{1}$.

Žodis *ſuodełe* (i sg) PS I 36$_{15}$, kuriame pažymėtas [ł] kietumas, gali būti taisomas dvejopai: *ſuodele ir ſuodeły* (atstatant tarminę formą). Spechtas teikia pirmenybę pastarajai.

28 PS II užfiksuoti ir kitų priebalsių kietinimo atvejai, pvz.: *graytay* 61$_{9}$, *trаćias* 76$_{12}$, *ʒynot* 196$_{22}$, *prywerſt* 186$_{27}$, *ßyłkuose* 179$_{30}$, *ßyrdies* 169$_{12}$, bet pasitaiko ir PS I: *ʒynklina* 252$_{7}$.

Spechto naudotuose PS I ir PS II egzemplioriuose, kurių pagrindu buvo parengtas fotografuotinis leidimas (Specht 1929), <ł> kietumą rodantį įstrižą brūkšnelį ne visur galima įžiūrėti, tačiau kai kuriuose į jo klaidų sąrašą patekusiuose žodžiuose kietumas buvo žymėtas ir aiškiai matyti kitose išlikusiose pirmojo leidimo knygose[29], pvz.: *ałgoia* PS I 20_{27}, *puołys* 35_{5}, *dungału* 55_{8}, *biło* PS I 72_{1}, *tułu* PS I 97_{13}.

Spechto sudarytas išsamus klaidų sąrašas apskritai paėmus atspindi to laikmečio senųjų raštų ir tarmių ištyrimo būklę, tuometinę korektūros klaidų sampratą ir egzemplioriaus, iš kurio buvo parengtos faksimilės, ypatumus (ne visuose egzemplioriuose smulkios spaudmenų detalės, ypač diakritikai, yra vienodai gerai atsispaudę).

1.1.14.
SPAUDMENYS SU BRŪKŠNELIO IR / AR CIRKUMFLEKSO FORMOS TILDĖS ŽENKLU

Ant balsinių spaudmenų esantys cirkumfleksą (dažniau PS I) ir brūkšnelį (dažniau PS II) primenantys diakritikai <ã>, <ā>, <ē>, <ĩ>, <ỹ>, <ȳ>, <õ>, <ō>, <ũ>, <ū> (žr. 8, 9, 17, 21, 22, 23, 24, 38, 39, 45, 46 pav.) PS tekste nuosekliai, bet nedažnai žymi praleistus tautosilabinius [m] ir [n] (Palionis 2005: 31–33; Strockis 2004: 294–295)[30] ir laikytini tildėmis – specialiais sutrumpinimų ženklais: *darbũp* PS I 52_{6}, *nuterioiuſiã* PS I 149_{29}, *id{ã}t* PS II 34_{25}, *budũp* PS I 287_{13}, *pekłõ* PS I 279_{12}, *ßwẽtay* II 228_{17}, *graudĩtis* II 172_{10}, *ßwỹtays* II 14_{3}, *wietō* PS II 247_{21}, *ſūti* PS II 9_{4-5}, *paſkūdoy* PS II 153_{7}, *ūt* PS II 35_{10}, 206_{1}, *paſirētu* PS II 97_{27}, *ßwētas* PS II 73_{27}, *trūpay* PS II 46_{11}, *prałȳkie* II 103_{4}. Praleistą [n] PS II dviem atvejais žymi ir spaudmuo su skersine šakele <ę> (žr. 1.1.12.). O <n̄>, <ñ> ir <m̄> (žr. 29, 33, 34 pav.) dažniausiai žymimos skolinių geminatos: *Pan̄os* (plg. lenk. *ʒ Pànny*) PS I 67_{16}, *Hoſaña* (plg. gr. *hōsanna*) PS II 144_{10}, *ma{ñ}* PS I 93_{7}, *ſum̄u* (plg. lot. *summa*) PS II 164_{2}.

1.1.15.
ŽODŽIO GALO KONTRAKCINIAI SPAUDMENYS

Tokiems spaudmenims priskirtini: <g>=us, <^{9}>=us, <°>=go, <g̊>=go[31] (žr. 61, 62, 63 pav.) ir dvitaškis (dažniausiai PS II): *Tułg* PS I 251_{10}, *mg* PS I 100_{28}, *Chriſt*^{g} PS I

29 Plg. Pensilvanijos universitete saugomą *Punktų sakymų* konvoliutą: Annenberg Rare Book and Manuscript Library, University of Pennsylvania; Location: Rare Bk & Ms Library RBC; Call Number: 491.922 Si78.2 ir Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomą egzempliorių LNB: A 1/629.

30 Cirkumflekso ir / ar brūkšnelio formos diakritikų (tildžių) vartojimas PS lietuviškame tekste perimtas iš lotynų kalbos, kur tildėmis buvo žymimi praleisti tautosilabiniai <m> ir <n>. Tokio žymėjimo atvejų gausu ir PS lotyniškose marginalijose (Petreikis 2011: 67–85).

31 Žodžio galo kontrakcijos dar dažniau šiais ženklais žymimos lenkiškame PS tekste ir lotyniškose marginalijose. Šis žodžio galo sutraukimo būdas perimtas iš lotynų kalbos.

100_{23}, *Kałn*^{g} PS II 39_{4}, *kitiem*^{g} PS II 28_{17}, *ʒimćiu*^{o} PS II 27_{13}, *śirĝ* PS II 257_{18}, *Wieß:* PS II 146_{13}, *Wießp:* PS II 165_{12}, *Pſal:* PS II 52_{11}, *Pſa:* PS II 149_{12}, *Dowid:* PS II 122_{4}.

1.1.16.

SPAUDMENYS <I>, <Ɉ>, <J> IR <j>

PS pamokslų tekste, išspausdintame gotikiniu šriftu, garsams [i] ir [j] žodžio pradžioje žymėti vartojama viena didžioji raidė (Subačius 2003: 227–228)[32]. Kursyvu išspausdintose perikopėse abiem šiems garsams žymėti pasitelkiami trys skirtingos formos spaudmenys[33]: <I>, <Ɉ>, <J> (žr. 25, 26, 27 pav.; Gelumbeckaitė 2003a: 81–82; 2003b: 302; plg. Juda 2001). PS I vartojami tik pirmieji du: devyniose perikopėse visais atvejais tik <Ɉ> (PS I: 1; 69; 122; 214; 234; 262; 281; 296; 317), vienoje perikopėje visais atvejais tik <I> (žr. PS I: 195) ir keturiose perikopėse <I> ir <Ɉ> pramaišiui (žr. PS I: 32; 163; 338; 358), pvz.:

PS I 32: *Ɉżgirdis, Ionas, Iezus, Ionuy, Ieſus, Ɉonu.*
PS I 338: *Iezauſp, Ɉßeio, Ɉr* 2x, *Ɉumus, Ɉra.*
PS I 195: *Iezus, Ierozolimu, Iezus, Ierozolimoy, Ieruzalem, Ir* 4x, *Iezus.*
PS I 122: *Ɉudeios, Ɉtureios, Ɉonop, Ɉr* 2x, *Ɉordano, Ɉſaiiośiaus.*

Pirmosiose trijose PS II perikopėse <I> ir < Ɉ> taip pat vartojami pramaišiui (žr. PS II: 1; 21; 43–44), tačiau paskutinėse septyniose atsiranda dar vienas iki tol nevartotas skirtingos formos spaudmuo <J> (PS II 77–78; 108–109; 143–144; 172–173; 225; 235–236; 248–249):

PS II 1: *IEZVS, Iezus, IEzus, Ɉr, Ɉey* 2x.
PS II 77–78: *Iezus, Ɉezus, Iż, Jeme, Jog, Jra.*
PS II 143–144: *Ɉezus, Ieroſolimosp, Jezus, Iezus.*
PS II 172–173: *Jezus, Ɉr, Iudaſius, Ißkarioto, Ir, Iezus* 2x, *Ɉey, Ius, Jey.*

Iš pavyzdžių matyti, kad visi trys aptariami spaudmenys galėjo žymėti tiek [i], tiek [j] ir tik su kuriuo nors vienu susieti nebuvo, t. y. jų funkcijos nebuvo diferencijuotos. PS I galima įžvelgti pastangų dviejų skirtingų spaudmenų vartojimą apvaldyti ribojant

32 Gotikiniu šriftu spausdintuose tekstuose <I> ir <J> nebuvo skiriami. Pereidami prie antikvos Lietuvoje, spaustuvininkai kurį laiką dar laikėsi gotikinio šrifto vartojimo tradicijų ir <I> ir <J> taip pat neskyrė: rinkdavosi vieną kurį spaudmenį abiem garsams [i] ir [j] žymėti arba juos vartojo pramaišiui.

33 PS 1629 ir 1644 metų egzemplioriuose vartoti spaudmenys savo forma šiek tiek skiriasi nuo perrašo tekste juos žymėti parinktų atitikmenų. Pirmasis spaudmuo yra griežtos romėniško vieneto formos, antrasis – su pailginta šiek tiek užriesta vertikale ir horizontaliu brūkšneliu per vidurį, trečiasis – su pailginta šiek tiek užriesta vertikale.

jų įvairavimą tekste ir abiem funkcijoms dažniau rinktis <ſ>. PS II įvairavimas tarsi laikomas norma ir kaip nors ribojamas nėra. Viena iš priežasčių, kodėl PS antikvos tekste [i] ir [j] žymėjimas nediferencijuotas, be abejo, turėjo būti švabacho apsuptis – pastarasis, o ne antikva buvo pagrindinis PS tekstinis šriftas (Aleknavičienė 2006: 286). Kita painiavos įnešti turėjusi priežastis – rytinėms ir vidurio Lietuvos tarmėms būdingas pridėtinis (protetinis) [j] žodžio pradžioje prieš priešakinės eilės balsius (Palionis 1995: 50; Zinkevičius 1996: 102). PS perikopėse: *ſeme* PS I 358_3, *Ieme* PS II 21_3, *Jeme* PS II 78_{13}; pamokslų tekste: *iießkoio* PS II 97_{30-31}.

PS I <j> nevartojamas. PS II tekste aptinkama 20 jo pavartojimo atvejų (žr. 28 pav.). Beveik visi atvejai sutelkti 1–47 p.: perikopėse (kursyvas) tai dažniausiai įvardžio *jis* formos: *ijſai* 1_8 (2x), *ij* 1_{16} (a sg; 6x), *ijemus* 21_7, *juos* 44_2, *prijma* 44_3[34]; o pamoksluose (švabachas), be *ij* 34_8 (6x), su <j> dar rašomi *igija* 6_{23} ir *kałaviju* PS II 18_7. Porą kartų <j> užfiksuotas tolesnėse pamokslų teksto (ne perikopių) vietose: *bijos* PS II 52_5, *wienatiij* PS II 215_{29}[35].

Lotyniškose marginalijose, surinktose kursyvu, visais aptariamais atvejais vartojama ligatūra <ij>, pvz., *Proprietates Iudicis & iudicij* PS I 14; *De aliјs motiuis* PS II 154. Kursyvu surinktose PS perikopėse esantis pavyzdys *juos* 44_2 rodo, kad šriftų rinkiniuose turėjo būti ir pavienis spaudmuo <j>.

Visuose žodžiuose <j> eina po <i>: rašoma <ij>[36] (Gelumbeckaitė 2009: 19), todėl tyrimo procese buvo kilęs klausimas, ar *ij*[37] negalėtų būti įvardžiuotinė įvardžio *jis* forma *jįjį*, tačiau taip rašoma ir negalinėse šio žodžio pozicijose bei kituose žodžiuose. Pasitaikančios įvardžių įvardžiuotinės formos PS II paprastai rašomos su <y>: *toy* (n sg) 60_4, 100_{27}, *tiey* 1_7, 132_{18}, *nekuriey* 4_{11}, 42_{20}. Taigi PS II 1–47 p., apimančiuose beveik tris pirmuosius pamokslus (kartu su perikopėmis), epizodiškai pamėginta diferencijuoti [i] ir [j] žymėjimą mažosiomis raidėmis įvedant <j>. Be to, kaip jau minėta, ši teksto dalis išsiskiria dar ir tuo, kad jos perikopėse nevartojamas <J>.

PS I <j> nevartojamas nei švabachu surinktame pamokslų tekste, nei kursyvu išspausdintose perikopėse. Čia [i] ir [j] visuomet koreliuoja su <i>, <J> švabachu surinktame tekste ir su <i>, <I>, <ſ> kursyve.

34 JE atitinkamose vietose rašoma: *iiſai* 40_{16}, *ii* 40_{23}, *iemus* 42_{20}, *iuos* 46_{13}, *priima* 46_{16}.

35 Šinkūnas, tirdamas <j> vartoseną XVI–XVII amžiaus raštijoje, formą *ij* 'jį' eliminavo tuo pagrindu, kad ši forma spaustuvėse dažnai galėjo būti surinkta ligatūra <ij> (vienu spaudmeniu) (2015: 206–207).

36 Jono Rėzos *Psaltere Dowido* (*Der Psalter Davids Deutsch und Litawisch*) (RPs 1525]) <ij> ir <gh> yra <j> alografai.

37 PS II įvardžio forma *jį* rašoma trejopai: dažniausiai *ii*, epizodiškai *ij* ir *gi*. PS [j] žymimas <i>, <y>, epizodiškai PS II dar <j> (1–47 p.) ir <g> (PS II 53–58; 112–113; 121–126 p. ir vienąkart PS I 211_{31}, jei ten ne dalelytė, *gi*).

1.2.
PUNKTŲ SAKYMŲ
SPAUDMENŲ ILIUSTRACIJOS

gáyliſtoia 1. PS II 65-5	ſàm 2. PS I 364-3	winićià 3. PS I 333-24
ráßti 4. PS II 170-32-4	kádu 5. PS II 179-2	ſáwo 6. PS II 191-23
gieriâus 7. PS I 198-17	nuterioiuſiã 8. PS I 149-29	idāt 9. PS II 73-23
ćierewi • ku 10. PS I 35-6	ćiſtiia 11. PS I 303-29	tynćiuguoſna 12. PS I 373-10
iiêḿus 13. PS I 162-8	iiêḿus 14. PS I 367-25	trekimu 15. PS II 34-12
Diawo 16. PS I 372-30	ßwētas 17. PS II 73-27	ième 18. PS II 236-12
wiſi 19. PS I 332-2	marîos 20. PS I 268-7	wiſagaiićiu 21. PS II 104-18
grauditis 22. PS II 172-10	prałÿkie 23. PS II 103-4	ßwÿtays 24. PS II 14-3
Iezus 25. PS II 75-22	Jezus 26. PS II 76-10	Jog 27. PS II 76-19
ij 28. PS II 1-16	ſum̃u 29. PS II 164-2	ſkri • mioń 30. PS I 369-30
kłomń 31. PS II 242-18	kuńćios 32. PS I 373-16	mañ 33. PS I 93-7
poñeles 34. PS II 70-19	wiró 35. PS I 219-21	Jó • nuy 36. PS I 140-17
tuôs 37. PS I 367-24	śieśiõs 38. PS II 235-4	wietõ 39. PS II 247-21

śirdieſp 40. PS II 40-12	ráßtás·ś. 41. PS II 188-13	graśi. 42. PS I 317-18
punciû-oſ-na 43. PS I 373-8	gieriaus 44. PS I 368-26	wire-ſniũp 45. PS II 108-25
atſiũte 46. PS II 138-23	ẃundůo 47. PS I 264-5	mażá 48. PS I 318-9
żinkłu 49. PS II 78-19	Bažnićia, 50. PS II 153-17	źwirźday 51. PS I 380-17
tulźis 52. PS I 321-21	źmones 53. PS I 326-12	di-dźiu 54. PS II 199-6
Prieżaſtis 55. PS I 298-17	grużoſi 56. PS II 15-3	żodis 57. PS I 355-5
ážukieyki-mas 58. PS II 56-5	Źynoio 59. PS II 104-8	Źydu 60. PS II 202-4
tuk9 61. PS I 194-13	Kaln9 62. PS II 39-4	żimćiu° 63. PS II 27-13

1.3.
PUNKTŲ SAKYMŲ LIETUVIŠKO TEKSTO SPAUDMENŲ SU DIAKRITIKAIS LENTELĖ[38]

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
A a	žymi kirčiuotą ir nekirčiuotą [a]; kirčiuotą ir nekirčiuotą [a] su [o] atspalviu (dažniau PS I); [a] iš [e] po veliarizuotų priebalsių [ł], [r] (dažniau PS II); platųjį [e] (rašoma <(i)a>) PS II	*padare* I 9_{18}; *Darbas* II 29_{23}; *kaiomis* I 88_{25}; *gamuri* I 302_{20}; *ada* I 45_{21}; *nuowaku* I 46_{7-8}; *ßakineimus* I 361_{7}; *drabes* I 85_{5}; *barſta* I 290_{18}; *runkaſe* II 158_{25-26}; *pałayſtuwe* I 374_{9}; *łapinimus* II 71_{13}; *traćias* II 76_{12}; *giaras* II 55_{6}; *ſtiabiſi* II 176_{19}	Kirčiuoto ir nekirčiuoto [a] vartojimas [o] pozicijoje įvairuoja
ȧ	dažniausiai žymi trumpąjį nekirčiuotą [a] (dažniau PS I)	*irȧ* I 59_{6}; *maynȧſi* I 78_{13-14}; *iȧm* I 364_{3}; *prieʒȧſtu* I 365_{4-5}; *nuſiſukȧ* II 158_{8}; *eydȧmȧś* II 178_{29}	vartojimas ne visada nuoseklus, siejamas su lenkų kalbos „pakeltąja <á>“; ne visada galima atskirti nuo <á>
á	dažniausiai žymi trumpąjį nekirčiuotą [a] (ypač dažnai PS II)	*niekiná* I 157_{30}; *prádʒios* I 372_{9}; *ſáwo* II 8_{9}; *ráßo* II 29_{22}; *gáyliſtoia* II 65_{5}; *Sákrámentu* II 65_{7}; *ſákoſi* II 176_{7}; *pádárit* II 191_{22}	vartojimas ne visada nuoseklus, siejamas su lenkų kalbos „pakeltąja <á>“
à	dažniau žymi trumpąjį [a]; funkcija neaiški	*à kayre trumpa* I $240_{18;\ 20}$; *winićià* I 333_{24}; *ne pateykàuia* I 332_{8}; *ćià* I 288_{15}; *pàminesiu* I 313_{2-3}; *ȧlkanàs* I 348_{28}; *pàtraukſiu* I 373_{27}	labai reta atsitiktinė vartosena antrojoje PS I teksto pusėje; 2x antikva surinktame tekste; plg. lot. marginalijose *Quo à facie tua fugiam* I 10
â	dažniausiai žymi trumpąjį kirčiuotą [a] po minkštojo priebalsio	*kuriâs* (a pl) I 171_{26}; 373_{19}; *gieriâus* I 198_{17}; *mariâs* (a pl) I 269_{18}	labai retai tik PS I (antroji PS I dalies pusė); gali būti homografų ir homoformų skiriamoji priemonė

38 Lentelėje galima rasti informacijos ir apie lotyniškų marginalijų teksto spaudmenis. Lenkiškos dalies spaudmenys pateikiami Kristinos Rutkovskos monografijoje.

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
ȧ	žymi trumpąjį [a]	*rȧßti* (l sg) II 170$_{32}$; *d{ȧ}rbu* (g pl) II 177$_{22}$	labai retai PS II; vartosena nesiskiria nuo <á> ir <à>; ne visada galima atskirti nuo <ȧ>
ȧ	žymi [a]; funkcija neaiški	*ſȧwo* II 191$_{23}$; *g{ȧ}łu* (d sg) II 247$_{13}$	labai retai PS II; diakritinis ženklas kažkiek panašus į apostrofą, akūtą ir tašką (plg. su <á>, <à>, <ȧ>)
ã	žymi [am] žodžio gale ir [an] žodžio viduryje	*idãt* I 50$_{23}$; *kiekwienã* I 112$_{7}$; *nuterioiuſiã* I 149$_{29}$; *iã* I 317$_{13}$; *potã* II 15$_{7}$; *t{ã}* (d sg) II 191$_{26}$; *ſerganći{ã}* II 223$_{23}$; *id{ã}t* II 34$_{25}$; lot. *quãtùm* II 17; *gloriã* II 29	vartojamas retai; diakritiniu ženklu (tilde) žymimi praleisti tautosilabiniai [n] ir [m]; ne visada galima atskirti nuo <ā>
ā	žymi [am] žodžio gale ir [an] žodžio viduryje	*kiekwien{ā}* II 37$_{28}$; *idāt* II 73$_{23}$; lot. *er{ā}t* I 31	vartojamas retai; diakritiniu ženklu (tilde) žymimi praleisti tautosilabiniai [n] ir [m]; ne visada galima atskirti nuo <ã>
ą	žymi [an]	*Kadag* I 96$_{22}$	1x PS I
B b	žymi [b]	*buytiy* I 78$_{9}$; *batagays* I 344$_{2}$; *pałaubos* I 310$_{1}$; *biauribes* II 129$_{13}$; *ȧӡudirbtu* I 323$_{25}$	
C c	žymi [c] (dažniausiai skoliniuose), [k] (lotynizmuose) ir minkštąjį [č]; yra digrafų <ch> (vartojamo skoliniuose) ir <cz> sudedamoji dalis	*ciełas* I 94$_{2}$; *Cieſoriaus* I 131$_{5}$; *Chriſtu* I 60$_{20}$; *cedro* I 310$_{26}$; *Caſus* I 306$_{21}$; *Cetus* II 69$_{11}$; *bażnicios* I 298$_{3}$; *kunciu* I 309$_{22}$; *punciûoſna* I 373$_{8}$; *karſciomis* I 232$_{13}$; *waykściot* II 97$_{11}$; *ipaciey* II 160$_{24}$; *cӡyſta* (adj nt) II 182$_{9}$	
ć	žymi minkštąjį [č]	ćierewiku I 35$_{6-7}$; garſtićios I 301$_{17}$; ipaćiey II 126$_{13}$	
ċ	žymi minkštąjį [č]	*ċiſtiia* I 303$_{29}$; *karſċio* I 307$_{26}$; *tuśċiey* I 343$_{26}$; *kunċias* II 221$_{24}$	daug retesnis nei <ć>; ne visada galima atskirti nuo <ć>
c̀?	žymi minkštąjį [c] ar [č]	*łyn{c̀}iuguoſna* I 373$_{10}$	1x PS I

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
D d	žymi [d]; yra digrafų <dz> ir <dž> sudedamoji dalis	*didʒieys* I 321_{11}; *rodżia* I 124_{9}; *żodźiey* II 248_{22}; *dunkćiu* (g pl) I 372_{7}; *ſkrudełes* (n pl) I 313_{7-8}; *dedamas* II 180_{29}; *ʒodʒiu* (g pl) II 221_{1}; *ʒieyʒdʒia* I 372_{12-13}; *dźiaukſmo* II 248_{19}; *dziaugſmas* I 272_{15-16}	
E e	žymi kirčiuotą ir nekirčiuotą [e], [ie], [ė]; platųjį [e]; su-užpakalėjusį [ə] po depalatalizuotų priebalsių	*deruńcius* I 145_{23}; *giema* I 106_{29}; *dirbome* I 17_{5}; *perduria* II 99_{12}; *be* I 7_{4}; *regi* II 112_{7}; *kiekwenas* I 113_{31}; *lepſnos* I 371_{20}; *letum* II 91_{26-27}; *grekus* II 172_{13}; *ſeſi* I 349_{3}; wel I 7_{9}; *dregnumu* I 144_{10}; *nuodemes* I 157_{3}; *erßkećiu* II 164_{13}; *prieme* II 81_{32}; *degina* I 265_{14}; *medʒio* I 128_{21}; *pergałeio* I 185_{17}; *saułe* II 4_{27}; *eeſt* II 153_{25}	platusis [e] gali būti žymimas ir <(i)a> PS II
é	žymi [e], [ė], [ie], [en]	*kuriuosé* I 177_{11}; *kurié* I 162_{8}; *Wiéta* (n sg) I 203_{7}; *éſſibi* (a sg) I 171_{3}; *praiéwu* (g pl) I 177_{26}; *gayłétus* (v r cnd 3) I 158_{19}; *apé* I 176_{11}; *métu* (a sg) I 169_{27}; *ßw{é}ćiauſi* (a sg) II 58_{18}	dažniau vartojamas kirčiuotame ilgame skiemenyje; homonimų ir homoformų skiriamoji priemonė; diakritiniu ženklu gali būti žymimas praleistas tautosilabinis [n]
ê	žymi [e]	*iiêmus* I 367_{25}	1x PS I; homonimų ir homoformų skiriamoji priemonė
ę	žymi [e] (dažniau nekirčiuotą) ir [en] (PS II)	*m{ę}tu* (i sg) I 1_{4}; *n{ę}gi* (?nengi) I 159_{4}; *ßwęńčiauſi* (a sg) I 369_{8}; *Dięwu* (i sg) II 109_{17}; *paſip{ę}neimo* II 176_{3}; *nutrękimu* (a sg) II 34_{11}; *będrautumite* II 168_{2}	retai PS I ir PS II
ē	žymi [en] ir [em]	*ßwētas* II 73_{27}; *ßwēčiauſias* II 84_{15}; *Teſtámēti* II 5_{17-18}; *iʒtr{ē}tas* II 69_{17-18}; *paſirētu* II 97_{27}	PS II; diakritiniu ženklu (tilde) žymimi praleisti tautosilabiniai [n] ir [m]
ẽ	žymi [en] ir [em]	*ßwẽtay* (adv) II 228_{17}; lot. *oſtẽtat* II 14; *tẽpora* II 15	PS II; diakritiniu ženklu (tilde) žymimi praleisti tautosilabiniai [n] ir [m]

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
è	žymi [ė]	*Nazarèno* II 225_{11}; *ième* II 236_{12}; lot. *ſæpè* II 85	PS II; 2x perikopėse (kursyvas)
F f	žymi [f] skoliniuose	*Fanuelo* I 16_{11}; *Iozafu* I 181_{23}; *affektays* I 294_{15}; *afierowoſiu* II 161_{5}	skoliniuose vartojama geminata [ff]
G g	žymi [g], [j], [k]	*gieribes* I 157_{23}; *łyngwa* II 36_{1}; *gi* (jį) I 211_{31}; II 53_{26}; 58_{4}; 121_{7}; 126_{2}; *nunuoging* II 169_{29}; *saugog* II 141_{8}	gi=jį: PS I 1x; PS II 12x; saugok+g(i)=saugog?
ġ	žymi [g]; funkcija neaiški	*raġotiny* I 337_{10}	
H h	žymi [h] skoliniuose, yra skoliniuose vartojamų digrafų <ph>, <rh>, <th> sudedamoji dalis	*Ehey* II 165_{27}; *heretikay* I 204_{11}; *hiſtariu* II 20_{12}; *Pahonus* II 202_{25}; *Theologay* I 238_{26}; *myrrhu* I 225_{25}; *Phariȝeus* I 47_{11}	
i	žymi kirčiuotą ir nekirčiuotą trumpąjį, pusilgį ir ilgąjį [i], [j], [ji], pridėtinį [j]; vartojamas priebalsio minkštumui žymėti	*pàniekina* I 155_{1}; *prigimimu* I 98_{15}; *regiſi* I 252_{2}; *paguldimi* I 332_{20}; *kitur* II 85_{21}; *didis* II 14_{12}; *iȝgi* II 40_{18}; *tiiko* II 142_{14}; *prekii* II 26_{22}; *apiimami* I 94_{27}; *iir* II 170_{9}; *ießkoio* II 97_{30-31}; *toligibe* I 98_{20}; *giditu* I 247_{14}; *pagriȝt* I 168_{13}; *prapulti* (a sg) I 83_{9}; *iremia* II 140_{23}; *rikßtes* (n pl) II 163_{19}; *apſiriia* I 370_{2}; *tureio* I 132_{3-4}; *wireſnieii* I 124_{17}; *ſutwertoi* (a sg) I 155_{17}; *iuda* I 155_{23}; *triiu* II 40_{7}; *śirdyi* II 29_{18}; iey I 4_{17}; *nuriimas* I 188_{6}; *iemus* I 252_{2}; *paźieydimu* I 104_{18}; *gieray* I 114_{24}; *giara* I 6_{11}; *kielſis* I 9_{1}; *pakialt* II 142_{11}; *prakieykimu* I 66_{5}; *regimia* II 175_{22}; *piakłos* II 76_{6-7}; *śieśias* I 357_{10}; *śieśielo* II 52_{6}; *ßietonas* II 146_{4}; *giwianimo* II 169_{20}	PS II <ii> labai retai žymi [y]; pridėtinis [j] dažniausiai randamas PS II
í?	žymi [j]	*pagriauía* I 271_{21}; *íu* (g pl) I 348_{28}	labai retai PS I; greičiausiai neaiškiai atspausdintas taškas
ì?	žymi [i]; funkcija neaiški	*wiſi* I 332_{2}	1x PS I; greičiausiai neaiškiai atspausdintas taškas

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
î	vartojamas minkštumo ženklo pozicijoje	*ćîa* I 267_9; *marîos* (n pl) I 268_7	2x PS I; gali būti homonimų ir homoformų skiriamoji priemonė
ĩ	žymi [in]	*wiſagalĩćiu* (i sg) II 104_{18}; *graudĩtis* II 172_{10}	2x PS II; diakritiniu ženklu (tilde) žymimas praleistas tautosilabinis [n]
Y y	žymi trumpąjį, pusilgį ir ilgąjį [i], [j], [ji] (įvardžiuotinėse formose ir žodžio pradžioje); suužpakalėjusį [ы] po depalatalizuotų priebalsių (ypač PS II); dvibalsių [ai], [ei] , [ui] antrąjį sandą; skolinių [y]	*gały* (l sg) I 222_{20}; *degunty* (n sg) I 20_{25}; *baymy* (i sg) I 117_{21}; *paguldimy* I 83_3; *yßkłauſiſiu* I 198_9; *yßſemtu* (cnd 3) I 209_{13}; *tyktay* II 108_2; *fuʒieduotyni* (a sg) II 125_9; *ʒ̇yba* II 184_{17}; *piktyby* (a sg) I 147_{15}; *ʒ̇ydamus* I 138_4; *didy* (a sg) I 117_8; *ſaldybes* II 90_{29}; *Ʒ̄yday* II 8_{17-18}; *vgniy prariiunćioy* I 244_{15-16}; *kaytintu* (cnd 3) II 140_{27}; *weydu* (a sg) I 352_1; *żmoguy* I 58_{29}; *Seniey* (adj em) II 134_{13}; *tikroy* (adj em) II 141_{19}; *Kokiey* (prn em) II 132_9; *Neʒynoio* II 32_{13}; *ßyłkuoſe* II 179_{30}; *ſtypraſnis* II 146_{12}; *prydet* II 141_{11}; *sʒytays* II 18_8; *prywało* I 5_{12}; *pryłankt* II 171_{19}; *nułynkias* I 105_{24}; *ʒ̇ywatas* II 59_{18}; *tyranay* I 13_{26}	
ȳ	žymi [in]	*prałȳkie* II 103_4; *ßw{ȳ}tas* II 8_{15}	retai PS II; diakritiniu ženklu (tilde) žymimas praleistas tautosilabinis [n]; ne visada galima atskirti nuo <ỹ>
ỹ	žymi [in]	*ßwỹtays* II 14_3; *ßwỹtas* II 72_{12}; *ßwỹćiauſi* (a sg) II 42_3; *ßw{ỹ}tieii* II 102_{7-8}	retai PS II; diakritinis ženklu (tilde) žymimas praleistas tautosilabinis [n]; ne visada galima atskirti nuo <ȳ>

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
I, ſ, J	žymi [i] ir [j]; pridėtinį [j]	*Iʒkłauſys* I 6_{17}; *Iemey* I 29_{11}; *Ionas* I 32_{3}; *Iungas* I 51_{27}; *Iobuy* I 115_{21}; *Ir* I 195_{8}; *Ißeimas* I 351_{18}; *Iʒraelo* II 7_{11}; *Idant* II 128_{5}; *Iaygu* II 169_{3}; *Iaʒaus* II 203_{12}; *Iaſpis* II 215_{14}; *ſonop* I 122_{8}; *ſßeio* I 338_{4}; *Jeme* II 78_{13}; *Jezus* II 172_{23}	kursyvu surinktame perikopių tekste [i], [j] žymimi trimis skirtingais spaudmenimis: <I>, <ſ> ir <J>; <J> tik PS II; švabachu surinktame tekste juos žymi vienas spaudmuo <I>
j	žymi [j] ir [i]	*ij* (a sg) II 1_{16}; 5_{10}; 9_{10}; 24_{23}; 47_{30}; *juos* II 44_{2}; *ijſay* II 1_{8}; *ijemus* II 21_{7}; *igija* II 6_{23}; *kalaviju* (i sg) II 18_{7}; *bijos* (v r ind 3) II 52_{5}; *wienatiij* (a sg) II 215_{29}	PS II 1–47 p. rasta 20 <j> pavartojimo atvejų; dažniausiai perikopėse (kursyvas); *ij* „jį“ atveju galėjo būti vartojama ligatūra <ij>
K k	žymi [k]	*kunkałas* I 72_{3-4}; *ſwaykſta* I 372_{10}; *Dʒiaugkites* I 152_{13}; *perbekt* II 217_{19}	
L l	žymi minkštąjį [l]; retai kietąjį [ł]	*priguli* (v ind 3) I 77_{14-15}; *ſopuley* I 153_{24}; *brolo* II 131_{32}; *reykalauia* II 172_{18}; *ſtulpu* II 214_{11}; *ſyllogiſmus* I 305_{24}	skoliniuose vartojama geminata [ll]
ł	žymi kietąjį ir depalatalizuotą [ł]	*iʒłaydʒia* I 6_{21}; *ałkſta* I 24_{23}; *ſaułes* (g sg) I 307_{26}; *nuſiłynkia* II 12_{24}; *łaʒdu* (a sg) II 53_{24}; *Kołay* II 101_{6}	
M m	žymi [m]	*Melinomis* I 102_{3}; *mumis* II 239_{16}	
m̄	žymi geminatą [mm]	*ſum̄u* (a sg) II 164_{2}	2x PS II
N n	žymi [n]	*nindre* (n sg) I 43_{14}; *nuſilinkia* II 57_{16}; *tyrannu* (g pl) II 146_{27-28}	skoliniuose vartojama geminata [nn]
ń	žymi minkštąjį [n]	*mań* I 58_{16}; I 168_{16}; *ſkrinioń* I 369_{30}; *ńe* I 373_{18}; *ńeprietelu* (g pl) II 229_{18}; *kłonioń* II 242_{18}	labai retai PS I ir PS II; iš dalies sutampa su lenkų kalbos <ń> vartosena; ne visada galima atskirti nuo <ṅ>
ṅ	žymi minkštąjį [n]	*kuṅćios* (n pl) I 373_{16}; *kuṅćiu* (a sg) I 377_{18}	labai retai PS I; galėjo būti homografų skiriamoji priemonė; ne visada galima atskirti nuo <ń>

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
ñ	žymi skolinių geminatą [nn]; gali žymėti minkštąjį [n] (plg. su <ṅ>); lot. marginalijose vartojamas kaip kontrakcinis ženklas vietoj *mn* ir *omin*	*ma{ñ}* I 93$_{7}$; *Hoſaña* II 144$_{10}$; lot. *Dñum*, *Dñus* II 33; *Dñica* II index p. 1; *oñi* II 81; *Tyrañidem* II 48	labai retai PS I tekste ir PS II perikopėse; ne visada galima atskirti nuo <n̄>
n̄	žymi skolinių geminatą [nn]	*Pan̄os* (g sg) I 67$_{16}$; *pon̄ełes* (n pl) II 70$_{19}$	labai retai PS I ir PS II; ne visada galima atskirti nuo <ñ>
ň?	žymi [n]; funkcija neaiški	*daż{ň}ay* I 11$_{1}$	
O o	žymi kirčiuotą ir nekirčiuotą [o]; [o] su [a] atspalviu; kirčiuotą [o] iš [a]; [o], atsiradusį dėl kontrakcijos (o<ea)	*mokſło* I 44$_{16}$; *żmogaus* II 160$_{12}$; *nopimamu* (a sg) I 210$_{19}$; *nopkinćia* II 99$_{4}$; *aniełomus* I 46$_{2}$; *pamostimo* I 136$_{2}$; *Senotariey* II 161$_{21}$; *pramonios* (n pl) I 185$_{9}$; *Kátholikay* II 154$_{11}$; *oboli* II 231$_{5}$; *girtoklu* (g pl) II 88$_{3}$	PS II gali žymėti uo
ó	žymi [o]; funkcija neaiški	*ó* I 175$_{24}$; *wiró* (g sg) I 219$_{21}$	labai retai PS I; plg. lenk. *mężà* I 219$_{21}$ ir *á* I 175$_{25}$; galėjo būti homografų ir homoformų skiriamoji priemonė
ô	žymi [o]; dažniausiai eina dvibalsio [uo] antruoju sandu (plg. pavyzdžius su <û>); funkcija neaiški	*iuôs* I 198$_{24}$; *takiuôs* I 367$_{11}$; *tuôs* I 367$_{24}$	labai retai PS I; vartojamas įvardžių acc pl; galėjo būti homografų ir homoformų skiriamoji priemonė
ȯ	žymi [o]; funkcija neaiški	*Małdȯs* (n pl) I 67$_{24}$; *Iȯnuy* I 140$_{17}$; *neſidabȯdami* I 84$_{30}$	labai retai PS I; plg. lenk. *Iánowi* I 140$_{18}$; galėjo būti homografų ir homoformų skiriamoji priemonė; ne visada galima atskirti nuo <ó>
õ	žymi [on] ir [om]	*pekłõ* I 279$_{12}$; *śieśiõs* (d) II 235$_{4}$; lot. *cõplectens* II 23; *ſp{õ}ſum* II 24	1x PS I; 1x PS II perikopėse (kursyvas); diakritiniu ženklu (tilde) žymimi praleisti tautosilabiniai [n] ir [m]

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
ō	žymi [on] vienaskaitos iliatyve	*svietō* II 247_{21}	1x PS II; diakritiniu ženklu (tilde) žymimas praleistas tautosilabinis [n]
P p	žymi [p]; yra skoliniuose vartojamo digrafo <ph> sudedamoji dalis	*priſpirią* I 305_{31}; *paprаćio* II 66_{10}; *Philoʒophay* II 232_{18-19}	
ṗ	žymi [p]	*aṗwilktis* I 150_{2}; *truṗuti* I 211_{15}; *ṗakołay* I 211_{25}; *ṗakraſćiuoſe* I 344_{19}; *ṗaſkirtus* (a pl) I 352_{9}; *aʒ̇uṗećietitu* (a sg) I 375_{22}	retai PS I
Q q	žymi [q] skoliniuose ir lotyniškame marginalijų tekste	*queſtiiu* I 306_{8}; lot. *quid, Quadruplex* [10]	lietuviškame tekste labai retai
q	kontrakcinis ženklas <q> su akūto formos diakritiku ir uodegėle žymi praleistus *ue; ui* lotyniškų marginalijų tekste ir indeksuose	lot. *vniuscuiuſq[ue]* I 26; *q[ui]dem, vſq[ue]* I 29	
R r	žymi [r] ir veliarizuotą [r] (ypač PS II); yra skoliniuose vartojamo digrafo <rh> sudedamoji dalis	*reykałas* I 142_{5}; *biauriu* (a sg) II 188_{22}; *karauia* I 193_{24}; *prakias* (a pl) II 26_{25}; *myrrhu* (a sg) I 225_{25}	vartojami bent du skirtingos formos spaudmenys <r>
S	žymi [s] ir minkštąjį [š]	*Sieławartas* I 106_{15}; *Salamonu* (a sg) I 106_{11}; *Vnt Soſtos* II 151_{6}; *S. Petras* I 29_{22}; *Sieśiełis* I 125_{21}; *Sirdi* (a sg) II 171_{23}; *Sieyminiko* I 281_{9};	
s	žymi [s] (dažniausiai žodžio galūnėje) ir minkštąjį [š]; yra digrafo <sz> sudedamoji dalis	*swietu* (a sg) I 62_{9}; *wiſsi* I 151_{25}; *dariſsime* I 140_{9}; *Wiresnieii* I 127_{3}; *Kłauſes* I 140_{7}; *Karalaus* II 171_{19}; *ſuſimilsiu* I 128_{18}; *rasdamas* II 15_{16}; *sieſtos* I 296_{1}; *siaudu* (i sg) II 12_{3}; *Sʒwiſk* II 71_{23}	<ſs> (plg. su <ſſ>) vartojamas veiksmažodžio *būti* esamojo laiko formose *eſsi* 27x; *eſsigu* 3x etc. greičiausiai dėl lotynų kalbos įtakos; galėjo žymėti po jo einančio balsio trumpumą

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
ſ	žymi [s] ir minkštąjį [š] žodžio pradžioje ir viduryje; yra digrafo <sz> sudedamoji dalis	*ſunu* I 15_{1-2}; *ſwietu* (a sg) I 62_{12}; *eſsiby* (a sg) I 172_{11}; *ſniegas* II 244_{9}; *eſſunćiu* (g pl) I 162_{2}; *tamſibeſſa* II 243_{2-3}; *prieſinas* I 12_{13}; *paraſie* I 307_{5-6}; *Waykſcios* II 116_{12}; *priſiriſe* II 114_{18}; *paraſze* II 217_{30}	<ſſ > (plg. su <ſs>) vartojamas veiksmažodžio *būti* esamojo laiko formose *eſſi* 15x, *eſſu* 10x; *eſſib-es /-i /-y* 11x etc. greičiausiai dėl lotynų kalbos įtakos; galėjo žymėti po jo einančio balsio trumpumą
ś	žymi minkštąjį [š] ir [s]	*śiukßłes* (n pl) I 251_{17}; *duśioy* I 309_{17}; *śirdieſp* II 40_{12}; *śieławartas* I 272_{15}; *ßwenćiauśiey* (l sg) I 309_{18}; *neteyśiby* I 112_{21}; *druśiey* II 134_{3}; *wiśiemus* II 134_{25-26}; *kuwiśi* II 103_{11}; *paſtatiśiu* II 151_{25}; *mełdeś* (prt r 2 sg) II 40_{1}	žodžio gale galėjo atlikti apostrofo funkciją ir žymėti sutrumpėjusias galūnes kaip Daukšos postilėje
ṡ	žymi minkštąjį [š] ir [s]	*ßwentoṡius* [!]II 119_{7}; *ráßtas ṡ.* II 188_{13}; *páráṡitam* II 254_{6}; *Karaliṡćiu* II 14_{16-17}	labai retai PS II; ne visada galima atskirti nuo <ś>
s̀	žymi minkštąjį [š]	*gras̀i* I 317_{18}; *Pranas̀ine* I 163_{10}	2x PS I perikopėse (kursyvas)
T t	žymi [t]; yra skoliniuose vartojamo digrafo <th> sudedamoji dalis	*attremt* I 158_{10}; *teſtamento* I 224_{24}; *wießpatim* II 14_{17}; *ſubathos* II 133_{13}; *atmeſt* II 171_{10}; *Theophilaktus* II 178_{31}	
u	žymi kirčiuotą ir nekirčiuotą trumpąjį, pusilgį ir ilgąjį [u] (dažniausiai ne žodžio pradžioje); labai retai [v] žodžio viduryje	*turi* I 88_{12}; *buyti* (a sg) I 77_{17}; *puſvntros* II 63_{1}; *kuriomis* II 28_{24}; *kunus* I 31_{2}; *rubay* I 55_{11}; *padrutint* II 134_{2-3}; *ſkuſtuſi* II 117_{18}; *Karaluus* (n pl) II 202_{14}; *kuu* II 78_{10}; *geruu darbuu* (g pl) II 175_{13}; *Aduento* I 32_{2}; *łingu{e}ſni* (n pl) II 91_{21}; *uoday* I 260_{18}; *uoga* I 321_{20}; *unt* II 200_{8}; 204_{14}	žodžio pradžioje <u> pavartotas 8x vietoj reguliariai šioje pozicijoje vartojamo <v>; [v] žodžio viduryje dėl lot. kalbos įtakos
û	žymi [u]; dažniausiai eina dvibalsio [uo] pirmuoju sandu (plg. pavyzdžius su <ô>); funkcija neaiški	*kuriûo* I 368_{11}; *punciûoſna* I 373_{8-9}; *kuriû* (i sg?) I 352_{8}; *Iûoda* (n sg) I 229_{23}	labai retai PS I; gali būti homografų ir homoformų skiriamoji priemonė

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
ų	žymi [u]; funkcija neaiški	*gieriaus* I 368$_{26}$; *ſu* I 370$_{8}$	2x PS I
ũ	žymi [um] ir [un];	*grũʒdʒias* I 19$_{13}$; *darbũp* I 52$_{6}$; *rũka* I 241$_{6}$; *budũp* I 287$_{13}$; *wireſniũp* II 108$_{24-25}$; *atſi{ũ}te* II 138$_{23}$; lot. *iudiciũ mũdi* I 26	dažniau vartojamas PS I; diakritiniu ženklu (tilde) žymimi praleisti tautosilabiniai [n] ir [m]; ne visada galima atskirti nuo <ū>
ū	žymi [um] ir [un];	*pagūdu* (a sg) II 11$_{2}$; *ſmirdūćius* II 36$_{20}$; *trūpay* II 46$_{11}$; *grūʒdʒia* II 117$_{30-31}$; *karūocios* II 164$_{27}$	vartojamas retai tik PS II; diakritiniu ženklu (tilde) žymimi praleisti tautosilabiniai [n] ir [m]; PS II diakritikas ant <u> panašesnis į brūkšnelį; *ūt* / *ũt* 10x; ne visada galima atskirti nuo <ũ>
V v	žymi [u] žodžio pradžioje; labai retai gali žymėti [v]	*vlićioſe* I 128$_{16}$; *vbagie* (n sg) I 221$_{17}$; *voga* I 321$_{20}$; *Voßwio* II 187$_{28}$; *vntroſp* II 139$_{23}$; *voła* II 151$_{23}$; *viſas* I 94$_{17}$; *vacuum* I 185$_{29}$	
W w	žymi [v]; vartojamas dvibalsio [au] antrajam sandui žymėti įvardžiuose *ſaw, taw*	*ʒwakie* I 20$_{24}$; *wiltis* I 89$_{26}$; *ßárwus* II 17$_{18}$; *ſáw* II 100$_{3}$	PS I: *ſaw* 97x, *taw* 15x; PS II: *ſaw* 35x; *taw* 4x; PS II: *ſau* 28x, *tau* 12x; PS I nėra
ẃ	žymi [v]; funkcija neaiški	*ẃunduo* I 264$_{5}$; *ẃiſi* I 286$_{11}$	2x PS I
Z	žymi [z] ir [ž]	*Ziday* I 71$_{6}$; *Zmogſites* (a pl) II 150$_{26}$; *Zachariaśiaus* I 122$_{9}$	antikva ir kursyvu surinktame tekste
z	žymi [z] ir [ž]; yra digrafų <dz>, <sz> sudedamoji dalis	*zerkołay* I 110$_{13}$; *zokani* II 249$_{1}$; *zmogus* I 86$_{20}$; *pradzios* (g sg) I 296$_{16}$; *paraſze* II 217$_{30}$; *Sztay* I 32$_{17}$	antikva ir kursyvu surinktame tekste
Ʒ	žymi [ž] ir [z]	*Ʒiburis* I 355$_{9}$; *Ʒieyʒdas* (n sg) II 122$_{5}$; *Ʒbaru* (g pl) I 204$_{14}$; *Ʒuʒanu* (a sg) II 134$_{13}$	švabachu surinktame pamokslų tekste
ʒ	žymi [z], [ž]; yra digrafų <cz>, <dz>, <sz> sudedamoji dalis	*ibriʒdami* I 187$_{2-3}$; *ʒwegoia* I 368$_{18}$; *perłeyʒdawo* II 134$_{31}$; *ʒinkłuy* I 193$_{22}$; *praʒibo* II 39$_{13}$; *cʒyſta* (adj nt) II 182$_{9}$; *Sʒaknis* I 191$_{1}$; *ſaldʒios* (n pl) I 355$_{23}$; *ſudraʒko* II 49$_{27}$	švabachu surinktame pamokslų tekste

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
ź	žymi [ž]; yra digrafo <dž> sudedamoji dalis	*źinios* (g sg) I 145$_{28}$; *źmones* (n pl) I 197$_{5}$; *maźa* (adj nt) I 318$_{9}$; *dźiaukſmo* II 248$_{19}$	antikva ir kursyvu surinktame tekste
ż	žymi [ž] ir [z]; yra digrafo <dž> sudedamoji dalis	*żmogaus* I 118$_{22}$; *paraliżium* I 234$_{12}$; *ażułaykamas* I 223$_{3}$; *żinkłu* (i sg) I 298$_{2-3}$; *żodźiu* (g pl) II 61$_{2}$; *żinoio* II 78$_{4-5}$; *Bażnićia* II 153$_{17}$; *iżnumiruśiu* II 226$_{17}$; *użweyżdetoiuy* I 214$_{13}$; *Iezus* II 109$_{5}$; *didżiu* I 98$_{2}$; *d{ż}iaugies* (prt r 3) II 109$_{21}$	antikva ir kursyvu surinktame tekste; PS II diakritikas virš <z> panašus į išplatėjusį tašką ar trumpą brūkšnelį
ʒ	žymi [ž]; yra digrafo <dž> sudedamoji dalis	*ʒmogu* (a sg) I 324$_{25}$; *ʒołe* (n sg) I 355$_{3}$; *ʒwirʒday* I 380$_{17}$; *nułauʒśiu* I 310$_{28}$; *Aʒumuß* II 69$_{15}$; *paʒint* II 220$_{22}$; *mindʒiau* II 229$_{21}$	švabachu surinktame pamokslų tekste
ǯ ar ǯ	žymi [ž]	*tulǯis* I 321$_{21}$; *aǯu* I 333$_{2}$; *{ǯ}mones* (a pl) II 203$_{15}$; *i{ǯ}* II 247$_{31}$	labai retai švabachu surinktame pamokslų tekste; PS I diakritikas panašesnis į varnelę o PS II į lankelį
ʒ̇	žymi [ž], [z]; yra digrafo <dž> sudedamoji dalis	*Prieʒ̇aſtis* I 298$_{17}$; *atſigriʒ̇* I 118$_{9}$; *gruʒ̇oſi* II 15$_{3}$; *łaʒ̇da* I 131$_{12}$; *bluʒ̇niimus* II 74$_{2}$; *Ieʒ̇aus* II 277$_{3}$; *medʒ̇iu* (i sg) I 310$_{20}$; *padʒ̇iuwo* I 345$_{19}$	švabachu surinktame pamokslų tekste
ʒ̄	žymi [ž]	*NEʒ̄inia* I 104$_{21}$; *{ʒ̄}odis* I 355$_{5}$	labai retai PS I; PS II diakritikas virš <ʒ>, panašus į labai trumpą brūkšnelį, perrašo tekste buvo žymimas tašku <ʒ̇>; diakritikų forma ant <ʒ> labai įvairuoja; galėjo būti naudotasi spaudmenimis iš skirtingų rinkinių
ʒ̃	žymi [ž]	ʒ̃odʒ̃iey II 83$_{26}$; ʒ̃ynoio II 104$_{7}$	2x PS II
Ʒ̄	žymi [ž]	*Ʒ̄ydu* (g pl) II 33$_{23}$; 162$_{19-20}$; 202$_{4}$; *{Ʒ̄}yday* II 8$_{17}$	4x PS II

SPAUDMUO	FUNKCIJA	PAVYZDŽIAI	PASTABOS
x	žymi priebalsių samplaiką [ks]	*dʒiauxmu* (a sg) I 201_{12}; *linxmu* (a sg) I 201_{14}; *axtinays* II 63_{2}; *vxnoy* II 243_{3}	
ß (ſʒ)	digrafas žymi [š], retai [ž]; dažniausiai kietuosius; geminatą [ss] lotyniškų marginalijų tekste ir indeksuose	*wießpaties* I 19_{24}; *ießkot* I 202_{25}; *ßakni* (a sg) I 343_{17}; *Aʒumirßk* II 3_{23-24}; *ißreyßkia* II 12_{12}; *ßwieśios* (g sg) II 142_{24}; *vßmena* I 248_{12}; *ſuwerßtas* II 159_{13}; *vßmaudami* II 219_{29}; lot. *aßimilabitur* I 50	švabachu surinktame pamokslų tekste
Sʒ, ſz, sz	digrafai žymi [š], dažniausiai kietąjį	*Sʒaknis* I 191_{1}; *Sʒwieſá* (n sg) II 142_{29}; *Sztay* I 32_{13}; *ieszkot* I 202_{23}; *Wieſzpat* I 21_{2}; *ſzłakus* II 40_{26}	
ꝯ	kontrakcinis ženklas, žymintis žodžio galo *us*	*mꝯ* I 100_{28}; *ſutwerimamꝯ* I 154_{15}; *nuſideimꝯ* I 162_{4-5}; *tułꝯ* I 194_{13}	labai retai PS I
ꝰ	kontrakcinis ženklas, žymintis žodžio galo *us*	*Chriſtꝰ* I 100_{23}; *nuſideſi]mꝰ maʒieſniꝰ* I 239_{20}; *kitiemꝰ* II 28_{17}; *Kałnꝰ* II 39_{4}	labai retai
°	kontrakcinis ženklas, žymintis žodžio galo *go*	*ʒimćiu°* II 27_{13}	1x PS II; dažnesnis lenkiškoje teksto dalyje

2.
Punktų sakymų rašyba

2.1.

PS rašybai didžiausią įtaką yra padariusi svarbiausia to laikotarpio mokslo kalba – lotynų kalba, ir tik po to lenkų kalba. Ši įtaka turėjo reikštis dviem skirtingomis plotmėmis: (1) per minėtų kalbų vartojimą mokslo ir komunikacijos tikslais jų rašybos principai buvo natūraliai perimami ir pritaikomi lietuvių kalbai; (2) per spaudmenis – sisteminant, apibendrinant, jungiant ar diferencijuojant rašto ženklų funkcijas pagal technines spaustuvių galimybes. Pirmasis etapas labiau sietinas su pačiu rašymo procesu, antrasis – su rankraščio adaptavimu spaudai. Po to galima kalbėti ir apie spausdinto žodžio atgalinį poveikį rašybos sistemai (Subačius 2001: 129–152).

2.2.
ILGŲJŲ IR TRUMPŲJŲ BALSIŲ ŽYMĖJIMAS

PS, kaip ir kituose to meto katalikiškuose raštuose, ilgieji ir trumpieji balsiai grafiškai nebuvo skiriami. PS II teksto viduryje epizodiškai pasitaikantys rašmenų sudvigubinimo atvejai neapima viso PS teksto ir yra priskiriami anoniminiam PS II redaktoriui: *tu prekii* (a sg) PS II 26_{22}, *tiiko* (prs 3) PS II 142_{14}, *geruu darbuu* (g pl) PS II 175_{13}, *Karaluus* (n pl) PS II 202_{14} (Zinkevičius 1971: 153–167; 1972: 79–100; 1977: 237–244; 1988: 257–259). Labiausiai tikėtina, kad rašmenų sudvigubinimu buvo pasinaudota siekiant išvengti morfologinio daugiareikšmiškumo (homoformų ir homografų); dar plg. *Kárálifte Chryftaus ira gàlibe / kuuri* (n sg) *ne tiktay*... PS II 154_{25-26}.

Veiksmažodžio *iir*[39] ('yra') PS II 170_9 užrašymo būdas greičiausiai rodo pridėtinį [j], plg. *iießkoio* PS II 97_{30-31}[40].

Ilgasis balsis [i] PS tekste retai ir nenuosekliai gali būti žymimas <y>: *świefyby* (a sg) PS I 138_{11}, *piktyby* (a sg) PS I 147_{15}, *ʒalty* (a sg) PS I 182_9, *didy* (a sg) PS II 13_3 (rašoma ir *dydi* (a sg) PS II 206_{12}; *kurys giwienas* 'kuris gi vienas' PS II 86_{31}). Žodyje *yßkłaufifiu* PS I 198_{9-10} <y> greičiausiai žymi ne [i], bet [ji][41].

39 *ir liepta iir nuimte nuog io tas [tuos] rubus* PS II 170_{8-10}.

40 Seniausiame rankraštiniame lietuviškų poterių tekste rašoma *ÿfzgi* (išgi), *ÿr* (ir); *ÿngi* (ingi) (Zinkevičius 2000: 71–73); <ÿ> čia taip pat dažnai rašomas po minkštojo priebalsio (žymi minkštumą), pvz., *dwafÿv* etc.

41 <y> žodžiuose *dydi* ir *yßkłaufifiu* sietinas su ankstesne šio rašmens vartojimo tradicija.

Dažniausiai ir nuosekliausiai <y> vartojamas:

(1) Dvibalsiuose <ay>, <ey>, <uy>[42]: *łaymingay* PS I 280_{10}, *weydu* PS I 352_{1}, *żmoguy* PS I 58_{29}, *pageydimay* PS II 188_{8}; atvejai su <i> pavieniai: *kaip* PS I 205_{6}, *ſunkiei* PS I 234_{13} (perikopėse!)[43]. Pastaruosius, išeinant iš Sirvydo grafikos sistemos, PS I būtų galima priskirti korektūros klaidoms. Kai šių dvibalsių žymėjimas nesutampa PS perikopėse ir atitinkamose JE vietose, JE paprastai yra rašoma <ai>, <ei>, <ui>. Tokiai rašybai įtakos turėjo ir Daukšos postilės evangelijų tekstai.

(2) (a) [j] pozicijoje redukuotose lokatyvo galūnėse (sistemingiau PS I): *ʒmogiſtey* PS I 138_{11}, *śirdiy* PS I 138_{23}, *vgniy* PS I 160_{9}, *ʒodiy* PS I 354_{14}, *pakáiuy* PS I 370_{10}, *naktiy* PS II 66_{32}; PS II <i> ir <y> kai kur sukeĩčiama vietomis: *śirdyi* PS II 29_{18}, 63_{31}, *ʒodyi* PS II 61_{5}.

(b) [ji] pozicijoje įvardžiuotinėse formose PS II: *wireſniey* PS II 54_{20}, *świetiſʒkiey Vkinikáy* PS II 54_{21}, *Seniey* PS II 134_{13}, *tikroy tieſa* PS II 141_{19}.

Ne taip nuosekliai <y> vartojamas:

(1) Po depalatalizuotų priebalsių (ypač PS II): *prywało* PS I 5_{12}, *ſtypray* PS I 7_{23}, *nułynkias* PS I 105_{24}, *Sʒytays* PS II 18_{8}, *Ʒ̃ynoio* PS II 104_{7}, *niepryimtinas* PS II 137_{5}, *ſtypraſnis* PS II 146_{12}, *ßyrdies* PS II 169_{12}, *ßyłkuoſe* PS II 179_{30}, *ʒyba* PS II 184_{17}.

(2) Vienaskaitos lokatyvo galūnėje: *raßty* PS I 13_{5}, *paguldimy* PS I 83_{3}, *daykty* PS II 98_{13}, *puody* PS II 107_{5}; <i> šioje pozicijoje pasitaiko, bet nedažnai: *raßti* PS I 47_{16}, *paguldimi* PS I 332_{20}, *daykti* PS II 112_{4}. PS I paprastai randame <y>, o PS II dažniau <i> (plg. *kuny* 11x PS I ir 2x PS II; *kuni* 9x PS II).

(3) Skoliniuose iš graikų ir lenkų kalbos: *tyranay* PS I 13_{26}, *hereʒya* PS I 254_{14}, *Synagoga* PS I 333_{3}, *ʒywatas* PS II 59_{18}, *ʒyday* PS I 138_{26}.

PS II <y> funkcijos palyginti su PS I yra pasiaurėjusios. Joje <i> daugeliu atvejų gali būti vartojamas tose pačiose pozicijose kaip <y>.

2.3.1.
[e] ŽYMĖJIMAS
PO MINKŠTOJO PRIEBALSIO

[e] žymėjimas po minkštojo priebalsio labai įvairuoja: PS I dažniau buvo rašoma <e> arba <ie> (papildomai pažymint priebalsio minkštumą), o PS II dar ir <ia> (kai kurio-

42 Seniausiame rytietišku variantu užrašytame poterių tekste šie dvibalsiai taip pat rašomi su <y>: *athaÿki, dvngvÿ, theÿp, kaÿp* (Zinkevičius 2000: 71–73).

43 DP atitinkamoje vietoje rašoma *fúnkiai* 73_{19}; o JE *ſunkiei* 25_{17}.

se PS II teksto vietose ištisai; Specht 1929: 17)[44]. Tai rodytų PS II dalies rengėjų tarmėje buvus platesnį [e] nei spėjamoje Sirvydo tarmėje ir intensyvesnį priebalsių minkštinimą (Zinkevičius 1996: 100–101). Imant abi PS dalis kartu, randami tokie variantai:

de / **dia-**: *degina* PS I 302_{20}, *diagina* PS II 76_{20}, *diagintu* PS II 160_{2}; *deśine* PS I 241_{8}, PS II 244_{2}, *diaßne* PS II 186_{30}, *deßne* PS II 229_{25-26}; *deſtis* PS I 370_{23}, PS II 70_{16}, *diaſtis* PS II 170_{4};

ge- / **gie-** / **gia-**: *geria* PS I 46_{16}, *gieria* PS II 50_{15}, *giaria* PS II 92_{14}; *gema* PS I 22_{23}, PS I 104_{22-23}, PS II 51_{17}, PS II 123_{25}, *giema* PS I 106_{29}, PS II 97_{20}; *geray* PS II 184_{29}, *gieras* PS I 201_{19-20}, *giera* (adj nt) PS I 284_{17}, *giara* PS I 172_{26}, PS II 186_{31}, *giaras* PS II 55;

kie- / **kia-**: *kielo* PS I 161_{1}, PS II 240_{32}, *kialo* PS II 87_{9}; *kieltis* PS I 178_{2}, PS II 228_{16}, *kialtis* PS II 158_{11}; *kiełtuwu* PS I 269_{3}, PS II 157_{6}, *kiałtuwu* PS II 95_{13-14}; *ßakiełe* PS I 311_{12}, *ßákialu* PS II 171_{20} (žodžių, pradedamų *ke-*, nėra);

me- / **mie-** / **mia-**: *metas* PS I 331_{5}, PS II 140_{28}, *miatas* PS II 169_{23}; *medʒiu* (i sg) PS I 310_{20}, PS II 65 (a sg), *miadʒiu* (g sg) PS II 170_{30-31}; *ſtameni* PS I 103_{4}, *ſtamienio* PS I 76_{9}; *akmenimis* PS I 186_{23}, PS II 45_{16}, *akmienimis* PS I 377_{9};

ne- / **nie-** / **nia-**: *nuniaßa* PS II 188_{11-12}; *nendres* PS II 99_{8}, *niendri* PS II 166_{7}, *niandri* PS II 166_{11}; *neprietelaus* PS I 25_{2}, PS II 12_{30}, *niepretelaus* PS II 74_{20-21};

pe- / **pie-** / **pia-** / **pea-**: *pećio* PS I 194_{7}, *pećiu* PS II 204_{20}, *piećiu* PS II 218_{16}, *piaćio* PS II 205_{2}; *pekłos* PS I 275_{11}, PS II 52_{8}, *piekłißkay* PS II 42_{20-21}, *piaklißkas* PS II 206_{24-25}, *piakłos* PS II 75_{32}; *Petras* PS I 49_{8}, PS II 207_{15}, *Piatras* PS II 17_{28}, *Peatras* PS II 186_{11}, 207_{1};

re- / **rie-** / **ria-**: *retos* PS I 75_{7-8}, *Riatas* PS II 182_{28}; *regiedami* PS I 19_{6}, PS II 34_{10}, *riegiedamas* PS II 48_{19}, *riag* PS II 177_{15};

se- / **sia-**: *ſenu* (a sg) PS I 56_{13}, PS II 123_{3-4}, *ſianu* PS 171_{26};

ste- / **stia-**: *ſtebiſi* PS I 329_{28}, II 71_{5}, *ſtiabiſi* PS II 176_{19};

šie- / **šia-**: *śieśielis* PS I 125_{27}, *pliśieli* PS II 27_{6}, *kauśielis* PS I 314_{14}; *śieśi* PS I 214_{10}, *śiaßtu* PS I 317_{10} (perikopės; žodžių, pradedamų <śe>, nėra);

we- / **-wie-** / **wia-**: *welinas* PS I 293_{3}, PS II 46_{12}, *wialinas* PS II 77_{17-18}; *wede* PS II 95_{6}, *wiade* PS II 177_{31}; *giwena* PS I 308_{13}, *giwiena* PS I 308_{22-23}, *giwianimo* PS II 169_{21};

44 Didžiausia <ia> koncentracija užfiksuota PS II 166–183. Į tai yra atkreipęs dėmesį ir Franzas Spechtas (1929: 17). Tačiau pirmasis šį įvairavimą yra pastebėjęs ir aprašęs kitas vokiečių kalbininkas Richardas Garbė 1884 metais PS I leidime. Pasak jo, <ie> dažniausiai rašoma po priebalsių <g>, <k>, <š>, <ž>, o po kitų priebalsių aptinkama retai (Garbe 1884: 13).

že- / žie- / žia-: *ʒemes* PS II 138_{4}, *ʒiames* PS I 12_{7}, PS II 151_{32}, *ʒiemes* PS II 246_{14}, *ʒemibe* PS II 216_{25-26}, *ʒiemay* PS II 48_{2}, *ʒiamious* PS II 183_{25}, *nuʒemintus* PS II 47_{14}, *nuʒiamintays* PS II 47_{17-18}, *Nuʒiemindawau* PS II 67_{3}.

PS I [e] žymimas vienodžiau, dažniausiai <e> arba <ie>; <ia> koncentruojasi vienoje apibrėžtoje PS II teksto vietoje, likęs tekstas [e] žymėjimu iš esmės nesiskiria nuo PS I. Intensyviausiai pozicijoje prieš [e] turėjo būti minkštinamas [k] – po <k> visuomet rašomas minkštumo ženklas (Palionis 1995: 30). Minkštumo ženklas taip pat rašomas po [š], žymimo spaudmeniu <ś>; dviejuose žodžiuose esantis <ß> greičiausiai turėjo žymėti veliarizuotą [š] arba čia įsivėlusi korektūros klaida: *ßeymina* PS II 181_{6} ir *ßeymina* PS I 317_{5} (perikopės), plg. *śieymin-* rašoma 5 kartus, dažniausiai PS I.

2.3.2.
[ai] ŽYMĖJIMAS PO MINKŠTOJO PRIEBALSIO

Dvibalsis [ai] po minkštojo priebalsio žymimas ketveriopai: <ey>, <iey>, <iei>, <iay>: *pageydimu* PS II 140_{31}, *pagieydimus* PS I 266_{10}, PS II 259_{10}, *pagiaydimuoſe* PS II 178_{21-22}; *gieyde* PS I 127_{3}, PS II 27_{8}, *geyde* PS II 180_{23}; *weydo* PS I 90_{10}, PS II 148_{4}, *wiaydo* PS II 219_{19}; *wieykiey* PS I 268_{10}, *weykiey* PS I 52_{29-30}, PS II 106_{2-3}; *meyłes* PS I 89_{20}, PS II 107_{2}, *miayłes* PS II 184_{1}; *ſunkiey* PS I 198_{27}, PS II 88_{25}, *ſunkiei* PS I 234_{13} (perikopės); *ßeymina* PS II 181_{6}, *śieyminu* PS I 254_{11-12}. Dažniausias variantas – <iey>; o <iay> būdingas tam tikroms PS II teksto vietoms.

2.4.1.
[uo] ŽYMĖJIMAS

Dvibalsis [uo] žymimas dvejopai: PS I <uo> ([uo] žymėjimas <o> čia retas ir laikytinas korektūros klaida: *nog* 327_{21}; *nuopołuſius* 348_{24}); o PS II dažniausiai <uo>, rečiau <o>. [uo] žymėjimo <o> atvejai PS II: *Apaßtałus / kurios* (= kuriuos) *ipaćiey miłeio* 37_{24-25}; *Karaliſte ira kurioy muſpi paćioſe* (= paćiuoſe) *rundaſi* 60_{4}; *iʒpoła* 70_{9}; *paioku* 70_{14}; *Iog ißłuoia namus / tay ira: duśiu ſáwo ißmesdamas iʒ iuos* (= ios) *gieribes ßwŷtas* 72_{9-12}; *nuſideimoſna didʒioſna* 75_{5-6}; *girtoklu* 88_{3}; *nogiſty* 102_{5}; *wárgoſe* 108_{18}; *ßwentosius* 119_{7}; *nie miełokite* (= miełuokite) *wieni kitiemus* 123_{5-6}; *żodźioſe* 132_{11}; *ne parode tu nuſideimu / kurios* (= kuriuos) *vnt iu kiełe* 134_{14}; *ʒadʒioſa* 149_{16}; *aſztonieys* 153_{17}; *Wando* 189_{9}; *O tas krauias ira Sákrámentuoſe świntoſe* (= świntuoſe) 190_{13}; *dayktuoſe ſáwiſp prigulinćioſe* (= prigulinćiuoſe) 200_{25-26}; *kurie iʒ nauio ſáwimp paćioſe* (= paćiuoſe) *kryʒiawoia Chriſtu* 210_{10-12}; *zodźioſe* 235_{16}; *wienoliku* 236_{17}.

Rytų aukštaičių šnektoms būdingos monoftongizacijos šie pavyzdžiai nerodo, nes <o> pasitaiko tiek kirčiuotoje, tiek nekirčiuotoje pozicijoje. Pasak Zinkevičiaus, <o> rašymas vietoj <uo> galėtų būti aiškinamas lenkų kalbos įtaka (Zinkevičius 1971: 156). Be to, PS II [o] gali būti žymimas <uo>: *Iuobu* 9_{2}, *Iuobas* 9_{21}, 98_{19-20}, 134_{30}, 142_{4}, *Iuobo* 13_{17-18}, *ſauguoiaſi* 55_{26}, *iuos* 72_{12}, *dienuoſa* 95_{27}, *rūkuoſna* 104_{32}, *aȝupiuowimo* 251_{32}.

2.4.2.
[ie] ŽYMĖJIMAS

Dvibalsis [ie] dažniausiai žymimas <ie>. Labai reti [ie] žymėjimo <e> atvejai greičiausiai laikytini korektūros riktais: *kiekwenas* PS I 28_{25}, *meguńcieys* PS I 288_{29}, *lepſnos* PS I 371_{20}, *letum* PS II 91_{26-27}, *neko* PS II 185_{7}, *atpirkteii* PS II 224_{32}.

2.5.1.
SKARDŽIŲJŲ IR DUSLIŲJŲ PRIEBALSIŲ ŽYMĖJIMAS JŲ SANDŪROSE

Asimiliacijos atvejais priebalsiai dažniau rašomi morfologiniu principu, bet vieno kurio principo nuosekliau nesilaikoma: *pabaygtu* (4x) PS II 62_{26-27}, *pabaiktu* PS II 182_{13-14}; *ȧȝudingie* PS II 18_{22-23}, *ȧȝudingt* PS I 255_{26}, *ȧȝudingta* PS I 310_{17-18}, *vȝudenktu* PS II 18_{27}, *áȝudinktu* PS II 40_{10}, *ȧȝudinkta* PS II 209_{32-33}, *apſidenktumite* PS II 175_{21}; *prabyngtay* PS I 53_{2}, *prabinktay* PS I 273_{21}; *vȝudegtas* PS II 76_{5-6}, *ȧȝudegtas* PS I 144_{9-10}, *ȧȝudektu* PS II 240_{13-14}; *ȧȝudirbtu* PS I 323_{25}, *dirbt* PS I 330_{1} (4x), *dirps* PS II 35_{26}, *Dirpkite* PS II 177_{32}; *iȝwerßtu*[45] PS I 85_{13}, *iȝwerȝto* PS I 13_{17}. Liepiamosios nuosakos vienaskaitos antrasis asmuo PS II dukart parašytas su <g>: *nunuoging* 169_{29}; *saugog* 141_{8} (-k + g(i) = g: *nunuogink gi?).*

Fonetiniu principu labai dažnai paremta pusdalyvių rašyba: *nułeyȝdamas* PS I 333_{18}, *pameȝdami* PS I 258_{5}, *ibriȝdami* PS I 187_{2}, *drauȝdami* PS I 258_{4}, *ȝiȝdamas* PS I 213_{19}; *ſułeyȝdamas* PS II 12_{8}, *ȝayȝdamas* PS II 58_{3}, *mełȝdami* PS II 103_{13}, *rauȝdami* PS II 176_{1}, *ſkuȝdamaſis* PS II 142_{5} , *mełȝdamies* PS II 202_{10-11}.

Bet atvejų su <s> taip pat pasitaiko: *ſkuſdamaſis* PS II 55_{15}, *ißmesdamas* PS II 72_{10}.

Šaknies ir priesagos sandūroje retsykiais gali būti šalimais sudedami du priebalsiai, priklausantys skirtingoms morfemoms, jų nesuliejant: *nułauȝśiu* PS I 310_{28}, *Dȝiaugkites* PS I 326_{2}, *apſidingkite* PS II 132_{5}, *biegkt* PS II 172_{17} (plg. *perbekt* PS II 217_{19}). Sirvydo

45 <ß> šiuo ir kitais panašiais atvejais gali žymėti [ž]; plg. *fzÿvathv, ſzamÿaÿ* (Zinkevičius 2000: 73–75).

kalbinės kompetencijos fone šitaip greičiausiai buvo siekiama atskleisti asimiliacijos pridengtą veiksmažodžių formų darybos procesą (plg. su *iȝſiȝios* PS I 7_{6}, *vȝſet* PS I 285_{5}). Tai galėjo būti vienas iš siūlomų rašybos būdų – išlaikyti sveikas, nepakitusias morfemas jų sandūrose.

Neaišku, korektūros klaidoms ar rašybos norminimo pastangoms (hipernormalizmams) turėtume priskirti šiuos pavienius atvejus: *lisdus* PS I 305_{1}, *vngßtu* PS II 104_{12}, *maſgot* PS II 173_{5} (plg. tame pačiame puslapyje *mazgoſi* PS II 173_{10}).

Apskritai paėmus, fonetiškai priebalsiai dažniau rašomi PS II.

2.5.2.

[š] IR [s] ŽYMĖJIMAS PRIEŠ [č]

[š] ir [s] pozicijoje prieš [č] buvo žymimi ne visada atsižvelgiant į jų kilmę (plg. *tuščiai* ir *skaisčiai*). Jų žymėjimas labai įvairavo. Be to, susidariusioje priebalsių samplaikoje skirtingai buvo žymima ir afrikata [č]. Akivaizdu, kad šių priebalsių samplaikų perteikimas rašto ženklais tuometiniams autoriams ir knygų leidėjams turėjo kelti problemų (greičiausiai dėl nevienodos tarties ar atskiruose raštuose užfiksuotos skirtingos ir tuo metu kintančios rašybos tradicijos), ir tai sąlygojo jų užrašymo variantiškumą. PS randami tokie variantai:

[š] pozicijoje prieš [č]: <ſc>, <ſć>, <ſċ>, <sć>, <śc>, <ść>, <śċ>, <ſcȝ> <ſcȝć>, <ßć>: *karſciaus* PS II 50_{16}, *karſciomis* PS I 232_{13}, *Krikſcionis* PS II 202_{10}, *kumſciomis* PS II 199_{23}, *tewikſcion* PS II 187_{28}, *tuſcias* PS II 40_{12-13}; *karſćiuoſe* PS I 244_{17}, *krikſćionie* PS I 162_{10}, *tewikſćiu* PS I 217_{28}, *tuſćiu* PS II 156_{4}; *krikſċioniu* PS I 320_{11-12}, *paukſċiey* PS I 308_{12}, *waykſċioia* PS I 351_{4}; *karsćiaus* PS I 65_{22}, *kriksćionimus* PS I 360_{21}, *krikścionis* PS I 112_{16}, *pauksćiey* PS I 311_{4}, *paukścio* PS I 107_{18}, *tewiksćion* PS I 343_{7-8}, *tusćias* PS I 44_{22}; *krikśćionis* PS I 239_{18}, PS II 179_{30}, *paukśćiey* PS I 189_{2}, *tuśćiey* PS II 6_{27}, *tuśċio* PS I 244_{19}; *namikſcȝćiey* PS II 186_{9}, *tuſcȝus* PS II 202_{13}; *karßćio* PS I 329_{17}, *krikßćionie* PS II 232_{2-3};

[s] pozicijoje prieš [č]: <ſc>, <ſć>, <sć>, <ść>, <ṡć>: *rupeſciu* PS I 134_{2}, *ruſcioy* PS I 105_{27}, *ſkayſciauſi* PS II 27_{1}, *karaliſciu* PS I 134_{17} (plg. DP: *rûpe̊ſciu* 16_{34}, *iȝgaſcio* 13_{20}); *rupeſćiu* PS I 248_{4-5}, *ſkayſćiauſia* PS I 211_{2}, *karalisćiu* PS I 132_{14}, *rusćiauſia* PS I 272_{29}; *rupeśćiu* PS I 144_{27}, PS II 62_{10}, *iȝwerśćiey* PS II 14_{3}, *wagiśćiu* PS I 147_{11}, *karaliśćiu* PS II 154_{15-16}, *ſkaiśćiaus* PS II 38_{22}, *karaliśċiu* PS II 14_{16-17}.

Labiausiai tikėtinos tokios rašybos priežastys įvardytos jau anksčiau – tų pačių spaudmenų su diakritikais ir be diakritikų vartojimo nenuoseklumas (žr. II.1.1.6.) ir apibrėžtesnių rašybos normų nebuvimas. Žymint minėtus priebalsius, tvirčiau nebuvo laikomasi nei morfologinio, nei fonetinio principo. Nevertėtų šiuo atveju atmesti

ir kitų priežasčių: toks žymėjimas galėjo atspindėti Vilniaus vyskupijos tarties ypatumus – tarminius ar atsiradusius dėl kalbų interferencijos ir apimančius pučiamuosius priebalsius ir afrikatas[46].

2.5.3.
[š], [ž] ŽYMĖJIMAS PRIEŠDĖLIŲ *iž-* IR *už-* SANDŪROSE SU KITOMIS MORFEMOMIS

Priešdėlių *iž-* ir *už-* rašyba sandūrose su kitomis morfemomis (ypač su sangrąžos dalelyte *si*) įvairuoja: *iʒ̇ſiwerʒ̇tu* PS II 48_{25}, *iʒ̇taria* PS II 5_{13}, *iʒ́paʒ̇inimo* PS II 172_{4}, *iʒ́łeyʒdawo* PS II 28_{22-23}, *iʒ̇trinta* PS II 163_{23}, *ißtrint* PS II 231_{28}, *Iʒ̇ſim{á}no* PS II 83_{7}, *ißsimano* PS I 332_{23}, *iſimano* PS I 228_{23}, *iʒ̇naykinta* PS II 154_{4}, *ißnaykie* PS I 185_{21-22}, *ißſimano* PS I 305_{18}, *ißſikałbet* PS II 53_{15}, *ißłuoia* PS II 72_{9}; *iʒ̇ſipiłde* PS II 220_{12-13}, *iʒ̇agtas* PS I 174_{2}, *iſſipildis* PS I 1_{18}, *iʒ̇ſiʒ̇ios* PS I 7_{6}, *iſiʒ̇iotu* PS II 69_{25-26}, *iʒ̇metimo* PS II 61_{19-20}, *iſzmeſt* PS II 56_{3}, *ißmes* PS II 57_{3}; *vʒ̇ſet* PS I 285_{5}, *vʒ̇ſikielunćio* PS I 310_{30}, *vʒ̇tekiet* PS I 347_{7}, *vʒ̇ʒ̇ingt* PS II 234_{32}, *vſimiatis* PS II 177_{12}, *vſsimeſtu* PS II 176_{8}, *Vſzweſdamas* PS II 37_{6}, *vßʒ̇erſi* PS I 349_{2}.

Dėl rašybos įvairavimo ne visada aišku, kuris veiksmažodis pavartotas: *įstatyti* ar *išstatyti*:

> *Vnt gieſimo tos liepſnos iſtate Diewas moteriſty* PS I 232_{3-5}. *Nes anas iſtáte Baʒ̇nićiu / kayp karaliſti kokiu* PS II 151_{17-18}.

PS akivaizdžios pastangos aptariamus priešdėlius skirtingose pozicijose žymėti vienodai, bet įvairavimo vis dėlto neišvengta, todėl jų rašybą pavadinti iki galo nuoseklia negalėtume (Palionis 1995: 30). Pavyzdžiai rodo, kad šiuos priešdėlius išskirti ir fiksuoti buvo sudėtingiausia jų susiliejimuose su sangrąžos dalelyte *si*. Tačiau ir anuomet dažniausiai pasirenkamas jų rašybos būdas būdavo *ižsi-* ir *užsi-*.

Antrasis priešdėlio *iž-* sandas PS žymimas dvejopai: pavieniu <ž> *(iʒ̇-, iʒ́-, iʒ-, iz-, iź-, iż-)* arba digrafu <sz> *(isz-, iß-)*. Kaip jau minėta anksčiau, digrafas gali žymėti tiek [ž], tiek [š] (plg. *vßmaudami* II 219_{29} ir *ießkot* I 202_{25}). Vieno kurio pasirinkimas PS priklauso nuo šaknies pradžios garsinės raiškos. *isz-, iß-* nerašoma prieš skardžiuosius priebalsius (bet plg. *vßʒ̇erſi* PS I 349_{2}), o *iʒ-* galima aptikti beveik visose pozicijose (nerasta tik prieš *e* tipo vokalizmą: *ISʒeio* PS I 350_{29}, *Ißeiau* PS II 242_{21}, *ißeykite* PS II 168_{8}, PS II 121_{5}, *ißeymay* PS I 351_{11}, *ißeyt* PS I 39_{15}). Priešdėlio rašyba įvairuoja žo-

46 Prie įvairavimo galėjo prisidėti ir ankstesnioji rašytinė tradicija, pagal kurią <ś> žymėdavo minkštąjį [s], ir tik vėliau pradėjo žymėti minkštąjį [š] (Šinkūnas 2015: 200).

džiuose, kurių šaknis prasideda dusliuoju priebalsiu ar pusbalsiu: *iʒkaktu* PS I 352_{15}, *ißkako* PS II 243_{22}; *iʒkaſa* PS I 208_{24}, PS II 209_{26}, *ißkaſa* PS I 208_{20}; *iʒmanimu* PS I 251_{24}, *ißmanimu* PS I 94_{19}; *iʒmintis* PS II 215_{3-4}, *ißmintis* PS I 63_{22}, PS II 156_{19}; *iʒreyßkia* PS I 128_{12}, *ißreyßkia* PS I 82_{18}, PS II 12_{12}; *iʒſakit* PS I 159_{8}, *ißſakit* PS I 161_{28}; *iʒſkayto* PS I 126_{14}, PS II 149_{13}, *ißſkayto* PS I 333_{27}, PS II 122_{16}; *iʒwidis* PS I 129_{27}, PS II 18_{24}, *ißwidis* PS I 209_{28}. *iß-* gerokai dažniau nei *iʒ-* aptinkamas prieš pusbalsius.

Prielinksnio *iž* atveju pozicija prieš žodį nėra svarbi – šis prielinksnis visame PS tekste rašomas tik su <ž>: *iʒ, iʒ, iʒ́, iz, iź, iż*. Trys *iß* atvejai (PS I 95_{2}, 310_{25}, PS II 172_{24}) aptinkami perikopėse.

2.5.4.
[n] ŽYMĖJIMAS PRIEŠ [b], [p]

Gana nuosekliai vartojama priešdėlio *im-* forma pozicijoje prieš [b] ir [p]: *imbers* PS II 107_{9}, *impuoła* PS I 108_{20} (iš viso 23x veiksmažodžių *įpulti* ir *įpuldinėti* formose), tik vieną kartą parašyta *inpuołys* PS II 75_{5}.

2.6.
SVETIMOS KILMĖS PRIEBALSIAI, DIGRAFAI, GEMINATOS

<f> ir <h> vartojami skoliniuose, o <x> lietuviškuose žodžiuose[47] ir skoliniuose priebalsių samplaikai [ks] žymėti: <f>: *affektays* PS I 294_{15}, *Ioʒafu* PS I 181_{23}; <h>: *heretikay* PS I 204_{11}, *hiſtoriu* PS I 205_{13}, *hereſiiu* PS I 251_{12}, *holoſe* PS I 255_{2}; <x>: *dʒiauxmu* PS I 201_{12}, *linxmibes* PS II 97_{2}, *paduxi* PS II 99_{9}, *uxnoy* PS II 243_{3}, *uxuſo* PS II 163_{15}, *auxu* PS II 36_{24}, *axtinays* PS II 63_{2}.

<Ch> vartojamas nelietuviškuose tikriniuose žodžiuose – asmenvardžiuose ir tautovardžiuose: *Chriſtus* PS I 367_{26}, PS II 242_{6}, *Chaneneus* PS II 7_{14}, *Chriſoſtoſtomas* [!] PS II 47_{10-11}, *Chaldaycʒyku* PS II 168_{7-8}, *Cherubinay* PS II 197_{16-17}.

<C>, <c> rašomas vietoj <k> skoliniuose iš lotynų kalbos ar per lotynų kalbą atėjusiuose žodžiuose: *cedrus* PS I 141_{5}, *Casus* PS I 306_{21}, *Cyrillus* PS II 93_{7}, *cometa* PS II 140_{21}.

Lotynizmuose taip pat vartojamas <q>: *queſtiiu* PS II 306_{8}.

Skoliniuose iš lotynų ir graikų kalbų rašoma <th>, <ph> ir <rh>: *Thomas* PS I 99_{7}, *katholiku* PS I 226_{6}, *theologay* PS I 238_{26}, *Theophilaktus* PS II 178_{31}; *myrrhu* PS I 225_{25}.

47 <x> vartojamas Vilento *Evangelijose bei epistolose*, pvz., *dʒiauxma* 61_{21}.

Dėl tos pačios priežasties gali būti pavartojamas <y> ar žymimos geminatos: *affektays* PS I 294_{15} (plg. lot. *affectus*), *tyrannu* PS II 146_{27} (plg. gr. *τύραννος*).

Geminatos, pažymėtos <ſs> ir <ſſ> veiksmažodžio *būti* esamojo laiko formose, greičiausiai atsirado dėl lotynų kalbos veiksmažodžio *esse* poveikio: *eſsi* 27x, *eſſi* 15x, *eſsiby* PS I 172_{11}, *eſſuntiemus* PS I 278_{17}, *eſsigu* PS I 82_{14}. Vieną kartą <ſs> pavartotas žodyje *dariſsime* PS I 140_{9}. Svetimos kilmės žodžiuose yra ir kitų geminatų (žr. ankstesnius šio skyrelio pavyzdžius). <ſs> ir <ſſ> vartojami ankstesniuose bažnytiniuose raštuose.

2.7.
ŽODŽIŲ RAŠYMAS KARTU IR ATSKIRAI

Žodžių parašymą kartu arba atskirai lėmė šios lingvistinio pobūdžio priežastys ir pamokslų teksto parengimo nuo rankraščio iki knygos kelias: (1) kalbos sandara ir prozodika; (2) gramatikose užfiksuotų taisyklių nebuvimas; (3) ankstesnė rašytinė tradicija; (4) kitų kalbų pavyzdys; (5) paliktų tarpelių tarp žodžių rankraštyje dydis (galbūt ir raidžių jungimo įpročiai); (5) puslapio maketo forma; (6) rinkėjų, redaktorių ir korektorių įpročiai ir kalbinė kompetencija.

Žodžių rašymo kartu ir atskirai pobūdis PS nemažai kur gali būti siejamas su natūraliu gimtosios kalbos intonacijos bei jos kaitos pojūčiu. Nesant apibrėžtesnių taisyklių, žodžių samplaikos gana dažnai parašomos vienu žodžiu, o vienskiemeniai savarankiško kirčio neturintys žodžiai (enklitikai ir proklitikai) natūraliai prišliejami prie ilgesnių intonacinį ir prasminį savarankiškumą turinčių žodžių.

2.7.1.

Vienu žodžiu gali būti parašomi: (1) prieveiksmiai ar apiprieveiksmėjusios samplaikos, sudarytos iš prielinksnio ir netiesioginio linksnio; (2) įvardžio samplaika su netiesioginiu linksniu; (3) prielinksnio *be* ir įvardžio samplaika; (4) įvardžių, įvardžių ir dalelyčių samplaikos:

(1) PS I *be* rašomas kartu (išskyrus vieną atvejį) kiekybės reikšmės samplaikose: *begało* (14x), *be gało* (1x) PS I 204_{14}, *bemieros* PS I 171_{1-2}, *beſkayćiaus* PS I 313_{26}; PS II, atvirkščiai, *be gało* (8x) rašoma dviem žodžiais (dauguma tokių atvejų koncentruojasi PS II 211–218 psl.). PS II *iž* rašomas kartu vietos ir kokybės reikšmės samplaikose: *iʒkur* PS II 184_{20}; *iʒtoło* PS II 187_{18}.

(2) PS I: *tuometu* (15x), *tuo metu* (9x); PS II *tuometu* (2x), *tuo metu* (17x).

(3) *Ne turi iſʒmonios / ney luoſo noro / a beto ne deſtis ne wienas nuſideimas* PS I 283_{21}.

(4) *kokinoris* PS I 88_{29}, *kurys giwienas* 'kuris gi vienas' PS II 86_{31}, *kunorint* PS II 151_{32}, *kokiaſ=norint* PS II 198_{30}, *iogipaties* 'jo gi paties' PS II 206_{8}.

Prielinksnis *be* nuo sudurtinės dalelytės *nebe* antrojo sando *be* geriau skiriamas PS I:

> *Ne be ludiimo aba ſwiećiimo ſawi pati paliko* PS I 97_{14}. *Nes nebe prieʒaſties ne tare Ewángeliſta / išmete welinu* PS II 61_{6}.

Įvardžių dviskaitos formose skaitvardis *du* nesuplakamas į vieną žodį kartu su įvardžiais:

> *Tuo du mokitiniu kałbedami ape kinteimu iʒganitoio ſáwo nupełne ſau / idant iump Wießpats prieytu* PS II 240_{7}. *Teyp śi tuo du mokitiniu kłauſidami Wießpaties iʒguldʒiunćio ráßtu apświeſti buwo tikiey* PS II 240_{26}.

2.7.2.

Manoma, kad *ne* rašymas atskirai nuo veiksmažodžių yra atsiradęs dėl lenkų kalbos poveikio (Palionis 1995: 31). Bet ne su visais veiksmažodžiais, juo labiau ne su visomis veiksmažodžių formomis (ypač neveikiamaisiais dalyviais) *ne* rašomas atskirai vienodai dažnai. Be to, ir įvairavimo atvejų čia nemažai, pvz., *nebiokites* PS I 87_{28}, *ne biodamies* PS I 64_{7}; PS I: *negal* (52x), *ne gal* (19x), *negali* (4x); PS II: *negal* (7x), *ne gal* (32x), *negali* (1x), *ne gali* (3x); PS I: *neʒino* (15x), *ne ʒino* (6x); PS II: *neʒino* (3x), *ne ʒino* (1x); *Ne* rašoma kartu su sangrąžiniais veiksmažodžiais: *neſirado* PS I 49_{6}, *neſiłeyde* PS II 242_{15}. Vieną kartą *ne* parašyta atskirai greičiausiai per apsirikimą: *ne ſiſaugo* PS I 372_{14}. Su neveikiamaisiais dalyviais būdvardžių pavyzdžiu *ne* dažniau rašoma kartu nei su asmenuojamosiomis veiksmažodžių formomis: *neiʒagtas, neiʒágtas* (PS I 2x; PS II 1x); *ne iʒagtas* (PS II 2x); *neißſakitas, neiʒſakitas* (PS I 12x; PS II 2x); *ne ißſakitas, ne iʒſakitas* (PS I 7x; PS II 7x); PS I: *neſutwertas* (4x), *ne ſutwertas* (2x).

Ne atskirai nuo veiksmažodžių dažniau rašoma PS II. Su vienais veiksmažodžiais *ne* rašoma dažniau kartu, nuo kitų – atskirai nesant aiškesnės motyvacijos.

2.7.3.

PS II prielinksniai ir priešdėliai gali būti supainioti tarpusavy: prielinksniai parašomi kartu su po jų einančiais žodžiais (1), o priešdėliai atskirai nuo likusio žodžio (2):

(1) *ápekuri* 231_{17}, *aʒunieku* 208_{9}, *iżdebeſies* 21_{12}, *iʒdungaus* 80_{23}, *iʒkiełmo* 65_{12}, *iʒmieſto* 220_{2}, *iżnauio* 173_{18}, *iżnumiruśiu* 226_{17}, *iʒpaminetu* 221_{19}, *iʒparodimo* 40_{11} (2x), *iʒwirßaus* 36_{31}, *pernuopełnus* 30_{16}, *połungu* 102_{12};

(2) *áʒu łaykis* 120_{4}, *aʒu ſmáugie ir ſu draſkie* 256_{26}, *be żadis* 73_{15}, *iʒ kiſt* 48_{10}, *iʒ łeydʒia* 166_{22}, *ſu eyga* 162_{6}, *ſu płeſi* 200_{27}.

Prielinksnių parašymo kartu su kitais žodžiais atvejų pasitaiko ir PS I: *iʒkuriu* 153_{29}, 269_{28}; *paſmerti* 48_{18-19}; *pawundenimis* 269_{28}, bet jų koncentracija PS II daug didesnė, be to, PS II fiksuojamas ir atvirkščias reiškinys – kai atskirai parašomi priešdėliai.

Didžioji dalis prielinksnių ir priešdėlių painiojimo priežasčių nėra lingvistinio pobūdžio, bet atsiradę dėl autorinio redagavimo trūkumo, rankraščio ypatumų, teksto rinkėjo darbo riktų ir maketo formos:

(1) Sirvydo PS II buvo suredaguota ir išleista ne paties autoriaus, o PS I išėjo autoriui jau sunkiai sergant;

(2) žodžio kėlimo vieta pasislinkdavo surenkant tekstą iš rankraščio (keisdavosi kėlimo ženklo vieta makete dėl nesutampančių eilučių), pvz., *I=eyt* PS II 85_{20}, *ſu wieninta* PS II 113_{7}, *iȝ=giditoiu* PS II 223_{19}, *ſu=manim* PS II 229_{23}, *I=eyk* PS II 258_{8} etc.;

(3) tarpeliai tarp žodžių makete būdavo sąmoningai suspaudžiami siekiant sutilpti į trumpas, skiltimis puslapyje išdėlioto teksto eilutes (dažniau PS I);

(4) teksto rinkėją galėjo klaidinti rankraštyje autoriaus paliktų tarpelių tarp žodžių dydis.

2.7.4.

Daugeliu atvejų žodžiai išlaiko savo pastovias struktūras visame PS tekste ir su kitais juos supančiais žodžiais nėra suplakami. Samplaikų perteikimas vienu žodžiu neretai būna motyvuotas leksikalizacijos (*begało, iȝtoło, tuometu* ir kt.). Kaip jau minėta, kai kurios žodžių rašymo kartu ir atskirai taisyklės buvo perimtos iš lenkų kalbos, tačiau ieškant pagrįstų atsakymų į klausimą, kodėl konkrečiu atveju buvo pasirinktas vienoks ar kitoks rašybos būdas, visada būtina įvertinti ir galimą lotynų kalbos poveikį: pvz., palyginkime biblinių citatų žodžius *ſu=manim* PS II 229_{23}, *Vȝtieſu* PS II 184_{23} ir *mecum* bei *verumtamen* PS ir Vulgatoje:

Mindituwi mindȝiau
pats wienas / ir iȝgiminiu ne=
ra wiro / nera ȝmogaus ſu=
manim (Iz 63,3).
torcular calcavi solus et de gentibus
non est vir mecum (Is 63,3).

Sámem tłocȝył práſe / á ȝ ná[=]
rodow nie máß męȝá ȝe mną (Iz 63,3).
Vȝtieſu
wiſokia tußtibe ira wiſokias
ȝmogus (Ps 39,6).
verumtamen universa vanitas omnis
homo vivens (Ps 38,6).

Lenkų biblinė kalba taip pat buvo veikiama lotynų kalbos, tad dalis lietuviškų samplaikų perteikimo vienu žodžiu atvejų galėjo būti inspiruota abiejų kalbų – ir tiesiogiai, ir per kalbą tarpininkę, plg.:

Ȝáprawdę wßytka
márność: wßelki cȝłowiek
ȝyiący (Ps 39,6).

2.8.
DIDŽIŲJŲ RAIDŽIŲ RAŠYMAS

PS didžiosios raidės pasitelkiamos dviem pagrindiniais atvejais: (1) didžiosiomis raidėmis rašomi tikriniai pavadinimai; (2) didžiosios raidės vartojamos stilistiniais motyvais. PS taip pat pasitaiko nemotyvuotų, atsitiktinių didžiųjų raidžių pavartojimo atvejų (3). Dažniausiai buvo pasiremta lotyniška ir lenkiška didžiųjų raidžių rašymo tradicija.

2.8.1.

Didžiąja raide pradedami tikriniai vardai, pavadinimai ir gausiai vartojami bibliniai vardai. Be to, lotynų ir lenkų kalbos pavyzdžiu tikriniais pavadinimais laikomi ir didžiosiomis raidėmis rašomi tautovardžiai, įvairios religinės kryptys ir srovės: *Amonitu* PS I 35_{29}, *Korinthianump* PS I 47_{5-6}, *3iday* PS I 48_{12}, *3yday* PS II 93_{22}, *Lewitas* PS I 81_{23}, *Aſsirionis* PS I 170_{15-16}, *Philiſtinu* PS I 226_{19}, *Aegipcianus* PS I 260_{20}, *Aegypćionu* PS II 208_{4-5}, *Murinas* PS I 294_{20}, *Tatariey, Turkay* PS I 346_{8}, *Niniwitay* PS II 57_{18-19}, *Madionitu* PS II 91_{5}, *Medamus* PS II 150_{22-23}, *Chaldayc3yku* PS II 168_{7-8}, *Phari3eußay, Arionay, Eutichionay, Monothelitay* PS I 205_{14-15}, *Luteru ir Kalwinu* PS I 251_{21}, *Neſtorianay, Lutheranu* PS 290_{1-2}.

Lietuviško teksto biblinių vardų rašyba kai kuriais atvejais artimesnė lotynų kalbai nei gretimai einančio lenkiško teksto, kuriame bibliniai vardai labiau adaptuoti, plg.: *Philiſtinu* PS I 226_{19} ir *Filiſtynow* PK I 226_{18}; *Aegipcianus* PS I 260_{20} ir *Eipcyany* PK 260_{20}; *Philippay* PS I 353_{2} ir *Filipie* PK 353_{5}; bet didesnio nuoseklumo čia nėra.

2.8.2.

Stilistinis didžiųjų raidžių vartojimas ne visada nuoseklus. Sistemingiausiai didžioji raidė rašoma žodyje *Dievas* (tik 4x pavartota mažoji raidė laikytina korektūros klaida). Mažąja raide šis žodžis parašomas motyvuotai, kai kalbama apie pagonių dievybes:

> *Teyp ir 3iday telu iʒ aukſo ſaw nuleii diewu ii dare* PS I 72_{29}.

Abiejose dalyse daugiau įvairuojama rašant žodį *bažnyčia*: PS I: *Baʒnićia* 63x, *baʒnićia* 57x; PS II: *Baʒnićia* 28x, *baʒnićia* 5x.

Žodžiai stilistiniais motyvais ar atsitiktinai didžiąja raide dažniau parašomi PS II. Sakysim, jei PS I daiktavardžiai *kunigas* ir *kunigaikštis* rašomi mažosiomis raidėmis, tai PS II *kunigas* ketvirtadaliu atvejų jau parašytas didžiąja raide, o *kunigaikštis* dažniau rašomas didžiąja nei mažąja raide.

Panašiai PS II įvairuoja ir *Velykų, velino* rašyba (PS I *velinas* rašomas tik mažąja raide). *Velinas* didžiąja raide parašytas citatose iš Jono Auksaburnio *(Homiliae LV in Acta apostolorum,* XLI; PG 60: 293) (1) ir Petro pirmo laiško (1 Pt 5,8) (2):

(1) *Nuſideimas piktesnis / ira negi Welinas / nes welinas daro ȝmones nuȝemintus. Er ne regite apſeſtuiu / kad paſweykſta ába luoſays nuog pikto Welino tumpa kaip ira nuȝiamintays* PS II 47_{12-17}.
Daemone gravius est peccatum; ille namque humiles reddit. Annon videtis daemoniacos, quando a morbo recreantur, quam sint demissi.

(2) *Neprietelus / iuſu Welinas / kayp lewas rekdamas ſukaſi / ießkodamas ku praritu* PS II 256_{29-32}.

Žodis *demonas* Jono Auksaburnio vartotas graikiškai parašytame veikale ir išlaikytas atitinkamos šios veikalo vietos vertime į lotynų kalbą. Abiejų kalbų tekstuose jis eina pirmuoju sakinio žodžiu. PS II citatose lietuvių ir lenkų kalba šis žodis nukeltas į sakinio vidurį ir kartojamas du kartus (antrąjį kartą vietoj *ille*). Pirmuoju atveju jis rašomas didžiąja raide. Pakartotas antrąkart, žodis *welinas* traktuojamas jau skirtingai: į lenkų kalbą jis išverstas kitu žodžiu – ne *Dyabeł*, bet *cȝárt*, o lietuviškoje citatoje parašytas mažąja raide *welinas*, plg.:

Grȝech / gorßy ieſt / niȝ Dyabeł / bo cȝárt cȝyni ludȝie pokorne. A ȝá nie widȝićie opętánych / gdy do ȝdrowia prȝychodȝą / y wolnemi od Dyabłá ſtáią ſię / iáko ſą pokorni PS II 47_{11-15}.

2.8.3.

PS I didžiosios raidės vartojamos sistemingiau, vienodžiau ir rečiau nei PS II. PS II didžiųjų raidžių patekimas į tekstą kai kuriais atvejais atrodo nemotyvuotas, o jų vartojimas tekste iki galo nesutvarkytas leidybos proceso metu:

iop priſigrißt / Nes ne wieno daykto ſutwerto ne regieio PS II 114_{3-4}; *kuriu Dáwe CHRyſtuſas taridamas* PS II 92_{6-7}; *Ir todrin ſtebiſi S. Auguſtinas / Krikśćionies to durnibey* PS II 71_{4-6}; *iȝ kałno aba iȝ Pilies prieß neprietelus mußáſi* PS II 19_{24-26}.

Palyginus didžiųjų raidžių vartojimą lietuviško ir lenkiško PS II teksto citatose iš Evangelijos pagal Matą su Wujeko Biblijos vertimu (BW1599), rasta gana daug nesutapimų. Wujeko Biblijoje didžiosios raidės nevartojamos šiais atvejais: *Baȝnićiey* PS II 54_{17}, *Kośćiołowi* PK 54_{17-18}; *Baȝnicȝu* PS II 165_{27-28}, *Kośćioł* PK II 165_{25}; *Ełmuȝnu* PS II 39_{32}, *Iałmuȝne* PK II 39_{30}; *Kunas* PS II 191_{27}, *Ciáło* PK II 191_{27}; *Storaſtos, Rotußion* PS II 166_{1-2}, *ſtárośćini, Rátußá* PS II 165_{31-32}; *Tewo* PS II 182_{11}, *Oycá* PK II 182_{9}; *Wiſkupay* PS 162_{20-21}, *Arcykápłani* PK 162_{23}.

3.
Punktų sakymų skyryba

3.1.

PS I lietuviško ir lenkiško teksto skyryba Sirvydo yra sutvarkyta pagal tuos pačius principus. Skyrybos ženklai lietuviškame tekste ir jo pažodiniame vertime į lenkų kalbą dažniausiai sutampa. PS II lenkiškas tekstas yra daug savarankiškesnis, o jo skyryba atitinka to meto bažnytinių raštų reikalavimus. Sirvydo parengto šios dalies lietuviško teksto skyryba taip pat buvo koreguota, bet joje yra likę nemažai iki galo nepertvarkytų ir nesusistemintų dalykų. Sutampančiose lietuviško ir lenkiško teksto vietose daug dažniau randami skirtingi skyrybos ženklai.

3.2.
PS SKYRYBOS ŽENKLAI

PS vartojami šie skyrybos ženklai: taškas, pasvirasis brūkšnys, skliausteliai, dvitaškis, kablelis, kabliataškis, klaustukas, šauktukas. Pats dažniausias ir universaliausias skyrybos ženklas yra pasvirasis brūkšnys, apimantis kablelio, dvitaškio, brūkšnio ir kabliataškio funkcijas. PS I tekste dažniausiai vartojami tik taškas ir pasvirasis brūkšnys, motyvuotai pasitelkiami skliausteliai; kiti skyrybos ženklai – dvitaškis, kablelis, kabliataškis – čia reti. PS II skyryba įvairesnė: šalia taško ir pasvirojo brūkšnio gana dažnas ir dvitaškis, taip pat dažniau vartojamas klaustukas ir šauktukas. Klaustuko, šauktuko ir skliaustelių funkcijos abiejose PS dalyse nesiskiria. Klaustukas šiame pamokslų rinkinyje nelaikomas tik sakinio galo skyrybos ženklu. Po jo einantis tekstas gali būti pradedamas mažąja raide net ir tuomet, kai nėra bent kiek artimiau susijęs su prieš tai ėjusiu tekstu. Skliausteliais išskiriami dubletai ir aiškinamieji įterpiniai citatose. PS skyrybai didelę įtaką yra padariusi to laikotarpio Siksto ir Klemenso Vulgatos skyryba labiausiai per citatas, dedamas į lietuvišką ir lenkišką pamokslų santraukų tekstą, ir kiti bažnytiniai raštai, kuriais Sirvydas naudojosi.

3.2.1.
KABLIATAŠKIS

PS pamokslų tekste kabliataškis labai retas. Žemiau cituojamame pavyzdyje kabliataškiai galėjo būti perimti iš biblinį tekstą komentuojančio rėmimosi šaltinio, jei tik šiuo antitezės atveju leidėjų nebuvo supainioti su dvitaškiais (komentuojamoje Siksto ir Klemenso Vulgatos vietoje (Mc 9,21) vartojami dvitaškiai):

Meta kunu vgnin kaip Ewangelioy ſkaytome; Dušiu pikteſnen liepſnon meta PS II 50_{1-3}. *Błaßko kunu ir wundenin / kaip ira pará{ś}ita / ir nuſkundina; bet dušiu tol bayſeſnin wundenin imeta* PS II 50_{10-13}.
et frequenter eum in ignem, et in aquas misit ut eum perderet: sed si quid potes, adjuva nos, misertus nostri (Mc 9,21).

3.2.2.
KABLELIS

Kursyvu ir antikva surinktuose PS tekstuose – perikopėse ir punktų pavadinimuose – kablelis vartojamas vietoj pasvirojo brūkšnio:

Eyk parodik ſawi kuniguy, ir afierawok dowanu (Mt 8,4) PS I 240_{19-20}. *Kuu toi duona żynklina, kuriuy Wieſzpats Chryſtuſas piani?* PS II 80_{10-12}.

Vienas atsitiktinis kablelio pavartojimo atvejis PS I pamokslų tekste turėtų būti laikomas korektūros klaida:

‹Kurio «tieg (tay ira Chriſtaus)» reykia adunt priimtu dungus / iki metamus ſuwertimo aba ſugrużinimo wiſo›, Tie / kuriemus ſuſiwers tay / kas iiemus priguli / ira tuli PS I 29_{23-27}–30_{1-3}.

3.2.3.
DVITAŠKIS

Dvitaškiai vartojami PS sudėtiniuose sakiniuose ir yra dažniausias citatos įterpimo į pamokslų tekstą pradžios rodiklis PS II (žr. 3.3.):

atmink: o iaygu ſkołos atłayſt / árba żalos ne gáli / pań ruſtibi iż śirdies táwo átmeſk PS II 186_{2-5}. *Kariawo vnt togi kriżiaus ir wiſus neprietelus dušiu / kunu / świetu / ſmerti pergałeio: átleyde ſkołas mumus nuſideimu ir kunćias pragaro: paſtate wireſnius ſawo karaliſtey / iżłeyde iż kalines kalinius / Tewus ßwyntuosius: atwere karaliſti dungaus / padare ſundaru ir pakaiu terp muſu ir terp Diewo iż ſáwo ßálies vmżinu.* PS II 167_{2-14}. *Duoſti pakunkunti padeimu ſawo kiekwienam: bet gauſeſnio ir dideſnio ne duoſt wiſadu / be kurio wienok niekas nieko giero ney daro / ney pikto nuſiſaugo. Gałetu nuſiſergiet / ir gieray darit: wienok paćiu dayktu ne daro to / kayp Theologay moki{á}[.]* PS I 315_{22-32}.

Lietuviškos dalies biblinėse citatose vartojami dvitaškiai su vartojamais Siksto ir Klemenso Vulgatoje sutampa retai:

Ne wieno «tieg» nera / kuris daritu gaylifti áʒu fáwo nufideimu taridamas: ku padariou? (Jer 8,6) PS II 116_{3-6}.
nullus est qui agat pœnitentiam super peccato suo, dicens: Quid feci? (Ier 8,6).
Tare padukis śirdiy fawo: Nera Diewo (Ps 53,1) PS I 30_{8-9}.
Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus (Ps 52,1).

Sistemingiau ir dažniau Vulgatos dvitaškiai sutampa su vartojamais lenkiškos teksto dalies biblinėse citatose, plg.:

Atmink vnt fudo mano / nes tokfay bus ir tawo: mań wakar / a śiu dienu taw (Sir 38,22) PS I 112_{8-11}.
Pamiętay na ofadʒenie moie: bo ták będʒie y twoie: mniewcʒora [!] / á dʒiś tobie (Syr 38,22) PK I 112_{8-11}.
Memor esto judicii mei: sic enim erit et tuum: mihi heri, et tibi hodie (Sir 38,23).

3.2.4.
KLAUSTUKAS

Klaustukai suskaido ilgus, dažnai sudėtingos struktūros sudėtinius sakinius į smulkesnius sintaksinius vienetus. Šis skyrybos ženklas paprastai rašomas tokių sakinių viduje iškart po klausiamojo dėmens, neatsižvelgiant į pastarojo hierarchiją ir vietą sakinyje:

Negi łingwefn ira pokim ʒmogaus wieno truputi ku giedetis / negi pokim tunkftunćiu nefufkaytitu / ába pokim wifo świeto pafkutiney dienoy? kuo metu Diewás apreykß ir parodis wifas táwo piktibes PS II 51_{26-29}–52_{1-5}. *Weyʒdek vnt Iaʒaus / kaypo ir kokius dayktus iʒkinte ne kałtas vʒu mufu kaltibes / kugi tu vʒ fáwas? iey nefigayłefies vʒu ias?* PS II 168_{30-32}–169_{1-3}. *Iʒwifkig ir tu kaypo turi biaurus rubus duśios táwos? kayp patepti nufideimays buday táwo?* PS II 170_{14-17}.

Po klaustuko toliau mažąja raide rašomas sintaksines struktūras galima laikyti ir naujo atskiro sakinio pradžia:

Kas iʒgiditoiu kunu / ligoni iʒgide kaday melinemis / fáwo fopuleys / ronomis fáwo? iʒ {á}ptiekos liepia duot fergunći{ã} koki wayftu PS II 223_{19-24}. *Nugi er ne durnifte dide del kapos pinigu / del trupućio naudos fu abidu artimo gautos / nuteriot karalifty vmʒinu dungaus? o kaip tafay neʒad{ʒ}ia bayfiey kliefti! kaip faw paćiam didʒiu ira neprietelumi / kaip fáwi páti apießko ir apgauna!* PS II 52_{13-22}.

Rašymo mažąja raide po klaustuko tradicija buvo perimta pirmiausiai iš biblinių tekstų lotynų kalba.

Klaustukai, randami biblinių citatų vertimuose į lietuvių kalbą, atitinka Siksto ir Klemenso Vulgatą:

Iȝdugu geribes io / «kałba Powiłas S.» ir kantribes / ir iłgałukio io paniekini? ne ȝynodamas iog geribe Diewo tawi gaylen vȝ griekus tawo wiada? (Rom 2,4–5) PS II 169_{5-15}.
an divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? (Rm 2,4–5).
Nuſideimus kas iβmano? nuog paſleptuiu mano apćiſtik mani (Ps 19,13) PS I 117_{11-14}.
Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me (Ps 18,13).
Ne iβiłſkite / nes ne apimſite. Kas regies ii ir iβſakis? (Sir 43,30–31) PS I 210_{15-17}.
ne laboretis, non enim comprehendetis. Quis videbit eum et enarrabit? (Sir 43,34–35).

3.2.5.
ŠAUKTUKAS

Šauktukai dėl pamokslų santraukų specifikos (koncentruoto teksto) nėra dažni skyrybos ženklai; jie vartojami tradiciniuose šaukiamuosiuose sakiniuose:

> *O kaip maȝa vgnies kaip didȝius miβkus diagina!* PS II 76_{19-20}. *Iaygu vnt medȝio ȝálo tai ſtoios: kas bus vnt táwi ſauſo!* PS II 169_{3-5}. *O kayp brungus ira tie wayſtay!* PS II 223_{30-31}. *Kokia to Kárálaus durnibe!* PS II 140_{9-10}.

Šiuo atveju išsiskiria viena PS II citata iš Evangelijos pagal Joną. Trys šauktukai pagrečiui čia laikytini specialiu ženklu, nuoroda pamokslininkui susitelkti į komentuotinus biblinės citatos žodžius:

> *Wieβpatie / Tu! mań! koias maȝgoi! ne máȝgoſi mań koiu vnt vmȝiu* (Jn 13,8) PS II 186_{15-17}.

Vienas iš ryškesnių biblinio teksto komentavimo pavyzdžių įdėtas PS I 329-300. Jame atskirai interpretuojamas ir aiškinamas kiekvienas citatos iš Evangelijos pagal Matą (Mt 20,6) žodis.

3.2.6.
SKLIAUSTELIAI. AIŠKINAMIEJI ĮTERPINIAI CITATOSE IR PERIKOPIŲ DUBLETAI

Skliausteliais išskiriami į biblines citatas terpiami citatų žodžių išaiškinimai ir komentarai, kurie dažniausiai pradedami jungiamaisiais žodžiais *tay ira*:

> *‹Leȝuwis «tieg» / paſtatitas tarp ſunáriu muſu / kuris biaurina wiſſu kunu / ir vȝudega wiſſu rátu vȝgimimo muſu «(wiſu giwianimu / árba wiſu świetu)» vȝudegtas nuog vgnies piakłos› (nuogWelino)* (Jok 3,6) PS II 75_{32}–76_{1-7}. *Iβeykite iȝ io «(tay ira*

miesto Babilon)» ʒmones máno ádunt ne bedrautumite ſu ioy piktibeſa io (Apr 18,4) PS II 167_{28}–168_{1-3}. *Ira kielas «(tay ira dayktas / kuri daro)» kuris ʒmoguy regiſi tieſus a gałas io weda ing ſmerti* (Pat 16,25) PS I 114_{26-28}–115_{1-2}. *Iʒ naſru durno «(tay ira / nuſideieio / ába piktay giwe{n}unćio)» niepryimtinas prieʒodis* (Sir 20,20) PS II 137_{3-6}. *Nuog pado «tieg» koios iki wirßuy (gałwos) nera iuoſe ſweykatos* (Iz 1,6) PS I 125_{18-21}. *Kas wálgo ir giaria / niewertay «(tay ira iausdamaſi but nuſideimi ſmertelnā)» ſudu ſaw wałgo ir giaria* (1 Kor 11,29) PS II 92_{13-17}. *Apaßtałay «tieg (kurie buwo graʒiauſia dala baʒnićios)» garba Chryſtaus* (2 Kor 8,23) PS I 219_{26-28}.

Trijose PS I perikopėse skliaustais iš evangelijų teksto išskirti dubletai: *ſwiećiimo (ludimo)* PS I 234_{10}, *eſſus (paſtatitas)* PS I 234_{17}, *ſto{i}os (paſw eyka* [!]) PS I 235_{6}; *iżrauſime iuos? (ſurinkſime?)* PS I 281_{12-13}, *piumeni (piukłey)* PS I 281_{15}, *pasłepe (ażuraugie)* PS I 296_{11}. Dar pora atvejų žodžiai PS I perikopėse tik suskliaudžiami, bet jie nėra dubletai (žr. *łaukimo (tu dayktu)* PS I 1_{8}, *tuoſe (dauktuoſe)*[48] PS I 195_{14}).

3.3. BIBLINIŲ CITATŲ ĮTERPIMO Į PAMOKSLŲ TEKSTĄ SKYRYBA

Prieš citatas, dedamas į pamokslų tekstą, vartojamas taškas, dvitaškis ir pasvirasis brūkšnys. Tuo atveju, kai citatos nėra užbaigiamos tašku, tolesnis tekstas nuo jų atskiriamas pasviruoju brūkšniu. Biblinės citatos taip pat gali eiti sudėtinių sakinių dėmenimis. Ilgesni aiškinamieji intarpai citatų viduje išskiriami skliausteliais, o vienžodis *tieg* nereguliariai vartojamais pasviraisiais brūkšniais.

3.3.1. SKYRYBOS ŽENKLAI PRIEŠ CITATĄ

Iš trijų prieš citatą vartojamų skyrybos ženklų dažniausi yra taškas ir dvitaškis. PS I (1) dominuoja taškai, o PS II (2) dvitaškiai:

(1) *kaip pats Wießpats biło. ‹Philippay «tieg» kas regi mani / regi ir Tewu mano›* PS I 353_{2-4}. *Ir todrin ſawi pati pramine Giditoiu. ‹Ne reykia «tieg» giditoio ſweykiemus / bet negalintiemus›* PS I 312_{15-19}. *Ape tay teyp Apaßtałas kałba. ‹Paſkućiauſiey tomis dienomis kałbeio muſump per ſunu ſawo›* PS I 63_{22-26}. *Ir Iſaias: ‹Dawiau «tieg» ii wadʒiatoi ir mokitoi paganamus›* PS I 64_{22}–65_{1}.

48 Suskliausti perikopių žodžiai *tu dayktu, dayktuoſe* vartojami atitinkamose ankstesnių autorių evangelijų ištraukų vertimo vietose, pvz., Daukšos perikopėse.

(2) *Ape kurios ráßo Apaßtałas kałbedamas: ‹Aʒuśidegie / «tieg» / pagieydimays / kaip liepſnomis›* (Rom 1,27) PS II 50_{6-9}. *ſako Dowidas S. ápe teyſu ʒmogu biłodamas: ‹Vßeygas «tieg» śirdiy ſáwo pagu{l}de ábo paſtáte›* PS II 39_{1-4}. *kayp Pranaßas mokia. ‹Kas waykſcioio «tieg» tumſibeſe / ir nera iam ſwieſos›* PS II 96_{28-31}.

Retsykiais pasitelkiamo pasvirojo brūkšnio vartosena nesutampa paralelinėse lietuviško ir lenkiško teksto vietose: tais atvejais, kai lietuviškame tekste prieš citatą randamas brūkšnys, atitinkamoje lenkiško teksto vietoje dažniausiai vartojamas kitas skyrybos ženklas, ir atvirkščiai. Pasvirojo brūkšnio retumas pozicijoje prieš citatą ir skirtingų skyrybos ženklų pasirinkimas paralelinėse lietuviško bei lenkiško teksto vietose rodytų, kad ši pozicija jam nėra būdinga ir turėtų būti priskiriama nesuvienodintos skyrybos atvejams (1); plg. su lenkišku tekstu (2):

(1) *kaip pats biło Wießpats / ‹Iuus «tieg» / iʒ Tewo welino eſte›* PS II 60_{21-23}. *palig ʒodʒiu Anyeło / ‹Nu iumus vʒgime iʒganitoias / kuris ira Chryſtuſas IEʒuſas mieſty Dowido› / o tay palig ʒmogiſtes* PS II 124_{18-22}. *Tatay ir Ewányelioy Chriſtus perłeydʒiaſi ſudit / ‹kas «tieg» iʒ iuſu gałes parodit nuſideimu vnt máni?›* PS II 135_{10-14}. *Nes kiekwienas ʒmogus nuſideimy praſidest / ‹Sʒitay «tieg» neteyſibeſe praſideiau / ir griekuoſe pradeio mani motina mano›* PS I 229_{12-16}.

(2) *iáko ſam mowi Pan / grʒeßnym: ‹Wy / «práwi» / ieſteśćie ʒ oycá Dyabłá›* PK II 60_{21-23}. *iáko mowi Anyoł. ‹Dʒiś ſię wam národʒił ʒbáwiciel / ktory ieſt Chryſtus IEʒus w mieśćie Dáwidowym› / á to według cʒłowiecʒeńſtwá* PK II 124_{20-25}. *dopußcʒa Chryſtus / áby był ſadʒon: ‹Kto ʒ was / «práwi» / dowiedʒie grʒechu ná mię?›* PK II 135_{8-11}. *Bo káʒdy cʒłowiek w grʒechu śie pocʒyna. ‹O to «prawi» w nieprawośćiách ieſtem pocʒęty / á w grʒechách pocʒęłá mię mátka moiá›* PK I 229_{12-17}.

Iki galo nesutvarkytos korektūros riktais laikytini ir tie atvejai, kai po dvitaškio citata pradedama rašyti mažąja raide:

prieß anu Wießpaties priſakimu: ‹o áß iumus ſakau idant neſibaʒitumite› PS II 88_{28-31}.
‹todrin druśiey Wießpats biło: ‹kas iʒ iuſu párodis vnt manis nuſideimu› PS II 137_{9-11}.
‹Nes kayp Apaßtałas mokia: ‹ner{á} waldʒios tiktay nuog Diewo› PS I 135_{17-19}.

Biblinės citatos pamokslų tekste ne visada sudaro autonominius struktūrinius vienetus. Smulkesnės frazės gali būti įkomponuojamos į pamokslų teksto sakinius kaip jų sudedamoji dalis nevartojant jokių specialių įterpimo nuorodų ar skyrybos ženklų:

Ir todrin wadina iuos raßtas / ‹pełekautays ir ſpuſtays koiomus padukuſiu› PS I 295_{25-28}. *Dawe mumus paweykſłu grinib{e}s / kad budamas Wießpatim ir tewayniu wiſo / ‹ne tureio kur gałwos prigłauſt›* PS I 67_{10-15}. *Net turi ʒinot iog Diewas ‹priſakie*

kiekwienam ápe artimu ſáwo› PS II 53_{18-20}. *Nes karaliſte dungaus toki irȧ / ‹kurios nei akis regieio / nei auſis girdeio / nei śirdin ȝmogaus ieio›* PS I 151_{7-11}. *Tos ȝwayȝdes ira ‹Diewo priſakimay swieſus ir ſkayſti / kurie apświećia śirdi muſu› / ir tieſu kielu mumus rodȝia karaliſten Diewo* PS I 277_{27-31}.

3.3.2.
SKYRYBOS ŽENKLAI PO CITATOS

Po į pamokslų tekstą įterpiamos citatos, jeigu ji neužbaigiama tašku, vartojamas pasvirasis brūkšnys. Po brūkšnio visa citata ar vienas iš jos žodžių komentuojamas iškart be jokių papildomai įterptų nuorodų (1) arba per jungiamuosius žodžius *tay ira* (2). Po citatos taip pat gali būti nurodomas jos autorius (pasakomas vienas arba eina kartu su citatos komentaru) (3):

(1) *‹Kartays «tieg» iȝ kalinio kas ſtoias karalum› / bet ne wiſadu tay deſtis / retay kadu pripuoła* PS I 39_{18-22}. *‹Suday Wießpaties pundu ir ſwaru› / kuriuos iey kas rupiey ſaw ſwarſtis / twirtu gieruoſe weykałuoſe bus* PS I 52_{17-21}. *kaip Iſaias ráßo: ‹Darbas io pokim io› / á tas darbas buwo atpirkimo ſwieto / kuri walgikłu ſawo wadina* PS II 29_{22-26}. *kaip Apaßt: biło / ‹Ȝwayȝde nuog ȝwayȝdes ira ſwieſeſne› / teyp bus ir ſwieśibe to ȝimćiugo* PS II 28_{2-5}.

(2) *Ape tas knigas Iſaias kałba teyp. ‹Imk ſaw knigas didȝias / ir raśik ioſe płukſnu ȝmogaus› / tay ira ſupraſtinay raśik / adunt kiekwienas ȝmogus ſkaytit ir ißmanit gałetu tas knigas* PS I 18_{19-27}. *Giariaus butu buwi / «tieg» / kad butu nie gimis tas ȝmuo› / tay ira / kuris neſikuwedamas pikto iȝ Babilono ißeyt ne noreio* PS II 168_{25-30}.

(3) *‹Iey ſunus tad ir tewayniey› / biło Apaßtałas* PS II 152_{22-24}. *‹Wartus ȝandu io kas atwers› / taria Iobas S. bet vnt bluȝniimo wiſádu átwerty łopſo* PS II 74_{10-13}.

Po citatos dedamas komentaras labai retai gali būti atskiriamas dvitaškiu:

‹Tatay karalus táwo atayti tau romus ſededamas vnt aſilićios›: kayp butu taris PS II 147_{2-5}.

3.3.3.
SKYRYBOS ŽENKLAI CITATOJE

Autoriniams įterpiniams citatose išskirti vartojami pasvirieji brūkšniai ir skliausteliai. Skliausteliais išskiriami ilgesni aiškinamieji įterpiniai, dažnai pradedami jungiamuoju žodžiu *tay ira* (plačiau žr. 3.3.2.). Pasviraisiais brūkšniais nereguliariai skiriamas į citatą įterptas *tieg,* kuris yra pats dažniausiais citatos rodiklis pamokslo tekste. *Tieg* skyryba labai įvairuoja: šis įterpinys citatoje gali būti išskiriamas pasviraisiais brūkšniais iš abiejų

pusių (dažniausiai PS II), iš vienos kurios pusės arba visai neišskiriamas (dažniausiai PS I) (plg. su atitinkama *prawi* skyryba lenkiškame tekste, kuri įvairuoja kiek mažiau):

Per mani «tieg» karalus karalauia PS II 150_{7-8}.
Przez mie «prȧwi» / Krolowie kroluia PK II 150_{10-11}.
Patałelis «tieg» muſu ʒiedu piłnas PS II 107_{31-32}.
łoβko náβe / «práwi» / kwiećia pełne PK II 107_{31-32}.
Duona «tieg» / kuriu aβ duoſiu / kunas mano ira del ʒiwato świeto PS II 82_{13-15}.
Chleb / «práwi» / ktory ia dam / ćiáło moie ieſt / dlá ʒywotá świátá PK II 82_{11-14}.
Kas «tieg» wałgo mani / bus giwu del manis PS I 203_{19-20}.
Kto mie «prawi» poʒywa / bedʒie ʒył dla mnie PK I 203_{17-19}.
Anas ira «tieg» / kuri iſtate Diewas Sudʒiu giwuiu ir miruſiu PS I 4_{29-31}.
On «prawi» ieſt od Boga poſtawiony Sedʒia ʒywych y vmárłych PK I 4_{28-31}.

3.4.

PS skyryba nebuvo chaotiška, bet jai trūko sistemingumo parenkant tuos pačius skyrybos ženklus analogiškiems atvejams ir kruopštesnio redagavimo. Nesistemingumas iš dalies sąlygotas lietuvių kalbos morfologinės ir sintaksinės struktūros aprašo (gramatikos) ir oficialaus Šventojo Rašto vertimo į lietuvių kalbą nebuvimo. Sistemingiausiai PS tekste vartojami taškai, skliausteliai (įterpiamų autorinių komentarų citatų viduje išskyrimas), klaustukai ir šauktukai, t. y. skyrybos ženklai pauzėms, įterpimui ir modalumui žymėti. Palyginti nuosekliai rašomi taškai ir dvitaškiai prieš citatas. Nors skyrybos ženklai prieš citatas ir nesuvienodinti, bet jie paprastai nepraleidžiami – citatos įterpimo vieta pažymima. Dažnai skyrybos ženklu žymima ir citatos pabaiga. Tai rodo pauzių tarp skirtingų teksto sluoksnių žymėjimo svarbą. Dalis rečiau vartojamų skyrybos ženklų (kabliataškiai, dalis dvitaškių) galėjo patekti iš lotyniškos Vulgatos ir kitų citavimo ir rėmimosi šaltinių; tas pats pasakytina ir apie tolesnio teksto rašymą mažąja raide po klaustuko. PS I lietuviškos ir lenkiškos teksto dalių skyryba apvienodinta ir paralelinėse vietose dažnai sutampa. PS II lenkiško teksto vertimas daug kur nutolsta nuo originalaus lietuviško teksto. Jis nėra toks pažodinis kaip PS I. Sutampančiose ar iš dalies sutampančiose PS II tekstų abiem kalbomis vietose dažnai vartojami skirtingi skyrybos ženklai.

Apskritai paėmus, Sirvydo skyryba yra orientuota ne į smulkių sintaksinių vienetų atskyrimą ar išskyrimą (kaip dažnai yra dabartinėje lietuvių kalboje)[49], bet į teksto struktūros organizavimą. Skyrybos ženklai pasitelkiami stambesnėms teksto dalims ir

49 Pauliaus Subačiaus žodžiais, punktuacija vartota tik iškilus būtinybei pabrėžti, supriešinti, atriboti sintagmas, o ne daugmaž sistemiškai ir mechaniškai, tam tikrose sintaksinėse konstrukcijose, kaip dabar. Rašytinės kalbos specifiką atitinkanti norminė skyryba – labai nesenas dalykas (2001: 361–362).

skirtingiems jo sluoksniams įvairiais būdais atriboti arba susieti tarpusavy. Jie yra pagalbinė teksto komponavimo ir jo skirtingų sluoksnių susiejimo priemonė. Skyrybos ženklai kaip retorinės intonacijos perteikimo priemonė Sirvydui nėra labai būdingi, bet kartais pavartojami dėmesiui į tam tikras teksto frazes ar žodžius sutelkti (šauktukai, klaustukai) ir sakinio modalumui pažymėti. PS dominuoja loginė minties seka.

4.
Punktų sakymų korektūros klaidos

4.1.

Korektūros klaidomis laikomos PS teksto rinkimo klaidos, atsiradusios dėl rinkėjo apsirikimo. PS perrašo tekste korektūros klaidų taisymai pateikiami arabiškais skaitmenimis pažymėtose išnašose pridedant santrumpą *Err.* Lotyniškose marginalijose aptinkamos biblinių nuorodų klaidos (Šventojo Rašto knygų, skyrių, eilučių) taisomos didžiosiomis raidėmis pažymėtose išnašose. Ten taip pat dedami ir labai reti autorinių rėmimosi šaltinių nuorodų pataisymai. Biblinių nuorodų klaidos gali būti atsiradusios dėl rinkėjo apsirikimo (pvz., Šventojo Rašto knygos skyrių ar eilutę nurodančių skaičių sukeitimas, praleidimas, vizualus panašumas etc.) arba perkeltos iš rankraščio, pvz., PS II 56: *Apoc: 4. 11 = Apoc: 14. 11;* PS II 59: *1. Cor: 3. 2 = 1. Cor: 3. 21;* PS II 73: *Mar: 1. 35 = Mar: 1. 25;* PS II 93: *Ioan: 6. 54 = Ioan: 6. 55.* Šio tipo klaidų aiškinimas didžiosiomis raidėmis pažymėtose išnašose pasirinktas siekiant neišbarstyti informacijos apie tuos pačius dažnai paraleliai trimis kalbomis pateikiamus biblinius tekstus skirtingose aparato vietose ir akivaizdžiau juos susieti tarpusavy.

Riktai, sąlygoti maketavimo ypatumų ir nekokybiško atspaudo, bus trumpai aptarti šio skyriaus gale. Galimai iš rankraščio perkeltos arba dėl blogo rankraščio įskaitymo galėjusios atsirasti klaidos aprašytos įvairiose šio skyriaus vietose kartu su kitokio pobūdžio klaidomis.

PS korektūros klaidas galima suskirstyti į trylika smulkesnių grupių (skyrybos korektūros klaidos aptariamos atskirame skyrelyje).

4.1.1.
KĖLIMO ŽENKLO VARTOJIMO KLAIDOS

Kėlimo ženklo vartojimo klaidoms priskiriami šie atvejai: (1) kėlimo ženklas surinktas eilutės gale, kai žodžio dalis į kitą eilutę nėra keliama; (2) kėlimo ženklas surinktas žodžio viduryje:

(1) *kawaſi⸗waydinikay* PS I 13_{21}; *Tami⸗paſirode* PS I 101_{19}; *mani⸗padrutina* PS I 102_{12}; *ſu⸗rikßty* PS I 127_{27}; *tare⸗iop* PS I 140_{5}; *po⸗kuriu* PS I 190_{24}; *à akli⸗dayktuoſe* PS I 273_{23}; *kuris inteko pra⸗ſkiłes ing eldiiu* PS I 277_{7} etc.
(2) *krau⸗i* PS II 169_{12}; *grau⸗i* PS II 165_{27}; *ȝowau⸗ia* PS II 176_{23}.

Vietoj kėlimo ženklo gali būti pavartoti skyrybos ženklai:

daȝnay ápłay⸗
dȝia giárus dárbus: árba ne.
patogumis (= ne⸗patogumis) *tumpa* PS II 176_{16-17}.

Nereikalingo kėlimo ženklo atsiradimas eilutės gale sietinas su rankraščio rašybos ypatumu – per mažais tarpeliais tarp žodžių[50]. Rinkėjas tokį parašymą traktuodavo kaip vieną žodį ir eilutės gale skeldavo jį į dvi dalis surinkdamas kėlimo ženklą. Kėlimo ženklas žodžio viduryje greičiausiai rodo buvusią žodžio kėlimo vietą Sirvydo rankraštyje, rinkėjo kai kada automatiškai perkeltą į spaudinį, nepastebėjus nesutampančių rankraščio ir spaudinio tekstų eilučių pabaigų.

4.1.2.
SPAUDMENŲ PRALEIDIMO KLAIDOS

PS I: 46_{25} *PVNTAS = PVNKTAS;* 61_{7} *apirkimi = atpirkimi;* 97_{3} *wiea = wiena;* 153_{21} *priſiartinućios = priſiartinunćios;* 358_{19} *pakuy = paſkuy;* PS II: 26_{20} *nueo = nueio;* 164_{3} *ſudeome = ſudeiome;* 139_{19} *dȝiagſmu = dȝiaugſmu;* 183_{4} *maȝias = maȝiaus* etc. Žodžio gale: PS II: 124_{27} *dirb = dirbt(i);* 188_{1} *kłaus = klausk.*

Lotyniškose marginalijose: PS I 189 *abſci[-]/diti = abſcon[-]/diti;* PS II 41 *Dia-/boli = Dia-/bolis;* PS II 139 *lau-/dat = lau-/dant;* PS II 175 *ſo-/licitudo = ſol-/licitudo;* PS II 200 *triſtiã = triſtitiã* (praleistas skiemuo).

4.1.3.
SPAUDMENŲ SUKEITIMO KLAIDOS

PS I: 9_{29} *ioûſtas = iûoſtas;* 47_{5} *Koritnhianump = Korinthianump;* 115_{19} *nerpietelus = neprietelus;* 176_{26} *mains = manis;* 203_{15} *ratßas = raßtas;* 265_{23} *iar = ira;* PS II: 24_{13} *ku-ruios = kuriuos;* 256_{23} *iȝgamino = iȝganimo;* 214_{18} *wßyntibi = ßwyntibi;* 241_{14} *gieydłuu = gieydułu* etc. Kelių spaudmenų sukeitimas: PS I 43_{6} *Teygapi = Teypagi.*

50 Pasak Pauliaus Subačiaus, maži tarpeliai tarp žodžių, ilgos raidžių „uodegos" gali padaryti ribas tarp žodžių neaiškias. Rankraštis, kuriame raidės rašomos po vieną it spausdintiniuose šriftuose, taip pat sudaro prielaidas neteisingai punktuacijai, ilgų žodžių skaidymui ir trumpų jungimui (2000: 296).

4.1.4.

SPAUDMENŲ APVERTIMO KLAIDOS

Dažniausiai apverčiamas *u*, rečiau *n*: PS I: 45_{18} *trokßtunćins* = *trokßtunćius;* 64_{18} *nnſideymuy* = *nuſideymuy;* 74_{19} *ſnnt* = *ſunt;* 114_{19} *wargnolis* = *warguolis;* 198_{28} *wietou* = *wieton;* 227_{18} *duoua* = *duona;* 372_{30} *Diəwo* = *Diewo;* PS II: 85_{3} *dnonu* = *duonu;* 215_{22} *Akmno* = *Akmuo;* 220_{30} *bnwo* = *buwo.*

Lotyniškose marginalijose: PS I 161 *inſtitia* = *iuſtitia;* PS I 192: *miraculnm* = *miraculum.*

4.1.5.

PAKARTOTO TO PATIES ŽODŽIO SKIEMENS AR SPAUDMENŲ GRUPĖS KLAIDOS

Šios klaidos dažniausios keliant žodžio dalį į kitą eilutę – paskutinis skiemuo pakartojamas naujos eilutės pradžioje. PS I: 14_{1} *mayßtini*⸗*nikay* = *mayßtinikay;* 49_{6} *na*⸗*naſruoſe* = *naſruoſe;* 66_{14} *karali*⸗*liſtes* = *karaliſtes;* 75_{31} *tu*⸗*turet* = *turet;* 138_{2} *ȝmogi*⸗*giſtey* = *ȝmogiſtey;* 153_{28} *nu*⸗*ſidideimuoſe* = *nuſideimuoſe;* PS II: 140_{23} *ſpindu*⸗*dulu* = *ſpindulu;* 142_{26} *pageydimimuy* = *pageydimuy.*

4.1.6.

PAKARTOTO TO PATIES SPAUDMENS KLAIDOS

PS I: 146_{1} *Sakramentty* = *Sakramenty;* 204_{29} *rafttas* = *raftas;* PS II 246_{20} *mill* = *mili.*
Lotyniškose marginalijose: PS II 10 *Eccleeſ: 41.* = *Ecclеſ: 41.*

4.1.7.

NE TO SPAUDMENS KLAIDOS

PS I: 82_{1} *gigename* = *giwename;* 136_{3} *moſteroimo* = *moſtereimo;* 205_{8} *Heyetikay* = *Heretikay;* 217_{20} *buȝnićios* = *baȝnićios;* 308_{26} *nurimſtinćios* = *nurimſtunćios;* 333_{16} *der* = *per;* 293_{17} *ſeto* = *seio;* 329_{19} *dedino* = *degino;* PS II: 20_{16} *wadineſi* = *wadinaſi;* 148_{24} *Priimp* = *Priimt;* 142_{17} *ȝuwáydámi* = *ȝuwáudámi;* 163_{20} *ir* = *iȝ.*

Lotyniškose marginalijose: PS I 55 *meritricio* = *meretricio;* PS II 4 *Snp: 2* = *Sap: 2; Epl: 4* = *Eph: 4;* PS II 18 *Stratage-/mata* = *Stratege-/mata.*

4.1.8.

VIZUALIAI PANAŠAUS SPAUDMENS KLAIDOS

PS I: 61_{4} *Diemu* = *Diewu;* 154_{20} *ſam* = *ſaw;* 91_{9} *prigimino* = *prigimimo;* 295_{7} *iȝdawino* = *iȝdawimo;* 100_{14} *ſuſwertu* = *ſutwertu;* 117_{22} *ſuwo* = *ſawo;* 258_{23} *tarit* = *tarik;* 356_{8} *Kałaniiu* = *Kaławiiu;* 379_{23} *ałleanu* = *ałkanu;* PS II: 24_{16} *telas* = *cełas;* 35_{18} *oȝuturet* = *aȝuturet;*

163_{31} *wirmes* = *wirwes;* 168_{19} *ope* = *ape;* 165_{19} *ſkaytit* = *ſkaytik;* 223_{11} *Iȝgidit* = *Iȝgidik;* 120_{17} *paſakit* = *paſakik;* 93_{8} *karie* = *kurie;* 198_{24} *praßokuſios* = *praßokuſius.*

Lotyniškose marginalijose: PS I 22 *ipſius* = *ipſius;* PS I 41 *ina- / guoſa* = *ina- / quoſa;* PS I 110 *inſenſatos* = *infenſatos;* PS II 83 *doctrinæ* = *doctrina;* PS II 132 *Poſator* = *Potator;* PS II 164 *peceata* = *peccata;* PS II 178 *abijeien-/da eſſe* = *abijcien-/da eſſe;* PS II 215 *Smoragdus* = *Smaragdus;* PS II 253 *ſigillo* = *ſigilla.*

4.1.9.
NEREIKALINGO SPAUDMENS ĮTERPIMO KLAIDOS

PS I: 206_{23} *kugnigay* = *kunigay;* 299_{12} *śiukßulemis* = *śiukßlemis;* PS II: 17_{31} *pamaokſlo* = *pamokſlo;* 85_{6} *ſotiniunćiu* = *ſotinunćiu;* 109_{20} *ißiwiſtu* = *ißwiſtu;* 207_{13} *Wieſzepaties* = *Wieſzpaties;* 222_{27} *tiłeiło* = *tiłeio (tileiio?);* 183_{25} *apſeykt* = *apſeyt.*

4.1.10.
NEREIKALINGO TARPELIO KLAIDA

PS II: 73_{15} *be żadis;* 162_{6} *ſu eyga;* 200_{27} *ſu płeſi*; 245_{21} *á niey (= ániey);* 254_{20} *ráſſu: (= ráſſu:);* 256_{26} *aȝu ſmáugie ir ſu draſkie.*

Lotyniškose marginalijose: PS II 99 *de ſertum* = *deſertum;* PS II 137 *re probabitur* = *reprobabitur; Multi fariã* = *Multifariã;* PS II 210 *in ex-/hauſtus* = *inex-/hauſtus.*

4.1.11.
KUSTODŲ KLAIDOS

Kustodų klaidos būdingesnės PS I. Dažniausiai nesutampa kustodo ir pirmojo kito puslapio skiemens arba žodžio rašyba: *kas* PS I 42 / *kàs* PS I 43; *4. Girà* PS I 48 / *4. Giria* PS I 49; *Iȝmin=* PS I 60 / *Ißmintis* PS I 60. Pasitaiko atvejų, kai kitame puslapyje pavartotas kitoks skiemuo ar žodis, taip pat gali skirtis žodžio forma: *muſtu* PS I 40 / *muſte* PS I 42; *tru=* PS I 246 / *druteſni* PS I 247; *klauſk* PS II 187 / *klaus* PS II 188. Pritrūkus vietos puslapio apačioje, kustodas gali būti praleistas, pvz., PS I 26; PS I 82; PS I 91–92; PS I 213; PS I 221; PS I 229; PS I 241; PS I 244; PS II 176; PS II 199.

Kustodų klaidos komentuojamos skaitmenų išnašose po PS perrašo tekstu.

4.1.12.
PAGINACIJOS KLAIDOS

Klaidingai sunumeruoti šie PS I puslapiai (klaidingą puslapio numerį nurodo pirmasis skaičius): 571 = 157; 196 = 199; 182 = 282; 532 = 352; 473 = 374, ir šie PS II puslapiai: 74 = 76; 75 = 77; 78 = 80.

4.2.
MAKETAVIMO YPATUMŲ SĄLYGOTOS KLAIDOS

Dėl PS puslapio maketo formos – siauromis skiltimis išdėlioto teksto ir trumpų eilučių – taupant vietą, kai kur eilutės gale galėjo būti sąmoningai atsisakyta kėlimo ženklo (1) ir suspausti tarpeliai tarp žodžių (tarpelių tarp žodžių galėjo nebūti ir dėl kitų priežasčių) (2).

(1) *pagayłe[⸗]imo* PS I 10_{27}; *nuo[⸗]waku* PS I 37_{17}; *Wieß[⸗]pat* PS I 39_{11}; *ȝmo[⸗]gaus* PS I 105_{22}; *paſta[⸗]tit* PS I 159_{5}; *way[⸗]kieley* PS I 213_{7}; *mu[⸗]ſu* PS I 238_{30}; *adi[-] nu* PS I 317_{10}; *biau[⸗]riu* PS I 345_{29}; *ſá[⸗]wo* PS II 25_{14}; *Die[⸗]was* PS II 39_{7}; *weyka[⸗]ɫays* PS II 63_{24}; *ka[⸗]du* PS II 181_{11}; *mu[⸗]ſte* PS II 202_{13}; *kin[⸗]te* PS II 222_{9} etc.

Praleisti žodžių kėlimo ženklai į PS perrašo tekstą įterpiami laužtiniuose skliausteliuose.

(2) PS I: 36_{24} *aȝuMeſiaśiu;* 51_{19} *akitam* (eilute aukščiau tame pačiame puslapyje *a kitam* PS I 51_{18}); 55_{17} *Aßtay;* 147_{31} *welnuſideimay;* 273_{7} *irwiſokios;* 232_{1-2} *vgnisgieydulu;* 338_{4} *Iezauſp,tare;* 358_{10} *Ierichop,akłas;* PS II: 16_{3} *perAntiochu;* 71_{26} *ne priduostolaus;* 86_{31} *kurys giwienas;* 114_{7} *miełokayp;* 134_{16} *iokiuvnt;* 152_{4} *liepeiuos;* 178_{20} *orupeſties;* 231_{17}; *ápekuri* etc.

Lotyniškose marginalijose: PS I 25 *QuadruplexChri-;* PS I 64 *acpræceptorem* = *ac præceptorem;* PS II 175 *disimpedimẽ-* = *dis impedimẽ-;* PS II 189 *DateEleemo-;* PS II 242 *Viaè* = *Via è.*

Kartais tarpeliu neatskiriamas skyrybos ženklas nuo po jo einančio žodžio.

Jungtukas ir dalelytė *a* PS tik atsitiktinai parašomi kartu su kitais žodžiais. Tačiau kai kuriuose ankstesniuose rašto paminkluose *a* beveik sistemingai buvo pridedama prie kitų žodžių. Baltramiejaus Vilento (1579) ir Lozoriaus Zengštoko (Bechtel 1882) evangelijų vertimuose rašoma: *Akaip; Aiey; Atatai; Anueghi; Adaug; Akiti; Apulkay* (Mt 21,1–9)[51].

PS tekste sistemingai arba beveik sistemingai vienu žodžiu rašomos apiprieveiksmėjusios ar suprieveiksmėjusios žodžių samplaikos (žr. II.2.7.).

Nepalikti tarpeliai tarp žodžių ypač būdingi PS I tekstui. Ne visada galima patikimai nustatyti, ar tarpelis nepaliktas sąmoningai siekiant tilpti į eilutę, ar to tarpelio nebuvo jau rankraštyje, ar tai rinkėjo apsirikimas (taip pat žr. II.2.7.).

51 Nuoseklesnis žodžių skyrimas tarpeliais radosi IX-XI a. vienuolynų skriptoriumuose, XIII a. plito aukštesniosiose mokyklose, tačiau galutinai nusistovėjo tik su spaudos atsiradimu (Subačius 2000: 362).

Nesistemingai paliekami tarpeliai tarp žodžių komentuojami skaitmenų išnašose po perrašo tekstu.

4.3.
NEKOKYBIŠKO ATSPAUDO RIKTAI

PS perrašo tekste rekonstruoti dėl nekokybiško atspaudo visai neįžiūrimi ar sunkiai įžiūrimi spaudmenys. Neįžiūrimi spaudmenys ar spaudmenų grupės skliaudžiami laužtiniais skliausteliais [ ], o sunkiai įžiūrimi spaudmenys ar spaudmenys su neaiškios formos diakritikais – gaubtiniais skliausteliais { }. Rekonstruojant spaudmenis, remtasi trimis skirtingais PS egzemplioriais, saugomais Pensilvanijos universiteto bibliotekoje, Lietuvių literatūros ir tautosakos institute ir Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (žr. kritinio aparato aprašą).

Laužtiniais skliausteliais perrašo tekste taip pat pažymėti trūkstami kėlimo ženklai, o iš skyrybos ženklų – taškas.

Palyginti su daugeliu kitų XVI–XVII amžiaus leidinių, PS parengti ir išspausdinti gana kruopščiai. Poligrafiniu atžvilgiu geriau ir moderniau sutvarkyta PS II, o redagavimo, korektūrų – PS II.

4.4.
SKYRYBOS KLAIDOS

4.4.1.
SKYRYBOS KLAIDŲ NUSTATYMO PRINCIPAI

Nustatant ir komentuojant skyrybos klaidas buvo laikomasi šių svarbiausių principų:

(1) klaidos nuoroda *Err.* žymimi nesisteminiai skyrybos atvejai (apsirikimo ar teksto rinkimo klaidos);

(2) komentaras be klaidos nuorodos *Err.* dedamas dėl keleto galimų tos teksto vietos korekcijų;

(3) nesisteminiai atvejai išskiriami pirmiausiai ištyrus analogiškus atvejus PS pirminiame, lietuviškame, tekste;

(4) lenkišku tekstu pasiremta kaip antriniu dažniausiai tuomet, kai skyrybos ženklas lietuviškame tekste praleistas arba galimos kelios to teksto vietos korekcijos;

(5) biblinėse citatose skyryba koreguojama atsižvelgiant į Siksto ir Klemenso Vulgatoje ir Wujeko Biblijoje (BW1599) vartotus skyrybos ženklus;

(6) kai galimi keli skyrybos korekcijos būdai, išnašos komentare konkretus skyrybos ženklas paprastai neįvardijamas, bet, remiantis analogiškų atvejų vertinimu, gali būti pasiūlytas labiausiai tikėtinas variantas.

(7) skyrybos klaidos komentuojamos arabiškais skaitmenimis pažymėtose išnašose po perrašo tekstu; į perrašo tekstą įterpiami tiktai trūkstami taškai, suskliausti laužtiniais skliausteliais.

4.4.2.1.
CITATŲ ĮTERPIMO Į PAMOKSLŲ TEKSTĄ SKYRYBOS KLAIDOS

Skyrybos korektūros klaida laikomas jokio skyrybos ženklo nebuvimas prieš autonominės sintaksinės struktūros citatą, įterptą į pamokslų tekstą (1), ir po tokios įterptos citatos (2):

(1) *parpuołe ir paćion pafkundon impuołe ‹Durniau toy naktiy «tieg» iʒdreks iʒ táwis duśiu táwo›* PS II 98_{7-11}.
ftráßliwie vpádła / y do fámego Piekłá wpàdła. ‹Sʒalony teyʒe nocy duße twa wyrwa ʒ ćiebie› PK 98_{10-13}.

(2) *‹Pagundimas ira giwenimas ʒmoniu vnt ʒiemes› biło ßwyntas Iuobas* PS II 9_{19-21}.
‹Boiowánie eft / «álbo pokufá» / ʒywot ludʒki ná ʒiemi› / mowi Iob ś. PK II 9_{20-22}.

Komentuojant išnašose pirmąjį atvejį nurodoma, kad tai korektūros klaida ir kad reikalingas skyrybos ženklas neįvardijant koks, nes šioje pozicijoje gali būti vartojamas taškas, dvitaškis, pasvirasis brūkšnys, klaustukas ir šauktukas, o antruoju atveju – kad greičiausiai praleistas pasvirasis brūkšnys, kuris šioje pozicijoje yra dominuojantis.

Remiantis kitų analogiškų pavyzdžių tyrimu, klaida laikomas citatos pirmojo žodžio rašymas mažąja raide po taško:

ir vnt vmʒiu linksmibefe ne iʒfakitofe łaykis. ‹ir eys «tieg pafkundintieii» vnt kunćios vmʒinos / a teyfus ing giwenimu vmʒinu PS I 7_{10-15}.

Išnaša: turi būti „Ir".

Kai po citatos dedamas taškas, o toliau rašoma mažąja raide, atsižvelgiant į skyrybos ženklų šioje pozicijoje tyrimą visame PS tekste (žr. 3.3.2. skyrybos apraše), išnašoje komentuojama: greičiausiai turi būti pasvirasis brūkšnys:

‹Kuris pats turi nemiriby›. ißmanik per efsiby PS I 91_{21-23}. *‹o padarikite fau śirdi náuiu / ir dwaśiu nauiu›. kałba per Eʒechielu Wießpats* PS II 171_{14-16}. *‹Norint buwo nukriʒiawotas iʒg śiłpnibes / bet giwena iʒ galibes Diewißkos›. kałba Apaßt.* PS II 227_{26-29}.

4.4.2.2.
BIBLINIŲ CITATŲ SKYRYBOS KLAIDOS

Biblinėse citatose tik mažoji raidė po taško laikoma korektūros klaida, o taisymas siūlomas atsižvelgiant į skyrybos ženklų ir didžiųjų bei mažųjų raidžių vartojimą atitinkamoje Siksto ir Klemenso Vulgatos ir Wujeko Biblijos (BW1599) vietoje:

> ‹*Kłaufes nuog io ir karieywiey taridami. ku darifsime ir mes?*› PS I 140_{7-9} (Lk 3,14) (Turi būti *Ku.*).
> *Interrogabant autem eum et milites, dicentes: Quid faciemus et nos?* (Lc 3,14)
> *Pytáli go téȝ y ȝołniérȝe / mówiąc: Co mamy cȝynić y my?* (Lk 3,14) BW1599.

Nesistemingi perikopių skyrybos atvejai taip pat komentuojami pagal aukščiau minėtus Šventojo Rašto tekstus:

> *Tie paskućiaufieii wienu adinu dirbo: a ligius iuos mums padarey, kurie nešioiome funkumu dienos ir karsćio, A anas atfakidamas wienam iżgi iu tare* PS I 318_{1-3} (Mt 20,12–13) (Turi būti taškas).
> *Hi novissimi una hora fecerunt, et pares illos nobis fecisti, qui portavimus pondus diei, et æstus. At ille respondens uni eorum, dixit* (Mt 20,12–13)
> *Ci oftátecȝni iedne godȝine robili: á vcȝynileś ie rowntmi nam ktorȝyfmy nieśli ćięȝar dniá / y vpalenia. A on odpowiedáiąc iednému ȝ nich rȝékł* (Mt 20,12–13) BW1599.

4.4.2.3.
NEKOMENTUOJAMI CITATŲ ĮTERPIMO Į PAMOKSLŲ TEKSTĄ SKYRYBOS ATVEJAI

Skyrybos ženklų (dvitaškio, taško ir pasvirojo brūkšnio) įvairavimas prieš citatas ir paraleliniuose lietuviškame ir lenkiškame tekstuose nebuvo laikomas klaida ir komentuojamas išnašose po perrašo tekstu:

> *Teyp ir S. Powiłas ápe tuos ráßo / kurie guli funkiuofe nufideimuofe / ‹turi «tieg» pagautus «(Welinas)» pagal fáwo noro›* PS II 49_{18-22}.
> *Tak y S. Páweł piße o tych ktorȝy leȝą w ćięȝkich grȝechách: ‹Są / «práwi» / poimáni ku woli ieğ›* PK II 49_{17-20}.
> *nes fu didȝiu wárgu ios ȝmogus ießko ir igiia. ‹Prakayti «tieg» weydo táwo walgifi duonu›* PS II 83_{11-14}.
> *ȝ wielką pracą ßukáią go ludȝie y nábywáią: ‹W poćie cȝołá twego będȝieß poȝywał chlebá›* PK II 83_{10-14}.
> *pagal anu ȝodȝiu / ‹Stoios kara{l}ene po dešiney t{á}wo rubuofe au{k}finuofe›* PS II 49_{30-33}.

według ſłow onych. ‹ſtánęłá krolowá przy práwicy twoiey w ubierze złotym› PK II 49_{30-32}.

Nekomentuojama ir įvairuojanti intarpo *tieg* (lenk. *prawi*) skyryba pasviraisiais brūkšniais citatų viduje (pavyzdžius žr. II.3.3.3.).

Išnašose taip pat neaiškinami ir tie reti atvejai, kai citatos autorystės nuoroda eina po citatos, užbaigtos tašku:

> *‹Meyłe broliſtes tegul atliekt iuſpi / ir śwećiameyłes nożumirßkite›. Kałba Powi{l}as ßwyntas* PS II 241_{22-25}.

4.4.3.1.
PAMOKSLŲ TEKSTO SKYRYBOS KLAIDOS

Korektūros klaida laikomas taško įterpimas tarp sintaksiniais ryšiais susietų sakinio vienetų. Tokioje pozicijoje arba joks skyrybos ženklas negalimas apskritai (1), arba turi būti vartojamas kitas skyrybos ženklas (2):

(1) *Tie kuſniey tris. ira anie* PS I 379_{24-25}. *Ape dwaſiu ßwyntu. Ioniep. S.* PS I 21_{11-12}. *Nes turi ſunkiby ſawimp / kuri ios ne duoſti iż wietos pakrutint. nieku budu* PS I 50_{7-10}.
(2) *ne palaudamas dare ſawimp praiewu ir żinkłu didi. ażuturedamas pagarbinimu kuno ſáwo ßwenćiauſio* PS II 35_{4-7}. *O tay wiſa bayſus prieß Diewu ira bluzniimas. nuog ko mus ſaugok Diewe* PS II 191_{30-32}.

Šiuo atveju išnašose komentuojama: nereikalingas taškas.

4.4.3.2.
NEKOMENTUOJAMI PAMOKSLŲ TEKSTO SKYRYBOS ATVEJAI

Pamokslų tekste klaidomis nelaikoma ir nekomentuojama: didžiosios raidės vartojimas po dvitaškio, pasvirojo brūkšnio ir kabliataškio (1), o mažosios – po klaustuko ir šauktuko (2):

(1) *pigay iuos pergali ir iweykia / Bet vnt káriones ſu duśiu neprietelumi* PS II 19_{26-28}. *paduodamas ii vnt żayſło ir iuoko / Ir rod{ż}iaſi tay iż ánu ráßto żodżiu* PS II 70_{1-4}. *Treti kunćiomis / krauiu ir ſmerćiu pirka tu żimćiugu / Tokie ira Mućielnikay ßwētieii* PS II 28_{6-9}. *kayp mażas ira / a tećiau daug ir didżius dayktus daro: Ira ir kitu beſkayćiaus[!] ſmułku dayktu / kurie Diewo ißminti ſawimp didżiu rodżia* PS I 313_{23-29}. *‹Aptwere tworomis› tay ira ṗriſakimays ſawo ir tieſomis iuos apweyzdeio; ‹Weżiu widuy ios paſtate› / tay ira Bażnićiu per Salomonu* PS I 333_{4-9}.

(2) *Kur Diewas Tewas io giwena? kayp tol nuog ʒmoniu ir nuog Anielu?* PS II 242_{23-25}. *o kaip taſay neʒad{ʒ}ia bayſiey klieſti! kaip ſaw paćiam didʒiu ira neprietelumi / kaip ſáwi páti apießko ir apgauna!* PS II 52_{13-22}.

Tokia rašyba būdinga Siksto ir Klemenso Vulgatai ir kitiems to meto religiniams raštams.

4.4.3.3.1.
TAŠKO AR MAŽOSIOS RAIDĖS KLAIDA?

Mažõsios raidės vartojimo po taško atvejai PS pamokslų tekste atrodo dviprasmiški, nes klaida gali būti laikomas tiek šioje pozicijoje padėtas taškas, tiek po taško iš mažosios raidės parašytas žodis. Rimčiausiu motyvu korektūros klaida laikyti tašką yra atitinkamos lenkiško teksto vietos – čia vietoj taško dažniausiai vartojamas pasvirasis brūkšnys (1); kitoki atitikmenys: kabliataškis (2), naujas sakinys po taško (3), – ypač reti:

(1) *runday nuog metimo / ir błaßkimo ing ʒiami / ing ſienas / ir kiti tokie warginimay. wienu ʒodʒiu pikta {t}iktay ir ſunku kunuy paćiam / á duśiey daug padeſt ir didʒias iey naudas daro* PS II 46_{19-23}.
rány / odrʒucánia y miotánia o ʒiemię / [et]c. iednym ſłowem / ʒle y ćięʒko tylko ſámemu ćiáłu / á dußy nie máło pomaga y poʒytki wielkie iey dáie PK II 46_{20-25}.
Piktos ßákiałes / ałgoiaſi wiłkays / kuriu reykia nugenet / ir atmeſt. o tos ira pikti weykałay PS II 171_{8-11}.
3łe wilkámi náʒywáią ſię / ktore trʒebá odciąc / y odrʒućić / á te ſą ʒłe ſpráwy PK II 171_{7-10}.
Trećias. atpirkimas ſwieto pagal aßtros teyſibes PS II 206_{26-27}.
Trʒeći / odkupienie náße według oſtrey ſpráwiedliwośći PK II 206

(2) *Kayp Chryſtus kiełes pateyſey / ir iau daugieſn ne numirs.1 teyp ir mes pameſkime duobi / kurioy pakaſti gułeiome* PS II 228_{19-23}.
Iáko Chryſtus wſtał prawdʒiwie / y iuʒ wiecey nie vmiera; ták y my porʒucaymy doł / w ktorym pogrʒebieni leʒąc PK II 228_{20-24}.

(3) *Kaławias makßtiſe neśioiamas / ir retay iʒ iu iʒtraukiamas paruduoia ir ginda. wūduo vnt wienos wietos ſtowis / biauriey kwepia* PS II 7_{22-26}.
Mieczʒ w poßwách noßony / ktorego rʒądko dobywaią / rdʒáwieie / y pſuie ſię. Wodá ná iednỹ mieyſcu ſtoiąca / brʒydko śmiárdnieie PK II 7_{27-31}.

Šie atvejai išnašose buvo komentuojami atsargiai: greičiausiai turi būti „/“; greičiausiai turi būti kitas skyrybos ženklas; greičiausiai naujo sakinio pradžia. Atsižvelgta į jau anksčiau minėtą faktą, kad skyryba sutampančiose abiejų kalbų pamokslų tekstų vietose gali skirtis (ypač PS II), be to, sakinio akcentai ir pauzės lietuviškame ir lenkiškame tekste gali būti išdėlioti kitaip ir nesutapti, plg.:

Er ira mufpi neteyfibe / girtibes / apgawimay / łobio aba turto ne teyfingas ießkoimas. iey ira tadu łaukime ir mes korones PS I 335_{26-31}.
Cȝy ieft w nas nie fpráwiedliwość / piiáńftwo / oßukanie / bogáctwá ábo maiętnośći niefprawiedliwe ßukanie ieśli ieft / tędyć cȝekamy y my karania PK I 335_{24-30}.

4.4.3.3.2.
DVITAŠKIO KLAIDOS

Absoliuti dauguma PS papunkčių, sunumeruotų arabiškais skaitmenimis, užbaigiami tašku. Dvitaškis šioje pozicijoje laikomas klaida[52]:

‹Kakta {ȝ}monos pałeyftuwes taw tapo / nefigiedeiey›: 5. Suday aba inftrumentay PS I 29_{5-9}.

4.4.3.3.3.
PRALEISTAS SKYRYBOS ŽENKLAS

Išnašose taip pat pateikiama informacija apie trūkstamus skyrybos ženklus (reikalingas skyrybos ženklas), kai konkretaus ženklo toje pozicijoje nustatyti neįmanoma:

Mokflas weda vnt kałno tris fawo Apaßtałus / kurios[!] ipaćiey miłeio PS II 37_{23-25}. *Tuli koriey medaus / tay ira / tułos linkfmibes / kurias mumus nupełne Terp kuriu wienu ćia paminiu dabar linkfmibi ánu vmȝinu* PS II 257_{30-32}-258_{1-3}. *Tay ira Tay ȝinklina kunu mano / duona ta ira duonu notfimayno ing kunu / bet tiktay ira ȝinkłu kuno* PS I 288_{7-11}.

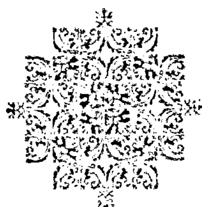
4.4.4.
SKYRYBOS KOREKCIJOS, ĮTERPIAMOS Į PERRAŠO TEKSTĄ

Koreguojant skyrybą, įterpiamasis aparatas pasitelkiamas tik vienu atveju: praleisti ar neatsispaudę taškai įterpiami į PS perrašo tekstą laužtiniuose skliausteliuose.

Sȝtay «tieg» atayt wießpats fu ßwyntays fawo tukftunćieys daritu tiefos prieß wifus›[.] Iud. Epift. &c. PS I 3_{29}-4_{1-4}. *tu ȝalti káypo k{á}ławiiu fukapoio[.] Giweno vnt oro* PS II 69_{1-2}.

52 Dvitaškis gali būti klaidingai pavartojamas ir kaip kontrakcinis ženklas, pvz., PS II 140 marginalijoje *Achab:* (dvitaškis nereikalingas). Šis ženklas labai dažnai vartojamas marginalijose po lotyniškų Šventojo Rašto knygų ir biblinių citatų žodžių sutrumpinimų, pvz., *Apoc: 10* PS I 307; *omnib: (=omnib[us])* PS II 122.

III.
PUNKTŲ SAKYMŲ STRUKTŪRA IR TURINYS

1.
Įvadinės ir pagalbinės *Punktų sakymų* dalys

1.1.
PUNKTŲ SAKYMŲ NUO ADVENTO IKI GAVĖNIOS DALYS

1629 metais išleisti Sirvydo *Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios* sudaryti iš šių dalių: antraštinio puslapio lenkų kalba, lotyniškos dedikacijos herbo tema (artificiozinės dedikacijos), lotyniškos dedikacijos, aprobatos, pratarmės lenkų kalba, lotyniško sekmadienio pamokslų ir jų punktų indekso, pagrindinės dalies: 14 lietuviškų ir lenkiškų perikopinių pamokslų santraukų nuo Advento iki Gavėnios, ir lotyniško svarbiausių punktų temų (dalykų) indekso.

1.1.1.
ANTRAŠTINIS PUSLAPIS

Antraštiniame puslapyje lenkų kalba pateikiama ši informacija: nurodomos pamokslų santraukų, dedamų į šią knygą, kalendorinės ribos *(Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios)*; kalbos, kuriomis pamokslai pateikiami (lietuvių kalba su vertimu į lenkų kalbą); įvardijamas jų autorius kunigas jėzuitų teologas Konstantinas Sirvydas šalia nurodant ir jėzuitų ordino vyresniųjų aprobatą šiai knygai spausdinti; o puslapio apa-

čioje įdėta informacija apie knygos spausdinimo vietą (Vilnius), spaustuvę (Jėzuitų akademijos spaustuvė) ir metus (MDCXXIX (1629))[53].

Labiau apibendrintu ir tiksliau šios knygos koncepciją ir turinį atskleidžiančiu lietuvišku ir lenkišku pavadinimu galėtume laikyti prieš pirmojo pamokslo santrauką po perikopės einančią antraštę: *PVNKTAY SAKIMV DIEWO Zodźio iż Euangelios, ir iż kitu Raſzto ſzwynto wietu;* lenk. *PVNKTA KAZAN z EVANGELIEY y z innych Piſmá świętego mieysc.* Dabartine lietuvių kalba ją reikėtų skaityti taip: *Dievo žodžio sakymų punktai iš Evangelijos ir kitų Šventojo Rašto vietų.* Tai Šventąjį Raštą aiškinančių homilijų santraukos. Šis pavadinimas, kiek patrumpintas, kartojamas prieš pirmąsias 9 pamokslų santraukas. Likusios 5 pamokslų santraukos pateikiamos be pavadinimo.

1.1.2.
DEDIKACIJA HERBO TEMA (ARTIFICIOZINĖ DEDIKACIJA)

Eleginiu distichu parašytas lotyniškas šešiaeilis (Koženiauskienė 1990: 294) – dedikacija knygos mecenatui Vilniaus vyskupui Eustachijui Valavičiui (apie 1572–1630) – eina po antraštinio puslapio [p. 2], vyskupo herbo raižinio apačioje. Dedikacijos autorius nenurodytas. Spėjama, kad ją parašyti galėjęs Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640), tuo pačiu metu kaip ir Sirvydas dėstęs Vilniaus akademijoje[54], ar koks šio garsaus poeto aplinkos žmogus. Ši eiliuota dedikacija iš esmės atitinka Sarbievijaus poetikos reikalavimus. Paties Sirvydo autorystė abejotina, nes iš to laikotarpio nebuvo surasta nė vieno jo eiliuoto teksto. Kaip tokiose dedikacijose įprasta, vyskupo asmenybės įtaiga, nepaprastas jo žodžio taiklumas ir jo ganytojiškos misijos svarumas iškeliami įvaizdžiams pasitelkiant pagrindinius jo herbo simbolius (žr. Liškevičienė 1998: 15–16; 24–25) – strėles. Dedikacijos stilius nėra pernelyg įmantrus ar puošnus, ji sklidina nuoširdumo ir tikros pagarbos vyskupui ir jo darbams.

1.1.3.
LOTYNIŠKA DEDIKACIJA

Vilniaus vyskupui Eustachijui Valavičiui skirta ir dviejų puslapių apimties [p. 3–4] neeiliuota lotyniška dedikacija, kurios autoriumi pasirašo pats Sirvydas. Dedikacijoje

53 PVNKTY KAZAN od Adwentu áż do Poſtu / Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie PRZEZ Księdzá KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologá Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akádemiey Societatis IESV ROKU M. DC. XXIX.

54 Eugenijos Ulčinaitės (2007: 53) pateikta Sarbievijaus kultūrinės aplinkos charakteristika labai tinka ir Sirvydą supusiai kultūrinei terpei apibūdinti: „Sarbievijus priklauso universitetinės kultūros žmonių tipui, išreiškia jėzuitinės krikščioniškosios pasaulėvokos sampratą. Antika, Biblija ir lotynų kalba – tai trys atramos, į kurias toji kultūra rėmėsi".

vyskupas įvardijamas svarbiausiu PS iniciatoriumi. Į jo rankas Sirvydas atiduoda savo sunkiai dėl silpstančios sveikatos parengtą pirmąją knygos dalį. Vyskupo vaidmuo atskleidžiamas pasitelkus biblinę marių metaforą iš Mokytojo (Koheleto) knygos[55]. Savo PS Sirvydas siekia, kad Vilniaus vyskupijos tikintiesiems Dievo žodis būtų perteikiamas jiems suprantama gimtąja lietuvių kalba. Tai pagrindinis jo knygos tikslas. Bažnyčios mokymo gimtąja kalba svarbai pagrįsti pasiremta epizodu iš Nehemijo knygos apie raštininką ir kunigą Ezrą[56], kuris mokė dvasininkus, kaip jie turi aiškinti Mozės Įstatymo knygą, kad žmonės juos suprastų ir jų klausytų. Sirvydo žodžiais, iš PS kunigai taip pat galės pramokti lietuvių kalbos. Siekdamas mokymąsi palengvinti, lietuvišką knygos tekstą jis pažodžiui išvertęs į lenkų kalbą.

Aliuzijomis į Samsoną[57], asilo žandikauliu užmušusį tūkstantį vyrų, ir Šmagarą[58], jaučių varovo lazda nužudžiusį šešis šimtus filistinų, iškeliama iš pažiūros menkų ir nereikšmingų daiktų galia Dievo rankose. Galbūt ir jo knygai pavyks įgauti nepaprastų dvasinių galių skleisti tikėjimo šviesą.

Kaip dedikacijose įprasta, Sirvydas savo atlikto darbo nesureikšmina, vadindamas jį menku. Pačioje pabaigoje sakoma, kad vyskupo parama jam būtų labai svarbus postūmis pradėtą darbą tęsti toliau ir jį užbaigti.

1.1.4.
APROBATA

Toliau pateikiama aprobata lotynų kalba ([5]), pasirašyta Sirvydo studijų draugo Lietuvos jėzuitų provincijolo Jono Jamielkovskio (apie 1578–1649) Nesvyžiuje 1629 metų sausio 17 dieną (Zinkevičius 1988: 247; 255).

1.1.5.
PRATARMĖ LENKŲ KALBA

Sirvydo keturių puslapių pratarmė į skaitytoją [p. 6–9] parašyta lenkų kalba. Pirmaisiais pratarmės žodžiais Sirvydas charakterizuoja savo parengtų pamokslų tipą: į jo knygą sudėti ne išplėtoti pamokslai, bet pamokslų santraukos, t. y. punktai. Tokio pasirin-

55 *Visos upės nuolat teka į jūrą, tačiau jūra niekada nebūna pilna. Į vietą, iš kurios išteka, upės vėl suteka* (Mok 1,7; Biblija 1999); plg. PS I 270_{27-29}: *Marios kas diena pereyt kraßtus ir wel ſugriȝta / aba iȝſiłeia ir wel iȝ kraßtu ſugriȝta aba atſiłeia ſawo wieton; Wiſos vpes inteka marioſna / à tećiau marios ne patwiſta / aba ne kielaſi.*

56 Neh 8,8: *Jie skaitė iš knygos, iš Dievo įstatymo, išversdami jį ir paaiškindami prasmę. Taip jie galėjo suprasti, kas buvo skaitoma* (Biblija 1999).

57 Ts 15,15: *Aptikęs šviežią asilo žandikaulį, jis pasilenkė ir pasiėmė jį. Juo jis užmušė tūkstantį vyrų* (Biblija 1999).

58 Ts 3,31: *Po Ehudo atėjo Anatos sūnus Šamgaras. Jaučių varovo lazda jis užmušė šešis šimtus filistinų ir išgelbėjo Izraelį* (Biblija 1999).

kimo motyvas buvo siekis taupyti dvasininkų laiką ir esminius dalykus išdėstyti kiek įmanoma glausčiau. Sirvydą skubėti vertė ir jo blogėjanti sveikata. Begalė pamokslų, aiškinančių Biblijos tekstą, prirašyta kitomis kalbomis, bet, kaip Sirvydo užsiminta lotyniškoje dedikacijoje, lietuviškų labai trūksta prastai lietuvių kalbą mokantiems ar jos visai nemokantiems dvasininkams. Žodynininko, o greičiausiai ir gramatiko patirtis ir tuometinės kalbinės situacijos Vilniaus vyskupijoje suvokimas padeda Sirvydui nusakyti trijų kalbų – lietuvių, lenkų ir lotynų – vartojimo savo knygoje reikalingumą ir nevienodą jų paskirtį ir funkcijas. Autoriaus žodžiais, pažodinis lenkiškas vertimas dėl savo netobulumo skirtas ne lenkų kalbos studijoms, o tik lietuviškiems punktams suprasti. Lotyniškos marginalijos knygos paraštėse reikalingos dalyko esmei pagauti ir susirasti atitinkamą Šventojo Rašto knygą, skyrių ir eilutę. Jos – didelė paspirtis ir tiems, kurie nei lietuviškai, nei lenkiškai nesupranta. Marginalijose taip pat pateikiami kiekvieno pamokslo atskirų punktų pavadinimai lotyniškai. Greičiausiai turėdamas Mikalojaus Daukšos postilės pavyzdį ir būdamas patyręs lingvistas, Sirvydas savo prakalboje nepamiršta iškelti kirčio žymėjimo svarbos taisyklingai tarčiai. Bet tokio dosnaus mecenato kaip Merkelis Giedraitis jis neturi – specialūs spaudos šriftai su kirčio ženklais asketišką jėzuito gyvenimą gyvenančiam Sirvydui kainuotų per daug. Tad jis pasiūlo daryti tai, ką vėliau, XIX amžiaus antrojoje pusėje, siūlė daryti ir darė Augustas Schleicheris ir jo pasekėjai – gražaus tarimo ir pačios kalbos mokytis tiesiai iš paprastų žmonių šnekos.

Pratarmės pabaigoje surašyti patarimai, kaip pamokslų punktais turėtų būti naudojamasi. Visų punktų vienu pamokslu aprėpti nebūtina, juos rekomenduojama atsirinkti, praplėsti ir jungti atsižvelgiant į jų sudėtingumą ir derinantis prie klausytojų išprusimo (tuo tikslu įdėta daugiau punktų). Dalis punktų skirta labai išsilavinusiai auditorijai, meditacijai, tikybiniams pokalbiams, įtikinėjimui, religinių jausmų sužadinimui, sveikiems apmąstymams.

Sirvydas viliasi neapsiriboti pirmąja 14 pamokslų santraukų knyga ir, jei leis jo sveikata, užbaigti rengti visus liturginius metus apimančių sekmadienio pamokslų ciklą.

1.1.6.
LOTYNIŠKAS SEKMADIENIO PAMOKSLŲ IR JŲ PUNKTŲ INDEKSAS

Šis indeksas eina iškart po lenkiškos pratarmės prieš pagrindinę knygos dalį [p. 10–12] ir atlieka jos turinio funkciją. Indekse chronologine tvarka surašyti visi 14 sekmadieniams skirtų pamokslų nurodant kiekvieno iš jų apimtį (punktų skaičių juose) ir pamokslo pradžios knygoje puslapio numerį. Po kiekvienu pamokslu eilės tvarka išvardyti visi to pamokslo punktų pavadinimai ir duodamas jų puslapio knygoje numeris. Punktų pavadinimai indekse atitinka pagrindinės knygos dalies lotyniškose marginalijose esančius

lotyniškus punktų pavadinimus, o pastarieji – punktų pavadinimus lietuvių ir lenkų kalbomis. Šiuo atveju lotyniškus punktų pavadinimus reikėtų laikyti pirminiu tekstu.

1.1.7.
LOTYNIŠKAS ABĖCĖLINIS SVARBIAUSIŲ PUNKTŲ TEMŲ (DALYKŲ) INDEKSAS

Dalykinis indeksas eina po pagrindinės knygos dalies (p. 383–387). Jame alfabeto tvarka surašytos pagrindinės pamokslų santraukų temos. Prie kiekvienos iš jų nurodomas knygos puslapis ir pamokslo punkto, kuriame ta tema nagrinėjama, numeris. Į lotyniškas marginalijas šie temų pavadinimai nebuvo sudėti (pasitaiko tik fragmentų biblinėse citatose ir punktų bei papunkčių pavadinimuose), bet nurodytų vietų lietuviško ir lenkiško teksto turinys atitinka lotynišką temos pavadinimą.

1.2.
PUNKTŲ SAKYMŲ GAVĖNIAI DALYS

1644 metais išleisti Sirvydo *Punktai sakymų Gavėniai* sudaryti iš šių dalių: antraštinio puslapio lenkų kalba, aprobatos, lotyniškos dedikacijos, dviejų indeksų ir pagrindinės perikopinių pamokslų santraukų dalies: 11 Gavėnios ir Velykų laikotarpiui skirtų pamokslų.

1.2.1.
ANTRAŠTINIS PUSLAPIS

1644 metų *Punktų sakymų* antraštiniame puslapyje lenkų kalba nurodoma, kad *Gavėniai* skirtos (iš tikrųjų apima ir 3 pirmąsias Velykų dienas) pamokslų santraukos maloningojo kunigo (lenk. *Wielebny ksiądz*) jėzuitų teologo Konstantino Sirvydo parašytos lietuviškai, o dabar išverstos į lenkų kalbą ir abiem kalbomis išleistos, gavus jėzuitų ordino vyresniųjų aprobatą; toliau nurodoma knygos spausdinimo vieta (Vilnius), spaustuvė (Jėzuitų akademijos spaustuvė) ir leidimo metai (1644)[59].

1.2.2.
APROBATA

Po antraštinio puslapio einanti aprobata [p. 2] pasirašyta Lietuvos jėzuitų provincijolo Jono Gruževskio (Ioannes Grvzewski) 1644 metų kovo 13 dieną Vilniuje.

59 PUNKTY KAZAŃ NA POST WIELKI Ięzykiem Litewſkiem *Przez* W. X. CONSTANTEGO SZYRWIDA Theologá Societatis IESV nápiſáne. á Teraz ná Polſki Ięzyk przetłumaczone / y oboiem do Druku podáne. *Zá pozwoleniem Stárßych.* W Wilnie / *W Drukàrni Akàdemii Societatis JESV. Roku Páńskiego, 1644.*

1.2.3.
LOTYNIŠKA DEDIKACIJA

Trumputės lotyniškos grynai religinio pobūdžio dedikacijos [p. 3] autoriumi laikomas Jonas Jaknavičius, remiantis po šia dedikacija esančiais inicialais I. I. S. I. [Ioannes Iachnowicz Societatis Iezu] (Lietuvos TSR bibliografija 1969: 397; Biržiška 1960: 248–249). Jis taip pat laikomas PS II redaktoriumi ir lietuviško teksto vertėju į lenkų kalbą (Biržiška 1960: 278; Zinkevičius 1988: 256–257).

1.2.4.
LOTYNIŠKAS SEKMADIENIO PAMOKSLŲ IR JŲ PUNKTŲ INDEKSAS

Abu lotyniški indeksai įdėti prieš pamokslų tekstą. Jie parengti ne taip kruopščiai kaip PS I. Sekmadienio pamokslų indeksas [p. 4–5] nuo PS I atitinkamo indekso (žr. III.1.1.6.) skiriasi dviem dalykais: jo atskirų pamokslų pavadinimų antraštėse nenurodytas punktų skaičius, o prie punkto pavadinimo puslapio numeris pradedamas rašyti tik nuo 195 puslapio. Tai greičiausiai skubotumo arba vietos taupymo požymis.

1.2.5.
LOTYNIŠKAS ABĖCĖLINIS SVARBIAUSIŲ PUNKTŲ TEMŲ (DALYKŲ) INDEKSAS

Abėcėliniame indekse [p. 5–9] šalia kiekvieno punkto įrašytas tiktai puslapis, bet pamokslo punkto numeris, kaip 1629 metais išleistoje knygoje, čia nenurodomas (žr. III.1.1.7.).

2.
Punktų sakymų perikopės ir jų šaltiniai

PS I prieš Advento ir Gavėnios laikotarpiui skirtų pamokslų santraukų tekstus eina 14 evangelijų ištraukų (perikopių): 6 iš Evangelijos pagal Luką (Lk 2,33–40; 2,42–52; 3,1–6; 8,4–15; 18,31–43; 21,25–33), 6 iš Evangelijos pagal Matą (8,1–13; 8,23–27; Mt 11,2–10; 13,24–30; 13,31–35; 20,1–16) ir 2 iš Evangelijos pagal Joną (Jn 1,19–28; 2,1–12).

PS II prieš Gavėnios ir Velykų laikotarpiui skirtų pamokslų santraukų tekstus įdėta 10 evangelijų ištraukų: po 3 iš Evangelijos pagal Matą (Mt 4,1–11; 17,1–10; 21,1–9),

Evangelijos pagal Luką (Lk 11,14–28; 24,13–35; 24,36–47) ir Evangelijos pagal Joną (Jn 6,1–15; 8,46–59; 13,1–15) bei 1 iš Evangelijos pagal Morkų (Mk 16,1–7). Didžiajam penktadieniui skirto pamokslo santrauka tradiciškai pateikiama be evangelijos teksto.

2.1. *PUNKTŲ SAKYMŲ* PERIKOPIŲ VERTIMO AUTORYSTĖS IR ŠALTINIŲ PROBLEMA

PS perikopių šaltinių tyrimo istorija išsamiai aprašyta I.4.1.4. Kabelka (1938: 73–87) pirmasis palygino PS perikopių kalbą su 1647 metų *Ewangelie polskie y litewskie* (JE 1647) kalba ir nustatė, kad abu tekstai iš esmės sutampa. JE išspausdintų lietuviškų evangelijų vertėju jėzuitų istorikai (Alegambe 1643: 251; 492; Sotvello 1676: 464; Rostowski 1768: 439; 448–449), bibliografai (Biržiška 1960: 248; 1939: 49–82; Lietuvos TSR bibliografija 1969: 393–400) ir lingvistai (Zinkevičius 1988: 268; Kabelka 1938: 73–87; Lučinskienė 2005: 9–36) laiko Jaknavičių, nors jo pavardė neminima nei šios, nei kitų jam priskiriamų knygų antraštiniuose puslapiuose. Nėra tiksliai žinoma, iš kokio šaltinio buvo paimti lenkiški PS perikopių tekstai. Lietuvos TSR bibliografijoje (1969: 395; 398) vienur teigiama, kad abiejose PS dalyse esančios lenkiškos perikopės paimtos iš Wujeko 1593 metais Krokuvoje išleistų *Ewangelie i epistoły*, kitur, kad iš 1620 metais išleistų Wujeko *Ewangelie i epistoły* (Lietuvos TSR bibliografija 1969: 136; Zinkevičius 1988: 269), dar kitur nurodoma, kad iš Wujeko 1593 metų *Nowy Testament* (Ivinskis 1956: 259).

Norėdami išspręsti PS perikopių ir 1647 metų *Ewangelie polskie y litewskie* autorystės ir jų šaltinių problemą, pirmiausiai turėtume atsakyti į šiuos klausimus:

1. Ar galėjo funkcionuoti anksčiau parengtas liturginius metus apimantis oficialus evangelijų vertimas rankraštiniu ar spausdintiniu pavidalu, kuriuo Sirvydas pasinaudojo, jo teksto beveik nekeisdamas? (Specht 1929: 10; 45; Lebedys 1963: 365–366).
2. Ar Sirvydo perikopių ir JE tekstai buvo išversti iš naujo, ar buvo taisyti ir redaguoti jau funkcionavę ankstesni evangelijų tekstai?
3. Ar PS perikopių tekstus išversti ar pataisyti ir suredaguoti galėjo pats Sirvydas?
4. Ar Jaknavičius galėjo išversti ar pataisyti ir suredaguoti į PS įdėtus evangelijų tekstus?
5. Koks Sirvydo PS perikopių ir *Ewangelie polskie y litewskie* santykis su Daukšos postilės perikopėmis?
6. Ar Vilento *Evangelijos bei epistolos* galėjo būti PS perikopių, JE ir Daukšos postilės perikopių redagavimo šaltinis?

7. Kodėl JE dubletų daugiau nei Sirvydo PS I perikopėse? Kokios jų atsiradimo priežastys ir šaltiniai?

Ieškant atsakymų į iškeltus klausimus, buvo palyginta: (1) PS pamoksluose vartojamos evangelijų citatos su atitinkamomis PS perikopių teksto vietomis; (2) penkios PS perikopių ištraukos (3 iš PS I ir 2 iš PS II) su atitinkamais JE, DP ir EE evangelijų tekstais; (c) JE dubletai su jų atitikmenimis PS, DP ir EE; (4) PS ir JE rašybos, fonetikos, leksikos, žodžių darybos, morfologijos ir sintaksės skirtumai.

2.2. PERIKOPĖS IR ATITINKAMOS CITATOS *PUNKTŲ SAKYMŲ* PAMOKSLŲ TEKSTE

2.2.1. PERIKOPĖS IR ATITINKAMOS CITATOS PS I PAMOKSLŲ TEKSTE

PS I pamokslų tekste tos pačios kaip perikopėse evangelijų vietos cituojamos 33 kartus. Nemaža dalis citatų yra įvairiose pamokslų teksto vietose pakartotos tos pačios 2–3 žodžių frazės (žr. Jn 1; Mt 8; Mt 20 Biblinių citatų rodyklėje).

2.2.1.1.

PS I pamoksluose vartojamose citatose, palyginus jas su perikopėmis, rasta tik smulkių nesutapimų, kurie nėra kryptingi: (1) pamokslų teksto citatose vartojamus žodžius su perikopėse vartojamais žodžiais gali sieti sinoniminis ryšys; (2) perikopės frazės žodžių tvarka gali skirtis nuo pamokslų teksto citatos frazės žodžių tvarkos; bet, kita vertus, cituojant pamokslų tekste, kai kuriais atvejais Vulgatos laikytasi dar griežčiau nei perikopėse (3), plg. citatos iš Evangelijos pagal Matą vertimą:

Pamokslų tekste: *Wießpatie ne eſmi wertas› [et]c. ‹bet tiktay tarit[!] ʒ́odʒiu / o paſweyks tarnas mano. Nes ir aß eſmi ʒ̇mogus po galibey eſſus / turis po manim karieywius / ir tariu tam eyk / ir eyt / o kitam eykś / ir atayt* PS I 258_{22-29} (Mt 8,8–9).

Perikopėje: *Wießpatie ne eſmi wertas <...> bet tiktai tarik żodi, a bus iżgiditas tarnas mano. Nes ir as żmogus eſmi, po waldżiu eſſus (paſtatitas) turis po ſawim karieywius, ir tariu tam eik, ir eit, ir kitam eykś, ir atait* PS I 234_{14-16}.

BSV: *Domine non sum dignus <...> sed tantum dic verbo et sanabitur puer meus nam et ego homo sum sub potestate habens sub me milites et dico huic vade et vadit et alio veni et venit* Mt 8,8–9.

DP 73_{21-25}: *Wießpatíe / neſsmi wêrtas idant ieitûmbei po stôgu máno / bet tiektái tarik ʒódi / ir bus paſwêikintas târnas mánas Néſa ir aß eſsmi ʒmôgus po waldʒia (antro) túrîs po ſawimi kareiwiuś / ir biłáu tam eik / ir eit: ir antrám atéik / ir ateit.*

JE 25_{23}–26_{7}: *Wießpatie neeſmi wertas / adunt ieytumey po ſtogu mano tiktai tarik ʒodi / á bus iʒgiditas tarnas mano. Nes ir aß ʒmogus eſmi / po waldʒiu eſſus (paſtatitas turis po ſawim karieywius / ir tariu tam eik / ir eit / ir kitam eykś / ir á ataik.*

Šios lietuviškų citatų pamokslų tekste frazės artimesnės Vulgatos tekstui nei atitinkamos perikopių teksto vietos:

(1) vietoj *po waldžiu eſſus (paſtatitas)* verčiama *po galibey eſſus* (lot. *potestate);*
(2) vietoj *turis po ſawim – turis po manim* (lot. *sub me*); plg. EE 28: *turiu po manimi.*

Sirvydo žodyne (SD 1620) viena iš nurodytų žodžio *potestas* reikšmių yra *galybė.* Perikopėse skliausteliuose įdėtas vertimo variantas *paſtatitas* (jis vartojamas ir JE) greičiausiai susijęs su atitinkama lenkiško teksto vieta: *pod władzą poſtawiony* PK I 236_{6}.

Vietoj sudėtinio tarinio *bus iżgiditas* citatoje vartojamas vientisinis tarinys *paſweyks.* Ši vetimo vieta nesutampa su jokia žinoma katalikiška evangelijų teksto vertimo versija (artimiausia Daukšos postilės perikopių *bus paſwêykintas* DP 73_{22}), bet atitinka Vilento (1579) evangelijų vertimo tekstą:

EE 28_{9-10}: *bet tiktai bilok ßodi / ir paſweiks tarnas mana.*

Nuo lotyniško teksto skiriasi frazės *ir aß eſmi ʒmogus* žodžių tvarka (plg. lenk. *y ia ieſt człowiek* PK I 236_{6}; *ir aß eſmi ʒmôgus* DP 73_{23}; *Neſa eſch eſmi ßmogus* EE 28_{10-11}).

2.2.1.2.

Kiti pamokslų teksto citatų ir perikopių teksto nesutapimai:

Lk 21,27: *regies* PS I 27_{10-11} *(ißwis* PS I 1_{10}); plg. JE1_{23}: *ißwis*; DP 12_{40}: *ißwís;* EE 4_{4}: *iſchwiſs.*

Jn 1,19: *tu kas eſſi* PS I 86_{20}; 104_{17} *(Kas tu eſſi?* PS I 69_{5}; BSV: *tu quis es);* plg. JE 5_{2-3}: *kas tu eſsi?* DP 21_{21}: *Tu kas ẽſsi?* EE 7_{5}: *kas tu eſſi?* BW1599: *Ktoś ty ieſt?*

Lk 18,35: *akłas ełgieta* PS I 365_{11} *(akłas* PS I 358_{10}; BSV: *caecus*); JE 38_{16}: *akłas;* DP 102_{9}: *ákłas;* EE 42_{1-2}: *aklas.*

Mt 20,12: *Kiełeme* PS I 329_{16} *(nešioiome* PS I 318_{2}; BSV: *portavimus);* plg. JE 33_{28}: *nešioiome;* DP 93_{9}: *neßíoiome;* EE 33_{24}: *kentieiom.*

SD 1620 nurodytos dvi *porto* reikšmės: *keliu* ir *nešu.*

2.2.1.3.

Vietoj perikopių *parodikis* PS I 234_9 pamokslų teksto citatose vartojama *parodik ſawi* PS I 244_{19} (plg. *vkaż śię* PK I 235) arba *paſirodik* PS I 249_{6-7} (Mt 8,4). *parodikis* pavartota atitinkamose DP ir JE perikopių vietose; plg. su EE 27_{24}: *paſſirodik.*

Interpretuodamas biblinį tekstą, Sirvydas kartais teikia pirmenybę ne jo raidei, bet dvasiai, plg.:

Pamokslų tekstas: *paſetas buwo vnt ȝiames łabay gieros / vnt kurios iȝdigis dereio did{ȝ}iey / ir atneśie wayſiu be mieros* PS I 342_{13-17} (Lk 8,8).

Perikopės: *A kita puoła vnt źiames gieros, ir vżaugus padare wayſiu śimterioku* PS I 338_{9-10}.

BSV: *et aliud cecidit in terram bonam et ortum fecit fructum centuplum* Lc 8,8.

2.2.1.4.

PS I perikopių teksto ir atitinkamų pamokslų teksto citatų nesutapimai rodo: (1) sąsajas su Sirvydo senuoju žodynu (SD 1620); (2) galimą ryšį su Vilento *Evangelijomis bei Epistolomis;* (3) pamokslų teksto citatų vertimo tikslinimą pagal Vulgatos tekstą.

2.2.2.
PERIKOPĖS
IR ATITINKAMOS CITATOS
PS II PAMOKSLŲ TEKSTE

Su perikopėmis sutampančios evangelijų vietos PS II pamokslų tekste cituojamos dažniau nei PS I.

2.2.2.1.

PS II pamokslų citatose pavartota žodžių ir frazių, kurių nėra nė viename to laikotarpio žinomame evangelijų vertime (Daukšos ir Sirvydo pamokslų perikopėse, Jaknavičiaus ir Vilento evangelijose): (1) tai rusėniškas žodis *pawiećius* (2x) ir dvi frazės: (2) *tegul ſedaſi ȝmones* ir (3) *iȝmetineio Welinu:*

(1) Pamokslų tekste: *Padarikime ćia tris pawiećius Wieſpatie / Taw wienu / Mayȝeśiu wienu / ir Eliaśiu wienu* PS II 31_{20-24} (Mt 17,4).
Perikopėse: *padarikime ćia tris giwenimus Tau wienu, Mayżieśiuy wienu, ir Eliaśiuy wienu* PS II 21_{9-11}.

Sirvydo perikopėse ir Jaknavičiaus evangelijose *pawiećius* atitinka *giwenimus*, o Daukšos perikopėse – *ßetrús* DP 591_{37}.

(2) Pamokslų tekste: *Tegul «tieg» ſedaſi ȝmones* PS II 104 (Jn 6,10)
Niech «prâwi» / wśiądą ludȝie PK II 104_{30-31}
Perikopėse: *Liepkite żmonemus ſeſtis* PS II 78_{10-11}.
Każćie ludźiom wśieść PK II 79_{16} (sutampa su BW1599).
BSV: *facite homines discumbere.*

Šių citatų lietuviškas ir lenkiškas vertimai PS II pamokslų tekstuose pažodžiui sutampa, bet abiem atvejais skiriasi nuo perikopių. Lietuviškose ir lenkiškose perikopėse atitinkamų vietų vertimai irgi pažodžiui sutampa tarpusavy, o lenkiškos perikopės dar sutampa ir su BW1599.

(3) Pamokslų tekste: *Iȝmetineio Welinu* PS II 61_5 (Lk 11,14).
Perikopėse: *Iżmetineio Jezus welniſte* PS II 43_3.
Wyrzucał Jezus czarta PK II 44_{12}.
DP 117_{31}: *buwo Ieſus ißmetineies Wełinuwa ir toii bů neȝadȝiá.*
BSV: *Et erat eiciens daemonium et illud erat mutum et cum eiecisset daemonium locutus est mutus.*

Perikopių priesaginiai abstraktai *welniſte, weliniſte* senajame Sirvydo žodyne (SD 1620)[60] atitinka lotynišką sąvoką *daemonium* ir lenkišką *diabelſtwo* ir galėjo būti parinkti kaip Daukšos postilės *Wełinuwa*[61] atitikmuo.

2.2.2.2.

Citatos iš Evangelijos pagal Joną frazė *ne gana bus* (lot. *non sufficiunt eis*), užfiksuota PS pamokslų tekste, LDK katalikiškuose raštuose nevartojama, bet ji funkcionavo to meto bažnytinėje kalboje ir aptinkama Vilento evangelijų vertime, plg.:

Pamokslų tekste: *Aȝu du śimtu graśiu duonos ne gana bus iemus / idant kiekwienas truputi ku imtu?* PS II 105_{7-10} (Jn 6,7).
Ȝá dwieśćie großy chlebá máło im bedȝie / áby káȝdý ȝ nich máło co wȝiął PK II 105_{8-11}.
Perikopėse: *Vż duśimtu [!] graśiu duonos ne teks iiemus, adunt kiekwienas iżgi iu truputi ku imtu* PS II 78_{5-7}.
Za dwieśćie grosy chleba nie doſyć im bedźie, żeby kàżdy mało co wźiął PK II 79_{11-12} (sutampa su BW1599).

60 Į vėlesnius Sirvydo žodynus žodis *vel(i)nystė* neįtrauktas; bet buvo toliau vartojamas vėlesniuose JE leidimuose.
61 *Velniuva* vartota Bretkūno postilėje; žr. BP I 287.

JE 48_{12-17}: *vȝ dusimtu grašiu duonas ne tekts [!] iiemus / adunt kiekwienas iȝgi iu truputi ku imtu.*

DP 123_{24-25}: *vȝ du ßimtú grâßių důnos ne kąka iiémus / idant kiekwiénas iȝġ ių ka patruputi imtų.*

EE 50_{19}: *vſch dū ſchimtu penigu důnas negana ghiemus būs / norint koßnas iſch yū patruputi ymtu.*

PS II perikopėse ir JE *ne gana* atitinka *ne teks,* o DP *ne kąka.*

2.2.2.3.

Pamokslų teksto citatos iš Evangelijos pagal Matą (Mt 4,3) vertimas artimas Daukšos perikopės vertimui ir skiriasi nuo PS II atitinkamo perikopės teksto, plg.:

Pamokslų tekste: *Tarik idant tie akmenes taptu duonu* PS II 15_{17-18}.
rȝekni / áby to kámienie sſtáło ſtę [!]chlebem PK II 15_{18-19}.
Perikopėje: *liepk adunt akmenes tiey duonu ſtotus* PS II 1_{7-8}.
rzecz áby to kámienie ſtáło ſię chlebem PK II 2_{7} (sutampa su BW1599).
JE 40_{14-16}:*liepk adunt akmenes tie duonu ſtotus.*
DP 106_{41}: *tarîk idánt ákmenes tie důnomis taptų.*
EE 43_{24-25}: *liepk / idant tie akmenis důną pawirſtu.*

Šiuo atveju sutampa tik PS II perikopių ir JE frazės. Kituose leidiniuose išspausdintų frazių vertimai kažkiek skiriasi. Ypač įvairuoja lotyniškos frazės *panes fiant* vertimas: *taptu duonu; duonu ſtotus; důnomis taptų; důną pawirſtu.* Negrynąja jungtimi pasirenkami trys skirtingi veiksmažodžiai: *tapti, stotis* ir *pavirsti.* Aptariamos frazės pirmuoju žodžiu eina arba veiksmažodis *taryti,* arba *liepti.* Atrodo, kas senesnę vartojimo tradiciją turi *liepti,* vartotas Vilento evangelijų vertime.

Daukša *tapti* vartoja ir kitoje citatoje vietoj atitinkamų PS II perikopių ir Jaknavičiaus evangelijų *stoti(s)* (plg. lenk. *sſtáły ſię* PK II 22_{6}; *sſtáły* PK II 244_{8-10} ir lot. *facta sunt alba sicut nix*):

Pamokslų tekste: *kad praȝibo weydas kaypo ſaułe / ir rubay balti tapo kayp ſniegas* PS II 244_{7-9} (Mt 17,2).
Perikopėje: *Ir pražibo weydas io kayp ſaułe, a rubay io ſtoios balti kaip ſniegas* PS II 21_{5-6}.
JE 42_{15-19}: *Ir praȝibo weydas io kayp ſaułe, a rubáy io ſtoios balti kaip ſniegas.*
DP 591_{34-35}: *Ir praȝîbo wêidas io kaiꝑ ſaułe / o rûbai io tâpo bałti kaip ſniégas.*

2.2.2.4.

Dviem atvejais PS II pamokslų teksto citatos išverstos griežčiau pagal Vulgatą negu atitinkamos perikopių vietos. Pirmojoje citatoje vietoj perikopių *vnt* vartojamas *terp* (plg. lot. *inter* ir lenk. visais atvejais *ná*), o antrojoj – vietininkas *Ne paćioy duonoy* vietoj perikopių įnagininko *Ne paćiu duonu* PS II 1_9 (plg. lot. *non in pane solo* ir lenk. visais atvejais *nie ſámym chlebem* PK II 81_{1-2}):

(1) Pamokslų tekste: *Ira ćia bernas / kuris turi pinkietu duonos /› ‹ir dwi ȝuwi / bet kas tatay terp teypo dáugio?* PS II 105_{7-10}.
BSV: *est puer unus hic qui habet quinque panes hordiacios et duos pisces sed haec quid sunt inter tantos* (Jn 6,9).

Prielinksnis *tarp* randamas Vilento evangelijose:

EE 50: *Yra cȝia wienas waikas kurſai tur penketa důnas mieſsiū / ir dwi ſsuwy / bet kas tatai jra tarp taip daugia yū?*

(2) Pamokslų tekste: *Ne paćioy duonoy giwu ira ȝmogus / bet wiſokiámi ȝodii / kuris iſseyt iȝ naſru Diewo* PS II 81_{2-5}.
BSV: *non in pane solo vivet homo sed in omni verbo quod procedit de ore Dei* (Mt 4,4).

Šiuokart atitinkamos vietos vertimas EE artimesnis perikopių tekstui (abiem atvejais vartojamas įnagininkas, plg.: *Ne paćiu duonu* PS II 1_9 ir *ne wiena tiektai důna* EE 43_{25}-44_1):

EE 43_{25}-44_1: *ne wiena tiektai důna giwas bus ſsmogus / bet koſsnu ſsodȝiu kurſai iſcheit iſch naſru Diewa.*

Vulgatos tekstu labiau remiamasi ir verčiant Jn 8,46: *kas iȝ iuſu párodis vnt manis nuodemi?* PS II 137_{10-11} (plg. lot. *arguit)*. Perikopėse sekama lenkiška vertimo versija: *Kas iźgi iuſu perwes vnt manis nuſideimu?* (plg. lenk. *dowiedȝie* PK II 137_{10-11}).

2.2.2.5.

Pamokslų tekste, cituodamas Evangeliją pagal Joną (Jn 8,51–52), Sirvydas visais atvejais nuosekliai vartoja *ȝodi*. Kituose atitinkamuose tekstuose (perikopėse, Daukšos ir Jaknavičiaus tekstuose) randame *kałbu* (plg. lot. *sermonem* ir lenk. *mowę),* išskyrus vieną atvejį lenkiškame PS II tekste, kur *ſłowo* greičiausiai atsiradęs verčiant šią pamokslų teksto vietą į lenkų kalbą:

Poteyſey poteyſey biłau iumus / iey kas ȝodi máno áȝułaykis / ſmerties ne regies vnt vmȝiu PS II 123_{9-13}.

Ʒáprawdę ʒáprawdę powiádam wam / ieſli kto ſłowo moie ʒáchowa / śmierći nie ogląda ná wieki PK II 123_{11-14}.
BW1599: *Ʒáprawdę / ʒáprawdę mowię wam: Ieſli kto ʒáchowa mowę moię śmierći nie ogląda ná wieki.*

Atitinkamoje Vilento evangelijų vertimo vietoje taip pat vartojamas *ßodi:*

EE 53: *Iſchtieſos / Iſchtieſos ſakau yumus / Iey kurſai mana ßodi laikis / ſmerties neregies amßinai.*

Šiuolaikiniuose Šventojo Rašto vertimuose visur randame *žodžio* (žr. ŠR 1998; Biblija 1999).

2.2.2.6.

Populiariõs pamokslų biblinėse citatose klausiamosios dalelytės *negu* perikopėse vengiama[62]. PS II perikopių tekstuose ši dalelytė pavartota tik du kartus, o kitais atvejais vartojama *Er ne:*

Pamokslų tekste: *Negu degie śirdis muſu muſpi / kad› ‹iʒguldineio mumus r{á}ßtus vnt kielo?* PS II 240_{30-32}.
iʒáli «práwi» ſerce náße nie pałáło w nas / gdy mowił w drodʒe y piſmá nam otwierał? PK 240_{30-32}.
Perikopėje: *Er ne degie śirdis muſu muſpi, kad kałbeio vnt kielo* PS II 236_{13-14} (Lk 24,32).

Klausiamosios dalelytės *er* vartojimo tradicija evangelijų tekstuose siekia Vilento laikus (Daukšos taip pat buvo vartojama *er):*

EE 60_1: *Er nedege ſchirdis muſu / kada kalbeia ſu mumis ant kelia.*

Be to, šios Vilento evangelijos frazės vertimas didžiąja dalimi sutampa su atitinkamos PS II perikopių frazės vertimu.

2.2.2.7.

Evangelijos pagal Luką citatoje išlikęs Sirvydo PS I plačiai vartotas terminas *tiesa.* Perikopėse ir kituose atitinkamuose tekstuose (Daukšos, Jaknavičiaus, Vilento) vartojamas *zokanas:*

62 Sirvydo senajame žodyne (SD 1620) nurodytos abi dalelytės *er* ir *negu* šalia lenkų kalbos *Iʒa, iʒaß, iʒali* ir lotynų kalbos *an, num, nunquid.* Jos dedamos ir į vėlesnius žodynus.

Pamokslų tekste: *Reykie adunt wiſa iʒſipilditu / kas paraśita buwo tieſoſe Moyʒieśiaus / Pranaſsuoſe ir Pſalmuoſe ápe máni* PS II 250
Perikopėje: *reykia adunt iſipilditu wiſa kas paraśita ira zokani Moyżieśiaus, ir Pranasu, ir Pſalmuoſe ape mani* PS II 249_{1-2}.
EE 62_{3-5}: *Iog tur wiſſi daiktai iſſipilditi / kas paraſchit jra apie mane Ʒokane Moiʒeſchaus / ir Prarakůſu ir Pſalmůſu.*

2.2.2.8.

Su perikopėmis sutampančiose Sirvydo pamokslų teksto citatose iš Evangelijos pagal Joną (Jn 8,46) dažniausiai vartojamas *nuſideimu* (4x)[63], o *nuodemi* pasitaiko tik vieną kartą ir sutampa su atitinkama Daukšos postilės perikopės vieta[64]:

Pamokslų tekste: *kas iʒ iuſu párodis vnt manis nuodemi?* PS II 137_{10-11}.
Perikopėje: *Kas iźgi iuſu perwes vnt manis nuſideimu?* PS II 108_{25}.
DP 127_{5-6}: *Kaʒġ iʒ iúſu pêrwes ant manés nůdeme.*

2.2.2.9.

Skirtingi PS II pamokslų teksto citatų ir atitinkamų perikopių vietų vertimai nukreipia į galimus jų šaltinius, plg.:

Pamokslų tekste: *Tu pats wienas kielautoias eſsi* PS II 248_{4-5}.
Ty ſam prʒychodʒień ieſteś PK II 248_5.
Perikopėse: *Tu pats wienas ataywis*[65] *eſi Ierozolimi* PS II 235_{12-13}.
Tyś ſam przychodniem w Ieruzalem PK II 237_{10} (BW1599: *gośćiem;* W1582: *pielgrʒymiem*).
JE 61_{4-7}: *Tu pats / wienas / kielautoias / ába atàywis eſi Ieroſolimy.*
DP 189_{14}: *Tu patís peregrînas éſi Ieroſolimé.*
EE 58_{17}: *Tu wienas ateiwis eſſi Ieruſaleie.*

Sudėtingėsnės terminijos požiūriu evangelijų vietos įvairiuose leidimuose buvo verčiamos skirtingai. Naujesniuose leidimuose leidėjų ir redaktorių atrinkti svarbesni vertimų variantai buvo dedami dubletų pavidalu.

63 Žodžio *nuodėmė* Sirvydo senajame žodyne nėra; be *nusidėjimo* ten dar teikiamas *pražingimas*.
64 Vilento evangelijų atitinkamoje vietoje vartojamas *griekas*.
65 Savo senajame žodyne žodžių *ateivis* ir *peregrinas* Sirvydas neteikia. Čia įdėtas tik *keliautojas* (lenk. *wędrownik, pielgrʒym,* lot. *peregrinus*).

2.2.2.10.

PS II perikopių teksto ir atitinkamų pamokslų teksto citatų nesutapimai, kaip ir PS I atveju, nėra vienakrypčiai. Pastebėtos šios svarbesnės tendencijos:

(1) nesutapimų su perikopių tekstu atvejais pamokslų teksto citatų vertimų vietos artimesnės Vulgatai (tikslinta pagal lotynišką tekstą);
(2) lenkiški evangelijų vertimų tekstai nesutapimų atvejais didesnę įtaką turėjo PS II perikopėms;
(3) akivaizdžios pamokslų teksto citatų nesutampančių vietų leksikos sąsajos su Sirvydo senuoju žodynu (*kielautoias, ne gana, negu, nuſideimu, tieſoſe, weliniſte, welniſte*);
(4) su Vilento evangelijų tekstais gali sutapti tiek besiskiriančios PS II perikopių *(er, liepk, zokanas)*, tiek Sirvydo pamokslų teksto citatatų vietos *(ne gana, terp, ȝodii);*
(5) skirtinguose evangelijų tekstų vertimuose užfiksuota vardažodinio sakinio su negrynąja jungtimi variantai, atsiradę dėl lotynų, lenkų, vokiečių, graikų kalbų poveikio;
(6) Sirvydo pamokslų citatose yra žodžių ir frazių, nevartojamų žinomuose evangelijų vertimuose *(pawiećius, tegul ſedaſi ȝmones, iȝmetineio Welinu).*

Aptartì nesutapimų atvejai patvirtina perikopių ir pamokslų tekstų atskirumą, autonomiškumą. Didžioji dalis PS citatose užfiksuotų ir su perikopėmis nesutampančių vertimo variantų aptinkami kituose evangelijų vertimuose. Sutapimai su Vilentu gali rodyti ne vien tai, kad jo tekstais buvo naudotasi. Prie šių pridėjus ir niekur neužfiksuotas Sirvydo citatų frazes, galimà ir kita prielaida – bent dalis šios biblinės terminijos galėjo būti žinoma iš anksčiau ir sakytine ir rankraštine forma funkcionuoti dar prieš Vilentui išspausdinant savo *Evangelijas bei epistolas* (PS rašybos tyrimas taip pat parodė senesnio ir naujesnio sluoksnių susimaišymą, ypač PS II).

2.3.
PUNKTŲ SAKYMŲ, JAKNAVIČIAUS *EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE*, DAUKŠOS POSTILĖS IR VILENTO *EVANGELIJŲ BEI EPISTOLŲ* EVANGELIJŲ IŠTRAUKŲ VERTIMŲ PALYGINIMAS

Trys PS I (Lk 21,25–27; Mt 11,2–7; Lk 18,31–34) ir dvi PS II (Jn 6,1–10; Lk 24,18–24) perikopių ištraukos buvo palygintos su atitinkamais JE, DP ir EE tekstais. Atsirenkant ištraukas lyginimui, svarbiausias kriterijus buvo PS vertimo artumas Daukšos postilės perikopėmis (kaip pirmajam spausdintam katalikiškam evangelijų ištraukų tekstui). Kitų evangelijų tekstų panašumo nebuvo paisoma.

2.3.1.
EVANGELIJOS PAGAL LUKĄ IŠTRAUKOS VERTIMŲ PALYGINIMAS

Evangelija pagal Luką (Lk 21,25–27):

PS I 3: *Bus źinkłay vnt ſaułes, ir meneſio, ir żwayzdźiu, ir vnt żiames priſpaudimas giminiu, del ſumiśimo vżieimo mariu ir wilniu, dźiuſtunt żmonemus nuog baymes, ir łaukimo (tu dayktu) kurie atays vnt wiſo ſwieto. Nes galibes dungaus paſiwiskins, ir tadu iswis ſunu żmogaus ataiunti debeſiy, ſu galiby didżiu ir Maieſtotu* (48 žodžiai).
JE 1: *Bus ʒinkłai vnt ſaułes / ir meneſio / ir ʒwayʒdʒiu / ir vnt ʒiames priſpaudimas giminiu / del ſumiśimo vʒieima mariu ir wilniu: dʒiuſtunt ʒmonemus nuog baymes / ir łaukimo (tu dayktu) kurie átays vnt wiſo ſwieto. Nes galibes dungaus paſiwiſkins: ir tadu iſzwis Sunu ʒmogaus ataiunti debeſiy / ſu galiby didʒiu ir Maieſtotu* (48 žodžiai).
DP 12: *Bus ʒękłai ant ſáułés / mênẽsio / ir ʒwaiʒdiú ir anť ʒêmis prieſpaudimaś tautú / del ſzumiſzimo vʒima mâriu / ir wilnių ių: teip ioġ ʒmônes dʒîus nůg báimes / ir łaukimo (tų dâiktų) kurîe turi vʒéiť anť wiſſo paſáulo. Neś galîbẽs daġáus paſsiwiſkis: ir tad iſzwis fúnų ʒmôgaus / aténti dẽbeſiẽ / ſu galîbẽ didẽ ir Maieſtotu* (51 žodis).
EE 3–4: *bus ſzenklai Sauleie jr Meneſeie jr ſzwaiſdeſa / jr ant ſzemes būs ſuſpaudimas ſzmoniu / diel nůſiminima. Vſchſzent mariams jr wilnims wandenu. Ir ſzmones tures dʒiuti diel laukima tū daiktu / kurie atais ant ſwieta. Nęſa ſylas dangaus paſſikrutins. Ir tadą iſchwiſs Sunu ſzmogaus atenti debeſeie ſu dide ſtipribe jr ſchlowe* (48 žodžiai).

(1) PS I, JE ir EE evangelijų ištraukas sudaro 48 žodžiai, o DP 51 žodis.
(2) PS I ir JE tekstai sutampa pažodžiui ir laikytini tuo pačiu evangelijų teksto vertimu. JE ištraukoje vartojami dvitaškiai (vietoj PS I kablelių) sudėti pagal Vulgatos tekstą (sutampa su DP dvitaškiais). Dviejų *ſs (ſſ)* rašymo tradicija žodyje *paſsiwiſkis*, atrodo, galėjo būti perimta iš ankstesnių raštų (plg. EE *paſſikrutins)*.
(3) PS I ir JE nevartojami 4 DP žodžiai *ių, teip, ioġ* ir *turi*, o DP nėra vieno PS I ir JE pavartoto jungtuko *ir: ir meneſio* (plg. EE *jr Meneſeie)*. Šio DP teksto vertimo šaltinis, apimantis visus 4 žodžius, yra Wujeko *Postiłła Catholiczna Mnieyſza* (W1582) plg.:

y nawálnośći iego: ták iʒ ludʒie będą ſchnąć prʒed ſtráchem/ y ocʒekawániem (tych rʒecʒy) ktore prʒyść máią ná wſzytek świát.

PS I lenkiškų perikopių tekste ši vieta paredaguota pagal Wujeko *Novy Testament* (W1593): *ták iż ludżie ſchnąć będą* ir *będą przychodźić* PK I 2.

(4) W1582 yra ir į keturis (PS I, JE, DP ir EE) aptariamus lietuviškus evangelijų tekstus skliausteliuose įterptos frazės *laukimo (tu dayktu)* šaltinis.

(5) Trimis atvejais Daukšos vertimas PS I ir JE tekstuose tikslintas pagal Vulgatą: *ir* įterpiamas prieš *menesio;* šalutinio sakinio konstrukcija *teip iog ʒmônes dʒîus nů̃g báimes* pakeista į padalyvinę *dżiuſtunt żmonemus nuog baymes* (plg. lot. *arescentibus hominibus prae timore);* o vietoj *turi vʒéit* vartojama *atays* (plg. lot. *supervenient).*

Šis DP tekstas galėjo būti vienu ar keliais etapais redaguotas, patikslintas pagal Vulgatos tekstą ir pritaikytas Vilniaus vyskupijos tikintiesiems. PS I ir JE skelbtą Lk 21 tekstą galima laikyti keliaetapio DP teksto redagavimo rezultatu.

(6) Žodžių *giminė* ir *svietas* vartojimas vietoj Daukšos *tauta* ir *pasaulis* ne tik šiame, bet ir kituose PS I ir JE evangelijų tekstuose rodo nuoseklų redagavimą[66].

(7) EE galėjo būti DP, PS I ir JE redagavimo šaltinis: (a) EE ir DP sutampa: frazės *atenti debeſeie* EE ir *aténti dêbeſiê* DP; žodžių šaknys: *Vſchßent* EE ir *vʒima* DP; (b) su PS ir JE beveik sutampa (bet skiriasi nuo DP) EE frazė *kurie atais ant ſwieta* (plg. PS: *kurie atays vnt wiſo ſwieto),* o EE frazė *Ir tadą iſchwiſs Sunu ßmogaus* beveik sutampa su DP, PS ir JE atitinkamų vietų frazėmis (plg. su PS: *ir tadu iswis ſunu żmogaus* ir DP: *ir tad ißwis ſúnų ʒmôgaus.*

(8) EE (1579) frazė *laukima tū daiktu*, sutampanti su W1582 tekstu ir vėlesniais lietuviškais vertimais, rodytų, kad lietuviški bibliniai tekstai ir frazeologija funkcionavo ir buvo tvarkomi dar prieš Vilentui išleidžiant savo evangelijas (plg. taip pat BP II 17).

2.3.2.
EVANGELIJOS PAGAL MATĄ IŠTRAUKOS VERTIMŲ PALYGINIMAS

Evangelija pagal Matą (Mt 11,2–7).

PS I 32: *Jżgirdis Ionas kaliney darbus Chriſtuſo, nuſiuntis du iż mokitiniu ſawo, tare iam. Tugu eſſi, kuris turi atayt, ergu kito łaukiame? A atſakidamas Iezus tare iemus: Nueii atſakikite Ionuy ku girdeiote ir regieiote. Akli regi, rayśi wayksćioia, raupuoti apćiſtiti eſti, kurtiniey girdi, numereliei kielaſi iż numiruſiu, vbagay Evangeliu priimdineia: ir pagirtas ira kuris, ne papiktinſis manimp. A kad anis pareio, pradeio Ieſus biłot miniump ape Jonu* <...> *ir daugieſn negi pranaßo.* <...> *Sztay aß ſiunćiu Angełu mano* (74 žodžiai).

66 PS I perikopėse nuosekliai buvo keista ši DP perikopių leksika: PS I: *svietas, giminė, pagirtas, viduj, žmona, tie, stojos, prilyginta yra;* DP atitinkamai: *pasaulis, tauta, palaimintas, viduryje, moteriškė, jie, tikos; patogi yra.* Vietoj Daukšos *bylojo* daug kur vartojami kiti sakymo veiksmažodžiai (*tarti, taryti* etc.).

JE 3–4: *Iʒgirdis Ionas turmoie (kaliney) darbus Chryſtuſo / nuſiuntis du iʒg mokitiniu ſawo / tare iam Tugu eſsi, kurſai turi atait / ergu kito laukiame? O atſakidamas w. IEʒus tare iemus: Nuei apſakikite Ionuy ku girdeiote ir regieiote. Aklieii regi / rayśieii waykśćioia / raupuoti apćiſtiti eſt / kurtiney girdi / numirelei kielaſi iʒ numiruſiu / vbagai Ewangeliu priimdineia: ir pagirtas ira kuriſai ne papiktinſis manimp. O atſtoiuntiemus pradeio w. IEʒus biłot miniump ape Ionu. <...> ir daugieſn neg Pranaßo. <...> Sʒitay aß ſiunćiu Angełu mano* (75 žodžiai).

DP 17: *Iʒgirdes Ionas Saytů́ſia dárbus Chriſtaus / nú́ſiuntes du iʒġ mókitiniu ſawúiu / táre iam: Ir tugu ếſsi kurſái turei[ei] atéyt / argu kito łauk mė̊? O atſakîdamas Iéſuṡ táre iiemus: Nuêię apſakîkite Iónui ką girdéiote/ ir regéiote / akliéy régi ráyßieii wâykßczioia / raupſů́tieii éſt apczìſtiti / kurtinéi gîrdi / numirelei kełaſi iʒ numiruſiú / élgetos Ewangélia priimdinéia: ir pałáimintas yrá / kurſái ne papiktiſiṡ manimp. O aiſtoieį iiemus pradéio Iéſus bilôt miniúmṗ apie Iôną. <...> ir daugéſń neġ Prânaßo. <...> Sʒitáy aß ſiunczìu Angełą mâną* (75 žodžiai).

EE 5–6: *AIons iſchgirdis kalineie darbus Chriſtaus / nuſiuntes du iſch paſſiuntiniu ſawa / biloia yamui / Bau tu eſſi tas kuris tureia ataiti / alba kita laukſime? Atſakidams Ieſus ghiemus. Eiket jr atſakiket Ionui / ką yus regite jr girdite. Akli regi / raiſchi waikſczio / raupûti ſtoieſe apczìſtiti / kurtinei girdi / nůmireley kieleſi / jr vbagams apſakoma jra Euangelia. Ir pagirtas jra kuris nepaſipiktins manimi. A kaip anis nueya / pradeia Ieſus biloti pulkams apie Iona. <...> ghiſſai dideſnis jra neig Prarakas. <...> Schitay / Eſch ſiunczìu angela mana* (76 žodžiai).

(1) PS I evangelijos ištrauką sudaro 74 žodžiai, JE ir DP – 75, o EE – 76 žodžiai.
(2) PS I ir JE įdėti Mt 11 tekstai tarpusavy skiriasi labiau nei anksčiau àptartos Lk 21 ištraukos. Šios JE žodžių formos skiriasi nuo vartojamų Sirvydo tekste ir sutampa su DP: *iʒġ; kurſái* (2x); *O* (2x); *akliéy; ráyßieii; éſt; neġ; Sʒitáy* (2x); be to, dar sutampa vieno žodžio priešdėliai *apſakîkite* ir padalyvio konstrukcija (dalyvio datyvas? Jaknavičius rašo vienu žodžiu) *O aiſtoieį iiemus* (plg. lot. *illis autem abeuntibus*).
(3) DP *Ir tugu; apſakîkite* sietini su W1582: *y tyʒeś; opowiedʒćie.*
(4) Aptariamõs ištraukos lietuviškas tekstas tvarkytas pagal W1593 ir BW1599. Tai rodo frazė *kielaſi iż numiruſiu* PS I ir kituose atitinkamuose lietuviškuose tekstuose, plg. BW1599: *vmárli ʒmartwych wſtáią* ir W1582: *vmárli powſtáią.* EE frazė *nůmireley kieleſi* greičiausiai sietina su *die Toten stehen auf* (Luther 1545).
(3) Didesnioji dalis su JE nesutampančų Sirvydo teksto vietų sutampa ar iš dalies sutampa su EE: PS I: *iż, kuris* (2x), *Akli, rayśi, atſakikite, A kad anis pareio;* EE:

iſch, kuris (2x), *Akli, raiſchi, atſakiket, A kaip anis nueya.* Paskutinioji frazė šalutiniu sakiniu versta ir PS lenkiškų perikopių tekste *A gdy oni odeßli* PK I 33 ir sutampa su BW1599 (plg. W1582: *A gdy oni odchodʒili).*

(4) Visuose keturiuose šios evangelijos ištraukos vertimuose sutampa šių teksto vietų sintaksinės struktūros:

(a) PS I: *ir pagirtas ira kuris, ne papiktinſis manimp;* JE: *ir pagirtas ira kuriſai ne papiktinſis manimp;* DP: *ir pałáimintas yrá / kurſái ne papiktiſiś manimp;* EE: *Ir pagirtas jra kuris nepaſipiktins manimi.*
Daukšos perikopių žodį *palaimintas* ne tik šioje ištraukoje, bet ir kituose Sirvydo, Jaknavičiaus ir Vilento evangelijų ištraukų vertimuose atitinka žodis *pagirtas.*

(b) PS I: *Sztay aß ſiunćiu Angełu mano;* JE: *Sʒitay aß ſiunćiu Angełu mano;* DP: *Sʒitáy aß ſiuncʒiu Angełą mâną;* EE: *Schitay / Eſch ſiuncʒiu angela mana.*

(5) Sirvydo ir Vilento tekstuose vartojamas žodis *kaliney, kalineie,* Daukšos – *Saytůſia,* o į JE dėdama *turmoie*[67] ir skliausteliuose dubletas *kaliney.*

(6) EE frazė *A kaip anis nueya,* paisant skirtingų kalbų sintaksinių struktūrų bendrybių, greičiausiai neturėtų būti siejama su PS I *A kad anis pareio,* bet su *Da die hingingen* (Luther 1545). Ši PS frazė greičiau sietina su BW1599: *A gdy oni odeßli.*

JE tekstas artimas PS tekstui, bet jame taip pat yra požymių, rodančių jo didelį artumą DP tekstui. Greičiausiai jį redaguojant, buvo pàlikta dalis senesnio evangelijų leidimo Daukšos perikopių pagrindu sluoksnio. JE tekstas ne iki galo pertvarkytas Sirvydo perikopės teksto pagrindu. PS tekstas nutolęs nuo DP labiau nei JE tekstas. EE teksto sąsajos su DP ir PS I nėra akivaizdžios, bet yra atskirų frazių ir sintaksinių struktūrų sutapimo atvejų.

2.3.3.
EVANGELIJOS PAGAL LUKĄ IŠTRAUKOS VERTIMŲ PALYGINIMAS

Evangelija pagal Luką (Lk 18,31–34).

PS I 358: *Sitay eyme ing Heruſalem, ir izſipildis wis, kas paraśita ira per pranasus, ape Sunu żmogaus. Nes bus iżduotas pagonamus, ir bus apiuoktas, ir płaktas ir ſuſpiauditas. Jr nupłaki, ażumus ii, ir trećiu dienu kielſis. A anis nieko to ne ismane,ir [!] buwo żodis taſay pasłeptas nuog iu,ir [!] ne ismane ape ku kałbeio* (53 žodžiai).

67 Žodis *turmoje* galėjo būti vartotas neišlikusiame oficialiai pripažintame evangelijų vertime.

JE 37–38: *{šit}ai eyme ing Hieruȝalem / ir iſipildis wis. kás parašita ira per pranaßus / ape ſunu ȝmogaus. Nes bus iȝduotas paganamus / ir bus apiuoktas / ir płaktas ir ſuſpiauditas. Ir kad nupłaks / aȝumuß ii / ir trećiu dienu kielſis. A anis nieko to neißmane / ir buwo ȝodis taſai paſleptas nuog iu / ir neißmane kas kałbeios* (51 žodis).

DP 102: *Sȝitái eimé Ieroſoliman / ir ißpildiſiš wiſa kas raßîta yra / per Pránaßus apie ſúnú ȝmógaus. Nes bus iȝdůtas Páhonimus / ir bus płâktas / ir bus ſuſpiáuditas. Ir kad nupłaks / vȝmuß ii / ir trécȝią diéną kêlſiš. O iie niéko tų dáiktų ne ißmâne: ir bů tas ȝòdis úȝdegtas [úȝdęgtas?] nůg ių / ir ne ȝinóio ką iiémus biłôtu* (53 žodžiai).

EE 41: *Schitai / eime mes ing Ieruſalem / ir iſſipildis wiſs / kas paraſchit jra per prarakus / apie Sunu ßmogaus. Nęſa iſchdůtas būs Pagonims / ir būs apyůktas / iſchgiedintas ir apſpiauditas / ir nůplakę vßmuſch ghy / atrecȝą dieną ghiſſai kelſiſi. Bet anis tonieka neiſchmane / ir buwa taſſai kalbeſis ghiemus vſchdenktas / ir neiſchmane / kas buwa ſakit* (49 žodžiai, plg. *atrecȝą; tonieka).*

(1) PS I ir DP evangelijos ištraukas sudaro 53 žodžiai, JE – 51 žodis, o EE – 49 žodžiai.

(2) Visos keturios ištraukos artimos teksto struktūros ir leksikos atžvilgiu. Tai rodytų visų jų galimą sąsają su ankstesniais bibliniais tekstais. Šių ištraukų tekstai PS, JE ir EE sutampa atskirais sakiniais arba palyginti ilgomis frazėmis. DP teksto vietų, nesutampančių su kitais trimis lietuviškais tekstais, šaltinis – Wujeko *Postiłła Catholiczna Mnieyſza* perikopės (W1582), plg.:

DP: *raßîta* (lot. *scripta);* W1582: *piſąno;*
DP: *Ir kad nupłaks;* W1582: *á gdy vbicȝuią;*
DP: *O iie niéko tų dáiktų ne ißmâne;* W1582: *A oni tych rȝiecȝ nie roȝumieli;*
DP: *ir ne ȝinóio;* W1582: *y nie wiedȝieli.*

(3) PS I ir JE tekstai laikytini to paties teksto skirtingomis redakcijomis. Juose užfiksuoti du sintaksinio lygmens nesutapimai:
   (a) JE frazė *Ir kad nupłaks* Sirvydo tekste versta dalyviu: *Jr nupłaki,* ir sutampa su EE: *ir nůplakę;* šios frazės vertimas atitinka Vulgatą: *et postquam flagellaverint;* JE greičiausiai remtasi DP tekstu, kuris išverstas pagal W1582.
   (b) JE frazė *neißmane kas kałbeios* Sirvydo tekste versta: *ne ismane ape ku kałbeio.* Nė viename kitame lietuviškame vertime prielinksnis *apie* nevartojamas. JE vertimui artimiausias Vilento tekstas: *ir neiſchmane / kas buwa ſakit* (abiem atvejais šalutinio sakinio jungiamuoju žodžiu eina *kas);* dar plg. ir su W1582: *y nie wiedȝieli co im mowiono* ir Luther 1545: *was das Gesagte war.*

(4) Galimas DP ir EE sąsajas rodantis DP *úʒdęgtas* (plg. EE *vſchdenktas;* PS *pasłeptas;* JE *paſłeptas),* gali būti siejamas ir su lenkišku *zákryte* (W1582; BW1599) (lot. *absconditum);* taip pat sutampa vieno žodžio priešdėliai: DP *vʒmuß,* o EE *vßmuſch;* (plg. PS *ażumus;* JE *aʒumuß).*

(5) Kai kurie šios frazės žodžiai JE ir PS skiriasi nuo DP ir EE vartojamų žodžių:

PS: *ir bus apiuoktas, ir płaktas ir ſuſpiauditas;*
JE: *ir bus apiuoktas / ir płaktas ir ſuſpiauditas;*
DP: *ir bus płâktas / ir bus ſuſpiáuditas;*
EE: *ir būs apyůktas / iſchgiedintas ir apſpiauditas.*

Greičiausiai DP žodis *apiuoktas* buvo atsitiktinai praleistas (šioje teksto vietoje W1582 vartojami trys žodžiai), o EE frazė išversta pagal Liuterio Biblijos tekstą: *wird verspottet vnd geschmehet vnd verspeiet werden* (Luther 1545).

2.3.4.
EVANGELIJOS PAGAL JONĄ IŠTRAUKOS VERTIMŲ PALYGINIMAS

Evangelija pagal Joną (Jn 6,1–10).

PS II 77–78: *Nueio Iezus vż mariu Galileos, kurios ira Tiberiados, ir eio paskuy ii minia dide, iog regieio żinkłus, kurios dare vnt tu, kurie ſirgo. Vßeio {t}adu, vnt kałno Iezus: ir tinay ſedeio ſu mokitinieys ſawo.* <...> *Taria iam wienas iżgi mokitiniu io, Andrieius brolis Simono Petro: Jra ćia wienas bernas, kurſay turi pinketu duonos mieżines, ir dwi żuwi, be{t} kas tay ira vnt tayp daugio? Tare tad Jezus: Liepkite żmonemus ſeſtis. A buwo żołes daug vnt anos wietos. Sedos t{a}du wiru skayćium kayp butu pinkios tunkſtunćios* (84 žodžiai).

JE 47–49: *Nueio Ieʒus vʒ mariu Galileos / kurias ira Tibeirados [!] / ir eia paſkuy ii minia dide / iog regieio ʒinkłus / kuriuos dare vnt tu / kurie ſirgo. Vßeio tadu vnt kałno Ieʒus: ir tinay ſedeio ſu mokitinieys ſawo.* <...> *Taria iam wienas iʒgi mokitiniu io Andrieius brolis Simono Petro. Ira ćia wienas bernas / kurſai turi pinketu duonos mieʒienes / ir dwi ʒuwi / bet kas tai ira vnt teip daugio? Tare tad Ieʒus Liepkite ʒmonemus ſeſtis. A buwo ʒołes daug vnt anos wietos. Sedos tadu wiru ſkayćiū kaip butu pinkios tukſtunćios* (84 žodžiai).

DP 123: *nueio Ieſus vʒ̃ máriu Galiléos / kuriós yrá Tiberiâdos / ir êio paſkui ií miniá dide iog regêio ʒ́ékłus kuriûs dâre anṫ tų kurié ſirġo. Vʒ̃êio tad anṫ kálno Iéſus / ir teń ſedêio ſu mókitineis ſawáis.* <...> *Táre iam wiénas iʒ̃ġ mokitinių io. Andriêius*

brólis Simono Pêtro. Yra cʒe wiėnas bêrnas / kurſái túři pę́keta dů̂nos mieʒiênes / ir dwi ʒuwí / beì kas tai yra anì teip̃ dâugio? Táre tad Iéſus. Liêpkite ʒmonêmus ſéſtiś. O bů ʒołés daug anì anòs wietos. Susêdo tad wîrų / ſkaîcʒiumi kaip̃ butų́ pę́kios tů̂ſtancʒios (84 žodžiai).

EE 50–51: *POtam nueya Ieſus per marias mieſtop Tyberias Galileio / ir eya paſkui ghy daug ßmoniu / dielto / iog regeia ßenklus iô / kurius dare ant tū kurie neſweiki buwa. Vſcheghies potam Ieſus ant kalna / ſedoſi tenai ſu paſiuntineis ſawa. <...> Biloia iopi wienas iſch paſiuntiniu iò Andrieyus / brolis Simona Petra / Yra cʒia wienas waikas kurſai tur penketa dů̂nas mießiū / ir dwi ßuwy / bet kas tatai jra tarp taip daugia yū? Tada Ieſus biloia / padariket idant ßmones ſieſtuſi. Buwa nęſa daug ßoles ant anos wietas. Rimoia tada viru ſkaitlumi kaip būtu penkias tuxtantis* (87 žodžiai)

(1) PS II, JE ir DP evangelijos ištraukas sudaro 84 žodžiai, o EE – 87 žodžiai.
(2) PS I, JE ir DP tekstai sutampa pažodžiui ir yra tas pats evangelijų teksto vertimas.
(3) Trijuose sutampančiuose tekstuose užfiksuoti du žodžių darybos skirtumai:
   (a) JE ir DP vartojamas derinamasis pažyminys su priesaga *–ienis:* atitinkamai *duonos mieʒienes* ir *dů̂nos mieʒiênes,* o PS II su priesaga *–inis: duonos miežines* PS II 78_9 (plg. EE vartojama pažyminio genityvo forma: *dů̂nas mießiū;* plg. Luther 1545: *gersten Brot*).
   (b) PS II ir JE *Sedos* gali būti siejama su W1582: *Siedli;* o DP *Susêdo* su vėlesniais Wujeko tekstais; plg. W1593: *uśiadło;* dar plg. lot. *discubuerunt*). Vilentas atitinkamoj vietoj vartoja žodį *Rimoia* (plg. Luther 1545: *Da lagerten sich bey fünff tausent Man*).
(3) EE tekste nemažai skirtumų nuo PS II, JE ir DP, bet jame galima įžvelgti tam tikrų bendrumų, kuriuos būtų sudėtinga sieti tik su lotyniškais ir graikiškais vertimo šaltiniais. Daukša turėjo remtis Vilento tekstu arba turėjo būti kažkoks senesnis bendras lietuviškas vertimo pagrindas:
   (a) sutampa sakinių jungtukai, jungiamieji žodžiai ir prielinksniai: *jog, kuriuos, kurie, bet (kas), kaip (būtų); paskui jį, ant tų, iš(gi), ant anos vietos;*
   (b) sutampa frazių struktūros ir didžioji dalis žodyno (kai kur pavartoti skirtingi žodžiai): *ir ėjo paskui jį; jog regėjo ženklus, kuriuos darė ant tų; taria (byloja) jam vienas ižgi (iš) mokytinių (pasiuntinių) jo Andriejus brolis Simono Petro; Yra čia vienas bernas (vaikas) kursai turi pinketų (penketą) duonos mieži(e)nės (miežių) ir dvi žuvi bet kas tai (tatai) yra; tadu (tada) vyrų skaičiumi (skaitliumi) kaip būtų pinkios (penkios) tūkstunčios (tūkstantys).*

2.3.5. EVANGELIJOS PAGAL LUKĄ IŠTRAUKOS VERTIMŲ PALYGINIMAS

Evangelija pagal Luką (Lk 24,18–24).

PS II 235–236: *Ir atſakidamas wienas, kuriam wardas buwo Kleophas, tare iam: Tu pats wienas ataywis eſi Ierozolimi, o nežinay, kas deios iami śioms dienomis? Kuriemus anas tare: kas? o anis tare: ape JEzu Nazarenu, kurſay buwo wiras Pranaßas galis darbuoſe ir zodźioſe [!] pokim Diewo ir wiſu žmoniu, ir kayp ii iždawe aukśćiauſieii kunigay, ir wireſnieii muſu vnt ſmerties, {i}r nukrižiawoio ii: a mes tikieiomes iog anas atpirkt tureio Iſraelu. Jr nu vnt to wiſſo trećia diena śiu dienu kayp tay ſtoios. Bet ir moteres nekurios ižg muſu, ižgundino mus, kurios vnkſti buwo grabiep, ir ne radi kuno io, ataio ſakidamos iog ir regieimu Aniełu regieio, kurie ſako ii giwu ſunti. Jr nueio nekurie ižg muſu grabop, ir teyp rado, kayp moteres ſakie, o paties ne rádo. A anas tare iũp: O paykieii ir tingios śirdies vnt tikieimo wiſſam tam, ku paſakie Pranaßay* (140 žodžių).

JE 61–62: *Ir atſakidamas wienas / kuriā wardas buwo Kleophas / tare iam: Tu pats / wienas / kielautoias / ába atàywis eſi Ieroſolimy / a neʒinay / abá ne iʒtiray / kas deios iami sioms dienoms? Kuriemus anas tare / kas? Ir ſakie: ape Ieʒu Naʒarenu / kurſa{ii} buwo wiras pranaßas galis darbuoſe ir ʒodʒiuoſe poakim Diewo ir wiſſu ʒmoniu / ir kaip ii iʒdawe aukśćiauſieii kunigay ir wireſnieii muſu vnt ſmerties / ir nukriʒiawoio ii / a mes tikieiomes iog anas atpirkt tureio Iʒraeli ir nu / vnt to wiſſo trecia diena siudienu kaip tay ſtaios. Bat ir moteres nekurios iʒgmuſu iʒgundino mus / kurios vnkſti buwo grabiep / ir ne rady kuno io / ataio ſakidamas iog ir regieimu Aniełu regieio / kurie ſako ii giwu ſunti. Ir nueio nekurie iʒg muſu grabop / ir taip rado / kaip moteres ſakie / a paties ne rado. A anas tare iump. O paykieii ir negreytos (tingios) śirdies vnt tikieimo wiſſam tam / ku biłoio pranaßay* (143 žodžiai).

DP 189: *Ir atſakîdamas wiénas kurém wârdas bů Cleòphas / táre iam: Tu patís peregrînas éſsi Ieroſolimé / ir ne paʒinái kas tikoṡ iamé ßiomis dienomis? Kuriemus iis târe: kas? Ir atsâke: Apie Iéſu Naʒaréną / kurſái bů wîras Prânaßas gâlis darbůſe ir ʒodʒiůſe po akim Diéwo / ir wiſú ʒmoniu. Ir káip ii iʒdawe augßcʒeúſieii Kunigái ir wireſnieii múſų ant paſmerkímo mirímo / ir nukriʒęwôio ii. O mes tikêiomeṡ / ioġ iiſsái atpirkṫ turêio Iſráeli: ir nu ąnṫ to wiſſo ßitái trecʒía dieną yrá kaip tie dáiktai tikos. Beṫ ir mòteres nêkurioṡ iʒġ mûſų iʒgądino mus / kuríos ąkſti bů grâbieṕ / ir ne râduſioṡ kûno io / atêio ſakîdamas / ioġ ir regêiimą Angełú regêio / kurié ii ſáke giwą ſanti. Ir nuêio nêkurie iʒġ mûſų grâboṕ / ir râdo teip kaip ir mòteres ſakie / beṫ paties ne râdo. Ir iiſái táre iumṕ: O paikiéii ir tingiós ßirdies tikéimoṕ / ape wiſſą ką biłòio Pránaßai* (142 žodžiai).

EE 58–59: *Tada atſakie wienas kuremui wardas buwa Cleophas / ir biloia iopi / Tu wienas ateiwis eſſi Ieruſaleie / kurs neβinai / kas per tas dienas nůſidawe? Ghiſſai atſakidams ghiemus biloia / kas tatai? Ghie potam biloia yamui / apie Ieſu Naȝarenſkaghi / kurſai buwa prarakas / galis darbůſu ir βodȝůſiu po akimis Diewa ir βmoniu / kaip ghy iſchdawe Biſkupai ir wireſnieghi muſu / idant butu apſudyts ant ſmerties / ir nůkriβawoia. Ames tikeiomeſe / ghy atpirkſenti Iſrahel. A ant ta wiſſa ſchitai nu jra trecȝa diena / kaip tie daiktai nůſſidawe. Taipaieg eſti iſchgandinuſias mus nekurios moteriſchkes iſch muſu / kurios anxti buwa grabiepi / a neraduſias kuna ió / ateia ſakidamas / Angelu weida regeiuſias / kurie ſakie ghy giwa ſanti. Ir nekurie iſch muſu eia grabopi ir taipo rada / kaip moteriſchkes ſake / Bet paties nerada. Ir ghiſſai biloia yumpi / O yūs paikieghi ir neweikios ſchirdies / ant intikieghima tamui wiſſamui / ka kalbeia prarakai* (137 žodžiai).

(1) PS II evangelijų ištrauka sudaryta iš 140 žodžių, JE – iš 143 žodžių, DP – iš 142 žodžių, o EE – iš 137 žodžių.

(2) PS II ir JE yra dvi to paties teksto redakcijos. Nuo PS II JE skiriasi viena fraze (a), sakymo veiksmažodžiu (b) ir trimis pridėtais dubletiniais žodžiais (c):

(a) PS II: *o anis tare* (PK II 237_{12}: *á oni rzekli).* JE atitikmuo *Ir ſakie* artimas DP 189_{16}: *Ir atsâke.* Pirmasis gali būti siejamas su BW1599: *Y rȝekli,* o antrasis – su W1582: *Y odpowiedȝieli.* PS II *o anis tare* šaltinis neaiškus: galėjo būti iš neišlikusio oficialaus vertimo teksto arba vertimas tikslintas pagal lotynišką žodžio reikšmę (lot. *et dixerunt).*

(b) PS II *paſakie* (PK II: *powiedźieli;* lot. *dixit)* JE ir DP tekstuose atitinka *biłoio.* Jie sietini atitinkamai su BW1599 *powiedȝieli* bei W1582 *mowili.*

(c) JE dubletai: *kielautoias / ába atàywis; neȝinay / abá ne iȝtiray; negreytos (tingios) śirdies. Keliautojas* šaltinis yra PS II pamokslų teksto citata ir SD 1620 (žr. PS II 248_{4-5}.) SD 1620 šalia *veykus* teikiamas ir žodis *graytas* (lenk. *chutki;* lot. *velox, celer, alacer, pernix).* Žodžio *tingus* senajame Sirvydo žodyne nėra, bet jis vartotas Daukšos katekizme (žr. DK 128) ir evangelikų liuteronų raštuose (žr. Mž 29). Po perikopių (DP 189) einančiame pamokslų tekste vartojamas ne žodis *negreitas* ar *tingus*, bet *veikus* (kaip EE: *neweikios ſchirdies*): *O paikiéii / ir ne wêikios βirdes tikéiimop* DP 191_{12}. Šiuo atveju DP perikopės versija *tingiós* skiriasi nuo atitinkamos citatos DP pamokslo tekste. Atrodo, kad *veikus* priklauso senesniajam biblinės leksikos sluoksniui. *ne iȝtiray* kituose tirtuose evangelijų vertimuose neužfiksuotas (plg. lot. *non cognovisti),* bet PS II pamoksluose yra pavartotas žodis *Iȝtiris* PS II 104_{24}.

(3) DP teksto sąsajas su W1582 rodo:

(a) *peregrînas* (*pielgrʒymiem* W1582; vėlesniuose Wujeko vertimuose šis žodis nevartojamas; žr. W1593; BW1599);

(b) *ne paʒinái* (W1582: *nie poʒnałeś;* BW1599: *niewieß);*

(c) *Ir atsâke* (W1582: *Y odpowiedʒieli);*

(d) *biłòio* (W1582: *mowili);*

(e) *ir ne paʒinái kas tikoś iamé ßiomis dienomis?* (W1582: *á nie poʒnałeś co ſię ſtáło w nim w te dni?);*

(f) *ir râdo teip kaip ir mòteres ſakie* (W1582: *y náleʒli ták iáko y niewiáſty powiádáły;* plg. BSV: *et ita invenerunt sicut mulieres dixerunt* ir BW1599: *y ták náleʒli iáko niewiáſty powiádáły.*

PS II ir JE tekstas šiais atvejais buvo koreguotas pagal Vulgatą, W1593 ir BW1599.

(4) DP frazė *ant paſmerkímo mirímo* sietina su W1593: *ná ſkáʒánié śmierći* (plg. W1582: *na ſąd śmierći* ir lot. *in damnationem mortis).*

(5) DP teksto sąsajas su EE rodo šis sakinys:

DP: *ir nų ant to wiſſo ßitái trecʒía dieną yrá kaip tie dáiktai tikos.*
EE: *A ant ta wiſſa ſchitai nu jra trecʒa diena / kaip tie daiktai nůſſidawe.*

ßitái nevartojamas nei PS II, nei JE, nei turi atitikmenį W1582. Frazė *tie dáiktai* (lot. *haec*) PS II ir JE taip pat nevartojama. Jos nėra ir atitinkamose lenkiškose evangelijų tekstų vietose (W1582 ir BW1599). Bet ši frazė randama Vilento evangelijose ir Bretkūno postilės tekste (žr. BP II 17), o tai rodo ją turėjus labai seną vartojimo tradiciją (plg. Lk 21,26 PS I perikopėje).

(6) Sutampančios DP ir EE frazės:

(a) DP: *gâlis darbůſe ir ʒodʒiůſe po akim Diéwo*
EE: *galis darbůſu ir ßodʒůſiu po akimis Diewa*

(b) DP: *O mes tikêiomeś*
EE: *Ames tikeiomeſe*

(c) DP: *kuríos akſti bů grâbieṕ / ir ne râduſioś kûno io / atêio ſakîdamas*
EE: *kurios anxti buwa grabiepi / a neraduſias kuna ió / ateia ſakidamas*

(d) DP: *kurié ii ſáke giwa ſanti* (plg. PS II *kurie ſako ii giwu ſunti;* ir lot. *qui dicunt eum vivere* W1582: *ktorʒiy go powiádáia być ʒywego)*
EE: *kurie ſakie ghy giwa ſanti*

(e) DP: *Ir nuêio nêkurie iʒġ mûſu grâboṕ*
EE: *Ir nekurie iſch muſu eia grabopi*

(f) DP: *beí paties ne râdo*
EE: *Bet paties nerada.*

Ši PS II ir JE evangelijų ištrauka galėjo būti keliais etapais redaguotas atitinkamas DP perikopių tekstas. Verčiant šią DP perikopę į lietuvių kalbą, galėjo būti remtasi EE tekstu, bet tikėtina, kad Vilentas ir Daukša galėjo remtis bendrais ankstesniais tekstais.

2.4. JAKNAVIČIAUS *EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE* DUBLETAI IR JŲ ATITIKMENYS ANKSTESNIUOSE RAŠTIJOS PAMINKLUOSE

2.4.1. JE DUBLETŲ ATITIKMENYS PS I IR DP PERIKOPĖSE IR EE

PS I perikopėse nėra nemažos dalies dubletinių žodžių (Zinkevičius 1971: 154) ir pasakymų, kurie JE pateikiami skliausteliuose ar / ir pažymėti kursyvu. DP ir EE evangelijų tekstams dubletai nebūdingi. Atrodo, kad jų vartojimo tradicija įvesta JE, matyt, derinant įvairias vertimų versijas ir siekiant šiuos evangelijų tekstus padaryti labiau suprantamus skirtingų tarmių atstovams (skaitant sekmadienio evangeliją, suteikiama galimybė pasirinkti tai parapijai suprantamiausią žodį ar frazę). Sirvydo perikopėse dubletai nėra dažni ir čia galėjo atsirasti nebūtinai jo inicijuoti:

kaliney PS I 32; *turmoie (kaliney)* JE 3; *Saytůſia* DP 17; *kalineie* EE 5
dauginos PS I 195; *dauginos (auga)* JE 21; *dâuginos* DP 63; *daukſinoſę* EE 24
augime (metuoſe) PS I 195; *augime (metuoſe)* JE 21; *wâſſaroſe* DP 63; *augime* EE 24
wałunda PS I 214; *adina (walādá)* JE 22; *mêtas* DP 68; *hadina* EE 26
mućiias PS I 234; *mućiias (maytinas)* JE 25; *trótinas* DP 73; *tur dide kanʒe* EE 28
ſwiećiimo (ludimo) PS I 234; *świećiimo (ludimo)* JE 25; *lûdimo* DP 73; *Ludima* EE 28
po waldžiu eſſus (paſtatitas) PS I 234; *po waldʒiu eſſus (paſtatitas)* JE 26; *po waldʒia (antro)* DP 73; *po Viraufibes waldʒioghimu* EE 28
ſweyku ſtoios (paſweyka) PS I 234; *ſweyku ſtoios (paſweyka)* JE 27; *paſwéikintas bů̊* DP 73; *paſweika* EE 28
anay wałunday PS I 235; *anay wałunday (adinay)* JE 27; *anoié wałandoie* DP 73; *to pacʒa hadino* EE 28
teyp kád PS I 262; *teip kad (iog)* JE 27; *teip iog* DP 78; *iog taipaieg* EE 29
vždingies PS I 262; *vʒdingies (vžleios)* JE 27; *vʒdęges* DP 78; *buwa apleyems* EE 29
prapuołame PS I 262; *prapuołame (žuwame)* JE 27; *ʒuwame* DP 78; *prapů̊lame* EE 29

mażatikiey PS I 262; *maʒatikiey* ***mażo tikieimo*** JE 27; *maʒa tikeiimo* DP 78; *maß tikyghi* EE 29
vżaugo PS I 281; *vʒaugo* ***iżdigo*** JE 28; *iʒdîgo* DP 82; *paauga* EE 31
Wießpaties aba ***Sieyminiko*** PS I 281; *Wießpaties* ***Gaſpadarias, Sieyminiko*** JE 29; *hûkiniko* DP 82; *Hukinikop* EE 31
eyſime iżrauſime iuos? (ſurinkſime) PS I 281; *iʒrauſime iuos (ſurinkſime)* JE 29; *ißrawéſime ius* DP 82; *idant eitubim / ir iſchrawetumbim* EE 31
artes (nekas) PS I 281; *artes (nekas)* JE 29; *ertés* DP 82
ik piumeni (piukłey) PS I 281; *ik piumeni piukley / piuti* JE 29; *ik piúti* DP 82; *ik pyuwies* EE 31[68]
ſekłu PS I 296; *ſekłu* ***ſemenu*** JE 30; *ſémenu* DP 86
paukśćiey oro PS I 296; *paukśćiey dungaus (horo)* JE 30; *pâukßcʒei hôro* DP 86[69]
pasłepe (ażuraugie) PS I 296; *pasłepe (ażurawgie)* JE 30; *páſlepie* DP 86
kołay PS I 296; *net pokolay* JE 31; *net* DP 86
żmoguy ßeyminos wießpati PS I 317; *ʒmoguy gaſpadariuy* ***śieyminos wießpati*** JE 31; *hûkinikui* DP 92; *ßmogui Hukinikui* EE 32
vnt turgawićiu PS I 317; *vnt turgawićiu* ***turgaus*** JE 32; *túrguie* DP 92; *ant turgawicʒas* EE 33
a kas teyſu bus PS I 317; *a kas teiſu bus (kas priſieys)* JE 32; *ir kas téiſu bus* DP 92; *kas teiſu bűs* EE 33
pateykaudami PS I 317; *pateykaudami (diki)* JE 32; *pateikdami* DP 92; *pateikdami* EE 33 (taip pat žr. BB2Moz5,8)
A kad wakaras ataio PS I 317; *A kad wakaras ataio (wełu bnwo* [!]) JE 33; *O kad iau tápe wełú* DP 93; *Akaip wakaras buwa* EE 33
śieyminos Wießpati PS I 317; *Gaſpadoriu wießpati* JE 33; *hûkinika* DP 93; *Hukinika* EE 33
pikta ira PS I 318; *pikta ira* ***żwayra ira*** JE 34; *piktá yra* DP 93; *weiſdi ßwairai* EE 34
ażuſitroßkina PS I 339[70]; *aʒuſmaugias* ***nuſmelkias*** JE 37; *nuſmelkti êſt* DP 97; *nůſmelk* EE 38.

68 Šis Vilento vartotas žodis randamas Bretkūno Biblijoje ir postilėje (žr. BBMt13,30 ir BP II 62).
69 Ši Evangelijos pagal Matą ištrauka (Mt 13,31–35) Vilento nėra išversta, bet frazę *paukſchtcʒei dangaus* jis vartoja Evangelijos pagal Luką vertime (Lk 8,5); žr. EE 37_5; frazė taip pat vartojama Bretkūno Biblijoje, žr. BB5Moz28,26.
70 Tai, kad *ażuſitroßkina* nebuvo atsitiktinis žodis PS I perikopių tekste, bet funkcionavo to meto bažnytinėje kalboje, rodo šis DP pamokslų teksto pavyzdys ir šalimais vartojamas *nuſmêlkiá*: *Tad wêlinas paſêio teip' daug kukâlu / teip' daug piktúiu âtſkalůniu ʒmoniu / iog iau máʒ wiſſu kwiecʒiu ne nutroßkina ne nuſmêlkiá* DP 84_{1-2}.

2.4.1.1.
JE DUBLETINIAI ŽODŽIAI
IR SIRVYDO SENASIS ŽODYNAS (1620)

PS I perikopes atitinkančiuose JE tekstuose yra įdėta 30 alternatyvių tų pačių teksto vietų vertimo atvejų ir tik 7 kartus visi variantai (2 arba 3) abiejose knygose sutampa. Kitais atvejais Sirvydas dažniausiai yra pavartojęs vieną iš JE teikiamų variantų, o trijose vietose jo vertimas nesutampa nė su vienu JE esamu variantu: *ażuſitroßkina; kołay; śieyminos Wießpati.*

PS perikopėse nevartojami šie JE teikiami alternatyvūs vertimo variantai (vienas iš dviejų ar trijų): *adina* (2x); *auga; aʒuſmaugias; diki; Gaſpadarias; gaſpadariuy; Gaſpadoriu wießpati; iog; iżdigo; kas priſieys; maytinas; mażo tikieimo; nuſmelkias; pauksćiey dungaus; piuti; pokolay; ſemenu; turgaus; turmoje; vżleios; wełu bnwo [!]; żuwame; żwayra ira.* Bet nemažai jų randame Sirvydo senajame žodyne (SD 1620), o dalį ir PS I tekste:

augu, dauginuoſi (SD 1620 82v I,8)
dikas (SD 1620 140v II,5; PS I 317_{8} etc.)
kaline, turma (SD 1620 193v II,24; PS I 36_{11})
maytinu, mućiiu, warginu (SD 1620 78v II,7; PS I 36_{18-19})
pakołay (SD 1620 130r I,13; PS I 80_{19} etc.)
priſieyt (SD 1620 87v I,18; PS I 23_{1} etc.)
ſemenis (SD 1620 165r II,23)
troßkinu, ſmaugiu (SD 1620 27v II,15)
turgus (SD 1620 180r I,24; PS I 42_{16-17})
ʒwayras (SD 1620 177r I,25).

2.4.1.2.
JE DUBLETINIŲ ŽODŽIŲ SANTYKIS
SU JŲ ATITIKMENIMIS PS I IR DP

Šie JE dubletiniai žodžiai nevartojami nei Sirvydo PS I perikopių tekste, nei jo pamoksluose ar žodyne (SD 1620): *Gaſpadarias; gaſpadariuy; Gaſpadoriu; piuti; vżleios, żuwame* ir frazė *mażo tikieimo*. Frazė *pauksćiey dungaus* kartą pavartota vienoje iš PS perikopių (žr. PS I 338_{6}), bet Sirvydui ji nebūdinga, nes pamokslų teksto citatose iš Senojo Testamento visur (kaip ir Daukšos) versta *paukśćiey oro* (plg. lenk.: *ptaſtwu powietrʒnemu* PK 88_{18-20} ir *ptacy powietrʒni* PK I 189_{2-3}):

Padarikime ʒmogu vnt
wayʒdo ir toligibes mu⸗
ſu ir tegul eſti wireſniu

vnt ʒuwu mariu / ir
pauksćiu aro PS I 88_{16-20} (Pr 1,26).

A≠
ʒuſtepta ira «iſsmintis»
nuog akiu wiſa [!] giwuiu / ir
paukśćiey oro ne ʒino ios PS I 189 (Job 28,21).

Kiti trys alternatyvūs JE vertimo variantai – *piuti; žuwame* ir *mažo tikieimo* – greičiausiai paimti iš Daukšos perikopių.

Tik JE būtų galima priskirti leksemas *gaspadorius* ir *adyna*[71] (nėra nei DP, nei SD 1620, nei PS pamokslų tekste). *užliejos* galėjo turėti senesnę vartojimo tradiciją; plg. su Vilento pavartotu tos pačios šaknies žodžiu frazėje *buwa apleyems* EE 29.

Į PS ir JE neperkelti šie Daukšos perikopių žodžiai: *hûkiniko, hûkinikui, hûkinika, iſsrawéſime, mêtas, Saytůſia, trótinas, wâſſaroſe.* Dauguma šių žodžių Daukšos nebuvo pasirinkti atsitiktinai. *Hūkinykas* ir *išravėti* vartojami atitinkamose Vilento evangelijų vietose. Antrasis žodis įdėtas ir į Sirvydo senąjį žodyną:

wypielam / erunco. euello. iſsrawiu SD 1620 202r II,3.

Žodžiai *metas* ir *vasara* taip pat užfiksuoti Sirvydo žodyne Daukšos vartojamomis reikšmėmis:

Lato / æſtas. item annus. waſara SD 1620 71r I,4
Dob / tempus, hora, mora, momentum, tempeſtas. metas / wałunda SD 1620 21v II,9.

Kituose tirtuose to meto šaltiniuose neaptikti tik Daukšos žodžiai *Saytůſia* ir *trótinas.*

Dvidešimt vieną kartą iš trisdešimties vienas iš Jaknavičiaus evangelijose teikiamų vertimo variantų vartojamas Daukšos perikopių tekste arba yra labai artimas ten pavartotam.

2.4.1.3.
JE DUBLETŲ IR ATITINKAMŲ PS IR DP PERIKOPIŲ VERTIMO VIETŲ SANTYKIS SU EE

Vilento evangelijose vartojamus atitinkamų PS, JE ir DP vertimo vietų žodžius ir frazes galima suskirstyti į šias grupes:

(1) EE žodžiai ir frazės, vartojamos bent viename iš PS, JE ir DP tekstų: *kalineie* EE 5; *augime* EE 24; *Ludima* EE 28; *prapůlame* EE 29; *paauga* (skiriasi prieš-

71 Vilentas vartoja *hadina* (žr. EE 26).

dėlis) EE 31; *Hukinikop* EE 31; *ant turgawicʒas* EE 33; *kas teiſu būs* EE 33; *Hukinika* EE 33; *nůſmelk* EE 38.

(2) EE žodžiai ar frazės, galimi susieti su PS, JE ir DP vartojamais žodžiais ar frazėmis: *daukſinoſę* EE 24; *hadina* EE 26; *to pacʒą hadino; paſweika* EE 28; *iog taipaieg* EE 29; *buwa apleyems* EE 29; *maß tikyghi* EE 29; *idant eitubim / ir iſchrawetumbim* EE 31; *ik pyuwies* EE 31; *ßmogui Hukinikui; pateikdami* EE 33; *Akaip wakaras buwa* EE 33; *weiſdi ßwairai* EE 34.

Šioje grupėje išvardytų pavyzdžių artumo vėlesniems tekstams laipsnis nevienodas, pvz., *daukſinoſę* EE 24; *hadina* EE 26, *maß tikyghi* EE 29 gali būti laikomi archajiškesniais vėlesniuose tekstuose vartojamų žodžių atitikmenimis.

(3) EE žodžiai ir frazės, besiskiriantys nuo PS, JE ir DP vartojamų žodžių ir frazių: *tur dide kanʒe* EE 28; *po Virauſibes waldʒioghimu* EE 28.

Tiesiogiai su EE galima sieti JE dubletų žodžius *adina* (2x) ir *nuſmelkias* (jie nevartojami DP ir PS); labiau nutolę yra *żwayra ira* bei *użleios*. Daugiau sąsajų galima įžvelgti tarp dubletų vietose vartojamos PS ir EE terminijos. 7 atvejais Vilento vartojamas žodis sutampa su Sirvydo perikopių atitinkamos vietos žodžiu. Kaip jau minėta, Vilento evangelijų *Hūkinykas* ir *išravėti* vartojami atitinkamose Daukšos perikopių vietose.

2.4.1.4.
DUBLETAI – SĄRYŠIO TARP OFICIALIŲ EVANGELIJŲ TEKSTŲ VERTIMŲ IR JŲ VERTIMO ŠALTINIŲ RODIKLIS

JE dubletinių žodžių palyginimas su atitinkamomis PS I ir DP perikopių ir EE vertimo vietomis atskleidžia šias svarbias jų tarpusavio sąsajas ir rodo tikėtinus jų vertimo ir redagavimo šaltinius:

(1) Daukšos ir Vilento evangelijų ištraukose dubletai nebuvo vartojami. Jų vartojimo tradicijos pradžia reikėtų laikyti PS I perikopes. Dubletų išplitimą JE galėjo paskatinti šios objektyvios ir subjektyvios priežastys:
   (a) Sirvydo žodyne (SD 1620) teikiamos vertimo alternatyvos ir dubletinių žodžių ir frazių gausa Sirvydo PS I pamokslų tekste (su PS II perikopėmis sutampančiuose JE tekstuose dubletai labai reti);
   (b) nesutarimai dėl atskirų evangelijų teksto vietų vertimo (gal ir nenoras prisiimti atsakomybės);
   (c) taikymasis prie įvairiatarmės auditorijos.

Atrodo, kad JE buvo vengiama apeiti Daukšos perikopėse vartojamus žodžius ir frazes, nors Daukša pamokslų perikopes daugeliu atvejų vertė remdamasis senesniaisiais Wujeko evangelijų tekstais (W1582), parengtais dar iki pasirodant oficialiu lotynišku Katalikų Bažnyčios tekstu tapusiai Siksto ir Klemenso Vulgatai (1592).

(2) Didžiosios dalies DP perikopių žodžių ir frazių atitikimas JE dubletų žodžiams rodo šių tekstų didelį artimumą.

(3) Nemažos dalies EE vartojamų žodžių ir frazių sutapimas arba didelis artumo laipsnis su JE, PS ir DP žodžiais ir frazėmis gali rodyti ne vien tai, kad EE tekstu buvo naudotasi, bet ir visiems evangelijų tekstams bendrą iš seniau susiformavusį bažnytinės kalbos ir biblinės terminijos pagrindą. Ankstesnių spausdintinių evangelijų tekstų nebuvimo faktas dar nerodo, kad negalėjo egzistuoti oficialiai pripažinti evangelijų tekstų vertimai į lietuvių kalbą ir kad jų terminija nebuvo tvarkoma.

(4) Sirvydo žodyne (1620) buvo sukaupta ir su atitinkamais lotyniškais ir lenkiškais žodžiais susieta įvairiuose bažnytiniuose tekstuose užfiksuota lietuviška religinė ir biblinė terminija, apimanti ir funkcionuojančius jos variantus. Lietuviški žodžiai nebuvo parenkami ir dedami į žodyną atsitiktinai, remiantis tik subjektyviu sudarytojo požiūriu.

(5) Nė su vienu žinomu šaltiniu nesutampančios JE teikiamos vertimo alternatyvos rodytų galimai egzistavus daugiau oficialiai pripažintų neišlikusių evangelijų tekstų vertimo į lietuvių kalbą versijų. Iš šio ir kitų čia skelbiamų tyrimų matyti, kad atsitiktinių žodžių patekimo tikimybė į evangelijų tekstus buvo gana menka.

2.4.2. JE DUBLETINIŲ ŽODŽIŲ ATITIKMENYS PS II IR DP PERIKOPĖSE IR EE

PS II perikopėse dubletiniai žodžiai nevartojami. PS II perikopes atitinkančiuose Jaknavičiaus evangelijų tekstuose dubletai pasitelkti tik 4 kartus (plg. su DP ir EE):

wirſʒaus bażnićios PS II 1_{11}; *wirſʒaus (wiſʒku) baӡnićios* JE 40_{26-27}; *ant dagſćio*[72] *baӡnîcӡios* DP 107; *wirſchaus Baſʒnicӡas* EE 44.

72 Žodis *dangstis* buvo vartojamas evangelikų reformatų raštuose; sąsajos su evangelikų reformatų bibline terminija nebuvo tiriamos.

ataywis PS II 235; *kielautoias / aba ataywis* JE 61; *peregrînas* DP 189_{14}; *ateiwis* EE 58
tingios PS II 236; *negreytos (tingios)* JE 62; *tingiós* DP 189_{26}; *neweikios* EE 59
o nežinay PS II 235; *a neȝinay / abá ne iȝtiray* JE 61; *ne paȝinái* DP 189_{15}; *neßinai* EE 58.

Trimis iš keturių atvejų JE dubletų vietose vartojami PS II perikopių žodžiai sutampa su EE.

Jaknavičiaus teikiami dubletai: rusėnizmas *wißku, kielautoias, negreytos* ir *ne iȝtiray,* nevartojami nei Daukšos, nei Sirvydo atitinkamose perikopėse. Žodis *wißku* jokiuose tirtuose tekstuose nebuvo aptiktas; *kielautoias, negreytos* ir *ne iȝtiray* yra pavartoti kituose Sirvydo ir Daukšos tekstuose ir aptinkami kitų autorių bažnytiniuose raštuose (plačiau apie šiuos dubletus žr. Evangelijos pagal Luką ištraukos tyrimo apraše (Lk 24,18–24). Aptariami PS, DP ir EE evangelijų vertimuose atitikmenų neturintys JE dubletai greičiausiai buvo paimti iš neišlikusių evangelijų tekstų vertimų į lietuvių kalbą[73].

2.5. *PUNKTŲ SAKYMŲ* PERIKOPIŲ IR JAKNAVIČIAUS *EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE* KALBOS SKIRTUMAI

2.5.1.1. PS I PERIKOPIŲ IR JE RAŠYBOS IR FONETIKOS SKIRTUMAI

2.5.1.1.1.

Vietoj PS I <a> JE daug dažniau vartojama <á>: *dayktams – dáyktams; padetas – padetás* (apytikslai 41 atvejis; tiksliau suskaičiuoti sudėtinga dėl neaiškiai atsispaudusių diakritikų ant spaudmenų). Atvirkščių atvejų (<á> vietoj <a>: *kád – kad*) rasta vos keletas.

2.5.1.1.2.

PS <ay> (iš viso 30x 13-oje iš 14-os perikopių) vardažodžių, įvardžių galūnėse ir nekaitomų žodžių baigmenyse, retsykiais ir žodžio viduryje (3x) atitinka JE <ai>: *atayt* –

73 JE evangelijų tekstų dalis, apimanti laikotarpį nuo Velykų iki Advento, ir įvairių Šventųjų dienoms skirti evangelijų tekstai beveik visai netirti. Juose taip pat vartojama nemažai dubletinių žodžių. Vienas iš jų beveik visuomet yra Daukšos perikopėse vartotas variantas, žr. pvz., JE 162 ir DP 603.

atait; kayp – kaip; kurſay – kurſai; Sitay – šitai; ßwełnays rubays – ßwełnaiś rubais; tay – tai; taſay – taſai; vbagay – vbagai; źinkłay - ʒinkłai etc. Atvirkščias atvejis – <ai> vietoj <ay> – tik vienas: *Zydai – Ʒyday.*

2.5.1.1.3.

PS <ey> JE nuosekliai keičiamas į <ei> (10x): *praeys – praeis; teyp – teip; Teypo – teipági; teyſu – teiſu*). *iŏ* kamieno daiktavardžių galūnėse galimas *-(i)ey* ir *-(i)ei* kaitaliojimas (3x): *erßkiećiey – erßkiećiei; paukśćiey – paukśćiei; źodʒiey – ʒodʒiei),* bet jis nėra nuoseklus, pvz., abiejuose tekstuose *kurtiniey.*

2.5.1.1.4.

Trimis atvejais PS <y> pakeistas vienaskaitos inesyve: *girioy, Izraeliy, widuy;* JE atitinkamai *girioi, Iſraeli, widui;* vienu atveju *-uy* vienaskaitos naudininke: PS *Diewuy*; JE *Diewui.*

2.5.1.1.5.

PS prieš <ey> esantis minkštumo ženklas JE gali būti išmetamas (4x): *kurtiniey – kurtiney; mokitiniey – mokitiney; numereliei – numirelei;* vienas atvirkščias atvejis *ßeyminos – ßieyminos* žodžio šaknyje. Minkštumo ženklo rašymas prieš [e] tipo vokalizmą PS ir JE gali nesutapti (rasta 14 nesutampančių atvejų; iš jų PS minkštumo ženklas vartojamas po [k], [g] ir [ž] (4x): *gieros – geros; kietwirtos – Ketwirtos; Mayżieśius – Moyʒeśius; paźiemintas – paʒemintas).* JE <i> vartojimo spektras platesnis ir priežastys įvairesnės (10x): *akmenio – akmienio; Dewiep – Diewiep; Dewu – Diewu; Heruſalem – Hieruʒalem; neprietelus – nieprietelus; regetu – regietu; tare – tarie* etc. Abiejose knygose po vieną kartą šioje pozicijoje pavartojamas <ia>: PS *pakielkite, śiaßtu;* JE *pakialkite, śießtu.*

2.5.1.1.6.

PS <uo> JE atitinka <o> (4x); PS: *Anuo, duoſt, kłuonan, ſiubuoiunćios;* JE: *Ano, padoſt, kłonan, ſiubioiunćios.*

2.5.1.1.7.

Balsių [a] ir [o] vartojimo skirtumai kirčiuotoje ir nekirčiuotoje pozicijoje reti ir aiškesnės sistemos nerodo, bet PS [o] šiek tiek dažniau atitinka JE [a]: PS: *Anoigi, do, ießkoiome, ißmonimuy, Iudeos, pagonamus, priimo, vżieimo;* JE: *anaiigi, da, ießkoiam, ißmanimuy, Iudeas, paganamus, priima, vʒieima;* atvirkšti atvejai PS: *aßtuoniamus, Mayżieśius;* JE: *aßtuonioms, Moyʒeśius* (apie jungtukų *o* ir *a* vartojimo skirtumus žr. šio skyriaus 2.5.1.4.1.).

2.5.1.1.8.

PS priebalsiai rašomi iš esmės laikantis morfologinio rašybos principo, o JE kai kurias atvejas pagal tarimą (3x); plg.: *ażudingtus – áʒudingktus; iżmegzćia – ißmegśćio; rugszti – rukßti,* išskyrus [š] prieš [č]: *karsćio – karśćio; wayksćioia – waykśćioia;* vienas pavyzdys atvirkščias: *paukśćiey – paukscíey.* Tas pats pasakytina ir apie asimiliaciją priešdėlio ir šaknies sandūrose: PS *atſakie, izſipildis, vźſiłeydimo;* JE *adſakie, iſipildis, vſiłeydimo.*

2.5.1.1.9.

Dažnai nesutampa diakritikų vartojimas ant PS ir JE pučiamųjų priebalsių ir afrikatų, tačiau kokį nors sistemingesnį taisymą ar kryptingesnį redagavimą čia sunku įžvelgti (plačiau žr. spaudmenų apraše). Pavyzdžiai iš Evangelijos pagal Matą (Mt 13,31–35; PS I 296): *garcićios – garćićios; medźiu – medʒiu; pradzios – pradʒios; priezodżiuoſe – prieʒodʒiuoſe; sieſtos – śießtos.*

2.5.1.1.10.

JE užfiksuoti du depalatalizacijos atvejai, kurių nėra PS: *gieriauſioy – gierauſioy; kreywos – kraywos.*

2.6.1.1.11.

[ji] ir [ij] įvairiose žodžio pozicijose PS žymimas <ii>, o JE gali būti pažymėtas vienženkliu <i> (5x): *iiemus – iemus; Iſaiiośiaus – Iſaiośiaus; kaławiias – kaławias; Nueii – Nuei; pirmieii – pirmiei* (atvirkščias atvejis vienas: *apćistimo – apćistiimo*).

2.6.1.1.12.

PS atskirai parašyti žodžiai JE dažniau rašomi kartu (13x): *a maźa – amaʒa; iż tieſis – iżtieſis; Kam ćia – Kamćia; ne eſmi – neeſmi; ne ißmane – neißmane; ne pamate – nepamate; o kitiemus – ákitiemus; ſu ieys – ſuieys* etc. Atvirkščių atvejų dvigubai mažiau (6x): *Akisgu – Akis gu; ißrinktuiu – iß rinktuiu; potrims – po trims; priſiartino – priſi artino* etc. Dalis šių nesutapimų greičiausiai laikytini korektūros klaidomis (žr. korektūros klaidų aprašą).

2.5.1.1.13.

Didžiųjų raidžių rašymo nesutapimų nedaug ir jie nėra kryptingi. Raidėms nesutampant, didžioji raidė dažnesnė PS (10x) nei JE (6x). Net 4 kartus PS po dvitaškio parašytą didžiąją raidę JE atitinka mažoji (PS: *Kas;* JE: *kas*). Iš dažniau vartojamų žodžių, kur didžiosios raidės nesutampa, paminėtinas *Wießpaties* PS – *wießpaties* JE (3x).

2.5.1.2.
PS I PERIKOPIŲ IR JE ŽODŽIŲ DARYBOS SKIRTUMAI

Skiriasi šių žodžių daryba: PS *ſieławartu; atſakikite, darikite, duoſt; Annas, Kaiphas;* JE *ſiełwartu; apſakikite, padarikite, padoſt; Anośius, Kaiphośius* (bet *Isaiiośiaus, Zachariaśiaus* abiejuose veikaluose).

2.5.1.3.
PS I PERIKOPIŲ IR JE MORFOLOGIJOS SKIRTUMAI

2.5.1.3.1.

Ryškiausias morfologijos skirtumas – trumpesnės žodžių formos JE (Zinkevičius 1971: 155) (9x): *aßtuonioms, biłodams, eiuntiems, ießkoiom, ißeiot, iums, marioms, neg, weiams;* PS *aßtuoniamus, biłodamas, eiuntiemg, ießkoiome, ißeiote, iumg, mariomus, negi, weiamus* (atvirkšti atvejai du: PS *priartinos, taw;* JE *priartinoſi, tawi.*

2.5.1.3.2.

Taip pat gali skirtis žodžio morfologinė forma (kamienas, linksnis, skaičius, veiksmažodžio forma, kalbos dalies skyrius, tarminė forma). JE dukart pavartota įvardžiuotinė būdvardžio forma vietoj paprastos: *Aklieii, rayśieii;* PS *Akli, rayśi.* Nesutampa daiktavardžio kamienas: PS *Karalums*, o JE *Karalams*; skaitvardžio skyrius: PS *ketweriemus*, o JE *ketwirtiemus;* veiksmažodžio forma ar veiksmažodžio galūnė: PS *atait, ataiuſi, iżmegzćia, regiećia, ſtoies,* o JE *ataik, atáius, ißmegśćio, regiećio, ſtoios;* linksnis ar linksnio forma: PS *dwiliku, iump, ta, vźweżdetoiuy;* o JE *dwilika, iamy, to* (f n sg; 3x) (Zinkevičius 1971: 155), *vʒweyʒdetoiu;* skaičius: PS *o aßtri kieliey pramintays;* o JE *o áßtras kielas pramintás.*

2.5.1.3.3.

Vietoj atematinės veiksmažodžio *būti* formos vartojama tematinė: PS *ſunti;* JE *aſunti.*

2.5.1.4.
PS I PERIKOPIŲ IR JE LEKSIKOS SKIRTUMAI

2.5.1.4.1.

Kryptingiausiems ir nuosekliausiems leksikos keitimams priskirtini šie: PS *idant*, o JE *adunt* (Zinkevičius 1971: 155) (11x); PS *kuris,* o JE *kurſai* (7x); PS *Sztay*, o JE

szitai, ßitai, Sitai (3x). Tą patį iš esmės galima pasakyti ir apie jungtukų *o* ir *a* nesutapimus: pirmųjų trijų PS evangelijų *a* JE turi *o* atitikmenis (4x), tačiau vėlesniuose evangelijų tekstuose nesutapimų atveju PS vartojamą *o* atitinka JE *a* (16x).

2.5.1.4.2.

Trylika PS žodžių, dažniausiai terminų, JE pakeista atitinkamais sinonimais arba panašią reikšmę turinčiais skoliniais (visi jie nesutampa po vieną kartą): PS *ażuſitroßkina, Er, gieriu giwenimo, iſtatimo, iż, kołay, priweyzdetoiu, śieyminos Wießpati, śikßneły ćierewikos, tariſiu, waykielis, wiriauſieys kunigays;* JE: *aʒuſmaugias, Aba, megumu ʒywato, ʒokano, iʒg, net pokoley, ſtoraſto, Gaſpadoriu wießpati, dirʒieli apſiawimo, kalbeſiu, bernelis, Wiſkupais.*

2.5.1.5.
PS I PERIKOPIŲ IR JE SINTAKSĖS SKIRTUMAI

Sintaksinio pobūdžio neatitikimų palyginti nedaug ir jie kryptingumu nepasižymi. Keletu atvejų praleidus jungtuką (jei tai ne korektūros klaida) ar pavartojus skirtingą jungtuką, pakinta sintaksinio ryšio pobūdis, taip pat pasitaiko skirtumų klausiamuosiuose sakiniuose (skirtingi ar praleisti klausiamieji žodeliai). Kiti nesutapimai pavieniai:

(a) PS 317_{11}: *ißeis rado;* JE 32: *ißeio / ir rado* (dalyvis keičiamas veiksmažodžiu pridedant jungtuką).

(b) PS 358_{7}: *Ir nupłaki;* JE 38: *Ir kad nupłaks* (dalyvis keičiamas šalutiniu sakiniu).

(c) PS 32_{10}: *A kad anis pareio, pradeio;* JE 3: *O atſtoiuntiemus pradeio* (šalutinis sakinys keičiamas dalyviu).

(d) PS 163_{15-16}: *Ir ta anoigi wałundoy ataiuſi iżpażino wießpati;* JE 15: *Ir ta anaiigi wałunday atáius iʒpaʒino wießpati (*dalyvinė aplinkybė keičiama padalyvine).

(e) Klausiamieji sakiniai: PS 195_{14}: *Kodrin manis ießkoiot, neżinoiot;* JE 21: *Kas ira iog manis ießkoiot / neʒinoiot;* PS 32_{12-13}: *Bet ko ißeiote regietu żmogaus ßwełnays rubays apwiłkto?* JE 4: *Bet ißeiote regietu. Ʒmogaus ßwełnayś rubais apwiłkto?* PS 69_{7}: *Pranaßas eſſi tu?* JE 5: *Pranaßas eſsigutu?*

(f) Jungtukai: PS 195_{7-8}: *ießkoio io terp giminetu ir pażiſtamuiu;* JE 20: *ießkoio io terp giminetu paʒiſtamuiu.* PS 234_{13-14}: *Aß atayſiu, ir iżgidiſiu ii;* JE 25: *Aß atayſiu / iʒgidiſiu ii.* PS 234_{15}: *idant ieytumey po ſtogu mano, bet tiktai tarik żodi;* JE 25: *adunt ieytumey po ſtogu mano tiktai tarik ʒodi;* PS 358_{9}: *ir ne ißmane apie ku kałbeio;* JE 38: *ir neißmane kas kałbeios;* PS 338_{18-19}: *Kurie wel vnt vołos, tie ira kurie kad iżgirſta;* JE 36: *Nes kurie vnt vołos / kurie kad iʒgirſtá.*

(g) PS 317_{16}: *Wadink darbiniku, ir;* JE 33: *Wadink dārbinikus / ir* (kilmininko valdymas keičiamas galininko valdymu).

2.5.1.6.
APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Šios smulkių PS I ir JE tekstų skirtumų apžvalgos svarbiausia išvada būtų ta, kad didesnioji dalis JE skirtumų nuo PS I yra artimi viduriniajam raštų kalbos variantui. PS I perikopės, imant jų tekstus kaip visumą, suredaguotos ir sutvarkytos geriau nei PS II – vienodesnė jų fonetika, mažiau įvairuoja leksika ir morfologinės formos.

2.5.2.1.
PS II PERIKOPIŲ IR JE RAŠYBOS IR FONETIKOS SKIRTUMAI

2.5.2.1.1.

PS II perikopių dvibalsis <ay> JE rašomas <ai> 26 kartus: *kurſay* PS II 1_{10} – *kurſai* JE 40_{21}; *łabay* PS II 21_{15} – *łabai* JE 43_{16-17}; *bałtays* PS II 225_{10} – *bałtais* JE 59_{11} etc. PS II perikopėse dukart dažniau (8:4) nei JE vartojami spaudmenys su brūkšnelio ar cirkumflekso formos diakritikais, žymintys praleistus tautosilabinius [n] ir [m]: *dūgaus* PS II 40_{25-26} – *dungaus* JE 44_{20}; *adūt* PS II 78_{3} – *adunt* JE 48_{4-5}; *wardã* PS II 144_{10} – *wardan* JE 55_{4}; *śeśiõs* PS II 235_{4} – *śeśioms* JE 60_{9} etc.

2.5.2.1.2.

Kiti retai pasitaikantys PS II perikopių ir JE garsų žymėjimo nesutapimo atvejai:

(a) 2 kartus pavartotas <ou>, JE atitinkantis <au>: *żmogous* PS II 21_{20}; *medous* PS II 248_{21};

(b) PS II <o> atitinka JE <uo> taip pat 2 kartus: *wienoliku* PS II 236_{16}; *zodźioſe* PS II 235_{16};

(c) 3 kartus nesutampa dėl asimiliacijos pakitusių priebalsių žymėjimas: *Zinokiteg* PS II 173_{19} – *Ʒinokitek* JE 57_{24-25}; *grabob* PS II 225_{6} – *grabop* JE 58_{23}; *dźiaukſmo* PS II 248_{19} – *dʒiaugſmo* JE 65_{13-14};

(d) JE dažniau rašoma *y*, o ne *i* vardažodžių vienaskaitos vietininko galūnėje (santykis 1:8) ir žodžio viduryje (santykis 2:4): *Beelzebubi wiriauſiami* PS II 43_{5-6} – *Beelʒebuby wiriauſiamy* JE 44_{15-16}; *zokani* PS II 249_{1} – *ʒakony* JE II 65_{28}–66_{1}; *nežinay* PS II 173_{9} – *neʒynay* JE 56_{22-23} etc.;

(e) PS II perikopių <au> dukart atitinka <aw>: *tau* PS II 144_{2} – *taw* JE 54_{11}; *mielauſias* PS II 21_{13} – *mielawſis* JE 43_{11};

(f) retų nesutapimų atvejais JE dažniau rašomas minkštumo ženklas: *tare* PS II 78_{15} – *tarie* JE 49_{11}; *praſtiru* PS II 173_{6} – *praſtiriu* JE 56_{8};

(g) <e> atsiradimas vietoj <a> po minkštojo priebalsio rodo intensyvesnį priebalsių minkštinimą JE: *kialo* PS II 144_{7} – *kielio* JE 54_{23}; *nukriżiawoto* PS II 225_{11-12} – *nukriʒiewoto* JE 59_{15-16}.

2.5.2.2.
PS II PERIKOPIŲ IR JE LEKSIKOS SKIRTUMAI

PS II *bet* atitinka JE *bat* 6x (abiejuose tekstuose vartojama *bet* 2x); *o* atitinka *a* 3x. Nesutampa sakymo veiksmažodžiai: PS II *paſakie* PS II 236_{4}; *kałbeiau* PS II 248_{23}; *tare* PS II 235_{14}, o JE atitinkamai *biłoio* JE 62_{20} (plg. *biłóio* DP 189_{27}); *biłoiau* JE 65_{23-24} (plg. *bilóieu* DP 194_{21}); *ſakie* JE 61_{12} (plg. *atsâke* DP 189_{16}). JE visur pasirinktas Daukšos postilėje vartotas veiksmažodis. Dar minėtini PS II *paweykſlu* PS II 173_{23}; *pryſiweyzdekite* PS II 248_{16} ir JE *Paweyſlu* JE 58_{7-8}; *ʒwalgikite* JE 65_{4-5} (plg. *ʒwalgîkite* DP 194_{15}). Šie pavyzdžiai rodo akivaizdžias JE ir DP perikopių sąsajas.

2.5.2.3.
PS II PERIKOPIŲ IR JE MORFOLOGIJOS SKIRTUMAI

Iš morfologinių ypatumų paminėtinas dažnesnis galūnių trumpinimas JE; abiejų tekstų esamojo ir būtojo kartinio laiko nesutapimai, skirtingi žodžių kamienai: *mieliauſias* PS II 21_{13} – *mielawſis* JE 43_{11}; *puołe* PS II 21_{15} – *puoło* JE 43_{15}; *ne ießkau* PS II 109_{7} – *ne ießkaiu* JE 51_{6}; *dalu* PS II 248_{20} – *dali* JE 65_{16-17}; *Wießpatie* PS II 173_{7}; 173_{12} – *Wießpati* JE 57_{5}; *Wießpate* JE 56_{19}. Vieną kartą PS II daugiskaitos lokatyvo *-ſa* atitinka *-ſe*: *runkoſa* PS II 1_{14} ir *runkoſe* JE 41_{6}. Porą kartų PS II perikopių įvardžiuotines įvardžių formas JE atitinka neįvardžiuotinės: *nekuriey* PS II 43_{5} – *nekurie* JE 44_{14}; *tiey* PS II 1_{7} – *tie* JE 40_{15}.

2.5.2.4.
PS II PERIKOPIŲ IR JE SINTAKSĖS SKIRTUMAI

Sintaksiniai PS II perikopių ir atitinkamų JE skirtumai minimalūs. Keletu atvejų skiriasi jungtukas ar jungtuko forma: *krutis kurias żinday* PS II 44_{8} – *krutis kuriu ʒinday* JE 47_{2-3}; *O anas iomus tare* PS II 225_{10-11} – *Kuris tare iomus* JE 59_{12-13} (plg. *Kuriś táre îomus* DP 184_{39}); *o anis tare* PS II 235_{14} – *Ir ſakie* JE 61_{12} (plg. *Ir atsâke* DP 189_{16}); *tay, kas ape ii paraśita buwo* PS II 236_{7} – *kurie ape ii buwo* JE 62_{28}–63_{1} (plg. *kuríe apie ii bů* DP 189_{30}; *ir pryſiweyzdekite, neſſag dwaſia* PS II 248_{16} – *ir ʒwalgikite / iog dwaſia* JE 65_{4-5} (plg. *ʒwalgîkite / iog dwaſiá* DP 194_{15-16}). Vienu atveju ryškiau skiriasi žodžių tvarka: *Nes dawiau iums paweykslu* PS II 173_{23} – *Paweyſlu nes dawiau iums* JE 58_{7-9}.

2.5.2.5. KITI PS II PERIKOPIŲ IR JE SKIRTUMAI

Dar paminėtini labai reti priešdėlių ir priesagų bei tarmės nesutapimai. Priešdėliai: *ineis* PS II 44_4 – *iiei* JE 46_{19}; *daritumite* PS II 173_{25} – *padaritumite* JE 58_{11-12}; *eyt* PS II 236_9 – *ieyt* JE 63_5; priesaga: *mieżines* PS II 78_9 – *mieʒienes* JE 48_{23-24} (plg. *mieʒiênes* DP 123_{28}); tarminiai skirtumai: *dwiliku* PS II 78_{17} – *dwilika* JE 49_{17}; *Diewo* PS II 109_3 – *dʒiewo* JE 50_{21}; *vnkſti* PS II 225_5 – *ankſti* JE 58_{21}.

2.5.2.6. APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Visi šie aukščiau aprašyti skirtumai tarp PS II perikopių ir atitinkamų JE tekstų yra nežymūs redakcinio ir korektūrinio pobūdžio taisymai. Esmingesnių terminių ar sintaksinių struktūrinių skirtumų nėra. Rašyba taip pat skiriasi labai nedaug: vienu kitu nesutampančiu diakritiku, dvibalsių rašymo būdu, o vizualiai dar ir tuo, kad PS perikopės, kitaip nei JE, išspausdintos kursyvu.

Daugelio čia aptartų įvairaus pobūdžio nesutapimų tarp JE ir PS priežastys slypi kituose evangelijų tekstų vertimuose ir redagavimo šaltiniuose. Palyginti visus JE ir PS perikopių nesutapimo atvejus su kitais lietuviškais evangelijų tekstų vertimais ir jų šaltiniais neleido šio darbo pobūdis ir apimtis, todėl šiuo atveju buvo siekta parodyti tik bendrąsias jų tendencijas.

2.6. LIETUVIŠKŲ EVANGELIJŲ TEKSTŲ SĄSAJOS IR REDAGAVIMO ŠALTINIAI

1592 metais išleista Siksto ir Klemenso Vulgata (Klementina) buvo oficialus standartinis (kanoninis) Katalikų Bažnyčios Šventojo Rašto tekstas lotynų kalba iki 1979 metų. Pirmasis Evangelijų ir Apaštalų laiškų tekstų lietuviškas vertimas (liuteroniška versija) buvo parengtas Baltramiejaus Vilento ir išspausdintas Karaliaučiuje 1579 metais. 1612 metais Lozorius Zengštokas išleido naują paredaguotą Vilento *Evangelijų bei epistolų* leidimą. Katalikiški evangelijų ištraukų vertimai lietuvių kalba pirmą kartą išspausdinti Daukšos postilėje (DP 1599) kaip pamokslų perikopės. Pirmasis išlikęs visus liturginius metus apimantis katalikiškas evangelijų leidimas *Ewangelie Polskie y Litewskie* žinomas nuo 1647 metų. Sirvydo *Punktuose sakymų* (1629 ir 1644) prieš pamokslų santraukas įdėti evangelijų tekstai apima ne visus liturginius metus, o tiktai laikotarpį nuo Advento iki Velykų.

Katalikų bažnyčiose prieš sekmadienio pamokslus skaitomi evangelijų tekstai funkcionavo kaip liturginių apeigų dalis ir turėjo būti išversti į lietuvių kalbą gerokai anksčiau nei jie buvo išspausdinti Vilento ir Daukšos knygose. Senesniųjų tekstų vertimai buvo paremti (tiesiogiai ir per tarpines kalbas) ankstesnėmis Vulgatos versijomis.

Evangelijų tekstų vertimai buvo oficialiai Bažnyčios pripažinti tekstai, todėl negalėjo būti nuolat keičiami ir iš naujo verčiami, neatsižvelgiant į ankstesnius tekstus, bet jie galėjo būti redaguojami ir taisomi, ypač po 1592 metais išspausdinto kanoninio Siksto ir Klemenso Vulgatos leidimo. Labai atidūs jų rengėjai ir leidėjai privalėjo būti reformacijos laikotarpiu vykstant polemikai tarp katalikų ir protestantų religinių dogmų klausimais.

Ištyrus įvairiapuses PS perikopių sąsajas su atitinkamais DP, JE, EE tekstais ir PS pamokslų tekstu, galima padaryti šias išvadas apie lietuviškų evangelijų tekstų rengimo pobūdį, jų redagavimo ir vertimo šaltinius ir autorystę:

(1) Tikimybę egzistavus daugiau oficialių, bet neišlikusių evangelijų vertimų tekstų, įsiterpiančių tarp DP ir JE leidimų, rodo: (a) JE dubletiniai žodžiai (terminai), neturintys atitikmenų PS ir DP perikopėse ir EE; (b) parinkti skirtingi žodžiai perikopes atitinkančiose PS pamokslų teksto citatose. Atlikta evangelijų tekstų lyginamoji analizė parodė, kad atsitiktinių žodžių patekimo į oficialius evangelijų tekstus tikimybė buvo menka. Tai patvirtina ir SD 1620 leksikos atrankos principai: šalia lotynų ir lenkų kalbos žodžių paprastai buvo dedami ne subjektyviai žodyno sudarytojo parinkti žodžiai, bet iš įvairių religinių raštų sukaupti funkcionuojantys lietuviški bažnytiniai ir bibliniai terminai.

(2) EE turėjo būti žinomos katalikiškų evangelijų tekstų rengėjams ir jomis galėjo būti naudotasi, verčiant DP perikopių tekstus ir redaguojant ir tvarkant PS I evangelijų ištraukas ir JE. Bet su EE sutampanti leksika ir frazių struktūra nebūtinai atskleidžia vien tik naudojimosi EE faktą, bet kartu parodo ir visiems lietuviškiems evangelijų tekstams bendrą senesnįjį vertimo ir biblinės terminijos sluoksnį. Bendro biblinės terminijos sluoksnio egzistavimas aiškiai matomas ir iš JE vartojamų dubletinių žodžių palyginimo su jų atitikmenimis PS, DP ir EE tekstuose.

(3) Penkių PS, JE ir DP evangelijų tekstų ištraukų palyginimas rodo, kad PS ir JE išspausdinti evangelijų tekstai nebuvo naujai išversti iš lotynų ar lenkų kalbos. Vilniaus vyskupijos reikmėms buvo pritaikyti Daukšos postilės perikopių tekstai (analogija galėtų būti 1605 metų katekizmo leidimas[74]). Šiuo atveju kiekvieną

74 Sirvydo žodynų būdingiausių fonetinių ir morfologinių ypatybių artumą 1605 metų katekizmui (LK) yra konstatavęs Kazys Pakalka (1979a: 53).

Daukšos perikopę reikėtų lyginti su atitinkamais PS ir JE tekstais ir tirti atskirai, nes kiekvienos jų redagavimo ir keitimo laipsnis bei šaltiniai gali būti skirtingi. Daukšos perikopėms artimiausi šie PS I ir JE išspausdinti evangelijų tekstai: Lk 21,25–33; Mt 11,2–10; Lk 8,4–15; Lk 18,31–43 (žr. PS I 3; 32; 338; 358 ir DP 12; 17; 97; 102). Dar labiau su Daukšos perikopėmis sutampa PS II išspausdinti evangelijų tekstai, kurie beveik visiškai atitinka JE. Greičiausiai rytų aukštaičiams leidžiamos evangelijos buvo tvarkytos ir redaguotos keliais etapais, kol jos įgijo Sirvydo perikopėse ir JE užfiksuotą pavidalą. Tiriant DP evangelijų tekstus, svarbu nustatyti, kurie tekstai Daukšos[75] buvo versti remiantis senesniais Wujeko biblinių tekstų vertimais į lenkų kalbą (pvz., W1582), o kurie remiantis jo *Nowy Testament* (W1593) (lyginant lietuviškų evangelijų ištraukas tarpusavy buvo rasta tiek senesnio, tiek naujesnio Wujeko teksto pėdsakų, bet dažniau W1582). Tais atvejais, kai versta remiantis senesniaisiais šaltiniais, PS ir JE išspausdinti evangelijų tekstai buvo redaguoti ir keisti pagal Siksto ir Klemenso Vulgatos tekstą ir vėlesnius Wujeko biblinių tekstų vertimus (W1593 ir BW1599).

(4) PS perikopių ir atitinkamų citatų pamokslų tekste palyginimas rodo perikopių ir pamokslų tekstų autonomiškumą. Į PS I prieš pamokslų tekstus įdėtos perikopės greičiausiai buvo paimtos iš senesnio neišlikusio evangelijų teksto leidimo, parengto Vilniaus vyskupijos tikintiesiems DP perikopių vertimo pagrindu. Šios perikopės galėjo būti Sirvydo paredaguotos pagal Siksto ir Klemenso Vulgatos tekstą ir naujesniuosius Wujeko Biblijos vertimus, kažkiek atnaujinta jų tekstų leksika ir žodžių morfologinės formos. Tuo jos skiriasi nuo į PS II įdėtų perikopių tekstų, kurie beveik sutampa su JE ir kuriems būdingos ypač stiprios sąsajos su DP perikopių tekstais. Į JE iš DP perikopių tekstų yra patekę ir neatnaujintų pagal Siksto ir Klemenso Vulgatą frazių, perimtų iš senesniųjų Wujeko biblinių tekstų vertimų (W1582).

(5) 1647 metų *Ewangelie Polskie y Litewskie* tekstas buvo nauja ankstesnio evangelijų teksto redakcija. Joje atsižvelgta į naują Sirvydo PS I išspausdintų evangelijų ištraukų (perikopių) redakciją ir pasinaudota Sirvydo žodynų bibline terminija. Tiek Sirvydo PS I, tiek JE išspausdintų evangelijų tekstų redagavimo šaltinis galėjo būti tas pats ankstesnis oficialus evangelijų tekstas. Kitu atveju būtų neįmanoma paaiškinti, kodėl dalis JE išspausdintų evangelijų tekstų yra archa-

75 Nėra žinoma, kiek laiko galėjo užtrukti Daukšos postilės rengimo darbai, bet tirti tekstai rodo, kad kai kuriais atvejais jo buvo pasinaudota Wujeko *Nowy Testament* (W1593) tekstais.

jiškesnio pobūdžio nei atitinkami atnaujinti PS I perikopių tekstai, kitaip tariant, kodėl buvo sugrįžta atgal prie Daukšos evangelijų vertimui artimesnio teksto.

(6) Jaknavičių laikant *Ewangelie polskie y litewskie* redaktoriumi ir leidėju, galima lengvai paaiškinti, kodėl, priešingai nei Sirvydo, jo pavardės nėra JE antraštiniame puslapyje. Bet nei Sirvydas, nei Jaknavičius (net jei jis ir būtų buvęs atnaujinęs evangelijų tekstus, kuriuos Sirvydas įdėjo į PS I) neturėtų būti vadinami šių evangelijų ištraukų vertėjais.

(6) Nevienodas atskirų JE evangelijų tekstų suredagavimo ir atnaujinimo pagal kanoninį Siksto ir Klemenso Vulgatos ir oficialiai pripažintus Wujeko vertimų tekstus laipsnis rodytų bendros koncepcijos trūkumą ir greičiausiai kolektyvinio darbo pobūdį. Atskirus tekstus galėjo tvarkyti skirtingi asmenys, turintys nevienodą patirtį ir nevienodą supratimą apie biblinių tekstų redagavimą.

(7) Pagrindiniai JE dubletų šaltiniai yra DP perikopės, Sirvydo žodynas (SD 1620) ir iš dalies PS I perikopės. Dubletai parodo ypač glaudų DP perikopių ir atitinkamų JE evangelijų tekstų ryšį: 21 kartą iš 30-ties viena iš JE teikiamų vertimo alternatyvų yra DP vartojamas žodis. Nė viename iš tirtų evangelijų tekstų vertimų neužfiksuoti JE dubletiniai žodžiai greičiausiai buvo vartoti neišlikusiuose oficialiuose evangelijų vertimuose. Dubletų įtraukimą į oficialius evangelijų tekstus galėjo lemti keletas priežasčių: dubletų gausa pasižymintys PS pamokslų tekstai (žr. V skyrių), siekis, kad evangelijų tekstais lengviau būtų naudotis skirtinguose Lietuvos regionuose dirbantiems kunigams; nesutarimai dėl biblinės terminijos; biblinės terminijos atnaujinimo siekis.

(8) DP nebuvo šešių evangelijų ištraukų (Lk 14,26–33; Mt 16,24–27; Lk 21,9–19; Lk 6,17–23; Mt 6,16–21; Jn 6,55–58), kurios išspausdintos 1647 metų JE leidime (JE 201–210). Šių evangelijų rašyba ir kai kurios kalbos ypatybės skiriasi nuo likusio JE teksto. Jų vertimo autorystė paprastai priskiriama anoniminiam autoriui, palikusiam savo redagavimo pėdsakų PS II (Zinkevičius 1972: 160–161; 166). Dabartiniame tyrimų etape galima konstatuoti, kad jose negalėjo būti DP perikopėms būdingo kalbos sluoksnio ir kelti prielaidą, ar šios šešios ištraukos galėjo būti evangelijų leidimo papildymai (*Euangelia aucta*) (Alegambe 1643: 251; Rostowski 1768: 448), priskiriami Jaknavičiui. Jose gana akivaizdūs senojo kalbos sluoksnio pėdsakai.

3. *Punktų sakymų* pamokslų teksto struktūra ir turinys

3.1. *PUNKTŲ SAKYMŲ* PAMOKSLŲ TEKSTO STRUKTŪRA

3.1.1. PS I PAMOKSLŲ STRUKTŪRA

PS I apima 14 pamokslų nuo Advento iki Gavėnios. Visi šios knygos pamokslai pradedami evangelijų ištraukomis (perikopėmis). Toliau kiekvienas pamokslas suskirstytas į nevienodą skaičių punktų (žr. PS I lotynišką sekmadienio pamokslų ir jų punktų indeksą): ilgiausią ir labiausiai išplėtotą Sirvydo pamokslą sudaro 10 punktų (žr. PS I 69–121), o trumpiausius 4 punktai. Keturpunkčiai yra šeši PS I pamokslai (žr. PS I 195–213; 214–233; 262–280; 281–295; 296–316; 338–357). Pirmasis pamokslas sudarytas iš 9 punktų (PS I 1–31), o antrasis ir ketvirtasis – iš aštuonių (PS I 32–68; 122–162); du pamokslus sudaro 6 (žr. PS I 163–194; 234–261) ir du – 5 punktai (PS I 317–337; 358–382).

Punktų antraštės, kuriose trumpai nusakoma kiekvieno punkto tema, sunumeruotos romėniškai. Tos pačios antraštės lygiagrečiai pateikiamos ir lenkiškoje teksto dalyje bei lotyniškų marginalijų skiltyje. Šiuo atveju lotynišką antraštę reikėtų laikyti pirmine, o lietuvišką ir lenkišką – vertimu. Gana daug punktų antraščių turi klausiamojo sakinio formą.

Gana griežtos struktūros laikomasi ir pačių punktų viduje. Punktų tekstas čia paprastai skirstomas į arabiškais skaitmenimis numeruojamas smulkesnes dalis, kurioms labiausiai tiktų papunkčių pavadinimas. Papunkčių numeracijoje ne visur išlaikytas nuoseklumas ir sistemiškumas (kai kurie papunkčiai užima kelis puslapius; kiti tik keliás eilutes), pasitaiko korektūros klaidų numeruojant, kartais siauresnė numeracija papunkčių viduje susipina su papunkčių išorine numeracija. Kai kuriais atvejais papunkčiai numeruojami žodine forma, pvz., *pirma, vuntras, vntra;* (dažniau PS II; žr. PS I 159–160; PS II 46–49; 58–60; 255–256). Pasitaiko punktų, neskirstomų į papunkčius ir smulkiau nenumeruotų (pvz., PS I 272–274; PS II 149–150; 190–191). Dalis punktų pradedami nenumeruojamais įvadiniais sakiniais (pvz., PS I 57; 148; 170; 207; PS II 58; 150), o numeracija įvedama tolesniame tekste.

Papunkčio pirmasis sakinys dažniausiai yra tezė, kuri toliau argumentuojama pasitelkus šaltinius: juos cituojant, komentuojant ar atpasakojant jų turinį. Pagrindinė papunkčio tezė beveik visada glaustai pakartojama lotyniškoje marginalijoje. Marginalijų skiltyje

šalia pamokslų teksto išdėliotos biblinės citatos ir/ ar jų nuorodos, kartais ir kiti šaltiniai, kuriais Sirvydas pats rėmėsi ar rekomenduoja pasinaudoti plėtojant jo pamokslų santraukų tekstus. Marginalijos vienodai susijusios tiek su lietuvišku, tiek su lenkišku tekstu.

3.1.2.
PS II PAMOKSLŲ STRUKTŪRA

Į PS II įdėta 11 Gavėnios ir Velykų laikotarpiui skirtų pamokslų santraukų tekstų (žr. PS II lotynišką pamokslų ir jų punktų indeksą). Didžiajam Penktadieniui skirtos pamokslų santraukos tradiciškai pateikiamos be evangelijų ištraukos (perikopės) (žr. PS II 196). PS II pamokslai į punktus suskirstyti nuosekliau: šeši pirmieji PS II pamokslai sudaryti iš 7 punktų (žr. PS II 1–172), septintasis ir aštuntasis – iš 4 (žr. PS II 172–224), devintasis – iš 3 (PS II 225–234), o dešimtasis ir vienuoliktasis – iš 2 (PS II 235–248; 248–259). Greičiausiai Sirvydo antrosios knygos rengėjai atrinko iš jo rankraščio po septynis pirmųjų šešių pamokslų punktus, o likusių penkių pamokslų Sirvydas galėjo būti iki galo neužbaigęs. Kaip septintojo pamokslo ketvirtojo punkto dalis, į knygą įdėtas tekstas lenkų kalba apie tikrojo Kristaus kūno ir kraujo buvimą (esybę) Švenčiausiajame Sakramente, sudarytas iš 5 įrodymų (žr. PS II 192–196), pateikiamų atskirais skyreliais.

PS II punktų skirstymo į papunkčius schema panaši į PS I (žr. 3.1.1.). Lotyniškų marginalijų tekstas PS II gausesnis, jose pateikiama daugiau ir ilgesnių biblinių citatų iš Vulgatos, bet čia dažnesnės nei PS I marginalijose korektūros ir biblinių knygų nuorodų klaidos.

3.1.3.
PS I VIENUOLIKTO PAMOKSLO ANTROJO PUNKTO STRUKTŪROS IR TURINIO ANALIZĖ

11 pamokslas (PS I 296–316) pradedamas Evangelijos pagal Matą ištrauka (Mt 13,31–35), kurioje kalbama apie garstyčios grūdelį ir moterį, įmaišiusią raugą trijuose saikuose miltų. Pamoksle iš 4 punktų koncentruojamasi tiktai į pirmąją ištraukos dalį – garstyčios grūdelio alegoriją. Garstyčios grūdelis keturiuose šio pamokslo punktuose simbolizuoja (1) Bažnyčią; (2) Evangelijos mokymą, arba Dievo žodį; (3) Kristų (garstyčios grūdelį gretinant su kviečio grūdeliu); (4) mažų daiktų ir dalykų svarbumą ir reikšmingumą.

3.13.1.

Antrajame aptariamo pamokslo punkte (PS I 303–308), sudarytame iš 7 papunkčių, Sirvydas, remdamasis garstyčios grūdelio alegorija, aiškina svarbiausias Evange-

lijos (Dievo žodžio) mokymo tiesas. Šio punkto antraštės teze atveriama pagrindinė garstyčios grūdelio simbolio prasmė, kuri po to išskleidžiama ir argumentuojama papunkčiuose:

> *Grudas garſtićios źinkłu ira Ewangelios aba żodżio Diewo* PS I 303_{2-4}.
> *Granum ſinapis eſt ſymbolum Verbi Dei.*
> *Ziárno gorczyczne znákiem ieſt Ewangeliey ábo słowá Bożego* PK I 303_{2-4}.

Papunkčiuose, pasitelkdamas garstyčios grūdelio simbolį (ženklą), Sirvydas iškelia Evangelijos (Dievo žodžio) ypatingą svarbą žmogaus dvasiniam atsinaujinimui ir moralei ir aiškina Bažnyčios mokymo sudedamąsias dalis (šakas):

(1) Kaip mažytis garstyčios grūdelis, taip ir tikėjimo dalykai (Dievo žodis) pagonims atrodo menki ir juokingi (prasti ir plaki);

(2) Kaip garstyčios grūdelis gydo įvairias ligas (apypenus, sopulį, dantų gėlimą, išvalo smegenis), taip Dievo žodis išgydo mus nuo nuodėmių (nuodėmių apypenų), išvalo smegenis nuo pasipūtimo ir aukštinimosi, svetimos garbės teršimo (šlovės atėmimo). Bet tą grūdelį privalome gerai sukramtyti atkakliu (rupiu) mąstymu.

(3) Kaip garstyčios grūdelis iš mažos sėklytės tampa didžiu medžiu, taip ir Dievo žodis, pasėtas širdy, tampa šakotu medžiu, o tos jo šakos yra: (a) Bažnyčios daktarų Evangelijų išaiškinimai; (b) tikėjimo tiesos (artikulai), paskelbtos dvylikos apaštalų; (c) keturios teologijos mokslo šakos (Šventojo Rašto aiškinimas, dogmatinė teologija, kitatikių ginčijamų klausimų aiškinimas ir moralinė teologija; (d) Šventųjų Tėvų ir Bažnyčios daktarų knygos ir raštai.

(4) Garstyčios grūdelis yra aštrus (karštas) kaip ir Dievo žodis, kuris vadinamas ugnimi.

(5) Garstyčios grūdelis yra kartus, taip ir Dievo žodis nuodėmingo žmogaus širdy sukelia didelę kartybę, padedančią jo sielai pasveikti.

(6) Kaip garstyčios medis saugo nuo saulės ir vėjo, taip Dievo žodis saugo nuo kūniškų geidulių.

(7) Kaip tarp garstyčios medžio šakų paukščiai susisuka lizdus ir gyvena, taip Dievo tarnai, gyvenantys pagal Dievo žodį, atsiskiria nuo pasaulio šauksmo, barnių, vaidų ir įgyja sielos ramybę.

3.1.3.2.

Antrajame vienuolikto pamokslo punkte (PS I 303–308) cituojama Išminties (Išm 1,11) ir Raudų knyga (Rd 3,28), Evangelija pagal Matą (23,12) ir Luką (Lk 21,34),

Pirmas laiškas korintiečiams (1 Kor 1,23) (žr. Biblinių citatų rodyklę) ir Jeronimo laiškas *Ad Rusticum Monachum* (CXXV, 11.) (žr. Autorinių šaltinių rodyklę). Be to, dar parafrazuojamos Jeremijo knyga (Jer 23,29), Evangelija pagal Matą (Mt 5,3–10) ir Apreiškimas Jonui (Apr 10,8–10).

Citatos ir parafrazės pasitelkiamos papunkčiuose išdėstytiems argumentams ir faktams paremti. Vienais atvejais jų ryšys su dėstomais dalykais labai glaustai nusakytas, kitais jos įdėtos į papunktį nepakomentavus.

3.1.3.3.

Į antrąjį punktą sudėtos informacijos ir jame keliamų problemų sudėtingumas, citatų gausa rodo, kad šis punktas buvo orientuotas į labai išsilavinusią auditoriją. Tai ypač aiškiai matyti iš trečiojo šio punkto papunkčio (PS I 304–307), kuriame, pasitelkus šakoto ir paukščių lizdų pilno garstyčios medžio simbolį, aiškinama teologijos mokslo struktūra – jos sudedamosios dalys (šakos):

Dabar ißſimano
per ßakas kietweriokas
Theoligios ßwentos mok⸗
ſtas. 1. Ira iʒguldimas
raßto. 2. Theologios gi⸗
łeſnes ʒinia ſu parodi⸗
mays drutays per ſyllogi⸗
ſmus ir per trumpus aʒu⸗
rakinimus tieſos ir arti⸗
kułu tikibes / kurieys The⸗
ologay heretikus apgin⸗
dami tieſos nuog Diewo
mumus apreykßtos / dru⸗
{t}ay ir trumpay priſpirià
neperłeyʒdami kałboſe iie⸗
mus daugio ʒwegot ir
ſukt. Todrin heretikay tos
Theologios ſmarkiey ne⸗
kinćia.
3. Wiſokiu ape
tikiby barniu / abeioimu /
ir wargiu kłauſimu / aba
queſtiiu / iʒriſimas [!] aba
maʒgu iʒpinimas. Wadi⸗
naſi ta dala Theologios
ʒinia ir permanimas Kon⸗
trouerſiu / tay ira prießta⸗
ràwimu / kuriuos prama⸗
no heretikay.
4. Wiſu
biłu ir tieſu duśioſp ʒmo⸗
gaus prigulinćiu mok⸗
ſtas. Kur ira nuſideimas
kur nera / kur didis / kur
maʒas / kur reykia ſwe⸗
timo ko ſuwerſt / kur ne
reykia / wadinaſi Caſus
kayp butu tie dayktay / ku⸗
rie pripuoła ʒmoguy vnt
to ſwieto giwenunćiam /
kayp tuoſe turi aʒuſiłay⸗
kit PS I 305–306.

Marginalijose teologijos sudedamųjų dalių sąvokos surašytos lotyniškai:

1. Scripturæ expoſitio. 2. Scholaſtica Theologi{a}[.] 3. Controuerſiarum ad fi{-}dem & mores pertinentium elucidatio. 4. Caſuum conſcienti{æ} explicatio.

Iš Sirvydo biografijos žinoma, kad jis penkerius metus Vilniaus akademijoje dėstė pozityviąją teologiją. Pozityvioji teologija apima Šventojo Rašto aiškinimą, hebrajų kalbą ir Bažnyčios istoriją. Pietų Lenkijoje, Sędziszowo kapucinų vienuolyne saugomi studento Adomo Pieckio užrašai, daryti 1620 metais. Juose sakoma, kad Sirvydas tais metais analizavo Giesmių giesmės knygą ir Laišką efeziečiams. O kontroversijų temos buvusios apie vienuolių įžadus, apie Kristaus buvimą Eucharistijoje ir apie pasninką (Rabikauskas 1982)[76]. Kontroversijos išeina už pozityviosios teologijos ribų – tai jau poleminės teologijos dalis. Minėtos kontroversijų temos užėmė svarbią polemikos tarp katalikų ir protestantų vietą.

3.2. POLEMIKOS TARP KATALIKŲ IR PROTESTANTŲ ATSPINDŽIAI *PUNKTŲ SAKYMŲ* TURINYJE

3.2.1.

Katalikų ir protestantų polemika svarbiausiais tikėjimo dogmų klausimais ryškiai atspindėta Sirvydo PS I dešimto pamokslo antrajame punkte (PS I 286–290), pavadintame *Kur tikra ira Katholiku Bażnićia* (lot. *Vbi ſit vera Chriſti Eccleſia?).* Jame polemizuojama su reformacijos Šveicarijoje lyderio Ulricho Cvinglio Šventojo Sakramento samprata, kritikuojama Martyno Liuterio Šventųjų Mišių aukos (afieros) atmetimas ir Jono Kalvino nuodėmės samprata.

Aštunto pamokslo penktojo punkto polemikos objektas – Kalvino mokymas dėl nuodėmės panaikinimo per Sakramentą.

76 Rabikausko teigimu, Teologijos fakultete šalia dogmatinės teologijos (*theologia scholastica*), kitatikių ginčijamų klausimų aiškinimo (*controversiae)* ir moralinės teologijos (*casus conscientiae*) dar buvo dėstoma pozityvioji teologija, kuri apėmė Šventojo Rašto aiškinimą, hebrajų kalbą ir Bažnyčios istorijos bruožus.

Į atsimetimą nuo Katalikų Bažnyčios dogmų, erezijas Sirvydas yra pažvelgęs ir iš istorinės perspektyvos (Vilniaus akademijoje dėstė Šventąjį Raštą ir Bažnyčios istoriją). Šešto pamokslo antrajame punkte (PS I 205–206) polemikai su protestantais dėl Kristaus buvimo Eucharistijoje jis pasitelkia XI amžiaus prancūzų krikščionių filosofo scholasto ir teologo Berengaro Tūriečio erezijos pavyzdį.

3.2.2.

Sirvydas pasisako prieš Cvinglio teiginį, kad duona tik ženklinanti Kristaus kūną, bet juo netampanti:

> *Ʒwinglius ſakos iſsmokis nuog dwaſo kokio / bałtogu er iuodo tieg neʒinau / bet ne tureio abeiot / iog iuodas buwo pats tikras apſwiłys ir apdegis welinas iʒ paćios pekłos / ſakos tariu iſsmokis / kayp turi i{ʒ}guldit anuos ʒodʒius àpe Sakramentu. ‹Tay ira kunas mano›: Tay ira Tay ʒinklina kunu mano / duona ta ira duonu notſimayno ing kunu / bet tiktay ira ʒinkłu kuno. Taſay iʒguldimas ira nuog welino / todrin negal but tieſus ir tikras* PS I 287–288.

Tyrimo metu buvo nustatyta, kad Cvinglis savo Šventojo Sakramento sampratą yra išdėstęs nedideliame traktate *Subsidium Sive Coronis De Eucharistia,* išleistame 1525 metais.

3.2.3.

Liuteris Sirvydo sukritikuotas dėl Šventųjų Mišių aukos (afieros) atmetimo:

> *Nes Lutheras raſso ape ſawi / iog nuog welino perkałbetas miśios ſswentos afieru iʒmete* PS I 287_{22-25}.

Marginalijų skiltyje Sirvydas nurodo ir savo kritikos šaltinį – svarbiausią Liuterio traktatą šia tema *De Abroganda Missa Privata* (žr. santrumpą marginalijoje: *Luther. de abrogan: Miſſa).*

3.2.4.

Tame pačiame dešimto pamokslo antrajame punkte Sirvydo paliestas dar vienas labai svarbus polemikos tarp katalikų ir kalvinistų objektas – skirtinga nuodėmės ir jos prigimties samprata, šiuo atveju pasiremiant Kalvino traktatu *Institutio Christianae Religionis*. Marginalijoje duodama tiksli nuoroda į atitinkamą šio traktato vietą: *Caluin: lib. 1. inſtit: c. 18:*

> *Ba{ǯ}nićioy tikray Diewas ne ſeia kukalu / bet tiktay gieru ſekłu: á heretikay ſako ſeiunt Diewu kukalus nuſideimu. Nes Kalwinas didʒiauſias narſstinikas Baʒnićios ſswentos daro Diewu daritoiu nuſideimu* PS I 288_{17-25}.

3.2.5.

Kalvino traktatas *Institutio Christianae Religionis* dar kartą paminėtas ir pacituotas aštunto pamokslo penktojo punkto marginalijoje: *Caluin. lib: iuſtit: 3. cap: 12.* ¶*. 4. omnia hominum opera, nihil ſunt niſi ſordes &c. cap: 12.* ¶*[.] 9. & 11[.]* Sirvydas čia polemizuoja su vienu centrinių Kalvino mokymo apie nuodėmę teiginių, kad joks sakramentas nepanaikinantis nuodėmės – žmogaus siela vis tiek lieka pasidengusi nuodėmės purvu:

> *Teyp heretikay patis vnt ſawis iȝpaȝiſta / kad ira biaurus ſuodimis nuodemiu dargus Kadung tiki ir mokia iog nuſideimay notſiłeydȝia vnt krykßto / ney vnt kito kurio Sakramento / bet pridȝiuwi ir priſeki aba kayp butu iſigieri prieg duſiay [!] atliekti: i{ȝ} wirßaus wienok ſako ſunti aȝudingtas biauribes iu / ir ne priſkaytomas ſaw* PS I 257_{2-16}.

3.2.6.

Berengaras Tūrietis viename iš savo gyvenimo etapų yra neigęs Kristaus buvimą Altoriaus Sakramente. Prieštaraujančiu bažnyčios dogmoms buvo paskelbtas jo mokymas apie tai, kad Šventojoje Eucharistijoje duona ir vynas savo esme išlieka nepakitę, bet šventinimo procese dvasiškai virsta tikruoju Kristaus kūnu ir krauju (lot. *res sacramenti):*

> *Rado ir Berengarius / kuris pametis buwo Chriſtu / ne tikiedámas ape ii iey butu eſſus tikray ir poteyſey Sakramenty ałtoriaus. Nes nuog Baȝnićios ßwyntos tuometu [!] ir nuog Daktaru ios baramas / ir mokiamas tikros tikibes / ſuſiprato / ir atſigriȝie iȝ nauio ing tikru kielu / intikieio tieſay / kurios mokia Ba{ȝ}nićia ape ßwynćiauſi Sakramentu ałtoriaus* PS I 205_{18-31}–206_{1-2}.

Šis Berengaro Tūriečio erezijos pavyzdys randamas ir Petro Skargos veikale *Siedm Filarow* (1582: 75).

Bažnyčios istorijos kontekste Sirvydas taip pat pamini ir kritiškai vertina kitas religines sroves ir tikėjimus: arijonus, eutichianus, monotelitus, nestorijonus.

3.3. *PUNKTŲ SAKYMŲ* CITATŲ IR AUTORINIO SLUOKSNIO SANTYKIS

Siekiant tiksliau apibrėžti autorinio ir citatų sluoksnio santykį PS pamokslų tekste, buvo išnagrinėta po vieną PS I (98–104) ir PS II (116–120) pamokslų punktą. Atskirose šio skyriaus pastraipose taip pat aprašyta tiriamų punktų Šventojo Rašto citatų vertimo į lietuvių kalbą principai.

3.3.1.
CITATŲ SLUOKSNIS PS I TREČIO PAMOKSLO ŠEŠTAJAME PUNKTE

PS I trečio pamokslo šeštajame punkte esama 11 citatų iš Šventojo Rašto, po vieną Aurelijaus Augustino ir Tomo Akviniečio citatą ir 3 parafrazės. Be to, lotyniškoje marginalijoje dar įdėta nuoroda į Roberto Belarmino veikalą *De Gratia Primi Hominis*. Citatos sudaro 23 proc. viso šio punkto teksto (128 žodžiai iš 554).

3.3.1.1.1.
ŠVENTOJO RAŠTO CITATOS

Iš Senojo Testamento cituojamas Psalmynas (Ps 82,6), Giesmių giesmė (Gg 4,7), Izaijo (Iz 53,5) ir Jeremijo (Jer 1,18) knygos, o iš Naujojo Testamento – Evangelija pagal Joną (Jn 10,10), Laiškas romiečiams (Rom 8,17), Laiškas filipiečiams (Fil 4,13), Petro antras laiškas (2 Pt 1,4) ir Jono pirmas laiškas (1 Jn 3,2; 1 Jn 3,14; 1 Jn 4,9).

(1) PS I 100_{15-17}: *Aß tariau Dieway eſte / ir ſunus Aukśćiauſio wiſi* (Ps 82,6).
BSV: *ego dixi dii estis et filii Excelsi omnes* (Ps 81,6).

(2) PS I 102_{27-29}: *Wiſa «tieg» graȝi eſsi /› ‹a pateptes nera tawimp* (Gg 4,7).
BSV: *tota pulchra es ‹...› et macula non est in te* (Ct 4,7).

(3) PS I 102_{3-5}: *Melinomis «tieg» io i{ȝ}giditi eſme aba paſweykome* (Iz 53,5).
BSV: *livore eius sanati sumus* (Is 53,5).

(4) PS I 102_{14-17}: *P{a}dariau tawi śiu dienu mieſtu apginamu / ir ſtułpu giełaȝiniu / ir muru iȝ wario* (Jer 1,18).
BSV: *ego quippe dedi te hodie in civitatem munitam et in columnam ferream et in murum aereum* (Ier 1,18).

(5) PS I 100_{24-25}: *Aß ataiau idant giwenimu turetu* (Jn 10,10).
BSV: *ego veni ut vitam habeant* (Io 10,10).

(6) PS I 104_{4-6}: *Iey ſunus Diewo / buſime ir tewaynieys Diewo* (Rom 8,17).
BSV: *si autem filii et heredes heredes quidem Dei* (Rm 8,17).

(7) PS I 102_{11-13}: *Wiſa galu tumpi / kuris mani padrutina ir paſtiprina* (Fil 4,13).
BSV: *omnia possum in eo qui me confortat* (Phil 4,13).

(8) PS I 99_{18-24}: *Per kuri / «tay ira Ieȝu Chriſtu» did{ȝ}iauſius ir brungius ȝadeimus mums dowanoio idant per iuos taptume Diewo prigimimo daliaiemieys aba dalinikays* (2 Pt 1,4).
BSV: *per quem maxima et pretiosa nobis promissa donavit ut per haec efficiamini divinae consortes naturae* (2 Pt 1,4).

(9) PS I 103_{12-15}: *Mieliaufiey dabar efme funus Diewo / bet dabar ne pafirode / kuo bufime* (1 Jn 3,2).
BSV: *carissimi nunc filii Dei sumus et nondum apparuit quid erimus* (1 Io 3,2).

(10) PS I 100_{29-30}: *Nuog fmerties praneßti efme ing giwenimu* (1 Jn 3,14).
BSV: *translati sumus de morte ad vitam* (1 Io 3,14).

(11) PS I 101_{18-23}: *Tami pafirode meyłe Diewo mufpi / kad Sunu fawo wienagimi atfiunte Diewas fwietan / idant giwi butume per ii* (1 Jn 4,9).
BSV: *in hoc apparuit caritas Dei in nobis quoniam Filium suum unigenitum misit Deus in mundum ut vivamus per eum* (1 Io 4,9).

3.3.1.1.2.
ŠVENTOJO RAŠTO CITATŲ VERTIMO Į LIETUVIŲ KALBĄ PRINCIPAI

Biblinės citatos yra verstos iš Siksto ir Klemenso Vulgatos (identifikuota pagal BSV 2007). Pažodžiui iš lotynų kalbos išverstos (1), (2), (5) ir (11) citatos (citatų numeraciją žr. 3.5.1.1.1.). Pažodinis vertimas būdingas ir (3) bei (7) citatoms, bet jų tekstų terminai dar tikslinami pasitelkiant dubletinius žodžius ir sinonimus (atitinkamose lenkiškose citatose dubletai ir sinonimai nevartojami):

(3) *i{ʒ}giditi efme aba pafweykome*;
(7) *padrutina ir paftiprina*.

Dubletu verčiamas ir *consortes* (8) citatoje: *daliaiemieys aba dalinikays*. Pastarojoje citatoje dukart nesutampa lotyniškos ir lietuviškos frazės žodžių tvarka, plg.:

pretiosa nobis promissa donavit ir *brungius ʒadeimus mums dowanoio;*
divinae consortes naturae ir *Diewo prigimimo daliaiemieys*.

Žodžių tvarkos skirtumai (9) ir (10) citatose sąlygoti sudėtinio tarinio vietos frazėje ir šio tarinio dėmenų tvarkos: (9) nesutampa tarinio jungties vieta, plg.: *filii Dei sumus* ir *efme funus Diewo*, o (10) pirmojoje sakinio pozicijoje einantis *translati sumus* lietuviškame tekste nukeltas į sakinio vidurį – *praneßti efme.*

Mažiau pažodinis yra (4) ir (6) citatų vertimas: (4) citatoje neišversti žodžiai *ego quippe*, nesutampa vienarūšių konstrukcijų, prasidedančių *in*, sintaksiniai modeliai; dar laisvesnis yra (6) citatos vertimas – čia iš tolesnės frazės paimtas ir dukart pridėtas žodis *Diewo*, įterptas *bufime*, o tolesnė frazė nebuvo verčiama.

Dviem atvejais į citatas įterptas *tieg* (lenk. *prawi*), vienu atveju citatoje vartojamas aiškinamasis įterpinys, pradedamas *tay ira*: (8) *tay ira Ieʒu Chriftu*.

(6) citatos vertimas į lenkų kalbą ryškiausiai skiriasi nuo lietuviško vertimo ir pažodžiui sutampa su lotynišku šaltiniu. Dar plg.: (4) *murum aereum* ir *murem miedʒiánym*; (10) *translati sumus de morte ad vitam* ir *Prʒenieśieni ieſteſmy ʒ śmierći do ʒywota.*

Šiuo atveju galima daryti išvadą, kad tais atvejais, kai lietuviškas vertimas yra labiau nutolęs nuo lotyniško ir kai tas nutolimas yra palietęs svarbiausius sakinio struktūros vienetus, biblinės citatos lenkiškoje PS teksto dalyje yra artimesnės ar sutampa su lotynišku tekstu.

Kadangi tiriamu laikotarpiu lenkų rašytinės kalbos normos jau buvo nusistovėjusios, tai lenkiškose citatose laikomasi šios kalbos sistemą ir struktūrą labiau atitinkančios žodžių tvarkos. Lietuviškose citatose dažniausiai atkartojama lotyniško teksto žodžių tvarka.

3.3.1.2.
AURELIJAUS AUGUSTINO IR TOMO AKVINIEČIO CITATOS

Iš šio punkto tekste paminėtų vardų bei lotyniškų jų santrumpų marginalijose ir prie jų įdėtų lotyniško teksto fragmentų buvo nustatyta, kad trečio pamokslo šeštajame punkte PS I 99 Sirvydas pažodžiui cituoja Aurelijaus Augustino *Contra Duas Epistolas Pelagianorum ad Bonifacium Romanae Ecclesiae Episcopum*, Liber II, 6.12 ir Tomo Akviniečio *Summa Theologiae*, 1.2 q. 113, a. 9, ad 2:

(1) *Miliſta «tieg» Diewo / ne tiktay {ʒ}wayʒdes wiſas / ir wiſus dungus / bet ir wiſus Aniełus praeyt* PS I 99_{3-7}.
Marginalijos tekstas: *Gratia DEI non ſolùm omnia ſidera, & omnes cœlos, verùm etiam omnes Angelos ſupergreditur. Aug: lib. 2. ad Bonifacium cap: 6.*

(2) *Gierumas miliſtos wienos dideſnis ira / neg gierumas prigimimo wiſo ſwieto* PS I 99_{8-11}.
Marginalijos tekstas: *S. Thom: Bonum gratiæ vnius eſt maius, quàm bonum naturæ totius vniuerſi. 1. 2. q. 113. ar. 9. ad 2.*

3.3.1.3.
ŠVENTOJO RAŠTO IR ROBERTO BELARMINO PARAFRAZĖS

Aptariamame punkte taip pat parafrazuojami Pradžios knygos (Pr 1,26), Evangelijos pagal Morkų (Mk 5,25–34) ir Giesmių giesmės (Gg 5) atskiri skyriai ir eilutės. Sirvydas remiasi ir punkto pačios pradžios marginalijoje nurodytu jėzuito Roberto Belarmino veikalu *De Gratia Primi Hominis*, Liber Unus, Caput Secundum.

Marginalijos tekstas: *Diſcrimen inter imaginem & ſimilitudinem DEI in homine. Bellar: lib: de gratia primi hominis c 2.*

Pasitelktus Belarminą, aiškinama Pradžios knygos pirmojo skyriaus 26 eilutės (Pr 1,26) įvaizdžių prasmė: *TWerdamas Diewas ȝmogu / iȝſpaude vnt io wayȝdu* (= paveikslą) *ir toligiby* (= panašumą) *ſawo* PS I 98_{5-8}.

3.3.2. CITATŲ SLUOKSNIS PS II PENKTO PAMOKSLO ANTRAJAME PUNKTE

PS II penktojo pamokslo antrajame punkte (PS II 116–120) vartojama 12 citatų iš Šventojo Rašto. Iš Senojo Testamento cituojama Jobo knyga (Job 27,6), o iš Naujojo Testamento – Evangelija pagal Joną (Jn 8,46; Jn 8,47; Jn 8,47; Jn 8,48; Jn 8,50; Jn 8,51; Jn 8,52; Jn 8,59) ir Jono pirmas laiškas (1 Jn 3,8; 1 Jn 3,9; 1 Jn 21). Be to, šio punkto tekste dar aptinkamos aliuzijos į Danieliaus knygos šeštąjį skyrių ir Judito knygos aštuntąjį skyrių (jų nuorodos pateikiamos lotyniškose marginalijose). Citatos sudaro 30 proc. šio punkto teksto (143 žodžiai iš 333).

3.3.2.1. ŠVENTOJO RAŠTO CITATOS

PS II penkto pamokslo antrasis punktas yra neįprastas tuo, kad čia remtasi tik trimis bibliniais šaltiniais ir cituotos tų pačių skyrių gretimos eilutės ar jų dalys: Iš Evangelijos pagal Joną cituojamos 8 skyriaus šalimais esančios 46, 47, 48, 50, 51, 52 eilutės, o iš Jono pirmo laiško – trečiojo skyriaus 8 ir 9 eilutės. Paprastai cituojamų šaltinių įvairovė būna didesnė.

(1) PS II 117_{4-8}: *Teyſibes máno / kuriu pradeiau turet / nopłeyśiu: nes ne iuda mani śirdis mano wiſami giwenimi mano* (Job 27,6).
BSV: *iustificationem meam quam coepi tenere non deseram neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea* (Iob 27,6).

(2) PS II 118_{31}–119_{1}: *iey› «tieg» ‹biłau iumus / kodrin ne tikite mań?* (Jn 8,46).
BSV: *si ‹...› dico uobis quare non creditis mihi* (Io 8,46).

(3) PS II 118_{20-21}: *Kas «tieg» ira iȝ Diewo / ȝodȝiu Diewo kłauſo* (Jn 8,47).
BSV: *qui ex Deo est verba Dei audit* (Io 8,47).

(4) PS II 118_{23-25}: *Todrin «tieg» ius Diewo ȝodȝiu ne kłauſote iog iȝ Diewo ne eſte* (Jn 8,47).
BSV: *propterea vos non auditis quia ex Deo non estis* (Io 8,47).

(5) PS II 119_{13-15}: *Negu gieray «tieg» mes kałbame / iog Sámáritonas eſsi tu / ir welinu turi* (Jn 8,48).
BSV: *nonne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu et daemonium habes* (Io 8,48).

(6) PS II 119_{19-20}: *Aß «tieg» ne ießkau gárbos máno* (Jn 8,50).
BSV: *Ego autem non quaero gloriam meam* (Io 8,50).

(7) PS II 119_{24-26}: *Iey kas ȝodi máno áȝuɫaykis / ſmerties ne regies vnt vmȝiu* (Jn 8,51).
BSV: *si quis sermonem meum servaverit mortem non videbit in aeternum* (Io 8,51).

(8) PS I 119_{32}–120_{1-5}: *Dabar «tieg» paȝinome / iog welinu turi / Abrahamas numire ir pranaßay / á tu ſákay: Iey kas ȝodi máno áȝu ɫaykis / ne ragaus ſmerties vnt vmȝiu* (Jn 8,52).
BSV: *nunc cognovimus quia daemonium habes Abraham mortuus est et prophetae et tu dicis si quis sermonem meum servaverit non gustabit mortem in aeternum* (Io 8,52).

(9) PS II 120_{9-11}: *Pagawo «tieg» akmenis / adunt meſtu vnt io* (Jn 8,59).
BSV: *tulerunt ergo lapides ut iacerent in eum* (Io 8,59).

(10) PS II 118_{17-18} : *Kiekwienas kuris d{á}ro grieku / iȝ welino ira* (1 Jn 3,8).
BSV: *qui facit peccatum ex diabolo est* (1 Io 3,8).

(11) PS II 118_{6-8}: *Kiekwienas «tieg» / kuris gime iȝ Diewo / grieko ne dáro / «(ißmánik numarinunćio duśiu / nes maȝus dáro)» nes ſekɫa io «(tay ira Diewo miliſta)» iumpi ira* (1 Jn 3,9).
BSV: *omnis qui natus est ex Deo peccatum non facit quoniam semen ipsius in eo manet* (1 Io 3,9).

(12) PS II 117_{9-15}: *Mielauſiey mano / iey ne iudes muſu śirdis muſu / padukſi turime Diewop / ir ko norint praśiſime / imſime nuog io: nes priſakimu io ſaugome / ir tay / kas pokim io megſta / dárome* (1 Jn 3,21-22).
BSV: *carissimi si cor nostrum non reprehenderit nos fiduciam habemus ad Deum et quicquid petierimus accipiemus ab eo quoniam mandata eius custodimus et ea quae sunt placita coram eo facimus* (1 Io 3,21–22).

3.3.2.2.
ŠVENTOJO RAŠTO CITATŲ VERTIMO Į LIETUVIŲ KALBĄ PRINCIPAI

Pažodžiui išverstos (1), (2), (7) citatos. Kitos citatos iš esmės taip pat pažodiniai vertimai, bet jose yra žodžių tvarkos ir tarinių sandaros skirtumų, plg.:

(5) *dicimus nos* ir *mes kaɫbame;*
(12) *cor nostrum non reprehenderit nos* ir *ne iudes muſu śirdis muſu;*
(12) *quae sunt placita coram eo* ir *kas pokim io megſta;*
(8) *mortuus est* ir *numire;*
(11) *natus est* ir *gime.*

Dviem atvejais lietuviškoje citatoje pridedamas įvardis: (10) *qui* ir *Kiekwienas kuris;* (12) *carissimi* ir *Mielauſiey mano.*

Neverčiami į lietuvių kalbą teksto jungiamieji žodžiai (konektoriai): (6) *autem* ir (9) *ergo*. Beje, jie neversti ir į lenkų kalbą.

(4) citatos vertime aptinkamas citatai nepriklausantis žodžių junginys *Diewo ʒodʒiu*. Net į aštuonias šio punkto citatas įterptas antrojoje sakinio pozicijoje einantis *tieg*.

(11) citata įterpiniais, aiškinančiais priešais einančių citatos žodžių prasmę, suskaidyta į tris dalis. Įterpinius šioje citatoje Sirvydas dar yra išskyręs ir skliausteliais.

Viena vertus, šio punkto citatų vertimas į lenkų kalbą artimesnis lotyniškam tekstui tais atvejais, kai lietuviškas vertimas savarankiškesnis (pridedami arba praleidžiami žodžiai ir frazės). Lenkiškose citatose nepridedami įvardžiai *kiekvienas* (10) ir *mano* (12). (4) citatoje nėra įterpto citatai nepriklausančio junginio *Diewo ʒodʒiu*.

Kita vertus, dažnokai nesutampa lotyniškų ir lenkiškų citatų žodžių tvarka. Lenkiškose citatose labiau laikomasi šios kalbos sistemą atitinkančios žodžių tvarkos (subjektas eina prieš veiksmažodį (SV), daiktavardinis objektas po veiksmažodžio (VO), įvardinis objektas prieš veiksmažodį (OV). Lietuviškuose citatų vertimuose dažniausiai griežtai laikomasi lotyniško Vulgatos teksto žodžių tvarkos, plg.:

(5) *quia Samaritanus es tu, iog Sámáritonas eſsi tu* ir *ʒeś ty ieſt Sámarytan;*
(7) *si quis sermonem meum servaverit, Iey kas ʒodi máno áʒułaykis* ir *Ieśliby kto ſtrʒegł mowy moiey;*
(2) *quare non creditis mihi, kodrin ne tikite mań* ir *cʒemuʒ mi nie wierʒyćie;*
(8) *si quis sermonem meum servaverit, Iey kas ʒodi máno áʒu łaykis* ir *ieſliby kto ſtrʒegł mowy moiey;*
(9) *ut iacerent in eum, adunt meſtu vnt io* ir *áby nań ćiſkáli;*
(4) *quia ex Deo non estis, iog iʒ Diewo ne eſte* ir *ʒe nie ieſteśćie ʒ Bogá.*

3.4. PSALMYNO CITATOS *PUNKTŲ SAKYMŲ* TEKSTE IR JŲ SANTYKIS SU JONO RĖZOS *PSALTERU DOVYDO*

PS I pamokslų tekste vartojamos 56, o PS II tekste 33 citatos iš Psalmyno. Visos PS tekste identifikuotos Psalmyno citatos buvo sugretintos su atitinkamomis Jono Rėzos *Psaltero Dovydo*[77] (RPs) teksto vietomis siekiant išsiaiškinti, ar Sirvydas nesinaudojo RPs versdamas savo pamokslams Psalmyno citatas į lietuvių kalbą. Akivaizdžių požymių, rodančių, kad Sirvydas galėjo remtis RPs nenustatyta.

77 Jono Rėzos išleistas *Psalteras Dovydo* buvo paimtas iš Jono Bretkūno Biblijos vertimo rankraščio.

3.4.1.

Artimiausia RPs vertimui yra PS I ir PS II tekste cituota 45 psalmės 11 eilutė:

PS I 218_{14-17}: *Kłaufik dukte / ir weyʒdek / ir nułink aufi tawo / ir aʒumirßk ʒmoniu ſawo / ir namu tewo ſawo* (Ps 45,11).
PS II 3_{21-23}: *Kłaufik dukte› ‹ir prylynk aufy tawoaʒumirßk [!] ʒmoniu tawo / ir namu Tewo tawo* (Ps 45,11).
RPs: *Klauſyk Dukte / dabbôkis / ir prilenk Aufis tawa / Vßmirſchk tawo Sʒmoniû / ir Nammû Tewo tawo* (Ps 45,11).

Iš dviejų tos pačios Psalmyno eilutės citatų su RPs tekstu labiau sutampa antrasis vertimo variantas (žr. PS II 3): lyginamuose tekstuose skiriasi tiktai žodžių *auſy* (plg. BSV: *aurem*) ir *Auſis* (plg. Luther 1545: *ohren*)[78] skaičius ir frazių *ʒmoniu tawo* (plg. BSV: *populum tuum*) ir *tawo Sʒmoniû* (plg. Luther 1545: *deines Volks*) žodžių tvarka. RPs tekstas šiais nesutapimo atvejais atitinka Liuterio Biblijos tekstą, o PS – Vulgatą. Pagal Vulgatą ir Septuagintą buvo išverstos sutampančios PS II 3 ir RPs frazės: *namu Tewo tawo* ir *Nammû Tewo tawo* (plg. BSV: *domum patris tui* ir Luther 1545: *deines Vaters haus;* Septuaginta 2006: *τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου).*

Veiksmažodžio *nułink* priešdėlis PS I 218 greičiausiai sietinas su BW1599 *nákłóń* (plg. BSV: *inclina*).

PS I 218 nutolstama nuo pažodinio vertimo ir priklausymas sakinio subjektui nurodomas (kitaip nei atitinkamame lotyniškame, vokiškame ar lenkiškame tekste) lietuvių kalbai būdingu savybinio įvardžio kilmininku *savo: ʒmoniu ſawo; namu tewo ſawo.*

Sutampančios frazės *namu Tewo tawo* ir veiksmažodis *prylynk* rodytų, kad galėjo egzistuoti PS ir RPs tekstams bendras senesnės biblinės frazeologijos sluoksnis, susiformavęs ankstesnių biblinių tekstų vertimo pagrindu iš dažniau religinių apeigų metu vartojamų biblinių frazių.

3.4.2.

Gretinamuose PS ir RPs tekstuose pasitaiko atskirų frazių ir biblinės terminijos sutapimo atvejų (sutapimai su RPs būdingesni PS I Psalmyno citatoms), plg.:

(1) PS I 373_{3-5}: *Sutraukikime rišius iu / ir numeſkime nuog ſawis iungu iu* (Ps 2,3).
RPs: *Sutrằukikime ju Ryſchius / Ir atmeſkime nůg ſawęs ju Wirwes* (Ps 2,3).
(2) PS I 20_{15-17}: *Paʒimeta ira vnt muſu ſwieſibe weydo tawo* (Ps 4,7).
RPs: *Bet WIEſchpatie pakælk ant muſu Schwieſibę tawo Weido* (Ps 4,8).

78 Liuteris Bibliją į vokiečių kalbą vertė iš senosios graikų ir hebrajų kalbų (versta iš *Textus Receptus;* Septuagintos, bet remtasi ir kitais šaltiniais).

(3) PS I 88_{24-25}: *Wiſa padawey po kaioms io* (Ps 8,7).
RPs: *Wis padejei po Kojomis jo* (Ps 8,7).

(4) PS I 12_{14-15}: *Kas ira wieſpatim mu{ſſ}u* (Ps 12,5).
RPs: *kas ira muſu WIEſchpatimi?* (Ps 12,5).

(5) PS I 153_{23-24}: *Apieme mani ſopuley ſmerties* (Ps 18,5).
RPs: *Neſa apeme manne Smerties ryſchei* (Ps 18,5).

(6) PS I 92_{27-31}: *Kayp dide «tieg» daugibe ſaldibes tawo Wieſpatie / kuriu iʒdeiey tiemus / kurie biios tawis* (Ps 31,20).
RPs: *Kaip didde ira Gerybe tawa / kurre paſlepei tiemus / kurrie tawe bÿos* (Ps 31,20).

(7) PS I 353_{21-23}: *Swieśibey «tieg» tawo regieſime świeſiby* (Ps 36,10).
RPs: *Ir tawa Schwieſybejè / rægim ſchwieſybè* (Ps 36,10).

(8) PS I 51_{3-4}: *ir kayp naſta ſunki apſunko vnt manis* (Ps 38,5).
PS I 276_{22-24}: *kayp ſunkus ſwaras apſunkina mani* (Ps 38,5).
RPs: *Kaip ſunki naſchta anis man perſunkus ſtoioſi* (Ps 38,5).

(9) PS I 113_{4-6}: *Buytys mano kayp niekas pokim tawis* (Ps 39,6).
RPs: *mana Giwata kaip nieks po akkimis tawo* (Ps 39,7).

(10) PS I 356_{10-14}: *Wilicios tawo aſtros / ʒmones pokim tawis puls / śirdiſna neprietelu karalaus* (Ps 45,6).
RPs: *Aſchtros ira tawa ſtrelos / jog Pulkai po tawo akkimis parpůla widdui tarp Neprieteliu karaliaus* (Ps 45,6).

(11) PS I 30_{8-9}: *Tare padukis śirdiy ſawo: Nera Diewo* (Ps 53,1).
RPs: *PAikieghi kalba Schirdÿè ſawo / nera Diewo* (Ps 53,2).

(12) PS I 152_{17-20}: *Tegul bus iʒtepti iʒ knigu giwuiu / ir ſu teyſumis tegul neſiraſo* (Ps 69,29).
RPs: *Iſchgæſſyk jůs iſch Knigû giwujû / Ieib ſu Teiſeiſeis næbutu paraſchiti* (Ps 69,29).

(13) PS I 61_{16-19}: *Miełaśirdiſte ir tieſa ſuſitiko / teyſibe ir pakaius paſibućiawo* (Ps 85,11).
RPs: *Idant Gerybe ir Wiernyſte ſuſſitiktu / Teiſibe ir Pakajus butʒůtuſe* (Ps 85,11).

(14) PS I 20_{9-12}: *Kuris daray Aniełus tawo dwaſays / ir tarnus tawo liepſnu vgnies* (Ps 104,4).
RPs: *Tu darrai tawa Angelus Wejeis / Ir tawa Tarnus Vgnies liepſnomis* (Ps 104,4).

(15) PS I 208_{10-11}: *ieſkokite weydo io wiſados* (Ps 105,4).
RPs: *Ieſchkokit wæidą jo wiſſadai* (Ps 105,4).

(16) PS I 355_{6-7}: *Atſiunte ʒodi ſawo / ir iʒgide iuos* (Ps 107,20).
PS II 122_{2-4}: *Atſiunte ába nułeyde ʒodi ſáwo ir iʒgide iuos* (Ps 107,20).
RPs: *Ghis ſiunte ſawa Sʒodi ir iſchgyde jůs* (Ps 107,20).

(17) PS II 137_{26-27}: *o tieſá táwo áplinkuy tawis* (Ps 89,9).
RPs: *Ir tawa Tieſa ira aplinkui tawe* (Ps 89,9).

Ps 38,5 eilutė cituota du kartus: PS I 51_{3-4} citatoje vartojamas terminas *naßta*, o PS I 276_{22-24} – *ſwaras* (plg. BSV: *onus grave*). Sirvydo žodyne (~1620) žodžio *naßta* nėra, nors šis žodis buvo paplitęs ankstesniuose religiniuose raštuose (jį vartojo Daukša, Bretkūnas, Mažvydas):

ćięʒar /onus, pondus. ſarcina, ſaburra, nauium. ſwaras / pundas / ſunkibe SD 1620.

Tai rodytų, kad ne tik PS II, bet ir PS I galėjo būti redaguota kitų asmenų, arba Sirvydas, rašydamas pamokslų santraukas, galėjo pasinaudoti skirtingu laiku parašytais kitų pamokslininkų rankraščiais ir dalies jų vartotų terminų nesuvienodino.

3.4.3.1.

PS ir RPs sutampa arba beveik sutampa šios aukščiau išvardytų citatų frazės:

(1) PS I 373_{3-5}: *Sutraukikime riśius iu* (BSV: *vincula eorum*) – RPs: *Sutråukikime ju Ryſchius* (Luther 1545: *zureissen jre Bande*);

(2) PS I 20_{15-17}: *ſwieſibe weydo tawo* (BSV: *lumen vultus tui*) – RPs: *Schwieſibę tawo Weido* (Luther 1545: *das Liecht deines andlitzs*);

(3) PS I 88_{24-25}: *po kaioms io* (BSV: *sub pedibus eius*) – RPs: *po Kojomis jo* (Luther 1545: *vnter seine Füsse*);

(4) PS I 12_{14-15}: *Kas ira wießpatim mu{ſſ}u* (BSV: *quis noster dominus est*) – RPs: *kas ira muſu WIEſchpatimi?* (Luther 1545: *Wer ist vnser Herr?*);

(5) PS I 153_{23-24}: *Apieme mani* – RPs: *apeme mannę;*

(6) PS I 92_{27-31}: *kurie biios tawis* (BSV: *qui sperant in te*) – RPs: *kurrie tawę bijos* (Luther 1545: *denen / die dich fürchten*);

(7) PS I 113_{4-6}: *kayp niekas pokim tawis* (BSV: *tamquam nihilum ante te*) – RPs: *kaip nieks po akkimis tawo* (Luther 1545: *mein Leben ist wie nichts fur dir*).

(8) PS I 30_{8-9}: *śirdiy ſawo: Nera Diewo* (BSV: *in corde suo non est Deus*) – RPs: *Schirdijè ſawo / nera Diewo* (Luther 1545: *sprechen in jrem hertzen / Es ist kein Gott*);

(9) PS I 152_{17-20}: *iʒ knigu giwuiu* (BSV: *de libro viventium*) – RPs: *iſch Knigû giwujû* (Luther 1545: *aus dem Buch der Lebendigen*);

(10) PS I 20_{9-12}: *ir tarnus tawo liepſnu vgnies* (BSV: *ministros tuos ignem urentem*) – RPs: *Ir tawa Tarnus Vgnies liepſnomis* (Luther 1545: *Vnd deine Diener zu Fewrſlammen*);

(11) PS I 208_{10-11}: *ießkokite weydo io wiſados* (BSV: *quaerite faciem eius semper*) – RPs: *Ieſchkokit wæidą jo wiſſadai* (Luther 1545: *Suchet sein Andlitz alle wege*);

(12) PS I 355_{6-7}: *Atſiunte ʒodi ſawo / ir iʒgide iuos* (BSV: *misit verbum suum et sanavit eos)* – RPs: *ſiunte ſawa Sʒodi ir iſchgyde jůs* (Luther 1545: *Er sandte sein Wort vnd machte sie gesund*);

(13) PS II 137_{26-27}: *o tieſá táwo* (BSV: *et veritas tua*) – RPs: *Ir tawa Tieſa* (Luther 1545: *Vnd deine Wahrheit*).

3.4.3.1.1.

Atitinkamose PS ir RPs frazėse gali nesutapti žodžių tvarka: PS frazėje atkartojama Vulgatos žodžių tvarka, o RPs – Liuterio Biblijos:

(a) PS ir Vulgatoje įvardžio genityvas eina po daiktavardžio (NGen), o RPs ir Liuterio Biblijoje prieš daiktavardį (GenN): *rišius iu* ir *ju Ryſchius* (plg. Septuaginta 2006: *τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν); weydo tawo* ir *tawo Weido* (plg. Septuaginta 2006: *προσώπου σου); ʒodi ſawo* ir *ſawa Sʒodi* (plg. Septuaginta 2006: *τὸν λόγον αὐτοῦ); tieſá táwo* ir *tawa Tieſa* (plg. Septuaginta 2006: *καὶ ἡ ἀλήθειά σου).*

(b) PS įvardinis papildinys eina po veiksmažodžio, o RPs – prieš veiksmažodį: *biios tawis* (VO) ir *tawę bijos* (OV).

Skirtingi šių frazių struktūriniai modeliai lotynų ir vokiečių kalbose galėjo būti vienu iš postūmių žodžių tvarkos įvairavimui atsirasti atitinkamose lietuvių kalbos frazėse.

3.4.3.1.2.

PS frazėje atkartojama BW1599 ir PK žodžių tvarka, o RPs – Liuterio Biblijos:

PS I 12_{14}–15: *Kas ira wieβpatim mu{ſ}u;*
PK I 12_{15}: *kto ieſt panem nåβym* (žodžių tvarka sutampa su BW1599);
BSV: *quis noster dominus est* (Ps 11,5);
RPs: *kas ira muſu WIEſchpatimi?* (Ps 12,5);
Luther 1545: *Wer ist vnser Herr?* (Ps 12,5).
Septuaginta 2006: *τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν* (Ps 11,5).

Viršuje cituotų frazių žodžių tvarka nesutampa dėl kalbų priklausymo skirtingiems struktūriniams tipams. Lotynų kalbai būdinga galinė veiksmažodžio *est* pozicija negalima vokiečių kalboje, kurioje veiksmažodis eina antrojoje sakinio pozicijoje. Lietuvių ir lenkų kalbose veiksmažodžių *yra, jest* galinė pozicija laikoma inversine.

3.4.3.1.3.

PS ir RPs frazių žodžių tvarka gali sutapti tarpusavy ir su Vulgata, bet skirtis nuo Liuterio Biblijos (plg. NGen struktūrinis modelis PS ir RPs, bet GenN Liuterio Biblijoje):

(a) *po kaioms io; po Kojomis jo* (plg. *sub pedibus eius; vnter seine Füsse* ir *τῶν ποδῶν αὐτοῦ);*
(b) *širdiy ſawo: Nera Diewo; Schirdijè ſawo / nera Diewo* (plg. *in corde suo non est Deus; in jrem hertzen / Es ist kein Gott* ir *ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ Οὐκ ἔστιν θεός);*
(c) *ießkokite weydo io wiſados; Ieſchkokit wæida jo wiſſadai* (plg. *quaerite faciem eius semper; Suchet sein Andlitz alle wege* ir *ζητήσατε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ παντός).*

Nesutapimą su vokišku tekstu lėmė kitoks vokiečių kalbos frazių su įvardžių genityvais žodžių tvarkos modelis (GenN). Šie pavyzdžiai atskleidžia ir kitą svarbų faktą – versdamas Psalmyną, Bretkūnas ne visada pažodžiui laikėsi Liuterio Biblijos teksto. Kai kur frazes su įvardžių genityvais į lietuvių kalbą jis vertė laikydamasis lotyniško ir graikiško teksto žodžių tvarkos, nors turėjo galimybę rinktis GenN arba NGen, nes to laikotarpio lietuvių rašomojoje kalboje frazių su genityvo pažyminiais žodžių tvarkos modeliai buvo neapibrėžti (plačiau žr. Vasiliauskienė 2008: 178–181; 292).

Dėl vokiečių kalbai būdingos rėminės struktūros nesutapo šių frazių vertimas RPs ir Liuterio Biblijoje:

iſchgyde jůs ir *machte sie gesund* (plg. *sanavit eos* ir *καὶ ἰάσατο αὐτοὺς).*

3.4.3.1.4.

Dvi PS ir RPs frazės turi bendrą lietuvišką pagrindą ir yra labiau nutolusios nuo atitinkamų lotyniškų, vokiškų ir lenkiškų frazių:

(a) *pokim tawis, po akkimis tawo* (plg. lenk. *przed tobą;* lot. *ante te;* vok. *fur dir).*
(b) lietuviškose frazėse *liepſnu vgnies* (PS) ir *Vgnies liepſnomis* (RPs) priklausomo *(vgnies)* ir pagrindinio dėmens *(liepſnu)* santykis yra atvirkščias jų santykiui kitų kalbų atitinkamose frazėse, plg.: *ignem urentem; ogień palacy; πῦρ φλέγον.*

3.4.3.2.

PS ir RPs taip pat sutampa ši terminija: PS: *ſmerties* – RPs: *Smerties;* PS: *Swieśibey* – RPs: *Schwieſybejè;* PS: *naßta ſunki* – RPs: *ſunki naſchta;* PS: *neprietelu karalaus* – RPs *Neprieteliu karaliaus;* PS: *teyſibe ir pakaius* – RPs: *Teiſibe ir Pakajus;* PS: *tieſá* – RPs: *Tieſa.*

3.6.4.

Greičiausiai daugiau ir stipresnių sąsajų būtų aptikta tarp PS Psalmyno citatų ir atitinkamų DP Psalmyno citatų (jei jos visos DP tekste būtų identifikuotos ir sugretintos su PS citatomis), plg. du pavyzdžius:

(1) PS I 100_{15-17}: *Aß tariau Dieway eſte / ir ſunus Aukśćiauſio wiſi* (Ps 82,6).
PK I 100_{16-18}: *Iam rʒekl: Ieſteśćie Bogowie y ſynowie Naywyʒßego wßyſcy* (sutampa su BW1599) (Ps 82,6).
DP 467_{24-25}: *Aß tariáu ioġ ius ęſtę Diewái ir ſunus aukſcʒiáuſióio wiſsi* (Ps 81,6).
RPs: *Aſch gærai tariau: Iûs Diewai eſte / Ir wiſſi Waikai Aukſchtʒiauſojo* (Ps 82,6).
Luther 1545: *JCh hab wol gesagt / Jr seid Götter / vnd all zumal Kinder des Höhesten* (Ps 82,6).
BSV: *Ego dixi dii estis et filii Excelsi omnes* (Ps 81,6).
Septuaginta 2006: *ἐγὼ εἶπα Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες·* (Ps 81,6).

(2) PS I 241_{32}–242_{1-2}: *Atweri «tieg» tu runku tawo / ir paſotini wiſokiu ʒweri* (Ps 144,16).
PK I 242_{3-5}: *Otwarʒaß ty «prawi» ręke ſwoie: a nápełniaß wßelkie ʒwierʒę* (sutampa su BW1599) (Ps 144,16).
DP 299_{37-38}: *atvęri tu rąka táwa / o papíldi wiſsokią gîwi pałáiminimu* (Ps 144,16).
DP 332_{6-8}: *Atvęri tu ráką táwą / îr papíldi pałaiminimu wiſsokią gîwi* (Ps 144,16).
RPs: *Tu âtwerri tawą Ranką / Ir paſſotinni wiſſokius giwius* (Ps 145,16).
Luther 1545: *Du thust deine Hand auff / Vnd erfüllest alles was lebt mit wolgefallen* (Ps 144,16).
BSV: *aperis tu manum tuum et imples omne animal benedictione* (Ps 144,16).
Septuaginta 2006: *ἀνοίγεις σὺ τὴν χεῖρά σου καὶ ἐμπιπλᾷς πᾶν ζῷον εὐδοκίας* (Ps 144,16).

Pirmojoje citatoje (Ps 82,6) Sirvydo ir Daukšos vartojamas žodynas sutampa, skiriasi tik sakinio dėmenų jungimo būdas ir *eſte, ęſtę* vieta sakinyje (DP laikomasi BW1599 žodžių tvarkos – jungtis prieš tarinio vardinę dalį), o PS Vulgatos – jungtis po tarinio vardinės dalies).

Vaikai RPs vartojami *sūnų* reikšme.

Antrojoje citatoje PS vartojamas žodis *ʒweri,* o DP ir RPs atitinkamoje vietoje *gîwi. giwius.* Žodis *žvėris* PS tekste greičiausiai atsirado dėl lenkiško *ʒwierʒę,* o *gyvis* galėjo priklausyti senesniam lietuviškos biblinės terminijos sluoksniui.

DP veiksmažodis *papíldi* taip pat sietinas su lenkišku *nápełniaß.* Šiuo atveju sutampa PS *paſotini* ir RPs *paſſotinni.*

Atskirų žodžių sutapimai fiksuojami ne tų pačių vertimų citatose: *gyvis* sutampa DP ir RPs, o *pasotini* PS ir RPs.

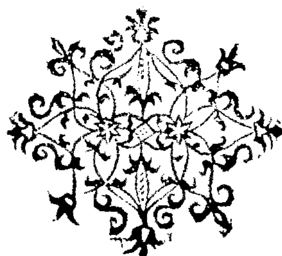
Cituotų RPs eilučių žodžių tvarka beveik visur atitinka Liuterio Biblijos tekstą.

Šių dviejų Psalmyno citatų trijų lietuviškų vertimų palyginimas tarpusavy ir susiejimas su lotynišku, lenkišku ir vokišku atitinkamų vietų tekstu rodo, kad turėjo funk-

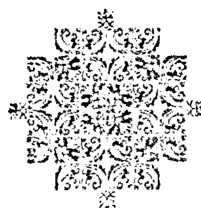
cionuoti bendras religinės literatūros vertėjams ir leidėjams žinomas lietuviškos biblinės terminijos sluoksnis. Verčiant žodžiai buvo parenkami atsižvelgiant į naudojamus šaltinius, paplitimo mastą, regioną, vertėjo prioritetus ir leidinio paskirtį.

3.4.5.

Palyginus PS Psalmyno citatų vertimus su RP tekstu, buvo prieita šių išvadų: (a) PS ir RPs atskirų frazių sutapimai dažniausiai fiksuojami tuomet, kai Bretkūnas nukrypsta nuo Liuterio Biblijos ir savo vertime remiasi lotynišku ir graikišku Psalmyno tekstu; (b) iš Liuterio Biblijos vokiško vertimo į RPs buvo perkelta vokiečių kalbai būdingų žodžių tvarkos modelių, kurie skyrėsi nuo lotyniškų ir graikiškų (GenN; VO); (c) tais atvejais, kai atskirose PS Psalmyno frazėse neatkartojama lotyniško teksto struktūra, paprastai būna pasiremta vertimu į lenkų kalbą (BW1599); (d) savarankiškiau, nukrypstant nuo kanoninių tekstų Sirvydo išverstų Psalmyno frazių PS nedaug (*ſawo* vietoj *tawo; pokim tawis*; *liepſnu vgnies*); (e) akivaizdžių faktų, patvirtinančių, kad Sirvydas galėjo naudotis RPs tekstu, nerasta, bet PS ir RPs atspindėtas abiem tekstams bendras senesnis lietuviškos biblinės terminijos sluoksnis, susiformavęs ankstesnių Šventojo Rašto fragmentų vertimų pagrindu; (f) identifikavus ir ištyrus biblines citatas kituose bažnytinės raštijos paminkluose, būtų galima rasti nemažai atsakymų į svarbius klausimus dėl lietuviškos biblinės terminijos formavimosi ir jos kaitos tendencijų, atskirų biblinių terminų atsiradimo laiko, autorystės, išplitimo masto; be to, toks tyrimas konkretizuotų atskirų raštijos paminklų artimumo ir jų poveikio vienas kitam laipsnį, perleidžiamų tekstų atnaujinimo mastą.

IV.
PUNKTŲ SAKYMŲ INTEKSTAI IR JŲ IDENTIFIKAVIMO BŪDAI

1.
Punktų sakymų intekstų požymiai

1.1.

Dar 1994 metais Guido Michelini *Lituanisticoje* išspausdintame straipsnyje *Lietuvių kalbos senųjų raštų lingvistinės analizės klausimai* buvo išsakęs kritinių minčių apie senųjų lietuvių kalbos paminklų tyrimų būklę ir etapus: norint pereiti nuo senosios lietuvių kalbos išorinių ypatybių analizės prie gilesnių tyrimų, reikia turėti senųjų raštų kritinių leidimų, kuriuose būtų pateikti panaudoti šaltiniai (Michelini 1994: 13). PS iki šiol buvo laikomi pirmąja originalia lietuviška knyga (Patiejūnienė 2005, 344; Ulčinaitė, Jovaišas 2003: 359; Zinkevičius 1996: 252; 1988: 256), jų tekstą daugiau ar mažiau suvokiant kaip kondensuotą (pamokslų santraukos) ir vientisą. Teksto sluoksnių ar intekstų buvimo šiame veikale prielaidos apskritai niekad nebuvo keltos ar diskutuotos (Gelumbeckaitė 2003: 54). Tad tradiciškai tos pačios koncepcijos ir to paties išeities taško buvo laikytasi ir ėmusis PS teksto tyrimo ir rengimo kritiniam leidimui.

1.2.

Pradiniame PS teksto analizės etape biblinius vardus ir juos supantį kontekstą buvo pamėginta susieti su atitinkamomis Šventojo Rašto vietomis, pasiremiant Petro Kimbrio *Biblijos vardų žodynu* (Kimbrys 2000). Tyrimas parodė, kad dauguma PS pamokslų tekste vartojamų biblinių vardų yra Šventojo Rašto citatų sudedamoji dalis. Beveik tuo

pat metu imtos tirti ir PS marginalijos: buvo analizuojamos jose pateiktos lotyniškos frazės ir šifruojami ten esantys sutrumpinimai bei nuorodos. Nuorodos marginalijose paprastai nukreipdavo į tas Siksto ir Klemenso Vulgatos vietas (BSV 2007), kuriomis buvo paremtas greta esantis lietuviškas ir lenkiškas PS tekstas. Marginalijose esančios lotyniškos citatos dažniausiai pažodžiui sutapdavo (jei nebūdavo kupiūruojamos) su atitinkamais jų vertimais į lietuvių ir lenkų kalbas, įdėtais į pamokslų tekstą.

Į marginalijas sudėtos nuorodos, padėjusios identifikuoti nemažai PS teksto citatų, turėdavo būti tikrinamos ir tikslinamos. Vėliau, geriau perpratus PS teksto struktūros ypatumus, stilistiką, pamokslų komponavimo logiką ir kalbos įvairavimo prigimtį, buvo aptikta nemažai citatų, apie kurias jokios informacijos nei PS marginalijose, nei pačiame pamokslų tekste nebuvo. Sirvydas pirmenybę teikė citavimui: dėjo į savo pamokslus citatas, atrinktas pagal kiekvieno pamokslo temą, kartu pateikdamas ir jų interpretavimo metmenis. Palyginti su citatomis, parafrazių PS gerokai mažiau. Pasitaiko į pamokslų tekstą meistriškai įpintų aliuzijų ir hagiografinių pasakojimų.

1.3.

Citatos PS tekste buvo nustatytos remiantis šia informacija ir šiais išvardytais požymiais:

(1) Marginalijose lotynų kalba pateikiamomis nuorodomis į Šventąjį Raštą ir cituojamą autorių.

(2) Nuorodomis pamokslų tekste: kas tai pasakė arba iš kur vienas ar kitas pasakymas buvo imtas.

(3) Įterptiniais žodžiais, į citatą įterpiamais paaiškinimais, citatos komentavimo stilistika autoriniame tekste.

(4) Paminėtu bibliniu ar kitu tikriniu vardu; retesniu žodžiu arba Sirvydo sukurtu naujadaru.

(5) Stiliaus ir kalbos skirtumais tarp citatos ir jos komentaro teksto.

1.4.

Marginalijose paprastai pateikiami: lotyniški punktų ir jų dalių (papunkčių) pavadinimai, biblinių ir kitų citatų fragmentai su nuorodos į šaltinį santrumpa arba tik nuorodos santrumpa. Citatos šaltinis ir citatos vieta šaltinyje marginalijose nurodyta ne visada. Citata lotynų kalba taip pat dažniausiai pateikiama ne visa ir ne visais atvejais. Tuomet reikėdavo pasiremti kitais aukščiau išvardytais pačiame pamokslų tekste aptinkamais požymiais. Iki trečdalio atvejų informacijos apie citatą pamokslų tekste marginalijose nebūdavo arba ta informacija būdavo nepilna (pvz., nurodoma Šventojo Rašto

knyga, bet nenurodomas jos skyrius ar eilutė), pasitaikydavo neteisingų, tyrėją klaidinančių nuorodų, kurios dažnesnės PS II. Marginalijose ne tik pačios citatos, bet ir jų žodžiai taupant vietą būdavo trumpinami.

PS tekste gana sudėtinga atpažinti ir išskirti aliuzijų įvaizdžius ir identifikuoti jų šaltinius. Iš įvairių Šventojo Rašto ir religinių veikalų vietų parinktus įvaizdžius Sirvydas ypač natūraliai įlieja į savo pamokslų tekstus. Ne vienas PS biblinis įvaizdis buvo neteisingai priskirtas paties Sirvydo plunksnai (žr. šio skyriaus 2.5.1. ir 4.).

2.
Autorinės citatos ir parafrazės ir jų identifikavimas

2.1.

Kaip jau minėta, dažnai apie citatą pateikiama informacija ir citavimo požymiai tėra minimalūs. Citatos buvimą gali rodyti tik stiliaus pokytis pamokslo tekste. Marginalijose esančiomis nuorodomis (jei jos pateikiamos) taip pat ne visada galima pasikliauti, nes jos dažniausiai yra labai sutrauktos ir nepilnos: tik autorių ir veikalų inicialai, Šventojo Rašto knygos santrumpa, bet nenurodytas jos skyrius arba eilutė arba tiek skyrius, tiek eilutė nurodyti netiksliai. Pasitaiko atvejų, kai citatą rodo tik koks vienas žodis, žodžio dalis arba autoriaus ir veikalo inicialai, įterpti į pamokslų tekstą arba nukelti į marginaliją.

2.2.1.

PS I 308_{7-10} sakoma: *Miłek «tieg S. Hieronym.» ſkaytimu raßto / à piktibiu kuno n{e}miłeſi.*

Lotyniška santrumpa *S. Hieronym.* ir įterptinis žodis *tieg* yra neabejotini čia esančios citatos požymiai. Jokios kitos informacijos nei apie autorių, nei apie cituojamą šaltinį nepateikta. Net ir iškėlus prielaidą, kad cituojamas Šv. Jeronimas, šaltinio paieška užtruko. Citatą buvo pamėginta perteikti dabartine lietuvių kalba (keliais variantais), išversti į lotynų ir anglų kalbas (taip pat keliais variantais). Tokiu būdu pirmiausiai pasisekė aptikti šios citatos atitikmenį anglų kalba: *Love the science of Scripture, and you will not love vices of the flesh* (Jerome 1999: 248). Juo remiantis buvo identifikuotas lotyniškas šaltinis, pasitelkus *Patrologia Latina:*

Epistola CXXV. Ad Rusticum Monachum, 11: *AMA SCIENTIAM Scripturarum, et carnis vitia non amabis* (PL 22, p. 1078).

2.2.2.

PS I 213 pasiremta 107 Jeronimo laišku *Ad Laetam, De institutione filiae:*

> *Turi mokitis tiłet ir mažą łabay kałbet. Ne wieno žodžio giedißko ney girdet / ney ißtarit / ney ißmonit. Teyp S. Hieronimas Letops raßo* PS I 213_{20-25}.
> *Nihil aliud discat audire, nihil loqui, nisi quod ad timorem Dei pertinet. Turpia verba non intelligat, cantica mundi ignoret* (PL 22, p. 871).

Identifikuoti parafrazės šaltinį labiausiai padėjo PS lenkiškame tekste Sirvydo paminėtas tikrinis vardas *Lety* (lietuviška šio vardo forma *Letops* neaiški):

> *S. Ieronim w liśćie ſwoim do Lety piße* PK I 213_{24-25}.

2.3.

Sirvydas buvo gerai susipažinęs su protestantizmo pradininkų ir jo pagrindėjų darbais. PS I 257 jis kritikuoja Jono Kalvino teiginį, kad joks Sakramentas negali panaikinti nuodėmės, žmogus vis vien lieka sutepęs savo sielą:

Teyp heretikay patis vnt ſawis ižpažiſta / kad ira biaurus ſuodimis nuodemiu dargus; Kadung tiki ir mokia iog nuſideimay notſiłeydžia vnt krykßto / ney vnt kito kurio Sakramento / bet pridžiuwi ir priſeki aba kayp butu iſigieri prieg duſiay atliekti PS I 257_{2-12}.

Šiuo atveju nustatyti parafrazės šaltinį padėjo marginalijoje labai sutrauktai pateikta vieno iš Jono Kalvino veikalų nuoroda *Caluin. lib: iuſtit: 3. cap: 12. ¶.4.* ir perfrazuota jo pasakymo pagrindinė mintis: *omnia hominum opera nihil ſunt niſi ſordes & c. cap: 12. ¶. 9. & 11.* Sirvydo buvo pasiremta: Johannes Calvinus *Institutio Christianae religionis,* lib. 3, cap. 12.4:

Qui autem ſeriò, tanquam ſub Dei conſpectu, de vera iustitia regula quærent, illi certò comperient, omnia hominum opera, ſi ſua dignitate cenſeantur, nihil niſi inquinamenta eſſe & ſordes: & quæ iuſtitia vulgo habetur, eam apud Deum meram eſſe iniquitatē: quæ cenſetur, pollutionem: quæ gloria ducitur, ignominiam.

Kalvino veikalas *Institutio Christianae Religionis* parafrazuojamas ir PS I 288_{21-25}:

Nes Kalwinas didžiauſias narßtinikas Bažnićios ßwentos daro Diewu daritoiu nuſideimu.

Remiantis marginalijoje įdėta nuoroda *Caluin: lib. 1.inſtit: c. 18* buvo identifikuota parafrazės vieta:

> *Ex aliis locis vbi Deo Satanam ipſum et omnes reprobos ſuo arbitrio flectere vel trahere dicitur, difficilior emergit quæſtio. Quomodo enim per illos agens, ullam ex eorum vitio labem contrahat, imò in opere communi ab omni culpa ſit immunis, miniſtros autem ſuos iuſtè damnet, vix capit ſenſus carnis. Hinc repetta diſtinctio inter agere et permittere: quia hic nodus multis inexplicabilis viſus eſt, sub Dei manu*

et imperio Satanã & impios omnes ita eſſe, vt eorum malitiam in quẽ cunque viſum eſt finem dirigat: & ſceleribus vtatur ad exequenda ſua iudicia. Ac excuſabilis fortè eſſet eorum modeſtia quos terret abſurditatis ſpecies, niſi quòd perperã mendaci patrocinio aſſerere tẽtant Dei iuſticiam ab omni ſiniſtra nota. Absurdũ videtur, volente ac iubente Deo excæcari hominem, qui mox cæcitatis ſuæ pœnas daturus eſt. Tergiuerſando itaque effugiunt, Dei tantum permiſſu, non etiam voluntate hoc fieri. Ipſe vero palam ſe facere pronuntiaus, effugium illud repudiat. Quòd autem nihil efficiant homines niſi arcano Dei nutu, nec quicquã deliberãdo agitẽt niſi quod ipſe iam apud ſe decreuerit, & arcana ſua directione conſtituat, innumeris & claris teſtimoniis probatur. Quod antè citauimus ex pſalmo, Deum quæ cũque vult facere, ad omnes actiones hominũ pertinere certum eſt.

2.4.

PS II 7 puslapio marginalijoje nurodytas rėmimosi šaltinis: *Flo: lib: 2. De geſt: Roman: cap. 15.* Pamokslų tekste pasakyta:

> *Teyp Rimionis ne noreio pagadint mieſto Karthagines / idant iaunimás iu nepałoſtu ir nuog pateykos nepapiktu* PS II 7_{17-21}.

Šio šaltinio identifikavimą kiek komplikavo ta aplinkybė, kad buvo remtasi ne pirminiu šaltiniu, o Liucijaus Anėjaus Floro padaryta Tito Livijaus knygos santrauka, pavadinta *Į dvi knygas sutraukta Tito Livijaus 700 metų karų istorija*, kur kalbama apie III Pūnų karą. Iš pradžių buvo iškelta keletas prielaidų dėl marginalijos santrumpoje nurodyto šaltinio ir tų prielaidų pagrindu patikrinta keletas galimų autorių: Juozapas Flavijus, Gaius Flaminius Nepos, Liucijus Anėjus Floras, Kvintas Fabijus Piktoras, Titas Livijus, Kvintas Kurcijus Rufas. Atsižvelgta į tai, kad marginalijose pateikiamoje informacijoje pasitaiko klaidų. Galiausiai buvo atsekta vieta aukščiau minėtame Liucijaus Anėjaus Floro veikale, kurią Sirvydas parafrazuoja: Lucius Annaeus Florus *EPISTOMAE DE TITO LIVIO BELLORVM OMNIVM ANNORUM DCC LIBRI.* LIBER I (continuatio) XXXI. Bellum Punicum Tertium II. 15:

> *Scipio Nasica servandam, ne metu ablato aemulae urbis luxuriari felicitas inciperet; medium senatus elegit, ut urbs tantum loco moveretur. Nihil enim speciosus videbatur quam esse Carthaginem, quae non timeretur.*

2.5.1.

Kai kurie raiškūs pasakymai (tropai), plačiai paplitę to meto religiniuose raštuose, būdavo klaidingai priskiriami garsiems autoriams (Pseudo-) ir iš ten klaidingai percituojami kitų autorių. Tokių vienas kitas pasitaiko ir PS. Kalbėdamas apie eretikus

(protestantus), kurie tiki būsiantys išganyti tik savo tikėjimu, ir prieštaraudamas jų nuodėmės sampratai, Sirvydas sako:

> PS I 257_{16-19}: *Grażieys tadu iż wirßaus daros / o widuy biaurieys / kayp meßłas ſniegays apipiłtas.*

Sirvydo pasitelktas tropas *kayp meßłas ſniegays apipiłtas* nėra jo paties originalus posakis[79], bet priskiriamas Liuteriui, tačiau minėta forma Liuterio veikaluose niekur nėra užfiksuotas. Nepaisant to, daugelis Liuterio tyrėjų pripažįsta, kad šis tropas visiškai atitinka jo mokymo ir raiškos dvasią. Artimiausiais jam laikomi du epizodai iš *Disputatio de iustificatione* (1536):

> *Aš esu anksčiau sakęs, kad mūsų teisingumas yra mėšlas Dievo akivaizdoje. Taigi jei Dievas renkasi gražinti mėšlą, tai jo valia, jis tai gali daryti* (versta iš *Luther's Works*, vol. 34, 184).
> *Visi išteisinti galėtų didžiuotis savo darbais, jei jie priskirtų Dievui garbę dėl savęs. Tuo būdu jie nebūtų mėšlas, bet puošmena* (versta iš *Luther's Works*, vol. 34, 178).

2.5.2.

Kitu atveju Sirvydas pateikia kaip Augustino (Pseudo-Augustinas) žodžius velnio (šėtono) palyginimą su prie grandinės (lenciūgo) pririštu šunimi, kuriam žmogus duodasi įkandamas:

> PS II 71_{4-17}: *Ir todrin ſtebiſi S. Aug{u}ſtinas / Krikśćionies to durnibey / kuris duoſtis tam ßuni łynćiugu pririßtam ikuſti. Weżdekite broliey tieg / kaypo durnas ira żmogus taſay / kuri ßuo łynćiugu pririßtas ikunda. Tu iop per gierius ába łapinimus ne prieyk / o anas tawiſp ne dris priſiartint. łot gali / metities gali / ikuſt nieku budu nie gali / tiktay norinti.*

Augustino darbuose apie lojančius šunis (lot. *canis latrans, canes latrantes*) kalbama 7 kartus, bet niekur jie nesiejami su velniu ar grandinėmis (lenciūgais). Lotyniškas tropas *canis latrans* krikščionių autorių buvo vartojamas pagonims ir eretikams apibūdinti[80].

2.6.

PS pamokslų tekste identifikuotos 25 autorių citatos ir parafrazės (plg. Gelumbeckaitė 2006: 245; 2008: 393–396; 2009: 68). Sirvydo buvo cituoti ir perfrazuoti šie au-

79 Šio palyginimo nei autorius, nei šaltinis PS neįvardytas, todėl jo autorystė neretai priskiriama Sirvydui.
80 Už konsultacijas šiuo klausimu ir suteiktą informaciją esu labai dėkinga prof. Wiliamui Schmalstiegui ir prof. Paul B. Harvey iš Pensilvanijos valstijos universiteto.

toriai: Atanazas Aleksandrietis, Aurelijus Augustinas (13 kartų), Bazilijus Didysis, Robertas Belarminas, Berengaras Tūrietis, Pseudo-Bernardas Klervietis, Ciceronas, Ulrichas Cvinglis, Dionizijus Areopagitas, Liucijus Anėjus Floras, Grigalius I Didysis (3 kartai), Jonas Harlemijas, Hugonas Senšerietis, Jeronimas (2 kartai), Jonas Auksaburnis (2 kartai), Jonas Kalvinas (2 kartai), Kiprijonas Kartaginietis, Kirilas Aleksandrietis, popiežius Klemensas VI, Martynas Liuteris, Ovidijus, Sulpicijus Severas, Teofilaktas iš Ochridos, Tertulianas (Tertulijonas), Tomas Akvinietis (7 atvejai), Alfonso de Tostado de Madrigal. Tai Bažnyčios tėvai, prancūzų teologai mąstytojai, romėnų autoriai, protestantizmo pradininkai ir jo pagrindėjai. Dauguma jų citatų ir parafrazių buvo nustatyta remiantis aukščiau minėtais požymiais ir patikrinti pagal *Patrologia Latina*, *Patrologia Graeca* ir *Corpus Christianorum Series Latina* ir *Series Graeca* ir pirmuosius ar kritinius leidimus (žr. Autorinių šaltinių rodyklę).

Cituoti šie Augustino veikalai: *Confessiones* (2); *De Catechizandis Rudibus; Contra Duas Epistolas Pelagianorum ad Bonifacium Romanae Ecclesiae Episcopum; Sermones* (Sermo 155,1):

> *Confessiones*, XIII, 9.10 (PL 32, p. 849):
> *Pondus meum amor meus; eo feror quocumque feror.*
>
> *Swaras mano mey⸗*
> *łe mano / kur norint łey⸗*
> *dȝiuos / ana mani kiłoia* PS I 52_{12-14}.
>
> *De Catechizandis Rudibus,* IV, 7 (PL 40, p. 314):
> *si amare pigebat, saltem nunc redamare non pigeat.*
>
> *Iey miłet win⸗*
> *giey / ben atmiłet ne win⸗*
> *giek* PS I 65_{28-30}.
>
> *Contra Duas Epistolas Pelagianorum ad Bonifacium Romanae Ecclesiae Episcopum*, II, 6.12 (PL 44, p. 579):
> *Deo vero gratia non solum omnia sidera et omnes cœlos, verum etiam omnes Angelos supergreditur.*
>
> *Miliſta «tieg»*
> *Diewo / ne tiktay {ȝ}wayȝ⸗*
> *des wiſas / ir wiſus dun⸗*
> *gus / bet ir wiſus Anie⸗*
> *łus praeyt* PS I 99_{3-7}.

Confessiones, X, 23.34 (PL 32, p. 794):
Itaque propter eam rem oderunt veritatem, quam pro veritate amant. Amant eam lucentem, oderunt eam redarguentem.

Ʒmones / «tieg» / mili
tieſu ȝibunćiu / o niopkinćia
iudunćioſios PS II 139_{4-6}.

Sermones, Sermo 155,1 (PL 38, p. 840):
Caput Primum. – 1. Concupiscentia cur vocetur peccatum.

Lotyniška citata marginalijoje: *Cur concupiſcentia vocetur peccatũ* PS II 146.

Be jau minėtų cituojamų veikalų, parafrazuota ir remtasi Augustino *De Civitate Dei* ir *Quaestionum Evangeliorum Libri Duo;* kiti spėjami Augustino veikalai, kurių teiginiais greičiausiai Sirvydo buvo pasinaudota: *In Iohannis evangelium tractatus CXXIV; Sermo de symbolo ad Catechumenos; De Trinitate libri XV; Contra Academicos libri III;* Pseudo-Augustinus. *Sermones de tempore et de sanctis.*

2.7.

Iš Tomo Akviniečio darbų cituota ir remtasi *Summa Theologiae.* PS I 21 įdėta trumputė citata:

Nes kayp mokia S. Thamośius / ‹triiu dayktu reykia vnt ſudo› PS I 23_{23-25}.
ad iudicium faciendum tria requiruntur (III, q. 59, a. 1.).

Ją supa pati ilgiausia PS tekste identifikuota parafrazė (žr. PS I 21–23). Čia, kaip ir Tomo Akviniečio veikale, cituojamos tos pačios Patarlių (Pat 3,12), Siracido (Sir 7,6; 10,1) ir Danieliaus (Dan 7,9) knygų bei Evangelijos pagal Joną (Jn 16,8) eilutės (*Summa Theologiae* III, q. 59, a. 1.):

Ad primum sic proceditur. Videtur quod iudiciaria potestas non sit specialiter attribuenda Christo. Iudicium enim aliquorum videtur pertinere ad dominum, unde dicitur Rom. XIV, tu quis es, qui iudicas alienum servum? Sed esse dominum creaturarum est commune toti Trinitati. Non ergo debet Christo specialiter attribui iudiciaria potestas.

[49492] III^a q. 59 a. 1 arg. 2 Praeterea, Daniel VII dicitur, antiquus dierum sedit; et postea subditur, iudicium sedit et libri aperti sunt. Sed antiquus dierum intelligitur pater, quia, ut Hilarius dicit, in patre est aeternitas. Ergo iudiciaria potestas magis est attribuenda patri quam Christo.

[49493] III^a q. 59 a. 1 arg. 3 Praeterea, eiusdem videtur iudicare cuius est arguere. Sed arguere pertinet ad spiritum sanctum, dicit enim dominus, Ioan. XVI, cum autem venerit ille, scilicet spiritus sanctus, arguet mundum de peccato et de iustitia et de iudicio. Ergo iudiciaria potestas magis debet attribui spiritui sancto quam Christo.

[49494] III^a q. 59 a. 1 s. c. Sed contra est quod dicitur Act. X de Christo, hic est qui constitutus est a Deo iudex vivorum et mortuorum.

[49495] III^a q. 59 a. 1 co. Respondeo dicendum quod ad iudicium faciendum tria requiruntur. Primo quidem, potestas subditos coercendi, unde dicitur Eccli. VII, noli quaerere fieri iudex, nisi valeas virtute rumpere iniquitates. Secundo, requiritur rectitudinis zelus, ut scilicet aliquis non ex odio vel livore, sed ex amore iustitiae iudicium proferat, secundum illud Proverb. III, quem enim diligit dominus, corripit, et quasi pater in filio complacet sibi. Tertio, requiritur sapientia, secundum quam formatur iudicium, unde dicitur Eccli. X, iudex sapiens iudicabit populum suum. Prima autem duo praeexiguntur ad iudicium, sed proprie tertium est secundum quod accipitur forma iudicii, quia ipsa ratio iudicii est lex sapientiae vel veritatis, secundum quam iudicatur. Et quia filius est sapientia genita, et veritas a patre procedens et ipsum perfecte repraesentans, ideo proprie iudiciaria potestas attribuitur filio Dei. Unde Augustinus dicit, in libro de vera Relig., haec est incommutabilis illa veritas quae lex omnium artium recte dicitur, et ars omnipotentis artificis. Ut autem nos, et omnes animae rationales, secundum veritatem de inferioribus recte iudicamus, sic de nobis, quando eidem cohaeremus, sola ipsa veritas iudicat. De ipsa vero nec pater, non enim minus est quam ipse. Et ideo quae pater iudicat, per ipsam iudicat. Et postea concludit, pater ergo non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio.

Ad primum ergo dicendum quod ex illa ratione probatur quod iudiciaria potestas sit communis toti Trinitati, quod et verum est. Sed tamen per quandam appropriationem iudiciaria potestas attribuitur filio, ut dictum est.

[49497] III^a q. 59 a. 1 ad 2 Ad secundum dicendum quod, sicut Augustinus dicit, in VI de Trin., patri attribuitur aeternitas propter commendationem principii, quod etiam importatur in ratione aeternitatis. Ibidem etiam Augustinus dicit quod filius est ars patris. Sic igitur auctoritas iudicandi attribuitur patri inquantum est principium filii; sed ipsa ratio iudicii attribuitur filio, qui est ars et sapientia patris, ut scilicet, sicut pater fecit omnia per filium suum inquantum est ars eius, ita etiam iudicat omnia per filium suum inquantum est sapientia et veritas eius. Et hoc significatur in Daniele, ubi primo dicitur quod antiquus dierum sedit, et postea subditur quod filius hominis pervenit usque ad antiquum dierum, et dedit ei potestatem et

honorem et regnum, per quod datur intelligi quod auctoritas iudicandi est apud patrem, a quo filius accepit potestatem iudicandi.

[49498] IIIª q. 59 a. 1 ad 3 Ad tertium dicendum quod, sicut Augustinus dicit, super Ioan., ita dixit Christus quod spiritus sanctus arguet mundum de peccato, tanquam diceret, ille diffundet in cordibus vestris caritatem. Sic enim, timore depulso, arguendi habebitis libertatem. Sic ergo spiritui sancto attribuitur iudicium, non quantum ad rationem iudicii, sed quantum ad affectum iudicandi quem homines habent.

2.8.

Dar viena du puslapius apimanti parafrazė aptikta PS I 140–141:

S. Baſilius ir Didy⸗
mus ſeptinis bałſus Iò⸗
nuy priraßo iʒ pſalmo.
1. ‹Bałſas› buwo ‹vnt
wundenu Ionas› / kad
pas Iordanu mokie tu⸗
łas ʒmones.
2. ‹Bałſas drutibey› / kad
twirtay apſakineio gay⸗
łeimu aʒu nuſideimus /
ir nuſideieius ſunkiey
bare.
3. ‹Bałſas didibey› / kad
didy dawe atſakimu apie
Chriſtu / daridamaſis ne
wertu koiump io pult ir
iʒrißt śikßneły ćierewi⸗
ku io.
4. ‹Bałſas łauʒus Ce⸗
drus› / kad didʒiauiun⸗
ćiu śirdis ʒiemino / ir
iudeio iuos ſkaudʒiey del
aukßtibes.
5. ‹Bałſas perſkirius ir
iʒmetus liepſnu vgnies› /
kad {ʒ}odʒieys grauſmin⸗
gays grumʒde piktade⸗
iomus / bayſu Diewo
ſudu apſakidamas / ir
Herodiep biauribes v⸗
gni giese.
6. ‹Bałſas ſukratus ir
pawiſkinus giriu Kàdes›.
Kad ne tiktay ʒodʒieys /
bet ir ßwyntibes pa⸗
weykſłu / kitus ßwynti⸗
beſp ragino ir priwa⸗
dʒioio.
7. ‹Bałſas piririnkus aba
patoginus elnius›. Tay
dare Ionas / kad mokie
kayp tureio nuſideieiey
gayłetis aʒu nuodemes /
ir ſunumis Diewo per
gayłeimu vʒgimt.

Sirvydo čia pasiremta Bazilijaus Didžiojo *Homilia in Psalmum XXVIII* (žr. PG 29, p. 287–299):

Vers. 3. Vox Domini super aquas [...] Vers. 4. Vox Domini in virtute [...] Vox Domini in magnificentia [...] Vers. 5. Vox Domini confringentis cedros [...] Vers. 7. Vox Domini intercidentis flammam ignis [...] Vers. 8. Vox Domini concutientis desertum [...] Vers. 9. Vox Domini præparans cervos [...]

2.9.

PS II 74, aiškindamas apie Dievo galią daryti velnią ir žmogų bežadžius, Sirvydas cituoja ir parafrazuoja Grigaliaus Didžiojo veikalą *Moralium libri, sive expositio in librum B. Job,* XXXIV, 6.11 (parafrazė eina iškart po citatos):

Grygarius S. teyp iȝgul⸗
dȝia tay: ‹Sȝirdis ſiáno niepre⸗
telaus kaypo akmuo vȝuſi⸗
kietino / net ne kokiu gayli⸗
ſtos vȝu nuſideimus ſáwo ſu⸗
gruȝimu› Diewop ‹nieſiſu⸗
minkſtin›. O kaypo vntk{á}łu /
nor daȝnay mußa kałwey /
wienok ſudo reykiamo iȝgi
ios nie nudyrbá / teyp ir we⸗
linas nor daug kinćia / gieru
wienok but niegal PS II 74_{19-30}.

Cor enim antiqui hostos ut lapis indurabitur, quia nulla unquam conversionis pœnitentia mollietur.

Et stringetur quasi malleatoris incus. Incudem quippe malleator solis aptam percussionibus figit. Ad hoc namque incus statuitur, ut crebris ictibus feriatur. Leviathan ergo ut malleatoris incus stringitur, quia inferni vinculis coarctabitur, ut aeterni supplicii continua percussione tundatur. Qui modo quoque percutitur, dum justi quique, illo in insidiis vigilante, sed doloribus tabescente, salvantur. In incude autem alia vasa formantur, ipsa vero tot percussionibus in vas aliud non transfertur. Recte ergo Leviathan iste incudi comparatus est, quia nos illo persequente componimur, ipse autem et semper percutitur, et in vas utile nunquam mutatur. Aeternae illum percussioni relinquimus, et nos, superni artificis manu in ejus tentatione percussi, per illum quasi vascula formata transimus. In ipso enim tundimur, sed ut ad usum domus supernae veniamus. Ipse vero quasi incus stringitur, quia etsi nunc tentando mundum circuit, in inferno tamen positus, jam sub ictu sententiae non vagatur.

2.10.

Duodamos nuorodos į konkrečius veikalus *Patrologia Latina* ir *Patrologia Graeca* bei pirmuosius ar kritinius leidimus jokiu būdu nesuponuoja išvados, kad Sirvydas, rengdamas savo pamokslus, būtent iš tų veikalų ir rinkosi jam reikalingas citatas ar parafrazes. Pamokslininkai citatas paprastai imdavo iš įvairių tam skirtų rinkinių (Gelum-

beckaitė 2009: 70). Tačiau palyginti ilgos parafrazės iš Tomo Akviniečio *Summa Theologiae,* Grigaliaus Didžiojo *Moralium in Job*, Bazilijaus Didžiojo *Homilia in Psalmum XXVIII* rodytų, kad kai kurių autorių veikalais Sirvydas galėjo remtis tiesiogiai, juoba, kad tie veikalai tuomet buvo prieinami Vilnius akademijos bibliotekos fonduose.

3.
Biblinės citatos ir jų identifikavimas

3.1.

PS lietuviškame tekste identifikuotos 999 biblinės citatos: 426 iš Senojo Testamento ir 573 iš Naujojo Testamento (Evangelijos cituojamos 303 kartus). Biblinės citatos identifikuotos pagal Štutgarto Vulgatos kritinį leidimą (BSV 2007). Citatų skaičius lietuviškame ir lenkiškame PS tekste nežymiai skiriasi (labiausiai dėl PS II 192–196 tik lenkų kalba įdėto *Ku vtwierdʒeniu tey prawdy Kátholickiey / y ku oświeceniu niewiernych / weʒmi ten dowod ʒ słow Páńſkich* teksto, kuris neišverstas į lietuvių kalbą). Tų pačių citatų ilgis lietuvių ir lenkų kalbomis nesutampa palyginti retai (žr. Kristinos Rutkovskos „*Punkty kazań* Konstantego Szyrwida – zabytek piśmiennictwa litewskiego i polskiego z pierwszej połowy XVII wieku“). Lietuviškos dalies citatose dažnesni dubletiniai žodžiai, atspindintys biblinės terminijos lietuvių kalba formavimosi ir terminų paieškos procesą.

PS cituojama ar kitaip remiamasi dauguma Šventojo Rašto knygų. Iš Senojo Testamento nesinaudota (nepavyko aptikti jokių duomenų analizuojant tekstą, o autorius nuorodų nepateikė) tiktai dviem Istorinėmis knygomis: Rūtos knyga ir Ezros knyga, ir dviem Pranašų knygomis: Amoso knyga ir Abdijo knyga. Iš Naujojo Testamento nepasiremta trimis laiškais: Laišku Filemonui, Jono antru laišku ir Jono trečiu laišku. Ypač dažnai cituojama iš Pranašų ir Išminties knygų. Psalmynas (97 citatos) ir Izaijo knyga (88 citatos) yra dažniausiai cituojamos Senojo Testamento knygos. Taip pat dažnai į pamokslų tekstą dedamos Patarlių (26 citatos) ir Giesmių giesmės (23 citatos) knygų citatos. Iš Antrojo kanono knygų populiariausios Siracido (27 citatos) ir Išminties (16 citatų) knygos. Dažniausiai cituojamos Naujojo Testamento knygos – Evangelija pagal Matą (124 citatos), Evangelija pagal Joną (114 citatų), Laiškas romiečiams (44 citatos) ir Pirmas laiškas korintiečiams (43 citatos). Palyginti dažnai pasiremta ir trumpesniais pastoraciniais ir visuotiniais laiškais: Laišku hebrajams (20 citatų) ir Jono pirmu laišku (14 citatų). Apreiškimas Jonui cituojamas 20 kartų.

Atskirų Sirvydo pamokslų punktų analizė rodo, kad PS galima laikyti biblinių citatų antologija pamokslininkams – citatos čia sudaro iki ketvirtadalio pamokslų teksto (plačiau žr. III.3.3.). Jų kiekis ir apimtys yra nevienodai pasiskirsčiusios atskiruose pamoksluose.

Tolesni kalbos tyrimai turėtų parodyti, ar skiriasi ir kiek skiriasi pamokslų autorinio teksto ir pamokslų citatų kalba. Tai jau atskiros monografijos tema.

3.2.

Citatos buvimą PS I 381 (tiksliau, kaip buvo nustatyta tyrimo metu, – dviejų trumpučių citatų) rodo tik pasakymas pačiame pamokslų tekste – *ape toki ſkundʒiaśi raßtas:*

Akmuo ira kietas / kas akmenis krimta / tay ira to ſwieto giero ießko / taps kietu kayp akmuo vnt dayktu iʒganimuy ſawo reykiamu / ſukietes io śirdis kayp voła: ape toki ſkundʒiaśi raßtas. ‹Sukietino weydus ſawo łabiaus negi voła› (Jer 5,3). *‹Sirdi ſawo padeio aba padare kayp adamantu›* (Zch 7,12).
BSV: *induraveruntfacies suas super petram* (Ier 5,3).
BSV: *et cor suum posuerunt adamantem* (Za 7,12).

Tokiu atveju citatos paieškai būdavo pasitelkiamos Šventojo Rašto konkordancijos – pamokslo frazės ieškoma konkordancijoje. Paieška gerokai supaprastėdavo, jei frazėje pavykdavo aptikti tikrinį daiktavardį ar šiaip kokį retesnį žodį, kurį būtų galima perteikti dabartine lietuvių kalba ir įvairiais variantais išversti į kitas kalbas.

3.3.

Citatose vartojamų senosios lietuvių kalbos žodžių ir Sirvydo sukurtų naujadarų apibrėžtys *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽ)[81] ne visur tikslios, nes nebuvo susietos su Vulgata, todėl citatų identifikavimo procesą mažai palengvina. Paanalizuokime PS I 120–122 puslapiuose esančias citatas:

Ir Apaßt{a}łas ſako. ‹Ne eſme ſutinkunćieys aba ne turime ſutektes muſtit iʒ muſu / bet wiſa ſutekte muſu ira iʒ Diewo› (2 Kor 3,5).

Žodis *sutektė* LKŽ apibrėžiamas kaip „gausumas“, šiuolaikiniame Šventojo Rašto vertime tai „tinkamumas“, o lotyniška termino *sufficientia* reikšmė „tinkamumas, pasi-

81 Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, www.lkz.lt.

tikėjimas, pasikliovimas, saviklova". Aptariama eilutė Rubšio ekumeniniame Šventojo Rašto leidime (Biblija 1999) išversta taip:

Ir ne todėl, kad būtume savaime tinkami ką nors sumanyti tartum iš savęs, bet mūsų tinkamumas iš Dievo (2 Kor 3,5).

Atitinkama vieta BSV:

non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis quasi ex nobis sed sufficientia nostra ex Deo est (2 Cor 3,5).

Galbūt tinkamas žodis čia galėtų būti „gebėjimas"?[82]

3.4.

Kaip jau minėta kalbant apie citatų identifikavimo būdus, nustatyti tikslią citatos vietą šaltinyje labai padeda tikrinio vardo pavartojimas citatoje:

PS I 191_{5-8}: *Kayp didinſime Ʒorobabeli: nes ir anas kayp ʒinkłas vnt deśines runkos* (Sir 49,11); (Zerubabelis – Persijai priklausiusios Judėjos provincijos valdytojas).
BSV: *quomodo amplificemus Zorobabel nam et ipse quasi signum in dextera manu* (Sir 49,11).

Pagal vardą citatos vietą nesunku rasti naudojantis Šventojo Rašto konkordancijomis.

3.5.

Tačiau pats dažniausias ir svarbiausias PS citatų rodiklis yra į jas įterptas žodelis *tieg*, kuris PS tekste pavartotas 308 kartus (PS I 157x; PS II 151x):

PS I 92_{27-31}: *Kayp dide «tieg» daugibe ſaldibes tawo Wießpatie / kuriu iʒdeiey tiemus / kurie biios tawis* (Ps 31,20).
BSV: *quam magna multitudo dulcedinis tuae Domine: quam abscondisti timentibus te* (Ps 30,20).
PS I 197_{23-25}: *Ießkokite «tieg» wießpaties / kołay gal but raſtas / ʒadinkite io / kołay arti ira* (Iz 55,6).
BSV: *quaerite Dominum dum inveniri potest invocate eum dum prope est* (Is 55,6).
PS II 223_{7-8}: *Melinemis / «tieg» / io iʒgiditi eſme* (Iz 53,5).
BSV: *livore eius sanati sumus* (Is 53,5).

82 Lotyniško originalo ir lenkiško vertimo pagrindu bus galima patikslinti kai kurių Sirvydo sukurtų terminų apibrėžtis *Lietuvių kalbos žodyne*.

PS II 223_{11-12}: *Iʒgidit [!] / «tieg» / dušiu máno / nes nuſideiau tau* (Ps 41,5).
BSV: *sana animam meam quoniam peccavi tibi* (Ps 40,5).
PS II 223_{14-17}: *Ne reykia / «tieg» / ſweykiemus giditoio / bet ſerguntiemus ir ligonimus* (Mt 9,12).
BSV: *non est opus valentibus medicus sed male habentibus* (Mt 9,12).

Sirvydas nebuvo pirmasis, pasirinkęs tokį citatų nurodymo būdą – jis rėmėsi Daukša. *Tieg* terpiamas į citatas ir Daukšos postilėje (DP), plg.:

PS I 304_{15-17}: *Weyʒdekite «tieg» idant širdis iuſu ne apſunktu apſiriimu ir girtiby* (Lk 21,34).
DP 16_{33-34}: *Weiʒdékitė «tieg» / ir dabókiteś to / idánt arteś nė butú ßyris iúſu apſúkintos nůġ apſiriiímo/ ir girtibes rûpėſciu* (Lk 21,34).
BSV: *Adtendite autem vobis ne forte graventur corda vestra in crapula et ebrietate* (Lc 21,34).

3.6.

Prieš ar po citatos autoriaus dažnai nurodoma, kam pasakyti žodžiai priklauso; be to, citata, ypač PS II, iš teksto dar išskiriama ir skyrybos ženklais:

PS I 48: *kaip Apaßtałas biło;* PS I 49: *kayp kałba Petras ßwyntas;* PS I 52: *kayp Apaßtałas kałba; pagal Apaßtało;* PS I 54: *kayp Apaßtałas vnt to ragina;* PS I 90: *atmindamas vnt anu ʒodʒiu Wießpaties;* PS I 112: *kuri raßtas wadina; pagal ʒodʒiu paties Chriſtaus;* PS I 113: *iʒtare tuos didʒius ʒod{ʒ}ius Iobas S.;* PS I 121: *Teyp ßwyntas Auguſtinas anuos ʒodʒius iʒguldʒia;* PS I 191: *kayp rodʒiaſi iʒ raßto;* PS I 203: *Nes teyp biło Wießpats ape tay Ewangelioſe; kayp iʒgułde pats ʒodʒieys anays;* PS I 380: *Teyp raßtas biło;* PS I 380–381: *Aba paduos anuos tris dayktus / ape kuriuos ſkaytome Ewangelioy; ape toki ſkundʒiaśi raßtas* etc.

PS II 74: *taria Iobas S.; kałba Iobas ßwyntas; Grygarius S. teyp iʒguldʒia tay;* PS II 87: *kałba Dowidas ßwyntas;* PS II 119: *kałba Wießpats; kàłba Chryſtuſas; Táre Chryſtus Ʒydamus;* PS II 125: *Ape kuriu ißmano ánuos ʒodʒius / Daktaray ir iʒgulditoiey ráßto; {á}pe kuriu ißmano ir iʒguldʒia Apaßtałas ʒodʒius;* PS II 158: *kayp ràßtas biło; Kałba W. Diewas; Tay r{á}ßtas iʒguld{ʒ}ia tays ʒodʒieys;* PS II 161: *kayp vntay dʒiaugies Dawidas śwentas Karalus;* PS II 170: *O iʒguldidamas Aniełas / koki tay rubay butu / kałba;* PS II 211: *ir Apaßt:; ir Apaßtałas ráßo; Ir Ionas S;* PS II 252: *Teyp Apaßtałas biło;* PS II 253: *Ape tu teyp kałba per Iʒáiośiu pats Wießpats* etc.

3.7.

Pasitaiko atvejų, kai Sirvydo teiginį iliustruojančios citatos sudedamos viena po kitos tarp jų neįterpiant jokio autorinio teksto ar komentaro. Tai greičiausiai lėmė pamokslų santraukų schematinis pobūdis ir įvietos knygoje taupymas:

PS I 240_{1-9}: *Vgni «tieg» degunćiu aʒugieſia wunduo / a miełaśirdingas darbas prieśinaſi nuſideimamus* (Sir 3,30). *Nuſideimus tawo atpirk meyłaśirdingays darbays / ir neteyſibes tawo ſuſimilimu vnt pawarguſiu* (Dan 4,24).
BSV: *ignem ardentem extinguit aqua et elemosyna resisti peccatis* (Sir 3,33).
BSV: *peccata tua elemosynis redime et iniquitates tuas misericordiis pauperum* (Dn 4,24)
PS I 278_{1-5}: *Priſakimas Wießpaties świeſus / apśweićius akis* (Ps 19,9). *Iey nori ineyt giweniman / aʒulaykik priſakimus* (Mt 19,17).
BSV: *praeceptum Domini lucidum inluminans oculos* (Ps 18,9).
BSV: *si autem vis ad vitam ingredi serva mandata* (Mt 19,17).
PS II 169_{6-19}: *Iʒdugu geribes io / «kałba Powiłas S.» ir kantribes / ir iłgałukio io paniekini? ne ʒynodamas iog geribe Diewo tawi gayłen vʒ griekus tawo wiada? bet palig vʒukietinimo táwo / ir ßyrdies neſigaylūćios kraui ſau ruſtibi Diewo dienon ruſtibes / ir áprayßkimo teyſibes ſudo Diewo: kuris / atduos kuriamgi wienam palig dárbu io* (Rom 2,4–6). *Suſmiłek vnt duśios táwo / megdamas Diewuy* (Sir 30,24).
BSV: *divitias bonitatis eius et patientiae et longanimitatis contemnis ignorans quoniam benignitas Dei ad paenitentiam te adducit secundum duritiam autem tuam et inpaenitens cor thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis iusti iudicii Dei qui reddet unicuique secundum opera eius* (Rm 2,4–6).
BSV: *miserere animae tuae placens Deo* (Sir 30,24).

3.8.

Į citatą gali būti įterptas paaiškinimas (komentuojama citatos viduje!), pradedamas jungiamaisiais žodžiais *tai yra* ir kai kuriais atvejais nuo citatos dar papildomai atskirtas skliausteliais:

PS I 42_{8-11}: *Namay «tieg» mano / «tay ira baʒnićia» / namay ira małdos / a ius padarete hołu łatru* (Mt 21,13).
BSV: *domus mea domus orationis vocabitur vos autem fecistis eam speluncam latronum* (Mt 21,13).
PS I 114_{26-28}–115_{1-2}: *Ira kielas «(tay ira dayktas / kuri daro)» kuris ʒmoguy regiſi tieſus a gałas io weda ing ſmerti* (Pat 16,25).
BSV: *est via quae videtur homini recta et novissimum eius ducit ad mortem* (Prv 16,25).

PS II 96_{29-32}–97_{1-5}: *Kas waykſcioio «tieg» tumſibeſe / ir nera iam ſwieſos «tay ira: kas buwo apſunkintas didʒiomis prieſpaudomis / ir ne turi ioſe łymgwibes ir linxmibes» / tegul «tieg» wilti turi Wieſzpaties wárdi / ir tegul nuſiłaydʒia vnt Diewo ſáwo* (Iz 50,10).
BSV: *qui ambulavit in tenebris et non est lumen ei speret in nomine Domini et innitatur super Deum suum* (Is 50,10).
PS II 179_{9-15}: *Atłankiſiu Kunigaykśćius «(tay ira pakoroſiu)» ir ſunus karalu / ir wiſus kuriey wilki rubays ſwećimaʒiamiſzkieys / ir atłankiſiu wiſus kuriey puykaudami ʒinge per ſlankſti* (Sof 1,8–9).
BSV: *visitabo super principes et super filios regis et super omnes qui induti sunt veste peregrina et visitabo omnem qui arroganter ingreditur super limen* (So 1,8–9).
PS II 245_{13-17}: *Ʒodis / «tieg / tay ira ſunus Diewo» / kunu tapo* (Jn 1,14) / *«tay ira / ʒmogum» / vnt ʒiemes buwo regietas / ir ſu ʒmonemis piarbuwineio* (Bar 3,38).
BSV: *Et verbum caro factum est* (Io 1,14).
BSV: *in teris visus est et cum hominibus conversatus est* (Bar 3,38).

3.9.

Minėta aiškinamoji frazė *(tay ira...)* gali eiti ir po citatos:

PS I 18_{21-27}: *Imk ſaw knigas didʒias / ir raśik ioſe płukſnu ʒmogaus* (Iz 8,1) / *tay ira ſupraſtinay raśik / adunt kiekwienas ʒmogus ſkaytit ir iſzmanit gałetu tas knigas.*
BSV: *sume tibi librum grandem et scribe in eo stilu hominis* (Is 8,1).
PS II 189_{17-21}: *Prauſiu / «tieg» / per wiſas náktis łowu máno* (Ps 6,7) / *tay ira / per wiſas naktis werkſiu vʒu nuſideimus máno.*
BSV: *lavabo per singulas noctes lectum meum* (Ps 6,7).

Kai kuriais atvejais Sirvydas biblines citatas išskaido į atskiras frazes tarp jų terpdamas savo komentarus ir paaiškinimus:

PS I 266_{15-27}: *Kas «tieg» mili duśiu ſawo› vnt to ſwieto ‹praʒudis iu› / «tay ira kas inteykia kunuy ſawo aba gieydulamus io prieſz Diewo noru / prapuldins duśiu ſawo:» ‹a kas ne kinćiá duśios ſawo:› «tay ira ne łepina kuno / aba ne daro to / ko nori pikti pagieydimay io» / ‹vnt vmʒino giwenimo aʒułayko iu* (Jn 12,25).
BSV: *Qui amat animam suam perdet eam et qui odit animam suam* <...> *in vitam aeternam custodit eam* (Io 12,25).
PS I 110_{8-11}: *Swietas ſu iuo / «tay ira ſu Diewu» / prieſz durnus «tay ira prieſz nuſideieius» / kariaus* (Išm 5,20).
BSV: *pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos* (Sap 5,21).
PS II 118_{6-12}: *Kiekwienas «tieg» / kuris gime iʒ Diewo / grieko ne dáro / «(iſzmánik numarinunćio duśiu / nes maʒus dáro)» nes ſekła io «(tay ira Diewo miliſta)» iumpi ira* (1 Jn 3,9).

BSV: *omnis qui natus est ex Deo peccatum non facit quoniam semen ipsius in eo manet* (1 Io 3,9).

3.10.

Atpažinti citatas ir išskirti jas iš Sirvydo autorinio teksto sluoksnio labai padeda skirtingi jų stilistiniai ypatumai, pakitusi teksto retorika, morfologiniai ir sintaksiniai požymiai. Dažniausias citatų požymis – ne tiesioginė, o liepiamoji, geidžiamoji, tariamoji veiksmažodžių nuosaka, pirmasis ar antrasis veiksmažodžio asmuo, pirmojo ar antrojo asmens įvardžiai, *mano, tavo* vartojimas vietoj *savo* dėl pažodinio vertimo, klausiamųjų, skatinamųjų sakinių tipai:

PS I 160_{29-31}–161_{1-6}: *Mes «tieg paſiuti ir paduki» / nuklidome nuog kielo tieſos› / ‹iʒilſome vnt kielo ne teyſibes ir prapulties›. ‹Ku mumus padeio aukßtibe ir paſiputi-{m}as / kokiu naudu mumus turtas atneśie?* (Išm 5,6–8).
BSV: *erravimus a via veritatis <...> lassati sumus in via iniquitatis et perditionis <...> quid nobis profuit superbia aut quid divitiarum iactatio contulit nobis* (Sap 5,6–8).
PS I 223_{17-19}: *Iʒtieſiau dungału mano vnt tawis* (Ez 16,8).
BSV: *expandi amictum meum super te* (Ez 16,8).
PS I 320_{8-10}: *Ku tolaus tureiau darit winnićiey mano / o ne padariau?* (Iz 5,4).
BSV: *quid est quod debui ultra facere vineae meae et non feci ei* (Is 5,4).
PS I 354_{26-29}: *Ne duokite ßwento daykto ßunimus / ney berkite aba barſtikite ʒimćiugu iuſu pokim meytelu* (Mt 7,6).
BSV: *Nolite dare sanctum canibus neque mittatis margaritas vestras ante porcos* (Mt 7,6).
PS I 355_{22-25}: *Kayp ſaldʒios ira kałbos tawo gamuriu mano / łabiaus negi medaus koris* (Ps 119,103).
BSV: *quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel* (Ps 118,103).
PS II 4_{27-29}: *Saułe tegul ne aʒuſiłeydʒia vnt ruſtibes iuſu* (Ef 4,26).
BSV: *sol non occidat super iracundiam vestram* (Eph 4,26).
PS II 39_{31-32}–40_{1-3}: *Ir / kad darote Ełmuʒnu / ne trubikite* (Mt 6,2). *Kad mełdeś / ieyk kamaron ſáwo / ir aʒuſiweris melſkis* (Mt 6,6).
BSV: *cum ergo facies elemosynam noli tuba* (Mt 6,2).
BSV: *cum orabis intra in cubiculum tuum et cluso ostio tuo ora* (Mt 6,6).
PS II 67_{3-4}: *Nuʒiemindawau «tieg» paſniku duśiu mano* (Ps 35,13).
BSV: *humiliabam in ieiunio animam meam* (Ps 34,13).
PS II 71_{23-28}: *Sʒwiſk o Iudo ßwyntes táwo / ir átduok apʒadus tawo / nes ne priduos tolaus / idant pereytu táwimp Belialas / wiſas prapuołe* (Nah 2,1).

BSV: *celebra Iuda festivitates tuas et redde vota tua quia non adiciet ultra ut pertranseat in te Belial universus interiit* (Na 1,15).
PS II 201_{23-26}: *Niekas notima dušios máno mań / bet aß nuog ſáwis paties demi iu* (Jn 10,18).
BSV: *nemo tollit eam a me sed ego pono eam a me ipso* (Io 10,18).

3.11.

PS II lenkiško teksto biblinės citatos dažnai sutampa su Wujeko 1599 metais išleisto Šventojo Rašto (BW1599) vertimu:

PS II 8_{24-26}: *Tatay «tieg» dienoy paſniko iuſu rundaſi noras iuſu* (Iz 58,3).
PK II 8_{23-25}: *oto «práwi» / wdȝień poſtu wáßego nayduie ſię wolá wáßá* (Iz 58,3).
BW1599: *Oto wdȝień poſtu wáßégo nayduie ſię wola wáßá* (Iz 58,3).
BSV: *ecce in die ieiunii vestri invenitur voluntas* (Is 58,3).

PS II 39_{2-4}: *Vßeygas «tieg» širdiy ſáwo pagu{l}de ábo paſtáte* (Ps 84,6).
PK II 39_{3-5}: *Roȝłoȝył wſtępowánia w ſercu ſwoim* (Ps 84,6).
BW1599: *Roȝłoȝył wſtępowánia w ſercu ſwoim* (Ps 83,6).
BSV: *ascensiones in corde suo disposuit* (Ps 83,6).

PS II 52_{10-11}: *Biioios «tieg» kur ne buwo baymes* (Ps 14,5).
PK II 52_{10-12}: *Tám drȝeli od boiáȝni / gdȝie nie było ſtráchu* (Ps 14,5).
BW1599: *tám drȝeli od boiáȝni / gdȝie nie było ſtráchu* (Ps 13,5).
BSV: *trepidaverunt timore ubi non erat timor* (Ps 13,6).

PS II 157_{24-27}: *Bediewi ne teyſibes io ſugauna ir nutweria / ir wirwemis nuſideimu ſáwo ſuſirißá* (Pat 5,22).
PK II 157: *Nieprávošći iego poimáią nieȝboȝniká / á powroȝámi grȝechow ſwych ȝwiaȝan bywa* (Prz 5,22).
BW1599: *Nieprawošći iego poimáią nieȝboȝniká / á powroȝámi grȝéchow ſwych ȝwiąȝan bywa* (Prz 5,22).
BSV: *iniquitates suae capiunt impium et funibus pecatorum suorum constringitu* (Prv 5,22).

PS I lenkiško teksto biblinės citatos su Wujeko 1599 metų Šventojo Rašto vertimu dažniausiai nesutampa. Galimas daiktas, kad bent dalis jų buvo versta paties Sirvydo tiesiai iš Vulgatos arba Sirvydas naudojosi ankstesniais Wujeko vertimais (plačiau žr. Kristinos Rutkovskos monografiją). Atrodo, kad Sirvydas galėjo iš dalies sekti kito garsaus jėzuito Petro Skargos pavyzdžiu, kuris savo *Seimo pamokslams* (Tazbir 1984) biblines citatas vertėsi pats.

PS yra ir biblinių parafrazių, bet jos nėra tokios dažnos kaip citatos, o jose dažniausiai koncentruotai atpasakojami ilgesni bibliniai epizodai. Prioritetas Sirvydo pamokslų santraukose teikiamas Šventojo Rašto citavimui ir jo komentavimui.

4. Biblinės aliuzijos

4.1.

Aliuzijų įvaizdžiai Sirvydo būdavo parenkami iš pačių įvairiausių Šventojo Rašto vietų ir sudėliojami į sudėtingos struktūros daugiapakopį barokinį sakinį. Jie dažniausiai identifikuoti pasitelkus Šventojo Rašto konkordancijas. Visi PS aptikti įvaizdžiai buvo kruopščiai tikrinti, kad nebūtų klaidingai priskirti paties Sirvydo meninės raiškos priemonėms (taip pat žr. šio skyriaus 2.5.1. ir 2.5.2.).

Toliau cituojama sakinio apimties ištrauka iš PS I paremta 6 bibliniais tekstais: Psalmynu, Jokūbo laišku, Išminties knyga, Jobo knyga, Izaijo knyga ir Ozėjo knyga:

> PS I 107_{10-21}: *Trumpas pagiwenimas / kuriu trumpiby rodȝia mumus raßtas / kad metus muſu wadina worotinklieys* (Ps 90,9) / *ȝoły* (Iz 40,6–8) / *ȝiedu* (Job 14,2; Iz 40,6–8) / *dumays aba garu* (Jok 4,14) / *śieśielu* (Job 14,2; Išm 5,9) / *praeygu graytu eld{i}ios vnt wundenio / praſkridimu paukścio vnt oro* (Išm 5,10–11) / *putu aba kunkału vnt wundenio* (Oz 10,7) / *ir kitays wardays.*
> BSV: *ani nostri sicut* ***aranea*** *meditabantur* (Ps 89,9).
> BSV: *quae enim est vita vestra* ***vapor*** *est ad modicum parens deinceps exterminatur* (Iac 4,14).
> BSV: *transierunt omnia illa tamquam* ***umbra*** *et tamquam nuntius percurrens et* ***tamquam navis quae pertansit fluctuantem aquam*** *cuius cum praeterierit non est vestigium invenire neque semitam carinae illius in fluctibus* ***aut avis qua transvolat in aere*** *nulluminvenitur argumentum itineris illius sed tantum sonitus est alarum verberans levem ventum et scindens per vim itineris aerem commotis alis transvolavit et post hoc nullum signum invenitur itineris illius* (Sap 5,9–11).
> BSV: *quasi* ***flos*** *egreditur et conteritur et fugit velut* ***umbra*** *et numquam in eodem statu permanet* (Iob 14,2).
> BSV: *vox dicentis clama et dixi quid clamabo omnis caro* ***faenum*** *et omnis gloria eius quasi* ***flos*** *agri exsiccatum est faenum et cecidit* ***flos*** *quia spiritus Domini sufflavit in eo vere* ***faenum*** *est populus exsiccatum est* ***faenum*** *cecidit* ***flos*** *verbum autem Dei nostri stabit in aeternum* (Is 40,6–8).
> BSV: *transire fecit Samaria regem suum quasi* ***spumam super faciem aquae***

Taip pat plg. Iob 24,18*: levis est* ***super faciem aquae*** (Os 10,7).

Sirvydas atsakingai, tačiau labai apibendrintai nurodo, iš kur tie įvaizdžiai paimti: *kuriu trumpiby rodʒia mumus raßtas.*

4.2.

PS I 15 Sirvydo pasitelkiami bibliniai *svaro (svarstyklių), šniūro (matavimo virvės), uolekties (nendrinio masto)* įvaizdžiai Dievo teismui ir jo teisingumui apibūdinti:

> *Todryn raßty / Diewo teyſibe wadinaſi ſwaru* (Pat 16,11; Job 31,6) / *vnt kurio Diewas ʒmoniu darbus ſweria / śniuru* (Rd 2,8) / *vołaktim* (Apr 11,1):
>
> BSV: *pondus et* ***statera*** *iudicia Domini sunt et opera eius omnes lapides sacculi* (Prov 16,11).
>
> BSV: *adpendat me in* ***statera*** *iusta et sciat Deus simplicitatem meam* (Iob 31,6).
>
> BSV: *cogitavit Dominus dissipare murum filiae Sion tetendit* ***funiculum*** *suum et non avertit manum suam a perditione luxitque antemurale et murus pariter dissipatus est* (Lam 2,8).
>
> BSV: *et datus est mihi* ***calamus*** *similis virgae dicens surge et metire templum Dei et altare et adorantes in eo* (Apc 11,1).

4.3.

PS II 156–157 puslapiuose Sirvydas komentuoja Evangelijos pagal Matą 21 skyriaus 1–3 eilutes apie pririštą asilę ir Kristaus pasiųstus jos atrišti apaštalus. Sirvydo žodžiais, pririšta asilė simbolizuojanti nusidėjimų virvėmis pririštą žmogų. Savo komentarą jis susieja su kitomis Šventojo Rašto vietomis, kur nuodėmingas žmogus vadinamas *arkliu, mulu, šunimi, meitėliu:*

> *DAʒnay ráßty ś. ʒmogus nuſideis wádináſi ʒwerim / ába kiełtuwu / árklu* (Ps 32,9) / *mułu* (Ps 32,9) / *ßunim* (Mt 7,6; 2 Pt 2,22; Pat 26,11) / *meytelu* (Mt 7,6; 2 Pt 2,22) / *ir kitays wárdays beſtiiu* PS II 157_{8-12}.
>
> BSV: *nolite fieri sicut* ***equus*** *et* ***mulus*** *quibus non est intellectus in camo et freno maxillas eorum constringe qui non adproximant ad te* (Ps 31,9).
>
> BSV: *Nolite dare sanctum* ***canibus*** *neque mittatis margaritas vestras ante* ***porcos*** *ne forte conculcent eas pedibus suis et conversi disrumpant vos* (Mt 7,6).
>
> BSV: *contigit enim eis illud veri proverbii* ***canis*** *reversus ad suum vomitum et* ***sus*** *lota in volutabro luti* (2 Pt 2,22).
>
> BSV: *sicut* ***canis*** *qui revertitur ad vomitum suum sic inprudens qui iterat stultitiam suam* (Prv 26,11).

5. Hagiografiniai pasakojimai ir *exempla fidei*

PS remiamasi hagiografiniais pasakojimais, tikėjimą įkvepiančiais pavyzdžiais ir geraisiais darbais iš šių šventųjų gyvenimo: Andriejaus, Barlaamo ir Juozapato, Grigaliaus I Didžiojo, Jono Išmaldininko, Lauryno, Martyno Tūriečio, Mikalojaus iš Miros, apaštalų Petro ir Pauliaus, Stepono. Šventieji Andriejus, Laurynas, Petras, Paulius ir Steponas laikomi Krikščionių Bažnyčios kankiniais. Remiantis bažnytine tradicija, Andriejus buvo nukryžiuotas ant X formos kryžiaus; apaštalas Petras buvo nukryžiuotas galva žemyn; Šventasis Laurynas, Romos bažnyčios diakonas, buvo nukankintas pririšus jį prie virš laužo pakabintų grotelių; pirmasis krikščionių kankinys Steponas užmėtytas akmenimis. Apaštalui Pauliui, kuris buvo Romos pilietis ir negalėjo būti nukryžiuotas, buvo nukirsta galva. Šių šventųjų ir kankinių gyvenimo epizodais pasiremta antrajai Gavėnios savaitei skirto pamokslo antrame punkte ir ketvirtajai Gavėnios savaitei skirto pamokslo septintame punkte (pastarajame pasitelkta antitezė):

Treti kunćiomis / krauiu
ir ſmerćiu pirka tu ʒimćiugu /
Tokie ira Mućielnikay ßwē⸗
tieii. Teyp S. Petruy par⸗
dawe Chryſtus tu ʒimćiugu /
áʒu kriʒiu / vnt kurio aukßti⸗
niekas buwo nukriʒiawotas
S. Powiłuy áʒu kaławiiu /
kuriu buwo nukirſtas. S.
Laurinuy áʒu ʒarias / áʒu
krotu giełaʒies / vnt kuriu gi⸗
was buwo degintas PS II 28$_{6-16}$.

S. Ste⸗
phono kieti ákmenes regeios
iam ʒimćiugay brungus S.
Laurino ʒarios / roʒies mie⸗
ley kwepunćios. Kriʒius S.
Andrieiaus patołas [!] graʒiey
apreditas / ir minkßtay pa⸗
kłotas PS II 107$_{22-29}$.

Ketvirtosios Gavėnios savaitės pamokslo šeštame punkte, mokydamas mielaširdingumo ir aiškindamas apie užuojautą ir pagalbą vargšams, Sirvydas pasiremia popiežiaus Grigaliaus Didžiojo, Aleksandrijos patriarcho Jono Išmaldininko ir Miros vyskupo Mikalojaus gerųjų darbų pavyzdžiais:

Teyp S. Gregarius
Popieʒius / ir kiti iſákidawo

ſuraßit wiſas naßłes / ir ne⸗
turelus / ku ipaćiey dáre S.

Ionas Pátriárcha Alexan⸗
drios Elmuʒniku pramin⸗
tas. Ir S[.] Mikałoius ſłáp⸗
temis ne meldʒiamas pra
łungu / didʒiu elmuʒnu po
tris kartus / vnt wieʒliwo iʒ⸗
dáwimo triu dukteru wieno
ʒmogaus imete / kuris noreio
iu del ſáwo ne turtes vnt á⸗
ʒupełno pałeyſtuwiu iʒduot PS II 102_{18-31}.

Iš tikėjimą įkvepiančių ir pamokančių pavyzdžių minėtini du. Trečiosios Gavėnios savaitės pamokslo pirmame punkte Sirvydas kalba apie du skirtingus velnio apsėdimo būdus: kūno ir sielos (dūšios). Pasakojimui iliustruoti jis pasitelkia pavyzdį iš Sulpicijaus Severo biografijos apie Šventąjį Martyną: giliai tikintis žmogus prašo, kad velnias apsėstų jo kūną ir taip padėtų įveikti savęs aukštinimą (širdies aukštybę):

Teyp wie⸗
nas ßwentas kaip raßo Sul⸗
pi{t}ius, raśidamas ape S.
Martinu / ne gałedamas ſá⸗
wimp aukßtibes śirdies per⸗
gałet / ir pamint / praśie Die⸗
wo ir iʒpraśie / idunt ij We⸗
linas vnt kuno apſeſtu ir
wargintu / idant paſweykis
giedetus pokim kitu / ir teyp
ʒiemay ápe ſáwi numanitu /
ney daugieſn paſikiełtu / ir ne
didʒiautu PS II 47_{24-31}–48_{1-4}.

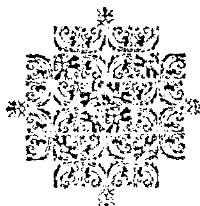
O duodamas atsakymus į pirmosios savaitės po Trijų Karalių pamokslo ketvirtojo punkto antraštėje iškeltą klausimą, ko vaikams reikia mokytis, jis čia pateikia Mikalojaus, dar kūdikio (žindulio), pasninkavimo pavyzdį:

S.
Mikałoius ʒindulis da⸗
bar budamas pradeio pa[⸗]
ſnikaut ſeredamis ir pe⸗
tnićiomis truputi ku wa⸗
karop ʒiʒdamas PS I 213_{14-19}.

Pasak Sirvydo, negalima apie žmogų spręsti tik iš jo išorės: žmogus savo išore gali akinti, bet jo siela būti visiškai supuvusi iš vidaus. Iliustracijai pasinaudojama istorija apie Barlaamą ir Juozapatą:

kayp ßwen⸗
tas Barlaamas mokie S.
Ioʒaphatu ape dwi ſkrini /
wiena iʒ wirßaus aukſu
apkałta / ʒibeio graʒiey; á wi⸗
duy tureio kaułus numirelu
ſmirdūćius: vntra iʒ oro iuo⸗
da / apſakuota / biauri vnt pa⸗
wiʒdeimo / á widuy tureio
ʒimćiugus / akmenius brun⸗
gius / auxu ʒibūti PS II 36_{14-24}.

V.
LIETUVIŠKA RELIGINĖ IR BIBLINĖ TERMINIJA *PUNKTUOSE SAKYMŲ*

1. *Punktų sakymų* terminijos pobūdis ir šaltiniai

Kaupdamas medžiagą savo žodynui, Sirvydas buvo labai gerai išstudijavęs ankstesniuose raštuose funkcionavusią religinę ir biblinę terminiją. PS atspindėtas jos perimamumas, taip pat žodžių abstrahavimo ir terminologizavimo, naujadarų kūrimo, regionalizmų pasitelkimo ir visų jų įvedimo į bažnytinių raštų kalbą procesas. Tikslus pažodinis Sirvydo biblinių tekstų fragmentų vertimas į lietuvių kalbą atveria išskirtinę galimybę čia pavartotas sąvokas susieti su atitinkamomis lotyniško ir lenkiško teksto sąvokomis. Lotyniškos sąvokos lietuvių kalba buvo perteikiamos bažnytinėje kalboje jau iš anksčiau funkcionavusiais žodžiais, kuriamais ir bandomais įvesti naujadarais, tikslesniam jų apibūdinimui pasitelkiant sinonimiją ir dubletinį bei nusakomąjį (apibūdinamąjį) perteikimo būdus. Tiriant PS tekstą, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad tiek citatose, tiek autoriniame tekste labai dažnos dubletinės struktūros įvairioms sąvokoms nusakyti, sujungtos skiriamuoju jungtuku *aba*. PS perikopėse ir JE vartojami dubletai paprastai būdavo dvižodžiai vieną iš jų pateikiant skliausteliuose arba kursyvu. Kodėl Sirvydas vienai sąvokai apibūdinti rinkosi du, o kartais net daugiau žodžių ir kur slypi tokios jo pasirinktos strategijos šaknys? Tyrimo kryptį ir tokio pasirinkimo motyvus atskleisti padėjo PS perikopių tyrimas ir jų lyginimas su Daukšos postilės perikopėmis, Jaknavičiaus *Ewangelie Polskie y Litewskie* ir Vilento *Evangelijomis bei epistolomis*. Sirvydas nedirbo tuščioje vietoje, bet naudojosi senesniu įdirbiu – ankstesnėmis postilėmis

lietuvių kalba ir įvairių biblinių tekstų vertimais į lietuvių kalbą, iš kurių buvo sukaupęs medžiagą savo žodynui ir kuria pasinaudojo savo pamokslų tekstuose.

Nesant senosios lietuvių kalbos žodyno, ne visais atvejais Sirvydo vartojamus terminus buvo galima susieti su senesniais religiniais tekstais (tai būsimų tyrimų perspektyva), tačiau bendra tendencija rodo, kad Sirvydas, siekdamas padėti pamokslininkams, įtraukdavo į PS savo sukauptą ankstesnį žodyninį paveldą kartu pateikdamas ir savo paties sudarytų arba siauriau vartojamų regioninių terminų. Didžioji dalis PS vartojamų jungtuku *aba* sujungtų dubletinių žodžių ir frazių randami ir senajame Sirvydo žodyne (~1620). Jei Sirvydo gyvenamuoju laikotarpiu jau būtų buvęs išverstas ir išspausdintas Šventasis Raštas lietuvių kalba, biblinė terminija būtų buvusi jau daugmaž susisteminta, o jos sinonimika ir įvairavimas smarkiai apriboti. PS atveju susiduriame su dar neužbaigtu, gyvu terminijos formavimosi procesu. Visapusis PS terminijos tyrimas bei sąsajų nustatymas su ankstesniais raštais ir Sirvydo žodynais būtų jau atskiro monografinio pobūdžio tyrimo objektas, tuo pačiu apimantis ir biblinio stiliaus formavimąsi Lietuvoje. Šiuo atveju pažvelkime į Sirvydo PS vartojamą terminiją, pasitelkę tik nedidelę jos dalį – dubletus. Jų pagrindu bus pamėginta nustatyti svarbiausius Sirvydo vartotos terminijos ypatumus, jos sąsajas su ankstesniu rašytiniu paveldu ir nužymėti galimus tolesnių tyrimų kontūrus.

2. Dubletai ankstesniuose religiniuose raštuose

2.1.

Dubletų vartojimo tradicija susiformavo pirmuosiuose bažnytinės raštijos paminkluose lietuvių kalba – jų aptinkama Mažvydo, Bretkūno, Daukšos etc. parengtuose ir jų verstuose veikaluose. Kai kurie terminai dubletų pavidalu keliavo iš vienų bažnytinių tekstų į kitus. Jie buvo perimami vėlesnių autorių, dalis modifikuojama darybiškai ar vienas iš dubleto žodžių pakeičiamas kitu, dažniausiai sinonimu ar regionizmu. Minėtų ankstesnių autorių raštuose vartotų dubletinių žodžių atitikmenų randame ir PS.

2.2.

Daugiausiai PS vartotų dubletų atitikmenų rasta Daukšos postilėje, kai kurie vartojami jo katekizme (DK). Vieni jų čia jungiami skiriamojo jungtuko *aba* atitikmeniu *arba* (1), kiti sudedamuoju jungtuku *ir* (2) arba siejami bejungtukiu būdu (3), plg.:

(1) *Iʒ winićios Sodomos winićia iu / ir iʒ pameſćiu Gomorrhos / voga iu / uoga tulʒies / kiekies karciauſios / tulʒis ſmaku aba ſlibinu winas iu* PS I 321_{16-21} (Įst 32,32–33).
ne dâridamas Wiéßpati ſawám' iʒ iu naudòs / o gułêdamas kaip ſlibinós arba ſmâkas ant' łôbiu ſawú? DP 307_{10-11}.
Wadinaſi ʒwaki aba ʒiburiu PS I 355_{8-9}.
ir turi turét ʒwakés arbá ʒiburius dęganczius rakoſe DP 552_{38}.
ipriegė ʒwákes arba ʒíburo / pátaliep ir kanórint tiktai darome wiſadós pírmíeus ʒékliname kakta ʒimę krîʒeus ßwéto DK 19_{20-21}–20_{1-4}.
Nakti ir ſu ʒiburieys aba ſu lampomis ſwodbu daridawo PS I 227_{29}.
ſu dʒeugſmú ßia díena ʒiburius arba lámpas pataikikimę DP 430_{47}.
Meyłe / bayme / nuludimas aba śieławartas / ir dʒiaugſmas PS I 272_{14-15} (*ſmutek àbo fraſunek* PK I 272_{15-16}).
o Paʒínę idánt impułtú inġ ſiełwarta arba nuſsimiuíma [!] / *ant amʒinós prapultiés* DP 165_{23-24}.
Wiſa nauda aba giera / ku aʒudirba tie darbinikay winićioy / iiemus patiemus tinka PS I 322_{13-16}.
idánt iúſe ne iéßkotumbime ſawós naudós / arba pagérbimo / arbá geriu DP 560_{50-51}.
Wßytek poʒytek àbo dobro / ktore ʒàrábíàia ći robotnicy winnicy PK 322_{12-14}.

(2) *Er ira muſpi neteyſibe / girtibes / apgawimay / łobio aba turto ne teyſingas ießkoimas* PS I 335_{26-30}.
ioġ ios paniekino wiſús łôbius ir turtús / didʒiâwimus ir gierius to paſáulio DP 525_{4-5}.

Ira dabar pałaykas welino ir tas / negałe ába ſiłpnibe vnt gieru dárbu PS II 67_{10}.
Ant' gâło Wießpatis Iéſus tas ſiłpnîbes ir ne gałes mûſu tódrin prieme DP 151_{12}.
Ira Chryſtaus práieway / ába ʒinkłay / kurie iʒmaniti / peni ir ſotina duśiu PS II 81_{25-27}.
tadáġ ir Baʒnîcʒios io tykrôſios / ner gęréſnio ʒékło / néi pigêſnes paʒintiés / kaip praiôwai / ir ʒékłai DP 19_{44-45}.
del kuriu iaućia ʒmogus ſáwimp ne maʒu giedu ir del gánadarimo / ába átpildimo kokio wargaus PS II 84_{8}.
Weiʒdékiġ / kokis ne atguldinêiemas gaiłéiimas / ir atpildimas / ir ganá padârimas DP 574_{42-43}.
y dla wyʒnánia ná ſię grʒechow / dla których cʒłowiek w ſobie cʒuie nie máły wſtyd / y dla doſyć cʒynienia / álbo ʒwrocenia iákiego trudnego PK II 84_{4-9}.
Plg. Sirvydo žodyne (SD 1620): *doſyćvcʒynienie / ſatisfactio. gana darímas* SD 1620 24v II,4; *Nagrodá / talio, compenſatio. atpildimas* SD 1620 86v II,4.

Duota ira iam galibe / aba waldʒia dunguy ir ʒiemey: wiſu ſwietu paweldeio PS II 166_{28}.
Weiʒdékiġ / kókia cʒe galîbe ir waldʒia W. Diéwas téikeś dût kunigâmus DP 203_{34-35}.
Suday aba inſtrumentay / per kuriuos iʒſimano wiſoki ſutwerimay PS I 29_{8-10} (*Nacʒyniá àbo inſtrumentá* PK 29_{9-10}).
W. Ieʒaus Chriſtaus vnt kriʒiaus winimis giełaʒinemis runkoſe ir koioſe io ßwinčiauſioſe / teypagi ir ßony ragotiny ir kitays inſtrumenta{y}s aba ſudays PS I 337_{6-12} (*y innemi inſtrumenty* PK 337_{11}).
o per persákima ʒôdʒio Diéwo / kaip' per inſtruménta / ir rika sáwa / vrêda píldʒe DP 233_{17}.
o iis nẽ bůwo / tiektái rîkú / [ir] inſtrumentú per kuri bâlſas Díewo bů girdétas DP 23_{22}.

(3) *Nuſideimas tadu áb{a} ne teyſibe ſugauna, nutweria ir ſurißa piktadeiu kayp tyranas ába ſmàrkinikas* PS II 159_{25} (*Tyrán iáki / álbo okrutnik* PK II 159_{26-27}).
ʒmones tureio kitus tułus k{à}rálus ába giariaus tyránnus łabay ſunkius ir ſmárkius PS II 145_{19-22} (*krolow / álbo ráczey Tyránnow bárʒo ćięʒkich / y okrutnych* PS II 145_{19-21}).
Karâłus yra nẽ Tyrônas, nẽ ſmarkinîkas kokſai DP 3_{6}.
Tapo kunigiſte / ába Wießpatiſte / io vnt pećiu io PS II 204_{18-19} (Iz 9,5) (plg. BSV Is 9,6: *principatus).*
teip' wel' ſu ſóſtinikais ir Wießpatîſtemis / ſu Kunigîſtemis ir ſu galîbemis DP 542_{14-15}.

2.3.

DP ir PS dubletais atspindėtas lietuviškų abstraktų *būtis* ir *prigimtis* paieškos procesas. Jiems nusakyti Sirvydo buvo pasitelkiama *esybė, buitis, natūra*, o Daukšos *būstimė, būstimas* ir *natūra* (lot. *essentia, natura;* PS vartojami lenkiški atitikmenys: *iſtnosc, bytnosć, natura):*

atima. Wieni eſſiby aba buyti vnt ſwieto PS I 30_{6-8}.
odeymuia. Iedni iſtnosc abo bytnosć na świećie PK I 30_{6-7}.
Diewas tadu be tu inſtrumentu ſawo paćiu eſsiby aba naturu wiſa daro PS I 96_{28-31}.
Bog tedy beʒ tych inſtrumentow ſama ſwa natura wßytko cʒyni PK I 96_{27-29}.
Wiena buſtime arba eſsentia Tráices S. DP 259_{10}.
ioġ wiená yra galîbe ir waldʒé ir búſtimas arba eſſenćia ir naturá Téwo Sunaus ir Dwáſios S. DP 232_{28-29}.
ir teiṗ tápe ʒmógumi ir brólu múſu / toſiáu naturos ir búſtimo arbá eſſentios ſumumis iʒġ ßalies kūno DP 453_{39-40}.

2.4.

Žodžiuose, Daukšos ir Sirvydo parinktuose *pavidalui, išvaizdai atvaizdui, prigimčiai* apibūdinti supintos lotyniškos, lenkiškos ir lietuviškos žodžių reikšmės: *pavaizda, žymė, paveikslas, figūra, natūra*:

Swieśibe gárbos /figura ába paway3da esſibes io / tay ira Diewo Tewo PS II 23_{12-14}.
Iáſność chwały / figurá / to ieſt wyra3ony obra3 iſtnośći iego / to ieſt / Bogá Oycá PK II 23_{12-15}.
kadág tatái wíſſa figurá ir pawái3dú anó DP 310_{29}.
Tatái yra 3imé arba figurá kûno / bęť tatái yra kúnas mánas DP 415_{37}.
poſtáwá / habitus, geſtus, forma, ſpecies, paway3da / paweyſlas [!] SD 1620 135r I,1.

Tame pačiame PS II 23 puslapyje cituojamose dviejose eilutėse iš Laiško filipiečiams abiem atvejais *pavaizdos* atitikmuo yra lot. *forma*, o lenk. *poſtać*:

kuris «tieg» budamas paway3doy / Diewo› «ayira [!] *noturoy» ‹i3niekino ſáwi pati* PS II 23_{9-12} (Fil 2,6).
Paway3du «tieg» imdamas newalniko PS II 23_{17-19} (Fil 2,7).
ktory bedac / «mowi Páweł ś.» w poſtáći Bo3ey› / «to ieſt / w Nátur3e» / ‹poni3ył ſámego śiebie PK II 23_{8-12} (Flp 2,6).
Biorac «práwi / Páweł S.» poſtác ſługi PK II 23_{18-20}.

Dar kitoj to paties puslapio vietoj sakoma:

PAway3da ira / notura / ába Diewiſte PS II 23_{5-7}.

Kad šių dviejų eilučių interpretacija buvo problemiška, rodo ir patys naujausi Šventojo Rašto vertimai, plg. katalikiško (ŠR 1998) ir ekumeninio (Biblija 1999) leidimų vertimo variantus, kur vartojami net 3 skirtingi terminai: *prigimtis, išvaizda* ir *pavidalas,* atitinkantys lot. *forma, formam* ir gr. *μορφῇ, μορφὴν:*

Jis, turėdamas Dievo prigimtį, godžiai nesilaikė savo lygybės su Dievu, bet apiplėšė pats save, priimdamas tarno išvaizdą (Fil 2,6–7) (ŠR 1998).
Jis, turėdamas Dievo pavidalą, nelaikė grobiu būti lygiam su Dievu, bet apiplėšė pats save, priimdamas tarno pavidalą (Fil 2,6–7) (Biblija 1999).
BSV Phil 2,6–7: *qui cum in forma Dei esset non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo sed semet ipsum exinanivit formam servi accipiens.*

Vertimuose į įvairias kalbas paprastai tiek 6, tiek 7 eilutėse kartojamas tas pats žodis, pvz., vertime į anglų kalbą arba *form,* arba *nature.*

2.5.

Iš šaknies *tėv-* lizdą sudarančių žodžių Sirvydo PS vartojami 5: *tėvykščia* PS I 343_{7-8}, *tėvikšnykas* PS I 324_{4-5}, *tėvainis* PS II 152, *tėvykštystė* PS I 103_{25}, *tėvainystė* PS II 132_{6}, o jo žodyne (SD 1620) užfiksuota 8: *tėvykščia, tėvikšnykas tėvainis, tėvykštystė, tėvykščionis, tėvikšningas, tėvykštinis, tėviškas:*

> *wydʒiedʒicam / exhæredo, abdico. atſkiriu nuog tewiksćios* SD 1620 199v II,19.
> *Dʒiedʒic / hæres. tewikßnikas / tewaynis* SD 1620 28v II,5.
> *Dʒiedʒictwo / hæreditas, hæredium. tewikßtiſte* SD 1620 28v II,12.
> *ocʒyc / indigena. tewikśćionis* SD 1620 104v I,10.
> *Dʒíedʒicny / hæreditarius, tewikßningas* SD 1620 28v II,9.
> *ocʒyſty / patrius. tewikßtinis* SD 1620 104v I,5.
> *oycowy et oycowſki. paternus. tewißkas* SD 1620 104v I,4.

Į žodyną įtraukti *tewikßnikas / tewaynis* PS vartojami dubleto forma kaip alternatyvūs terminai:

> *tumpa Sunumi Diewo priimtu / ir iey ſunumi tádu ir tewikßniku / ába Tewayniu / á tewikßnikas turtu tewo ſáwo kayp ſaw iʒ prigimimo prigulinti ima* PS II 59_{3-8} (PK II 59_{5}: *dʒiedʒicem).*

Daukšos postilėje įvairių vedinių su *tėv-* dar daugiau – 9: *tėvainis, tėvuonis, tėvainumas, tėvykštaitis, tėvykščia, tėvykštavimas, tėvykštė, tėvykštinis, tėviškė, tėviškas:*

> *padâres ii Wießpatimi ir tewainimi wíſſo ſutwerimo* DP 226_{7}.
> *tápſime téwainimis Diéwo / o draugé téwûnimis Chríſtaus* DP 230_{10}.
> *Kiekwiénas dʒéugeś / kaḋ iam' téwainúmas tęka* DP 190_{22}.
> *Tu kunigáikßtis Biſkupu /tu téwikßtaitis Apâßtału* DP 611_{17}.
> *ir potam wel ſugriʒo téwikßcʒion' ſawón'* DP 93_{28}.
> *beı̇ tu tiemus wîreſnis / kû tobuláus abú wardú pirm' kitū téwikßtáwimu ıġiiei* DP 611_{23}.
> *o dábar łabiéus dʒéuges / kaḋ toíí téwikßke yrá garbí* DP 190_{23}.
> *kas ties iû yra / anósṗ augßtoſiosṗ téwikßtesṗ / kuriosṗ priéſakis prieit' ne gâli* DP 374_{35}.
> *nîekur kítur nė̊ karalâuiė̊ per małónę ſáwą / tiektái toiė̊ téwikßtineiė̊ karałíſteia ſawo* DP 3_{17}.
> *o inġ àmʒiną téwiſkę múſu / kurion mus / teykis ıwietoı* DP 63_{14}.
> *Pagál' ʒmogu giwatá / pagál' Diéwą téwißke* DP 231_{11}.
> *vʒgime iʒġ mergos / be geidulo kûno téwißko* DP 47_{34}.

Visuose trijuose veikaluose (PS, SD ir DP) pasikartoja tik du iš jų – *tėvainis ir tėvykščia;* Sirvydo PS ir SD sutampa keturi iš jų: *tėvykščia, tėvykšnykas, tėvainis, tėvykš-*

tystė, o SD ir DP dar ir *tėviškas* bei *tėvykštinis*. Plačiau išplitę ir vartojami Bretkūno ir Mažvydo darbuose buvo *tėvykščia* (žr. Mž227; BBJer50,11) ir *tėviškė* (pvz., *tewiſchken tawa* Mž506$_{15}$; BB1Mak2,56). Tik Sirvydui būdingi greičiausiai naujadarai ar regionizmai, savo struktūroje turintys formantą *-i(y)kš-*: *tėvikšnykas, tėvykštystė, tėvykščionis, tėvikšningas*. Naujadarais arba regionizmais reikėtų laikyti ir Daukšos *tėvuonis, tėvainumas, tėvykštaitis, tėvykštavimas, tėvykštė*. Visi šie aptarti terminai priskirtini paveldėjimo teisinei sistemai.

2.6.

Tuos pačius ar semantiškai labai artimus dubletus, kartais tripletus tiems patiems tikrovės objektams įvardyti yra vartojęs ir Bretkūnas[83]:

> *skarbą (iždą)* BB1Moz43,23; *i{ʒ}day aba ſkorbay* PS I 172$_{22-25}$; *ſkárby* PK I 172$_{25-29}$.
> *senystėje (senatvėje)* BB1Moz21,2; *ſenatwe ába ſenibe* PS II 122$_{23-24}$; *ſtárość* PK II 122$_{23}$; plg. SD 174v I,15: *ſeniſte / ſenibe*.
> *ponavojo (karaliavo)* (viršuje *viešpatavo*) BB1Mak7,1; *Wieſʒpatauia / ába káralauia* PS II 138$_{6-7}$; *pánuią ábo kroluią* PK II 138$_{7-8}$.
> *strėles* (paraštėje *vylyčias*) BBPs7,13; *wilićias aba ſʒaudikłes* PS I 13$_{11-12}$; *ſtrʒał* PK I 13$_{13}$.
> *deivus (stulpus)* BB2Moz23,24; *a kiti dieway pramaniti nuog ʒmoniu / ſtułpay aba toligus wayʒday ʒmoguy tikram* PS I 77$_{25-27}$; *á inſʒy bogowie wymyśleni od ludʒi / ſłupy abo obraʒy podobne cʒlowiekowi práwdʒiwemu* PK I 77$_{24-28}$.
> *baſʒnicʒei / tatai eſti / ſurinkimui* BPII388$_{24}$; *surinkimas (svietas)* BB2Moz16,3; *surinkimui (pulkui)* BB2Moz12,3; *draugie ir ſurinkimas io / aba Baʒnićiá io* PS I 203$_{31}$–204$_{1}$; *Baʒnićia io ſʒwynta / tay ira draugie aba ſurinkimas ʒmoniu* PS I 203$_{23-25}$; *ſpołecʒnośćią y ʒgromádʒeniem iego* PK I 203$_{29-30}$; *ieſt Kościoł iego święty / {t}o ieſt ſpołecʒność ábo ʒebranie tych ludʒi* PK I 203$_{22-24}$.
> *galvijas (žvėris)* BB3Moz11,39; *žvėris* (viršuje *galvijas*) BBDan7,5; *ʒwerim / ába kiełtuwu* PS II 157$_{4-8}$; *Beſtia / álbo bydlęćiem* PK II 157$_{5-10}$.

2.7.1.

Sirvydo dubletinio pasakymo *ʒwerim / ába kiełtuwu* lotynišku atitikmeniu turėtume laikyti šalimais marginalijoje nurodytą lotynų kalbos žodį *beſtia* ('gyvulys, žvėris, gyvūnas') ir lenkų kalbos *bestia* ('žvėris, gyvulys'), bet tuomet sakinys tampa nelogiškas

83 Leksikos pavyzdžiai iš Bretkūno Biblijos cituojami pagal LKŽ.

(plg. atitinkamą lenkišką tekstą, kur *bestia* pakartotas dukart). Žemiau tame pačiame puslapyje einančioje citatoje iš Psalmyno *keltuvo (-os)* lotyniškas atitikmuo jau kitas:

DAȝnay ráßty ś. ȝmogus nuſideis wádináſi ȝwerim / ába kiełtuwu / árklu / mułu / ßunim / meytelu / ir kitays wárdays beſtiiu PS II 157_{4-8}.
Ȝeſto w piśmie S. cȝłowiek grȝeßny náȝywa ſię Beſtia / álbo bydlęćiem / koniem / mułem / pſem / wieprȝem y innemi imionami Beſtyi PK II 157_{5-10}.
Ȝmogus «tieg» budamas gárboy ne ißmane / priligintas ira kiełtuwomus ne ißmanunćiomus / ir toligus tàpo iomus PS II 157_{8-12} (Ps 48,13: *iumentis insipientibus*).

Ten Sirvydo tekste, kur šie abu žodžiai akivaizdžiai semantiškai nesusieti su *bestia* reikšme, jie išlaiko savo įprastas semantines reikšmes tiek lietuviškame, tiek lenkiškame tekstuose:

Wiſi ſutwerimay ir tie / kurie nieko ne iaućia / ne tiktay ȝweris ir kiełtuwos / bet ir ȝiame / dungus / oras / vgnis niekadu ne pateykauia? PS I 330_{17-22}.
Wßytkie ſtworȝenia / y te / ktore nicȝego niecȝuią / nie tylko ȝwierȝęta y bydło / àle y ȝiemia / niebo / powietrȝe / ogień / nigdy nie proȝnuią PK I 330_{17-22}.

Daukša, remdamasis ta pačia aukščiau iš PS II cituota Psalmyno eilute (Ps 49,13), vienintelį kartą savo postilėje pavartoja žodį *galvijas* (plg. BB3Moz11,39; BBDan7,5):

iog̀ búdamas padárítas ant patógumo Diéwo / tápe po tam' patógumi galwiiui ne ißmintigám̃ DP 482_{30} (marginalijoje *Pſal: 48).*

2.7.2.

Plačiausiai to meto religinio pobūdžio raštijoje buvo išplitę *pekus* ir *badykštis*. Šie žodžiai užfiksuoti Mažvydo raštuose, Bretkūno postilėje ir Biblijoje, aptinkami Daukšos postilėje. Be jų, Daukša, kaip jau minėta, dar yra pavartojęs *galviją* (1x):

Ne bukimeg del Diewo iau daugíaus pêkumi netikuſiûiu DP 40_{47}.
iog̀ ne tiéktái ſeniéii / ieunieii / ir kûdikelei / bet' ir pêkus pâſnikâwo DP 587_{26}.
ne tárp kûrú Angełų bei tarp' bandîkßcȝių dargíuiu DP 38_{27}.
Tu Wießpatie ȝmónes ir badikßcȝius iȝgêlbêſsi DP 431_{17}.

PS vartojami tiktai *keltuva* (PS I 5x; PS II 4x) ir *keltuvas* (PS I 2x). Dar keturiais atvejais giminės iš žodžio formos nustatyti negalima. Į pirmąjį Sirvydo žodyną (SD 1620) *pekus* įtrauktas nebuvo. Šalimais *pekus* ir *keltuva* aptinkami šio žodyno 1677 metų leidime:

caput Bruti. gałwa kieltuwu SD 1620 71v I,12.
bydło, skot. Pecus, [u-dis. f.], & pecus, [oris. n.] Pekus, kiełtuwa SD1677 18 I,41.

2.8.

PS dubletuose vartotų žodžių taip pat užfiksuota Daukšos katekizmo paraštėse (DK 1595):

ir ſu mier{á}wo ába iʒmeſtáwo ʒiemi / pawiʒdeio ir ſutirpino kayp wáßku pahonus / ir ſutrinti ira kałnay vmʒio PS II 230_{27-31} (Hab 3,4–6).
ir nẽ iʒmeſtůíẽma miełaßirdíſtę gárbinu (paraštėje *ne ißmieruoiemą)* DK 142_{13-14}.
Tobułas ſopulis aba ſutrinimas śirdies aʒu nuſideimus / todryn iog Diewu kas ieys paʒieyde PS I 237_{20-23}.
Antrá tureť grâuduma / ir ſopuli ßirdęs vʒ iẽs (paraštėje *Sutrinima)* DK 97_{12-13}.

3.
Punktų sakymų dubletai ir senasis Sirvydo žodynas (~1620)

3.1.

Senojo Sirvydo žodyno ir PS leksika labai artima: daugelis dubletuose vartojamų žodžių tame pačiame arba atskiruose žodyniniuose straipsniuose randami ir jo žodyne. Jei žodyne dubletų žodžiai pateikti atskirais straipsniais (dalis dubletų žodžių yra kontekstiniai sinonimai), juos dažniausiai galima susieti remiantis sutampančių lotynų ir lenkų kalbos žodžių reikšmėmis, pvz., *ślad / veſtigium. peday / ßluʒie* SD 1620 168v II,9; *Stopień / gradus. ʒinkſnis* SD 1620 175v I,8; *Stopa / pes, planta, veſtigium. padas* SD 1620 175v I,6 – *pedus / aba ʒingſnius* PS II 207_{18-19}; plg. lot. *vestigia* (1 Pt 2,21), lenk. *ſtopámi* PK II 207_{18}.

Abu žodyno straipsnyje teikiami lietuviški žodžiai palyginti dažnai sutampa su PS dubleto žodžiais (1), rečiau vienas iš PS dubleto žodžių gali būti darybiškai modifikuotas arba skirtis savo forma (2), taip pat vienas iš PS dubleto žodžių gali būti susietas su vienu iš žodyno žodžių pagrindu imant lotyniškas ir lenkiškas žodžių reikšmes (3), bet dažniausiai PS dubletų žodžiai randami atskiruose SD 1620 žodyniniuose straipsniuose (pastarųjų daugiausia PS II) (4):

(1) *ćięʒar / onus, pondus. ſarcina, ſaburra, nauium. ſwaras / pundas / ſunkibe* SD 1620 15r I,21 – *ſunkibes aba ſwaro* PS I 49_{28-29}; plg. lenk. *wielkiego ćiężaru* PK I 49_{28-29}.
chorobá / infirmitas, morbus, ægritudo, languor, inualetudo, liga / negałe SD 1620 12r I,7 – *ligu abá negałes* PS I 60_{5}; plg. lot. *infirmitatibus* (Hbr 4,15); lenk. *krewkośćiámi* PK I 60_{5-6}.

Hárdość / ſuperbia, arrogantia, clatio animi, pertinacia, peruicacia, contumacia, obſtin[a] tio. didʒiawimas / aukſ̌tibe ſirdies / puyka SD 1620 42r II(32r II),14; *Pycha ſuperbia, arrogantia, faſtus, ſupercilium. puyka / aukſ̌tibe śirdies / paſikiełimas* SD 1620 153r II,10 – *puykos aba śirdies aukſ̌tibes* PS I 74_{17-18}; plg. lenk. *pychy* PK I 74_{19}.
kroplá & kropelká /guttulla. ſ̌łakielis / łaśielis SD 1620 65r I,18 – *ſ̌łakieley aba łaśieliey* PS I 79_{18-19}; plg. lenk. *kropelki* PK I 79_{19}.
prʒeſ̌koda / obſtaculum, impedimentum. kludimas / klutis, klaute SD 1620 145v II,23 – *klautes aba kludimus* PS I 102_{8-9} ; plg. lenk. *prʒeſ̌kody /nieprʒyiáćioly y roʒmaite pokuſy* PK I 102_{8-10}.
iednowłaſność & iednowładʒctwo / monarchia, vnicus principatus, imperium abſolutum. wienowaldʒia / Monarchia SD 1620 46r II,27 – *monarchiu aba wienowaldiſty* PS I 133_{26-27}; plg. lenk. *monárchią ábo iédnowładʒtwo* PK I 133_{27-29}; *monarcha aba wienowałdis* PS I 132_{18-19}; plg. lenk. *mónárchá ábo iednowładʒca* PK I 132_{19-20}.
Dʒiedʒic / hæres. tewikſ̌nikas / tewaynis SD 1620 28v II,5 – *tewikſ̌nikay aba tewayniey* PS I 324_{4-5}; plg. lot. *heredes* (Rm 8,17); lenk. *dʒiedʒicy* PK I 324_5.
Dobra / bona, fortunæ, fundi, ſubſtantia, facultates, res familiaris, latifundia, peculium, turtas / pasitureímas / łobis SD 1620 21v II,18 – *łobio aba turto* PS I 335_{28-29}; plg. lenk. *bogáctwá ábo maiętnośći* PK I 335_{26-27}.
pochodnia / lampas, fax, lucerna, ʒwakie, ʒiburis SD 1620 125r II,8 – *ʒwaki aba ʒiburiu* PS I 355_{8-9}; plg. lenk. *świecą ábo pochodnią* PK I 355_{9-10}.
dʒiwny / mirus, mirandus, mirabilis, mirificus moroſus, prodigioſus, portentoſus. ſtebuklingas / praiewingas SD 1620 30v I,1; *dʒiw / mirum, miraculum, monſtrum, prodigium, oſtentum, portentum, ſtebukłas / praiewas* SD 1620 30r II,22 – *praiewingay / ába ſtebuklingay* PS II 35_{14}; plg. lenk. *cudownie* PK II 35_{12}.
Ʒadʒierʒywam / contineo, cohibeo, compeſco, retardo, aʒuturiu / aʒuſtabdau SD 1620 207r II,9 – *oʒuturet [!] / aba aʒuſtabdit* PS II 35_{18-19}; plg. lenk. *ʒátrʒymał* PK II 35_{14-15}.
podſkárbi / theſaurarius, tribunus ærarij. iʒdo / ſkarbo aʒuweyʒdetoias SD 1620 128r I,11 – *iʒday ába ſkorb{á}y* PS II 59_{28}; plg. lenk. *ſkárby* PK II 59_{28}.
febrá / febris, drugis / ſ̌altine SD 1620 31r I,23 – *drugis / ába ſ̌áltinis* PS II 121_{20-21}; plg. lenk. *Febrá* PK II 121_{21-22}.
Mátam / mentior, nugor. wiiu / ſuku SD 1620 77v II,27 – *wiiaſi ába nuſiſuká* PS II 158_{7-8}; plg. lenk. *wiieśie* PK II 158_8.

(2) *odʒieʒa / amictus, veſtitus. apdingimas / rubai* SD 1620 110r II,15 – *rubus ába dūgałus* PS II 86_{15-16}; plg. lenk. *odʒienie* PK II 86_{15} ir Mažvydo vartotą *apdegimą alba rubus* Mž 37.

Raná / vulnus, plaga. rona / pažieyzda SD 1620 154r I,15 – *Ʒieyzdas didis / ába rona ſunki* PS II 122_{5-6}; *ʒieyzdo / ába ronos* PS II 122_{10-11}.
ſtárość / ſenectus, ſenium, vetuſtas, antiquitas. ſeniſte / ſenibe SD 1620 174v I,15 – *ſenatwe ába ſenibe* PS II 122_{23-24}; plg. lenk. *ſtárosć* PK II 122_{23} ir Bretkūno vartotą *senystėje (senatvėje)* BB1Moz21,2.

(3) *Strzałá / telum, ſagitta. wilićia / ſtreła* SD 1620 176r II,26 – *wilićias aba ßaudikłes* PS I 13_{11-12}; plg. lenk. *ſtrzał* PK I 13_{13}.
Naczynie / inſtrumentum, organum. ſudas / indas SD 1620 85r II,20 – *Suday aba inſtrumentay* PS I 29_{8-9}; plg. lot. *vasa decoris* (Ez 16,17); lenk. *Naczyniá ábo inſtrumentá* PK I 29_{9-10}.
Suknia / tunica, veſtis, iupa / rubas SD 1620 176v II,10 – *iupu aba dungału* PS I 255_{25-26}; plg. lenk. *ſuknia ábo odzieniem* PK I 255_{26-27}.

(4) *choragiew / vexillum, teſſera, ſignum belli. karuna* SD 1620 11v II,23; *Ʒnák / nota, ſignum, žinkłas / žime* SD 1620 216v II,19; *Háſlo / ſymbolum, teſſera militaris. žinkłas karieywiu terp ſawis* SD 1620 42v I(32v I),9 – *žinkłu aba karunu* PS I 13_{9-10}; plg. lenk. *choragwie* PK I 13_{12}.
Lada & leda / aduer. nihili, nauci. niekas SD 1620 69v II,24; *niebytność / abſentiæ. nebuytís / ne eſsibe* SD 1620 92r II,25 – *nieku aba ne buyti* PS I 86_{11}; plg. lenk. *nic* PK I 86_{17}.
miſterſtwo / ſpecimen, artificium. dayłe / mokſłas SD 1620 81v I,12; *rzemioſło / ars, opificium. remeſłas* SD 1620 161v I,10 – *dayłes aba remeſłus* PS I 89_{16}; plg. lenk. *rzemieſłà* PK I 89_{16-17}.
Towar / merx. taworas SD 1620 181r II,25; *kupia / merx, mercimonium. prekie* SD 1620 68r II,6 – *prekėse aba taworuose* PS II 88_{24-25}; plg. lenk. *w kupiách* PK II 88_{25}.
potok / riuus, amnis, tekme / vpis / ižtakas SD 1620 136r I,3; *Strumień / torrens, riuus. werſme werdunti* SD 1620 176r II,9 – *werſmes ába ißtakus* PS II 96_{19-20}; plg. lot. *cataractas* (4 Rg 7,2); plg. lenk. *wypuſty* PK II 96_{20}.
práwuię ſię / litigo, in ius voco, jure ago. tieſawoiuoſi SD 1620 139v II,11; *Sadzę / judico, exiſtimo, ſuddiiu* SD 1620 162r II,4; *Sad / judicium, forum, jus, ſudas* SD 1620 162r II,2 – *ſuditis ába tieſáwotis* PS II 135_{1-2}; plg. lot. *subire iudicium* (Iob 31,13); lenk. *dać ſadzić* PK II 134_{26}.
wyzwalam / libero, manu mitto. ižłeydziu, ižluſuoiu SD 1620 204v II,13; *rozwiezuię / ſoluo, diſſoluo, extrico, explico, expedio. ißrißu* SD 1620 160r I,16; *Wybáwiam / libero, ſaluo, ſeruo, vindico, redimo. ißłuſuoiu / ižleidziu* SD 1620 198v II,26 – *ižłeydziu / ába ißrißu* PS II 160_{19}; plg. lenk. *odpußczam* PK II 160_{19}.

práwo / ius, lis, lex. tieſa SD 1620 139v I,22; *rozſadzam / diiudico, ſudiiu* SD 1620 159r II,19 – *tieſas dáro ába ſudiia* PS II 166_{17}; plg. lenk. *ſady ſadza* PK II 166_{16}.

część / pars, membrum. portio. dalia SD 1620 18r I,20; *ſtaw / piſcina, lacus, ſtagnum. item artus, membrum, prudas. item ſunarius* SD 1620 174v II,19 – *kuni ir wiſuoſe ſunariuoſe ába daloſe io* PS II 199_{17-19}; plg. lenk. *członkách* PK II 199_{15}.

Kśięſtwo / ducatus, principatus. kunigiſte SD 1620 67r I,15; *Pańſtwo / imperium, regnum, iuriſdictio, waldzioimas / wießpatiſte* SD 1620 119r I,5 – *kunigiſte / ába Wießpatiſte* PS II 204_{18-19}; plg. lot. *principatus* (Is 9,6); lenk. *Pánowánie* PK II 204_{23}.

powyzßam / exalto, paaukßtinu SD 1620 138r II,2; *wznoßę & wznaßam / attollo. vzkielu* SD 1620 205v I,12; *vzkiełe ába paaukßtino* PS II 206_{19}; plg. lot. *exaltavit* (Phil 2,9); lenk. *wynioſł* PK II 206_{19}.

przypłatam / applico, annecto. prineriu / pripinu SD 1620 149v I,12; *przyimuię / accipio, aſſummo, recipio, ſuſcipio. priimu* SD 1620 148r I,16 – *perſunoſe pryimtays / ába perſunump prynertays* PS II 213_{29-31}; plg. lenk. *przyiętemi / y iákoby przypoionemi* PK II 213_{31-32}.

3.2.1.

Kai kurie dubletuose vartojami žodžiai į Sirvydo žodyną nebuvo įtraukti. Čia neužfiksuota dalis PS abstraktų su su priesaga *-ybė: neligibe* PS I 7_{20-21}; *ſtropibe* PS I 330_{25}; *ligibe* PS II 204_{2}; nėra į dubletų sudėtį įeinančių žodžių *ſtatutu* PS I 6_{8}; *naßta* PS I 50_{30}; *pateptes* PS I 102_{20-21}; *grumzdos* PS I 334_{22}; *berkite* PS I 354_{27-28}; *kiautus* PS II 188_{5} etc. Bet žodyne paprastai visada randamas vienas iš PS dubleto žodžių, plg. atitinkamai: *Skirius* PS I 7_{20-21} (SD šalimais dar teikiama ir *kitokiſte* SD 1620 158v I,20); *karßtibe* PS I 330_{24-25} ; *teyſibe* PS II 204_{2}; *priſakimu* PS I 6_{8-9}; *Swaras* PS I 50_{30}; *ſuodziu* PS I 102_{21}; *grumzdimu* PS I 334_{22}; *barſtikite* PS I 354_{27-28}; *aßakas* PS II 188_{5}. Žodyne užfiksuota ir PS pavartota *vilkstynė*, bet jame nėra kito PS vartojamo vedinio *vilkstinykas*, o greičiausiai regionizmu laikytina į žodyną įtraukta *švirkštis* nevartojama PS:

> *Akmenimis wiłkſtines / aba kuriuos wilkſtinykas vnt kitu meta* PS I 356_{14-16} .
> *procá / funda. wilkſtine / świrkßtis* SD 1620 140r I,17.

3.2.2.

Abiejuose aptariamuose veikaluose vartojamas *sūdžia*, o jo ekvivalentas *tiesadarys* tiktai PS, tačiau SD teikiamas kitas analogiškos darybos, bet skirtingos reikšmės vertinys, einantis teisės terminu, *tiesastatys* 'įstatymdavys' (plg. lenk. *práwodawcá)*, kuris aptinkamas ir PS tekste, bet dėl savo apibrėžtos reikšmės čia neaiškinamas kitu žodžiu ar nusakomuoju būdu:

Sędʒia / judex, ſudʒia SD 1620 162r II,8; *prawodawcá / legis, lator. tieſaſtatis* SD 1620 139v II,13 – *Tieſadaris ába ſudʒia* PS II 198_{5-6}; plg. lot. *iudex* (Act 10,42); lenk. *Sędʒia* PK II 198_{3-4}.
Wieβpats tieſaſtatis muſu PS I 154_{19-20}.
Pan ʒakonodawcá náβ PK I 154_{20-21}.
BSV Is 33,22: *Dominus enim iudex noster.*

Dalies PS dubletuose vartojamų žodžių nebuvimas SD yra dar vienas argumentas, paremiantis faktą, kad Sirvydo darbų eiliškumo skalėje šis žodynas turėjo eiti prieš jo pamokslų knygą.

3.3.1.

Į žodyną yra įtraukta žodžių, kurių pats Sirvydas PS nevartojo. Vienas tokių – ypač populiarus Daukšos postilės žodis *pasaulis* (PS vartojamas tiktai *svietas* 258x):

świát / mundus. ſwietas / paſaulis SD 1620 177r I,11.

Žodyne gali būti užfiksuotas veiksmažodis, o PS vartojamas tos pačios šaknies daiktavardis, pvz., *kunkaluoiu* ir *kunkałas:*

Padare Samaria / kad praeio karalus ios kayp puta aba kunkałas vnt wundenio PS I 72_{1-4} (Oz 10,7); plg. lot. *spumam* (Os 10,7); lenk. *piana* PK I 72_{3}.
piáná / ſpuma. puta SD 1620 120v II,17.
Wram & wrę / æſtuo, ferueo. werdu / kunkaluoiu SD 1620 193r II,25.

3.3.2.

To paties termino antrasis dvižodis variantas, teikiamas SD ir pavartotas PS, gali skirtis, plg.:

opoká / rupes, petra. voła / akmuo vólingas SD 1620 115r I,15
uołos aba akmieniey didy PS I 270_{1-2}.
opoki àbo kámienie wielkie PK I 270_{1-2}.

3.3.3.

Savo žodyne Sirvydas teikia žodžius *bíndriſte / wiſiβkiſte / wiſatine.* PS I tekste vietoj *wiſatine* vartojama *wiſotime*, o pats dubletas yra įgijęs abstraktesnę reikšmę, bet su žodynu galimą susieti pasirėmus lenkiškomis ir lotyniškomis žodžių reikšmėmis, plg:

rʒecʒpoſpolita / respublica. bíndriſte / wiſiβkiſte / wiſatine SD 1620 161v I,1.
Wiſotime aba byndriſt{e}. Nes wiſi vnt tos tieſos turi ſtatitis PS I 16_{3-5}.
Powβechność. Bo wβy{ſ}cy na ten ſad ſtánać muβ PK I 16_{3-5}.

3.4.

Verčiant biblines citatas į lietuvių kalbą, biblinėms sąvokoms perteikti reikėjo surasti ir parinkti konkrečius lietuviškus žodžius ir juos teminologizuoti. Žodyne randame *potok / riuus, amnis, tekme / vpis / iȝtakas* SD 1620 136r I,3 ir *Strumień / torrens, riuus. werſme werdunti* SD 1620 176r II,9. Šiuos apibrėžtus objektus žyminčius žodžius Sirvydas pritaiko versdamas į lietuvių kalbą graikiškos kilmės lotynišką žodį *cataracta* 'krioklys, nuleidžiamasis užtvaras, šliužas' (4 Rg 7,2):

> *Norint «tieg» Diewas {á}twertu dungaus werſmes ába ißtakus / árgu gałes tay but ku ſákay?› ‹Regieſi ákims bet ne ragauſi* PS II 96_{18-22} (2 Kar 7,1–2); plg. lenk. *wypuſty* PK II 96_{20}.

3.5.

Žodyne šalia vienažodžių lietuviškų terminų pasitaiko ir dvižodžių bei nusakomuoju būdu lietuviškai paaiškintų lotyniškų ir lenkiškų žodžių reikšmių, pvz., *Háſło / ſymbolum, teſſera militaris. ȝinkłas karieywiu terp ſawis* SD 1620 42v I(32v I),9; *chlebnícá / panarium, karbiia duonas* SD 1620 11r II,22; *chmurá / caligo, nubilum, tenebræ, debeſis tumſus* SD 1620 11v II,3; *chybkość / flexibilitas, agilitas, graytas apſiſukimas* SD 1620 13v I,7; *ćiagły & ćiegły / ductilis, tractilis. pígay tiſiuſis duoduſis pigai tiſt* SD 1620 13v II,8; *iśćiec / creditor. patikius vnt ſkolas duodamas* SD 1620 48v I,14; *cȝarnokśieſtwo / magia, incantatio, incantamentum. ȝinia nuog welino vnt darbu kokiu* SD 1620 17r I,5. Ta pati sistema, tik rišliame tekste platesniu mastu, pritaikyta ir PS.

3.6.

Nesant senosios kalbos žodyno, apimančio visus senuosius lietuviškus raštus, negalima tvirtai pasakyti, kurie žodžiai buvo Sirvydo perimti iš ankstesnių autorių ir kurie jo paties sukurti arba įvesti į raštų kalbą. Pastariesiems būtų galima priskirti daiktavardžius *išsilsis* PS II 257_{14} (nėra LKŽ), *karbija* SD 1620 11r II,22, *kitokystė* SD 1620 158v I,20, *smarktybė* PS I 135_{6}, *stirnykas (stirninkas)* PS I 275_{20}, *straigis* PS I 184_{25}, *švirkštis* SD 1620 140r I,17.

Pirmajame jo žodyne labai gausu priesagos *-ingas* būdvardžių, kurių ne visi užfiksuoti LKŽ: *debesingas* SD 1620 11v II,8; *duoningas* SD 1620 11r II,19; *gėdingas* SD 1620 198r I,20; *kalningas* SD 1620 37v I,20; *kirmėlingas* SD 1620 155r I(156r I),19 (nėra LKŽ); *liepsningas* SD 1620 124r I,24; *lietingas* SD 1620 95r II,4; *lietuvingas* SD 1620 20v II,22 (nėra LKŽ); *mėšlingas* SD 1620 36v I,20; *prajėvingas* SD 1620 30v I,1; *prašalingas* SD 1620 100r I,6; *priesekingas* SD 1620 25r II,10; *sąnaringas* SD 1620 18v I,4; *stebuklingas* SD 1620 30r II,27 etc.

Sirvydas ne tik kaupė ir rengė žodyną, sudarinėjo naujus žodžius, bet ir iš ankstesnių religinių raštų sukauptą ir susistemintą lietuviškų žodžių lobyną pritaikė savo sakomiems ir raštu fiksuojamiems pamokslų tekstams, prireikus abstrahuodamas žodžių reikšmes ir patikrindamas jų tinkamumą bei funkcionalumą kontekste. Jis tiksliau apibrėžė ir terminologizavo jau vartotų žodžių reikšmes, susiedamas jas pirmiausiai su lotynų kalbos žodžių reikšmėms. Tiksliai apibrėžtos sąvokos jam buvo reikalingos bibliniams tekstams versti ir jiems interpretuoti. Atsižvelgdamas į anksčiau susiformavusią vartojimo tradiciją ir intensyvų kitų kalbų poveikį, Sirvydas parinkdavo ir siauriau, ir plačiau paplitusių terminų, tiek skolinių, tiek savų lietuviškų žodžių. 1677 metais išleisto Sirvydo žodyno leksika ir jos pateikimo sistema nuo PS jau yra gerokai nutolusi. Tai, kad senasis Sirvydo žodynas (1620) smarkiai skyrėsi nuo vėlesniųjų (1631, 1642, 1677 ir 1713), tarp kurių esmingesnių skirtumų nedaug, dar 1967 metais yra konstatavęs Vincas Urbutis (1967: 209–213), siūlęs pirmąjį (senąjį) žodyną laikyti visiškai atskiru žodynu. Pažymėtina, kad net 2000 pirmojo žodyno žodžių nekartojami vėlesniuose Sirvydo žodynuose (Urbutis 1967: 213; Pakalka 1979: 56).

4.
Leksiniai dubletai biblinėse citatose

4.1.

PS I biblinėse citatose vartojama 50, o PS II 18 dubletų arba dubletinę struktūrą turinčių konstrukcijų. Konstrukcijose dažnai viena dalių yra vienažodė, o kita išplėstinė, nusakomoji, keliais žodžiais apibūdinanti prieš tai ar po to pasakyto žodžio reikšmę. Tokiu būdu buvo siekiama išvengti terminijos painiavos ir įvesti naujus arba patikslinti vartojamus terminus ir juos apibrėžti.

PS II dalyje buvo aptikta citata iš Antro laiško korintiečiams, kurioje pasitelkiami net trys dubletai lotyniškoms sąvokoms *momentaneum, tribulationis* ir *operatur* perteikti lietuvių kalba:

(1) *Maʒay patinkunti / ába tuoiaus ir kaip akies mirktereimi praßakunti ir łyngwa prieſpauda aba ſunkibe / be mieros did{ʒ}iu daro mumus / aba aʒudirba mumus amʒinu garbu* PS II 35_{30-32}–36_{1-4} (2 Kor 4,17).
Krotko trwáiące / y práwie iákoby / w ocemgnieniu pomiiáiące vtrapienie náder y wyſoce wielką wagę chwały wiekuiſtey w nas ſpráwuie PK II 35_{30-32}–36_{1-4} (2 Kor 4,17).
BSV 2 Cor 4,17: *id enim quod in praesenti est momentaneum et leve tribulationis nostrae supra modum in sublimitatem aeternum gloriae pondus operatur nobis.*

(2) PS I 29_{26-27}: *ſuwertimo aba ſugruʒinimo* (Apd 3,21)
PK I 29_{27} : *reſtituciey* (Dz 3,21)
BSV Act 3,21: *restitutionis*

(3) PS I 39_{30}–40_{1}: *furiſtays aba kalinieys wiłties* (Zch 9,12)
PK I 40_{2-3}: *{w}ięʒniami nadʒieię* (Za 9,12)
BSV Za 9,12: *vincti spei*

(4) PS I 56_{21}: *grinam aba pawarguſiam* (Jok 2,3)
PK I 56_{22-23}: *vbogiemu* (Jk 2,3)
BSV Iac 2,3: *pauperi*

(5) PS I 60_{4-5}: *gal pasigayłet aba ſuſimilt vnt ligu abà negałes* (Hbr 4,15)
PK I 60_{4-6}: *mogł vlitowàć nad krewkośćiàmi* (Hbr 4,15)
BSV Hbr 4,15: *possit conpati infirmitatibus*

(6) PS I 60_{24}: *ſuſimiłeimu aba ſuſimiłetui* (Rom 3,25)
PK I 60_{25}: *vbłagániem* (Rz 3,25)
BSV Rm 3,25: *propitationem*

(7) PS I 78_{26-27}: *vmǯynay eſſi aba patinkus eſsi* (Ps 102,13)
PK I 78 *trwaß na wieki* (Ps 102,13)
BSV Ps 101,13: *aeternum permanes*

Šiuo atveju Sirvydo pasitelkta veiksmažodio *patekti* reikšmė 'tęstis, trukti'.

(8) PS I 94_{27-30}: *ne apiimami aba ne aprepiami; ne rundami aba nenuſekami* (Rom 11,33)
PK I 94_{27-29}: *nieogárnione; niedośćigłe* (Rz 11,33)
BSV Rm 11,33: *inconprehensibilia; investigabiles*

(9) PS I 97_{15-21}: *Ne be ludiimo aba ſwiećiimo; pripenedamas aba ſotindamas* (Apd 14,17)
PK 97_{13}: *beʒ świàdectwa; napełniàiąc* (Dz 14,17)
BSV Act 14,17: *non sine testimonio; implens*

(10) PS I 99_{23-24}: *daliaiemieys aba dalinikays* (2 Pt 1,4)
PK I 99_{22-23}: *vcʒeſtnikàmi* (2 P 1,4)
BSV Pt 1,4: *consortes*

(11) PS I 102_{4-5}: *Melinomis «tieg» io i{ǯ}giditi eſme aba paſweykome* (Iz 53,5)
PK I 102_{5}: *Sinośćią «pràwi» iego ieſteſmy vʒdrowieni* (Iz 53,5)
BSV Is 53,5: *sanati sumus*

(12) PS I 105_{23-24}: *łunkus ira aba pigay nułynkias vnt pikto* (Pr 8,21)
PK 105_{22}: *ſkłonne ſą do ʒłego* (Rdz 8,21)
BSV Gn 8,21: *prona sunt ab adulescentia sua*

(13) PS I 107_{15}: *dumays aba garu* (Jok 4,14)
PK I 107_{15-16}: *dymem / àbo parą* (Jk 4,14)
BSV Iac 4,14: *vapor*

BW1599 teksto atitinkamoje vietoje vartojamas žodis *Párá.*

(14) PS I 107_{19-20}: *putu aba kunkału vnt wundenio* (Oz 10,7)
PK I 107_{20}: *piàną* (Oz 10,7)
BSV Os 10,7: *spumam*

(15) PS I 108_{23}: *newalniku aba wergu* (2 Pt 2,19)
PK I 108_{23}: *niewolnikiem* (2 P 2,19)
BSV 2 Pt 2,19: *servus*

(16) PS I 118_{19}: *pateks aba iʒkis› ‹taſay iʒganitu bus* (Mt 10,22)
PK I 118_{19}: *wytrwa* (Mt 10,22)
BSV Mt 10,22: *perseveraverit in finem*

(17) PS I 121_{1-3}: *Ne eſme ſutinkunćieys aba ne turime ſutektes* (2 Kor 3,5)
PK I 121_{1-2}: *Nie ieſtesmy doſtatecʒni* (2 Kor 3,5)
BSV 2 Cor 3,5: *sufficientes*

(18) PS I 121_{11}: *ſtoios aba tapo niekas* (Jn 1,3)
PK I 121_{10}: *śię ʒſtało nic* (J 1,3)
BSV Io 1,3: *sine ipso factum est nihil*

(19) PS I 125_{11}: *gałwa siłpna /negalinti / aba ſergunti* (Iz 1,5)
PK I 125_{12}: *głowà ſłàba /chora* (Iz 1,5)
BSV Is 1,5: *caput languidum*

(20) PS I 128_{31}–129_{1}: *padaritu aba ſutwertu tworu* (Ez 22,30)
PK I 129_{3-4}: *vcʒynił àbo ʒgrodʒił płot* (Ez 22,30)
BSV Ez 22,30: *interponeret sepem*

Atitinkamoje BW1599 frazėje nevartojamas nė vienas iš dviejų PS lenkiško teksto citatos veiksmažodžių, plg.: *ʒáſtáwił płot.*

(21) PS I 136_{4-6}: *eʒias / aba rubeʒius; kurie praʒingti ir praßokti ne gal but* (Job 14,5)
PK I 136_{2-4}: *miedʒé àbo grànicé; które prʒeſtąpione być nie mogą* (Hi 14,5)
BSV Iob 14,5: *terminos; qui praeterire non poterunt*

BW1599 šiuo atveju vartotas žodis *gránicé.*

(22) PS I 141_{25-26}: *pririnkus aba patoginus elnius* (Siksto ir Klemenso Vulgata: Ps 28,9)
PK 141_{24}: *prʒygotuiący łánie* (Siksto ir Klemenso Vulgata: Ps 28,9)
BSV Ps 28,9: *praeparantis cervos*

(23) PS I 160_{11-13}: *Gayliſtu / «tieg» / daridami aba gayłedamies* (Išm 5,3)
PK I 160_{11-12}: *Pokutę / «pràwi» / cʒyniąc* (Mdr 5,3)
BSV Sap 5,3: *paenitentiam agentes*

(24) PS I 209_{21-22}: *Po daley aba pa truputi* (1 Kor 13,9)
PK I 209_{23-24}: *Po częśći ábo po troſze* (1 Kor 13,9)
BSV 1 Cor 13,9: *ex parte*

Atitinkamoje BW1599 teksto vietoje išversta *po częśći.*

(25) PS I 220_{29-30}: *Sužį[e]dawau aba ſukałbeiau ius ažu wieno wiro* (2 Kor 11,2)
PK I 220_{27-28}: *Poślubiłem was zá iednego męża* (2 Kor 11,2)
BSV 2 Cor 11,2: *despondi enim vos uni viro*

(26) PS I 224_{11}: *weydu aba pawayzdu regimu* (2 Kor 5,7)
PK I 224_{10-11}: *przykład widomy* (2 Kor 5,7)
BSV 2 Cor 5,7: *speciem*

(27) PS I 226_{31}: *kuriu igiio aba nupełne krauiu ſawo* (Apd 20,28)
PK I 226_{29}: *ktorego nàbył krwią ſwoią* (Dz 20,28)
BSV Act 20,28: *quam adquisivit sanguine suo*

(28) PS I 229_{28}: *ſuodies aba patepio* (Gg 4,7)
PK I 229_{28-29}: *zmazy* (Pnp 4,7)
BSV Ct 4,7: *macula*

(29) PS I 255_{21-22}: *Su ſieławartu aba ſu rupeśćiu* (Ef 4,3)
PK I 255_{24-25}: *w zwiąſce pokoiu* (Ef 4,3)
BSV Eph 4,3: *solliciti*

(30) PS I 273_{2-3}: *monarchias aba karaliſtes* (Dan 7,17)
PK I 273_{4-5}: *monarchie àbo kroleſtwa* (Dn 7,17)
BSV Dn 7,17: *regna*

BW1599 atitinkamoje teksto vietoje vartojama *króleſtwá.*

(31) PS I 294_{23-24}: *ißsimoki pikto aba priprati vnt pikto* (Jer 13,23)
PK I 294_{24}: *nauczywßy śię złego* (Jr 13,23)
BSV Ier 13,23: *didiceritis malum*

(32) PS I 308_{21-23}: *Sedes «tieg» atſkirtinis aba kuris pats wienas kur giwiena* (Rd 3,28)
PK I 308_{21-22}: *Siedźie «prawi» ſam* (Lm 3,28)
BSV Lam 3,28: *solitarius*

Šioje citatoje iš Raudų knygos Sirvydas teikia naujadarą *atskirtinis*, bet kartu per jungtuką *aba* nusakomuoju būdu paaiškina lotyniško žodžio *solitarius* reikšmę – *kuris pats vienas kur gyvena* (plg. Kazimiero Kuzavinio žodyne:'pats vienas, vienui vienas, atsiskyręs'):

Sedes «tieg» atſkirtinis aba
kuris pats wienas kur gi⸗
wiena / ir tiłes PS I 308_{21-23} (Rd 3,28).
BSV: *sedebit solitarius et tacebit* (Lam 3,28).

LKŽ nurodyta šio žodžio reikšmė ‘atsiskyrėlis’, o katalikiškame ir ekumeniniame Šventojo Rašto vertime (ŠR 1998; Biblija 1999) ši vieta neterminologizuojama: *Tesėdi jis tyloje vienas* (Rd 3,28).

(33) PS I 312_{4-5}: *vgnies łeyſt aba ſukurt* (Lk 12,49)
PK I 312_{5-6}: *ognia pußcʒàć abo wʒniecàć* (Łk 12,49)
BSV Lc 12,49: *ignem veni mittere*

BW1599 tekste šiuo atveju vartojamas žodis *puśćić,* o W1593 frazė *miotàć ogien.*

(34) PS I 313_{12-13}: *darbas ios aba wayſius* (Sir 11,3)
PK I 313_{12-13}: *robota iey àbo owoc* (Syr 11,3)
BSV Sir 11,3: *fructus illius*

BW1599 vartojamas žodis *owoc.*

(35) PS I 320_{3-5}: *namay Iſraeło aba gimine Ʒidu* (Iz 5,7)
PK I 320_{3-5}: *dom Iʒraelá abo narod ʒydowſki* (Iz 5,7)
BSV Is 5,7: *domus Israhel*

BW1599 vartojama frazė *dom Iʒráelſki.*

(36) PS I 321_{5-6}: *apdingi aba apkieti buwo wirßu ios erßkiećiey* (Pat 24,31)
PK I 321_{6}: *y ćiernie pokryło grunt iego* (Prz 24,31)
BSV Prv 20,31: *operuerant superficiem eius spinae*
(37) PS I 321_{22}: *ſmaku aba ſlibinu* (Įst 32,33)
PK I 321_{22}: *ſmokow* (Pwt 32,33)
BSV Dt 32,33: *draconum*
(38) PS I 324_{4-5}: *tewikßnikay aba tewayniey* (Rom 8,17)
PK I 324_{5}: *dʒiedʒicy* (Rz 8,17)
BSV Rm 8,17: *heredes*
(39) PS I 334_{10-13}: *Deia aba beda kurie namus namamus priſtato aba prigretina* (Iz 5,8)
PK I 334_{12-13}: *Biadà ktorʒy prʒyłacʒaćie dom do domu* (Iz 5,8)
BSV Is 5,8: *vae qui coniungitis domum ad domum*
(40) PS I 334_{19-20}: *riśi / wirwi aba linu weʒimo* (Iz 5,18)
PK I 334_{19-20}: *powroʒ woʒowy* (Iz 5,18)
BSV Is 5,18: *vinculum plaustri*
(41) PS I 348_{28}: *Iey ałks aba áłkanàs bus neprietelus tawo* (Rom 12,20)
PK I 348_{28}: *Ieśli łaknie nieprʒyiaćiel twoy* (Rz 12,20)
BSV Rm 12,20: *sed si esurierit inimicus tuus*
(42) PS I 354_{27-28}: *ney berkite aba barſtikite ʒimćiugu iuſu pokim meytelu* (Mt 7,6)
PK I 354_{26}: *àni miecćie perel wáßych prʒed wieprʒe* (Mt 7,6)
BSV Mt 7,6: *neque mittatis margaritas vestras ante porcos*

(43) PS I 356_{4-6}: *vgningas / aba kayp vgnies ſkida* (Pat 30,5)
PK I 356_{4-5}: *ogniſte / iàko ogniſta tarcȝa* (Prz 30,5)
BSV Prv 30,5: *ignitus clypeus*

Wujeko Biblijos vertime (BW1599) šioje vietoje vartojama frazė *ogniſta / tarcȝa ieſt.*

(44) PS I 371_{6-7}: *ażugrieio aba ażuieme didȝiu tinkłu* (Hab 1,15)
PK I 371_{6}: *wyćiągnął niewodem* (Ha 1,15)
BSV Hab 1,15: *traxit illud in sagena sua*

(45) PS I 381_{15-16}: *padeio aba padare kayp adamantu* (Zch 7,12)
PK I 381_{16}: *vcȝynili iàko diáment* (Za 7,12)
BSV Za 7,12: *posuerunt adamantem*

(46) PS II 30_{20}: *wargu / ábo prieſpaudu* (Apd 14,21)
PK II 30_{22}: *vćiſkow* (Dz 14,21)
BSV Act 14,21: *tribulationes*

(47) PS II 35_{7-8}: *vnt aptureimo garbos buſiun{ć}ios / aba ataiunćios* (Rom 8,18)
PK II 35_{6}: *na otrȝymánie chwały ktora ſię w nas obiáwi* (Rz 8,18)
BSV Rm 8,18: *futuram gloriam*

(48) PS II 39_{3-4}: *Vßeygas... pagu{l}de ábo paſtáte* (Ps 84,6)
PK II 39_{3}: *Roȝłożył wſtępowánia* (Ps 84,6)
BSV Ps 83,6: *ascensiones... disposuit*

(49) PS II 65_{28}: *Daugieſn ábá łabiaus numaȝgok mani* (Ps 51,4)
PK II 65_{28}: *Ießcȝe więcey omyi mię* (Ps 51,4)
BSV Ps 50,4: *amplius lava me*

(50) PS II 96_{19-20}: *dungaus werſmes ába ißtakus* (2 Kar 7,2)
PK II 96_{20}: *wypuſty w niebie* (2 Krl 7,2)
BSV 4 Rg 7,2: *cataractas in caelo*

(51) PS II 100_{27-29}: *kuri eyti aukßtin ába lipa iȝ girios* (Gg 8,5)
PK II 100_{30-31}: *ktora wſtępuie ȝ pußcȝey* (Pnp 8,5)
BSV Ct 8,5: *ascendit de deserto*

(52) PS II 122_{2-3}: *Atſiunte ába nułeyde ȝodi ſáwo* (Ps 107,20)
PK II 122_{5}: *Ȝesłał ſłowo ſwoie* (Ps 107,20)
BSV Ps 106,20: *misit verbum suum*

(53) PS II 135_{1}: *tureiou ſuditis ába tieſáwotis ſu tárnu mano* (Job 31,13)
PK II 134_{26}: *dać ſądȝić ȝ ſługą moim* (Hi 31,13)
BSV Iob 31,13: *subire iudicium cum servo meo*

(54) PS II 161_{3-4}: *riśius ába wirwes* (Ps 116,16–17); plg. RPs: *Tu ſudraſkei mana Riſchius.*
PK II 161_{4}: *petá* (Ps 116,16–17)
BSV Ps 115,16: *vincula*
(55) PS II 166: *galibe / aba waldʒia* (Mt 28,18)
PK II 166: *moc / álbo włádʒá* (Mt 28,18)
BSV Mt 28,18: *potestas*

Wujeko Biblijos vertime (BW1599) vartojamas *władʒa.*

(56) PS II 198_{5-6}: *Tieſadaris ába ſudʒia* (Apd 10,42)
PK II 198_{3-4}: *Sedʒia* (Dz 10,42)
BSV Act 10,42: *iudex*
(57) PS II 204_{18-19}: *kunigiſte / ába Wieſspatiſte* (Iz 9,5)
PK II 204_{18-19}: *Pánowánie* (Iz 9,6)
BSV Is $9{,}6_{23}$: *principatus*
(58) PS II 206_{19}: *vʒkiele ába paaukſstino ii Diewas* (Fil 2,9)
PK II 206_{19}: *Bog go wynioſł* (Flp 2,9)
BSV Phil 2,9: *Deus illum exaltavit*
(59) PS II 207_{18-19}: *eytumite paſkuy pedus / aba ʒingſnius* (1 Pt 2,21)
PK II 207_{18}: *ſsli ſtopámi* (1 P 2,21)
BSV 1 Pt 2,21: *sequamini vestigia eius*
(60) PS II 230_{28}: *ſumier{á}wo ába iʒmeſtáwo ʒiemi* (Hab 3,6)
PK II 230_{28-29}: *roʒmierʒył ʒiemię* (Ha 3,6)
BSV Hab 3,6: *mensus est terram.*

Didžioji lietuviškų biblinių citatų dubletų dalis į lenkų kalbą išversta vienu žodžiu arba viena fraze. Dubletai pavartoti tik devyniose atitinkamose lenkiško teksto biblinėse citatose. Septyniais atvejais vienas iš dubleto žodžių sutampa su Wujeko Biblijoje vartojamu žodžiu (BW1599), vienu atveju vartojami skirtingi žodžiai (Ez 22,30: *vcʒynił ábo ʒgrodʒił płot* PK I 129_{3-4}; *ʒáſtáwił płot* BW1599), o dar vienu skiriasi pažyminio morfologinė raiška (Iz 5,7: *dom Iʒraelá* PK I 320_{3-5}; *dom Iʒráelſki* BW1599). Citatoje iš Evangelijos pagal Luką skirtingas žodis vartojamas Wujeko Naujojo Testamento vertime (W1593): Łk 12,49: *ognia puſscʒáć abo wʒniecáć* PK I 312_{5-6}; *puśćić* BW1599; *miotáć ogien* W1593.

4.2.

Kitokie terminų įvedimo į biblinį ir autorinį tekstą būdai čia aptariami nebus. Du ar daugiau teikiamų sinonimiškų terminų gali būti sujungti jungtuku *ir* (1), jungtukais *ir* ir *aba* (2) bei mišriuoju sujungimo būdu (3); pastarieji du atvejai rasti ne biblinėse citatose, bet autoriniame tekste, pvz.:

(1) PS II 157_{24-25}: *Bediewi ne teyſibes io ſugauna ir nutweria* (Pat 5,22).
PK II 157_{25-26}: *Niepráwośći iego poimáią nieʒboʒniká* (Prz 5,22).
BSV Prv 5,22: *iniquitates suae capiunt impium.*

(2) *Kadung tiki ir mokia iog nuſideimay notſiłeydʒia vnt krykßto / ney vnt kito kurio Sakramento / bet pridʒiuwi ir priſeki aba kayp butu iſigieri prieg duſiay [!] atliekti* PS I 257_{6-12}.
ponieważ wierʒą y vcʒą / że śie grʒechy nieodpußcʒaią na krʒćie / ani na innym ktorym ſakramenćie / ale prʒyſchnawßy y prʒywrʒawßy abo iakoby wpoiwßy śie prʒy dußy ʒoſtaią PK I 257_{6-13}.
Ape tay teyp tare Apaßtałump ir kitump mokitiniump ſawo / kurie buwo draugie ir ſurinkimas io / aba Bażnićià io PS I 203_{28-31}–204_{1}.
O tym tàk rʒekł do Apoſtołow y do innych vcʒniow ſwoich / ktorʒy byli ſpołecʒnośćią y ʒgromádʒeniem iego / abo Kośćiołem PK I 203_{26-31}.

(3) *Nes iump ira pilnibe / werſme aba marios wiſu Diewo dowanu* PS I 178_{17-19}.
Bo w nim ieſt pełność / żrʒodło àbo morʒe wßytkich Boſkich dàrow PK I 178_{15-18}.

4.3.

Biblinių citatų vertimuose terminai parenkami tikslesni ir apibrėžtesni nei autoriniame tekste ir turi vieną lotynišką ir dažniausiai vieną lenkišką atitikmenį, plg.:

Kurio «tieg (tay ira Chriſtaus)» reykia adunt priimtu dungus / iki metamus ſuwertimo aba ſugrużinimo wiſo PS I 29_{23-27} (Apd 3,21) (Act 3,21: *restitutionis).*
Ktorego «práwi / to ieſt Chryſtusá» potrʒebà áby niebo prʒyieło aż do cʒáſow reſtituciey wßech rʒecʒy PK I 29_{24-27} (Dz 3,21).
bet grie{ʒ̄}ia żwirżday kurie ioy ira / wiſadu śirdi ape ſuwertimu aba atpildimu / kurio reykia darit tam / kuriam abido [!] ira padarita PS I 380_{16-22}.
àle griżie piaſek / ktory w nim ieſt ſerce o ʒwroceniu àbo nagrodʒeniu / ktore potrʒeba cʒynić temu / ktoremu krʒywdà ieſt vcʒyniona PK I 380_{17-22}.
tureiou ſuditis ába tieſáwotis ſu tárnu mano / ir ſu tarnayti mano / k{à}d bilineio prieß máni PS II 134_{32}–135_{1-3} (Job 31,13) (Iob 31,13: *subire iudicium).*
Ieſlim / «práwi» / ʒbrániał ſię dać ſadʒić ʒ ſługą moim / álbo ʒ ſłużebnicą / gdy ſię práwowáli ʒe mną PK II 134_{25-26}–135_{1-2} (Hi 31,13).
Ʒmones del ſawo tieſu àżumeta ſaw tikru dienu / kurioy tieſawoiaſi aba bilineia PS I 4_{13-16}.
Ludżie dla ſwych ſądow náʒnácʒáią ſobie pewný dżień / ktorego śię práwuią PK I 4_{16}.

Autorinio teksto dubletai, priešingai nei citatų, į lenkų kalbą dažniausiai verčiami taip pat dviem skirtingais žodžiais arba frazėmis.

5.
Dubletai su sudėtiniu komponentu pamokslų tekste

Lietuviškų religinių ir biblinių terminų apibrėžčių ir išsamesnio jų paaiškinimo labiausiai reikėjo pamokslus sakantiems kunigams, kuriems pirmiausiai ir buvo skirta ši Sirvydo knyga. Sirvydo teikiamomis biblinių sąvokų apibrėžtimis buvo galima pasinaudoti sakant pamokslus labiau išprususiai auditorijai – Vilniaus universiteto akademinei bendruomenei, vietinei diduomenei bei valstybininkams ir miestiečiams. Atsižvelgti į auditoriją ir pasirinkti tinkamiausius pamokslų punktus Sirvydo rekomenduota ir PS lenkiškoje prakalboje. Prireikus vienažodę sąvoką Sirvydas dar apibrėžia arba paaiškina dvižode ar keliažode fraze, įterpdamas tarp jų *aba:*

(1) *ʒinia ʒmogaus paties aba priſiiautimas* PS I 18_{1-2}.
Wiádomość ſerdecʒna abo ſummienie [!] PK I 18_{1-2}.

(2) *aʒudawe iam àba dawe aʒudawimu* PS I 66_{23-24}.
dał mu nieoßàcowàny ʒàdat{e}k PK I 66_{27}.

(3) *auglaus aba ſtamienio aukßto ſunu Iʒaio* PS I 76_{8-10}.
w ʒroſtu wiſokiego ſyna Iʒài PK I 76_{8-9}.

(4) *ſtułpay aba toligus wayʒday ʒmoguy tikram* PS I 77_{25-27} (taip pat plg. PS I 78_{2-3}; 1 Kor 8,4).
ſłupy abo obraʒy podobne cʒlowiekowi pràwdʒiwemu PK I 77_{26-28} (plg. PK 78_{2}; 1 Kor 8,4: lenk. *bałwan).*

(5) *iʒ gieros walos aba luoſay ias aʒułayko* PS I 80_{15-16}.
dobrowolnie one ʒàchowuie PK I 80_{15-16}.

(6) *iźkratimo prieiautos, aba {ś}irdies źinios* PS I 145_{27-28} (plg. SD 1620 176v II,16: *ſuʒinis / iautimaſis / ſuʒinía / prieiauta).*
roztrząśnienia ſumnienia PK I 145_{29}.

(7) *ſopulis aba ſutrinimas śirdies aʒu nuſideimus* PS I 237_{20-21} (plg. SD 1620 208v II,6: *gayliſte / ſopulis;* SD 1620 167v II,7: *ſutrinimas).*
ʒal àbo ſkruchà ʒá grʒechy PK I 237_{19-20} (SD 1620 208v II,6: *ʒal;* SD 1620 167v II,7: *ſkrußenie & ſkruchá).*

(8) *bi{à}urias dumas / aba nećiſtus muſtimus śirdies* PS I 252_{25-26}.
niecʒyſte myśli ſerdcʒne PK I 252_{23-24}.

(9) *tieſa prigimta / aba ſu mumis gimus* PS I 265_{26-27}.
ʒakonem prʒyrodʒonym PK I 265_{23-24}.

(10) *queſtiiu / iʒriſimas [!] aba maʒgu iʒpinimas* PS I 306_{8-9}.
trudnych kweſtyy roʒwiaʒanie PK I 306_{11}.
(11) *nauda... iiemus patiemus tinka / aba vnt iu puoła* PS I 322_{15-17}.
poʒytek... im śię ſámym doſtaie / ábo ná ich pada PK I 322_{14-16}.
(12) *ʒmogus... igiis nuteyſinimu / aba tapis teyſumi* PS I 327_{14-16}.
cʒłowiek łaſką poprʒedʒony doſtąpiwßy vſprawiedliwenia / ábo ʒ ſtawßy śię ſprawiedliwym PK I 327_{16-19}.
(13) *ne śimtas metu aba vmʒis wienas* PS I 331_{9-10}.
nie ſto lat / àbo wiek ieden PK I 331_{9-10}.
(14) *ne gałeio ʒielt iuoſe / ney deret aba wayſiaus darit* PS I 343_{14-15}.
niemogło rodʒić àni wydawàć owocu PK I 343_{13-14}.
(15) *gieydingus aba łabiaus gieydʒiamus negi aukſu* PS I 354_{19-21}.
poʒądliwße nàd ʒłoto PK I 354_{20-21}.
(16) *turtu niekadu ne ißgayśinamu aba vmʒinay patinkunti* PS I 367_{15-17}.
bogàctwà nieſkaʒitelne àbo wiecʒnie trwàiące PK I 367_{11-13}.
(17) *id{ã}t butu ſopulingas / ábá gałetu ſopulus iauſt ir kiſt* PS II 34_{25-27}.
áby ćiało ież było ćierpliwe PK II 34_{24}.
(18) *tay ira / Sákramento gayłes ába paſakimo nuodemiu ſ{á}wo* PS II 130_{4-6}.
to ieſt / pokuty ś. PK II 130_{4}.
(19) *del ſunkibes vnt waykſćioimo / ába del ne greytibes* PS II 157_{15-17}.
dlá ćięʒkośći do chodʒenia / álbo dla nie prętkośći PK II 157_{16-18}.
(20) *karalus... tieſas dáro ába ſudiia* PS II 166_{17}.
krolowie... ſądy ſądʒą PK 166_{16}.
(21) *dayktus... buſiunćius {à}ba ſáwu metu ataiunćius* PS II 198_{25-26}.
rʒecʒy... prʒyßłe / álbo ʒ cʒáſem idące PK II 198_{22-23}.
(22) *weykałays... paćioſe perſunoſe pryimtays / ába perſunump prynertays* PS II 213_{29-31}.
ſpráwámi... áni do Oſob prʒyiętemi / y iákoby prʒypoionemi PK II 213_{30-31}.

Dubletinės struktūros terminai su išplėstiniu aiškinamuoju komponentu dažnesni autoriniame PS tekste, kuris suteikia daugiau erdvės platesnėms jų apibrėžtims ir komentavimui nei semantiškai tikslių ir apibrėžtų atitikmenų reikalaujantys biblinių citatų vertimai.

6.
Leksinių dubletų slavizmai

6.1.

Senosios lietuvių kalbos leksikos slavizmus pirmasis išsamiausiai aprašė Pranas Skardžius savo daktaro disertacijoje *Slavų skoliniai senojoje lietuvių kalboje (Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen)* (1931). Prie jo disertacijos buvo pridėtas ir apie 3000 žodžių senųjų slavizmų žodynas. Žodyno įvade konstatuota, kad didžiausią skolinių dalį sudaro polonizmai, po to eina gudizmai (rusėnizmai), o mažiausiai skolintasi iš senosios slavų kalbos[84].

Urbutis, 1991 metais *Baltisticoje* paskelbtame straipsnyje ištyrė Skardžiaus žodyne pateiktus *b*- ir *d*- žodžius, pasiremdamas naujausiais lenkų ir baltarusių kalbų istoriniais žodynais. Jo tyrimas parodė, kad polonizmų ir rusėnizmų santykis senojoje lietuvių kalboje yra atvirkščias aprašytam ankstesniuose tyrimuose (Urbutis 1991: 5). Apie trys ketvirtadaliai senųjų slavizmų gali būti kildinami tiek iš rusėnų, tiek iš lenkų kalbų. Skoliniai iš vienos kalbos – rusėnizmai arba polonizmai – sudaro tik apie ketvirtadalį senosios lietuvių kalbos slavizmų, o tarp jų rusėnizmų ten bent dvigubai daugiau nei polonizmų (Urbutis 1991: 14).

Didelė dalis senosios lietuvių kalbos slavizmų kildinami iš slavų vakarinių neslaviškos kilmės skolinių, susijusių su plintančiomis materialinio ir dvasinio visuomenės gyvenimo naujovėmis (vadinamųjų kultūrinių skolinių), ir yra savotiški tuometiniai tarptautiniai žodžiai. Dauguma šių neslaviškos kilmės skolinių į lietuvių kalbą turėjo patekti arba tarpininkaujant lenkų kalbai (lenkų – rusėnų – lietuvių), arba tiesiogiai iš lenkų kalbos (Urbutis 1993: 100–101).

6.2.1.

PS vienu iš dubletinių žodžių 12 kartų eina rusėnizmai ir 7 kartus rusėnizmams arba polonizmams priskiriami žodžiai. Iš rusėnų kalbos kildinami šie Sirvydo dubletuose vartoti žodžiai (žr. Smoczyński[85] 2016): *Suday, ſwiećiimo, ſiłay, mieros, dumas, ſudays, rubus, taworuoſe, ӡiwátu, ſuditis, padwarias, ſudӡia:*

84 Pasinaudojęs Skardžiaus žodynu, bet pritaikęs savo metodiką, Palionis suskaičiavo, kad polonizmų Skardžiaus žodyne yra dvigubai daugiau nei rusėnizmų (1967: 269–271; 1979; 80–81).

85 Wojciechas Smoczyńskis savo *Słownik etymologiczny języka litewskiego* (2016) yra pateikęs Sirvydo senojo žodyno (~1620) žodžių etimologijas. Visi dubletuose vartojami rusėnizmai ir rusėnizmai arba polonizmai yra aprašyti šiame žodyne.

Suday aba inſtrumentay PS I 29_{8-9} (plg. PS I 29_{11}: lot. *vasa decoris* (Ez 16,17); lenk. *Nacȝyniá àbo inſtrumentá* PK I 29_{9-10});
Ne be ludiimo aba ſwiećiimo PS I 97_{14-15} (Act 14,16: lot. *non sine testimonio;* lenk. *beȝ świàdectwa* PK I 97_{13});
Galibey aba ſiłay dušios PS I 105_{26-27} (lenk. *W šilie duſsney* PK I 105_{25});
meſtibes aba mieros PS I 212_{20-21} (lenk. *miernośći* PK I 212_{20-21});
bi{à}urias dumas / aba nećiſtus muſtimus širdies PS I 252_{25-26} (lenk. *niecȝyſte myśli ſerdcȝne* PK I 252_{24-25});
inſtrumenta{y}s aba ſudays PS I 337_{11-12} (lenk. *inſtrumenty* PK I 337_{11});
rubus ába dūgałus PS II 86_{15-16} (lenk. *odȝienie* PK II 86_{15}; taip pat plg. Mažvydo *apdęgima alba rubus* Mž37_{21});
prekieſe ába taworuoſe PS II 88_{24-25} (lenk. *w kupiách* PK II 88_{25});
ȝiwátu / ába giwenimu PS II 123_{18} (lenk. *ȝywotem* PK II 123_{19});
ſuditis ába tieſáwotis PS II 135_{1-2} (Iob 31,13: lot. *subire iudicium;* lenk. *dać ſadȝić* PK II 134_{26});
padwarias / ába námus pakielingus PS II 164_{31-32} (lenk. *domy / y goſpody* PK II 164_{28-29});
Tieſadaris ába ſudȝia PS II 198_{5-6} (Act 10,42: lot. *iudex;* lenk. *Sędȝia* PK II 198_{3-4}).

Ne dubletuose vartojami PS rusėnizmai nebuvo tirti, bet jų randama tiek PS pamokslų tekste, tiek citatose, pvz., *plėmė* ir *pavietis:*

(1) *Nes per moteriſty płeme aȝuſiłayko / namay iłgay patinka* PS I 231_{3-7}.
Bo prȝeȝ małȝeńſtwo plemię śię ȝàchowuie PK I 231_{5-7}.
(2) *Padarikime ćia tris pawiećius Wieſspatie / Taw wienu / Mayȝeśiu wienu / ir Eliaśiu wienu* PS II 31_{20-24} (Mt 17,4).
vcȝyńmy tu trȝy prȝybytki / Pánie / Tobie iedē / Moyȝeſsowi ieden / y Eliáſsowi ieden PK II 31_{20-24} (Mt 17,4).

Rusėnizmai turėjo sudaryti senąjį religinės terminijos sluoksnį ir vėlesniuose bažnytiniuose raštuose imti atnaujinti – keisti lietuviškais žodžiais arba kitais skoliniais (dubletų vartojimo periodą greičiausiai galima laikyti pereinamuoju laikotarpiu).

6.2.2.

Rusėnizmams arba polonizmams priskiriami: *Newala, maciy, płoſćiu, ſmaku, Smaku mariu, rona, ronos:*

Newala aba wergiſte PS I 108_{18-19} (lenk. *Niewola* PK I 108_{18});
maciy aba galibey PS I 167_{28-29} (lenk. *mocy* PK I 167_{28});

ſkreyſty / aba płoſćiu PS I 223_{14-15} (lenk. *płáßczem* PK I 223_{15});
ſmaku aba ſlibinu PS I 321_{22} (Dt 32,33: lot. *draconum;* lenk. *ſmokow* PK I 321_{22});
Cetus ába Smaku mariu PS II 69_{11-12} (lenk. *Welorybem* PK II 69_{13-14});
Ʒieyʒdas didis / ába rona ſunki PS II 122_{5-6} (lenk. *Ráná wielka* PK II 122_{7});
ʒieyʒdo / ába ronos PS II 122_{10-11} (lenk. *rány wielkiey* PK II 122_{11}).

6.2.3.

Dubletuose vartojami senosios rusų kalbos žodžiai *wilićias, ſwietas* (2x skirtingomis reikšmėmis), *rubeʒius, rubeʒiu* į lietuvių kalbą galėjo patekti per rusėnų kalbą:

wilićias aba ßaudikłes PS I 13_{11-12} (lenk. *ſtrʒał* PK I 13_{13});
ʒieme aba ſwietas PS I 133_{4-5} (Dan 2,35: lot. *terram;* lenk. *ʒięmia ábo świat* PK I 133_{5-6});
ſwietas / aba ʒmones PS I 271_{18} (lenk. *świát / abo ludʒie* PK I 271_{19-20});
eʒias / aba rubeʒius PS I 136_{4-5} (Iob 14,5: lot. *terminos;* lenk. *miedʒé ábo gránicé* PK I 136_{2-3});
rubeʒiu aba kraßtu PS I 271_{14-15} (lenk. *granicę ábo brʒeg* PK I 271_{15}).

6.3.

Beveik visi aukščiau aptarti rusėnizmai bei rusėnizmai ir / arba polonizmai turėjo seną vartojimo tradiciją ir yra užfiksuoti Mažvydo ir Bretkūno raštuose bei Daukšos postilėje ir katekizme. Iš čia aptartų atvejų Mažosios Lietuvos liuteroniškuose raštuose neaptiktas *sviečijimas* ir *sūdas*. *Sūdo* nebuvimo paaiškinimu galima laikyti pavyzdį iš Daukšos postilės:

todrinag ků didęſni ſudéli arba rîką tikéiimo ioṗ atnẽßi tů daugiáſń iʒǵ tos wẽrſmés priſemſi DP 26_{15-16}.

Mažosios Lietuvos bažnytiniuose raštuose tuomet jau buvo įsigalėjęs *rykas*. *Sviečijimas* randamas DK; veiksmažodžio forma šis žodis užfiksuotas SD 1620:

poświatcʒam / teſtor, atteſtor, conteſtor, teſtificor, ſwiećiiu / ludiiu SD 1620 135v I,6.
Kaipóg ißpíldiſſimẽ áßmą / kurís draudʒia lúdimo (paraštėje *ſwiecʒiiimo) nẽ teiſáus?* DK 86_{15-16}.

6.4.

Rusėnizmų gausi Sirvydo vartojama bažnytinė terminija paremia lietuvių vardyno tyrėjų iškeltą faktą, kad ankščiausias bažnytinės terminijos sluoksnis sietinas su Rytų,

o ne su Vakarų krikščionybės banga (Zinkevičius 2005: 76–77; 85–86)[86]. Šis sluoksnis turėjo būti palyginti plačiai išplitęs lietuvių gyvenamose teritorijose, tačiau kiek plačiai dar reikėtų kompleksiškiau tirti apimant ne tik rašto paminklus, bet ir kitus kultūros paveldo objektus. O į Rytų Prūsijos teritoriją ir evangelikų liuteronų bažnytinius raštus ši terminija greičiausiai buvo perkelta dėl kontrreformacijos į Karaliaučių pasitraukusių lietuvių raštijos pradininkų ir kultūros veikėjų Martyno Mažvydo, Baltramiejaus Vilento, Abraomo Kulviečio, Jurgio Zablockio, Stanislovo Rapalionio ir kitų.

Dalis Sirvydo vartotos leksikos sluoksnio sietinas su Gardino, Merkinės, Seirijų, Varanavo, Varėnos, Merkinės apylinkėmis (iš Gardino buvo kilęs tuometinis Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius)[87].

Mažvydo ir Bretkūno raštuose vartojami Sirvydo *Dumas* Mž338$_{2}$; *dumos* BPI406$_{2}$; *macė* BB2Moz14,4; *miera* BB2Moz36,9; *newale* BPI281$_{26}$; *padvarija* BB2Moz16,29; *plemes* BPII113$_{10}$; *plaſcʒu* Mž34$_{18}$; *ronomis* Mž229$_{8}$; *rona* BBApD16,33; *rubeßus* Mž506$_{16}$; *rubežius* BB2Moz8,2; *rubus* Mž37$_{21}$; *rubais* BP II 194$_{24-25}$; *smakas* BBEz29,3; *ſudʒia* Mž516$_{5}$; *ſudʒia* BPII202$_{6}$; *ſudighi* Mž526$_{4}$; *ſuditu* BPI20$_{13-14}$; *ſweta* Mž12$_{12}$; *svietas* BB1Moz10,25; *wilicʒas* Mž468$_{5}$; *vylyčia* BBPs7,13; *ſijlamis ſawa* Mž524$_{18}$; *syla* BB1Moz19,9; *tavoras* BBEz27,27; *ßiwata mana* Mž534$_{12}$; *žyvatas* BB2Moz21,30.

Palyginti siaurai vartojamas polonizmams priskiriamas *skarbas* randamas Daukanto ir Valančiaus raštuose, kurių pastangomis 1845 metais buvo iš naujo perleisti *Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios* (LKŽ; Montvydas 1845).

6.5.

Bendra terminija, užfiksuota pirmosiose knygose lietuvių kalba Rytų Prūsijoje, turėjo turėti ir grįžtamąjį (atgalinį) poveikį – per spausdintą žodį veikti vėlesnius protestantiškų ir katalikiškų raštų rengėjų darbus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Dabartinė senųjų raštų tyrimų būklė kol kas neleidžia tiksliau atsakyti į klausimą, kiek stipraus tokio atgalinio poveikio būta ir konkrečiau nužymėti jo trajektorijos. Bet jei Sirvydas PS remiasi, cituoja ir nurodo Liuterio, Kalvino, Cvinglio veikalus, tai jis greičiausiai turėjo būti gerai susipažinęs ir su lietuviška protestantiška raštija. Kiti tirtini klausimai – kiek ši terminija buvo palaikoma gyvosios vartosenos ir kanceliarinės rusėnų kalbos.

86 Šį faktą dar 1957 metais pirmoji yra iškėlusi bažnytinę Sirvydo žodynų terminiją analizavusi lenkų kalbininkė Nina Borowska. Jos atliktas dalies Daukšos ir Sirvydo bažnytinių terminų sugretinimas parodė, kad purizmo tendencijos buvo būdingos ne Daukšai, bet Sirvydui (Borowska 1957). Tą patį rodo ir PS terminija. Ačiū Kristinai Rutkovskai, atkreipusiai mano dėmesį į šį Borowskos tyrimą.

87 Iš Eišiškių ir Rodūnios apylinkių kilę Stanislovas Rapalionis, Jurgis Zablockis, Aleksandras Rodūnionis (Zinkevičius 1988: 237).

6.6.

Antrieji šalia rusėnizmų einantys dubletų žodžiai gana įvairūs, bet dažniausiai lietuviškos kilmės, būdingi raštų kalbai ir fiksuojami įvairių lietuvių kalbos žodynų, tačiau Sirvydo gyvenamuoju laikotarpiu galėjo būti laikomi vieni nepakankamai terminologizuotais, kiti regionizmais arba tarmybėmis. Čia taip pat aptinkama pora lotynizmų *(Cetus* ir *instrumentas),* hibridinės darybos žodis *(tiesavotis),* neologizmas *(tiesadaris).* Regioninei vartosenai priskirtinas *dangalas* 'rūbas' ir *mestybė* 'santūrumas, saikingumas'; pastarasis užfiksuotas ir 1605 metų anoniminiame katekizme. Dubleto pirmuoju žodžiu gali eiti tiek lietuviškas, tiek svetimos kilmės žodis. Skirtingose teksto vietose dubletų žodžiai gali būti sukeičiami vietomis.

Tolesnis svarbus Sirvydo bažnytinės ir biblinės terminijos tyrimo etapas būtų tų pačių daiktavardžių linksniavimo paradigmų ir giminės įvairavimo bei žodžių darybos aprašas, remiantis šiuo metu iš PS konkordancijos rengiamu žodžių indeksu. Šis tyrimas greičiausiai turėtų padėti atskirti senesnįjį ir naujesnįjį PS bažnytinės ir biblinės terminijos sluoksnius.

IŠVADOS

1.

Atskleisti PS teksto šaltiniai ir autorinio ir citatų sluoksnio atskyrimas suteikia galimybę iš naujo iškelti PS originalumo klausimą. Tradicinė tekstų klasifikacija (verstinis tekstas, kompiliacija, originalus tekstas) PS atžvilgiu sunkiai pritaikoma. Remiantis šia klasifikacija, PS tekstą reikėtų laikyti mišriu. PS originalūs savo sumanymu (pamokslų santraukos), autoriniu tekstu, citatų atranka (pasitaiko sekimų), bent iš dalies pamokslų temų ir motyvų parinkimu ir biblinių citatų interpretacijomis.

2.

Autorinis PS tekstas atskirai tirtas ir lygintas su citatų tekstais nebuvo, bet jame pastebėta biblinės frazeologijos (ypač citatų komentaruose) ir lotynų kalbos sintaksinių konstrukcijų.

3.

Sirvydas, versdamas biblines citatas ir tikslindamas esamus citatų ir evangelijų ištraukų vertimus, pirmiausiai rėmėsi ne tarpiniais šaltiniais, bet kanoniniu tekstu – Siksto ir Klemenso Vulgata. Stiprią lotynų kalbos įtaką rodo taip pat rašybos, skyrybos ir pirminis PS biblinės terminijos ir jos sąsajų su senuoju Sirvydo žodynu (~1620) tyrimas. Lenkų biblinė kalba taip pat buvo veikiama lotynų kalbos ir atskirais atvejais galėjo sustiprinti lotynų kalbos poveikį. Dalies citatų vertimo tyrimas parodė, kad sintaksinių modelių tarp lietuviško ir lenkiško tekstų nesutapimo atvejais lietuviškos citatos dažniau nei lenkiškos buvo išverstos pažodžiui pagal Vulgatą. Senesniais Wujeko ir Vulgatos tekstais grindžiami vertimai buvo tikslinami pasiremiant Siksto ir Klemenso Vulgata.

4.

PS sąsajų su ankstesniais bažnytiniais raštais tyrimas parodė, kad Sirvydas, versdamas biblines citatas, naudojosi senesniuoju biblinės terminijos ir frazeologijos pagrindu ir rėmėsi ankstesnių vertimų fragmentų pavyzdžiais, funkcionavusiais liturginiuose tekstuose. Tokią tendenciją rodo PS perikopių teksto palyginimas su ankstesniais evange-

lijų ištraukų vertimais ir PS Psalmyno citatų palyginimas su Jono Rėzos *Psalteru Dovydo*. Ankstesnius evangelijų ištraukų ir kitų Šventojo Rašto fragmentų vertimus Sirvydas patikslino ir atnaujino pagal Siksto ir Klemenso Vulgatos tekstą. Dalis rečiau liturgijoje vartojamų citatų galėjo būti Sirvydo išverstos naujai.

5.

Lotyniškos marginalijos Sirvydo knygose atlieka dvejopą pagalbinę funkciją: (1) marginalijose sudėta nemaža dalis nuorodų į lietuviškų ir lenkiškų pamokslų tekstų šaltinius; (2) iš marginalijų paimtų lotyniškų punktų antraščių pagrindu sudarytas abiejų PS knygų turinys, pateikiamas sekmadienio pamokslų ir jų punktų indeksų forma. Kartu su nuorodomis į šaltinius marginalijose dažnai įdėti citatų fragmentai. Be to, į marginalijas beveik visada įkeliama ir pagrindinė papunkčio tezė.

6.

PS spaudmenų tyrimas atskleidė šiuos svarbius dalykus:

(1) Diakritikų formos įvairavimas ant tą pačią funkciją atliekančių spaudmenų dažnai susijęs su pačių spaudmenų formos įvairavimu. Jei skiriasi tų pačių spaudmenų diakritikai, neretai kažkiek skiriasi ir kitos tų spaudmenų detalės.

(2) Labiausiai įvairuoja <ʒ> forma. Ant šio spaudmens vartojamus taško, akūto, brūkšnelio ir lankelio ar / ir varnelės formos diakritinius ženklus dažnai sunku atskirti vieną nuo kito dėl knygos atspaudo kokybės arba spaudmens pagaminimo kokybės.

(3) Minkštojo [s] žymėjimo <ś> atvejus turėtume kildinti iš senesnės <ś> funkcijos – žymėti minkštąjį [s] (ypač PS II tekste). <ś> vartojimas minkštajam [s], žymėti ir <ś> vartojimas minkštajam [š] žymėti atspindi du skirtingus šio rašmens raidos etapus ir leidžia kelti prielaidą, kad toks reiškinys galėjo būti charakteringas ir kitų rašmenų vartojimui bei kitiems PS kalbos lygmenims.

(4) Dėl retumo ir vartojimo nenuoseklumo išskirti spaudmenis su diakritikais, kurie galėjo būti pavartoti kirčiui žymėti, neįmanoma.

(5) Dalis spaudmenų su diakritikais lotynų kalbos pavyzdžiu buvo pasitelkti homografams ir homoformoms skirti.

(6) Ant balsinių spaudmenų esantys cirkumflekso ir brūkšnelio formos diakritikai PS tekste žymi praleistus tautosilabinius [m] ir [n].

(7) Kursyvu išspausdintose PS perikopėse [i] ir [j] žodžio pradžioje žymimi trimis skirtingos formos spaudmenimis: <I>, <ʃ>, <J>. PS II tekste rasta 20 <j> pavartojimo atvejų. Kursyvu išspausdintose lotyniškose marginalijose šiais atvejais vartojama ligatūra <ij>.

7.

Galima išskirti šiuos svarbius PS rašybos bruožus:

(1) PS rašybai didžiausią įtaką yra padariusi svarbiausia to laikotarpio mokslo kalba – lotynų kalba, ir tik po to lenkų kalba.

(2) PS, kaip ir kituose to meto katalikiškuose raštuose, ilgieji ir trumpieji balsiai grafiškai nebuvo skiriami. Tirti pavyzdžiai rodo, kad: (a) <u> sudvejinimu greičiausiai siekta išvengti morfologinio daugiareikšmiškumo, o (b) <y> parašymo po minkštojo priebalsio atvejai sietini su senesne šio rašmens vartojimo tradicija (plg. su <ÿ> seniausiame rankraštiniame lietuviškų poterių tekste).

(3) [e] žymėjimas po minkštojo priebalsio labai įvairuoja: PS I dažniau buvo rašoma <e> arba <ie>, o PS II dar ir <ia>.

(4) Asimiliacijos paveikti priebalsiai dažniau rašomi morfologiniu principu, bet vieno kurio principo nuosekliau nesilaikoma (fonetiškai priebalsiai dažniau parašomi PS II). Labai įvairavo [š] ir [s] žymėjimas prieš [č]. Įvairavimas galėjo atspindėti vilniečių tarties ypatumus arba senesniojo ir naujesniojo rašybos sluoksnių susipynimą: senesniuosiuose raštuose <ś> buvo žymimas minkštasis [s] ir tik vėliau juo pradėtas žymėti minkštasis [š].

(5) Daugeliu atvejų žodžiai PS išlaiko savo pastovias struktūras ir su kitais juos supančiais žodžiais nesuplakami. Be tarpelių parašytų žodžių samplaikų atsiradimo PS tekste priežastys ne visada buvo lingvistinio pobūdžio, bet galėjo atsirasti dėl (a) autorinio redagavimo trūkumo, (b) rankraščio ypatumų, (c) teksto rinkėjo darbo riktų (d) maketo formos. Dėl suminėtų priežasčių dalis prielinksnių ir priešdėlių PS II tekste atrodo supainioti tarpusavyje. Samplaikų parašymas vienu žodžiu neretai yra motyvuotas leksikalizacijos. PS teksto enklitikai ir proklitikai gali būti prišliejami prie intonacinį ir prasminį savarankiškumą turinčių žodžių. Biblinėse citatose užfiksuoti atvejai rodo, kad žodžių rašymas kartu ir atskirai buvo veikiamas ne tik lenkų, bet ir lotynų kalbos.

(5) Didžiosios raidės PS pasitelkiamos (a) tikriniams pavadinimams išskirti; (b) stilistiniais motyvais. Sirvydo remtasi lotyniška ir lenkiška didžiųjų raidžių rašymo tradicija. Dalis didžiųjų raidžių į PS tekstą perkeltos iš cituojamų ir rėmimosi šaltinių.

8.

PS II pastebėti dažnesni (a) minkštojo [s] žymėjimo <ś> atvejai, (b) <y> vartojimas po minkštojo priebalsio, (c) dažnas fonetinio rašybos principo pasirinkimas asimiliacijos atvejais, (d) galbūt ir [e] žymėjimas <ia> po minkštojo priebalsio greičiausiai kildintini iš likusio neatnaujinto senesniojo lietuvių rašybos sluoksnio.

9.

PS tekstui būdingi šie skyrybos ypatumai:

(1) PS tekste vartojami šie skyrybos ženklai: taškas, pasvirasis brūkšnys, skliausteliai, dvitaškis, kablelis, kabliataškis, klaustukas, šauktukas.
(2) Sistemingiausiai PS tekste vartojami taškai, skliausteliai, klaustukai ir šauktukai, t. y. skyrybos ženklai pauzėms, įterpimui ir modalumui žymėti.
(3) PS skyrybai trūko sistemingumo ir nuoseklumo parenkant tuos pačius skyrybos ženklus analogiškiems atvejams ir kruopštesnio redagavimo. Nesistemingumas iš dalies sąlygotas lietuvių kalbos gramatikos ir oficialaus Biblijos vertimo į lietuvių kalbą nebuvimo.
(4) PS skyrybai didelę įtaką yra padariusi to laikotarpio Siksto ir Klemenso Vulgatos skyryba, labiausiai per citatas, dedamas į lietuvišką ir lenkišką pamokslų tekstą (ypač kabliataškių, dalies dvitaškių vartojimo atvejais), ir kiti bažnytiniai raštai.
(5) PS I lietuviškos ir lenkiškos teksto dalių skyryba apvienodinta ir paralelinėse vietose dažnai sutampa. Sutampančiose ar iš dalies sutampančiose PS II lietuviško ir lenkiško teksto vietose gali būti vartojami skirtingi skyrybos ženklai.
(6) Sirvydo skyryba buvo orientuota ne į smulkių sintaksinių vienetų atskyrimą ar išskyrimą, kaip dabartinėje lietuvių kalboje, bet į teksto struktūros organizavimą. Skyrybos ženklai buvo pagalbinė teksto komponavimo ir jo skirtingų sluoksnių susiejimo ir atribojimo priemonė.

10.

PS aptinkamos klaidos yra nevienodo pobūdžio ir atsiradę dėl: rinkėjo apsirikimų, maketavimo ir maketo formos, nekokybiško atspaudo, perkeltos iš rankraščio. Pavyzdžiui, nepaliktas tarpelis tarp žodžių galėjo būti maketavimo ypatumas, teksto rinkėjo apsirikimas, rankraščio rašybos bruožas.

Skyrybos klaidomis laikomi šie atvejai: (a) jokio skyrybos ženklo nebuvimas prieš autonominę struktūrą turinčią citatą ir po citatos (skyrybos ženklų įvairavimas klaida čia nebuvo laikomas); (b) mažoji raidė po taško biblinėse citatose; (c) taško įterpimas tarp sintaksiniu ryšiu susietų sakinio vienetų.

11.

Ištyrus įvairiapuses PS perikopių sąsajas su atitinkamais DP, JE, EE tekstais ir PS pamokslų tekstu, buvo prieita šių išvadų apie lietuviškų evangelijų tekstų rengimo pobūdį, jų redagavimo ir vertimo šaltinius ir autorystę:

(1) Tikimybę egzistavus daugiau oficialių, bet neišlikusių evangelijų vertimų tekstų, įsiterpiančių tarp DP ir JE leidimų, rodo: (a) JE dubletų žodžiai, neturintys

atitikmenų PS ir DP perikopėse ir EE; (b) parinkti skirtingi žodžiai perikopes atitinkančiose PS pamokslų teksto citatose. Atsitiktinių žodžių patekimo į oficialius evangelijų tekstus tikimybė buvo menka.

(2) EE turėjo būti žinomos katalikiškų evangelijų tekstų rengėjams ir jomis galėjo būti naudotasi, verčiant DP perikopių tekstus ir redaguojant ir tvarkant PS I ir JE evangelijų tekstus.

Labiausiai visus lietuviškus evangelijų tekstus vienija jiems visiems bendras senasis vertimo ir biblinės terminijos sluoksnis. Bent dalis šios bendros biblinės terminijos turėjo sakytine ir rankraštine forma funkcionuoti bažnytinėje liturgijoje dar prieš Vilentui išspausdinant savo *Evangelijas ir epistolas*. Ankstesnių spausdintinių evangelijų tekstų nebuvimo ar neišlikimo faktas dar nerodo, kad negalėjo egzistuoti oficialiai pripažinti evangelijų ištraukų vertimai į lietuvių kalbą ir kad jų terminija nebuvo tvarkoma.

(3) Penkių PS, JE ir DP evangelijų tekstų ištraukų palyginimas rodo, kad PS ir JE išspausdinti evangelijų tekstai nebuvo naujai išversti iš lotynų ar lenkų kalbos, bet rytų aukštaičiams pritaikyti (greičiausiai keliais etapais) Daukšos postilės perikopių tekstai. Atskirų Daukšos postilės perikopių redagavimo ir keitimo laipsnis buvo nevienodas. Nemažai Daukšos perikopių tekstų buvo išversta remiantis senesniaisiais Wujeko evangelijų vertimais (lyginta su 1582 metų *Postilla Catholiczna Mnieysza* leidimu) ir senesniaisiais Vulgatos tekstais, o dalis jau remiantis Wujeko *Nowy Testament* (W1593). Tais atvejais, kai versta remiantis senesniaisiais šaltiniais, PS ir JE išspausdinti evangelijų tekstai buvo redaguoti ir keisti pagal Siksto ir Klemenso Vulgatos tekstą ir atsižvelgiant į vėlesnius Wujeko biblinių tekstų vertimus (W1593 ir BW1599).

(4) PS perikopių ir atitinkamų citatų pamokslų tekste palyginimas rodo perikopių ir pamokslų tekstų atskirumą ir savarankiškumą. Į PS I prieš pamokslų tekstus įdėtos perikopės greičiausiai buvo paimtos iš senesnio neišlikusio evangelijų teksto leidimo, parengto Vilniaus vyskupijos tikintiesiems DP perikopių vertimo pagrindu. Šios perikopės galėjo būti Sirvydo paredaguotos pagal Siksto ir Klemenso Vulgatos tekstą ir naujesniuosius Wujeko vertimus. Tuo jos skiriasi nuo į PS II įdėtų perikopių, kurios beveik sutampa su JE ir kurioms būdingos labai stiprios sąsajos su DP perikopių tekstais.

(5) Į JE iš DP perikopių tekstų yra patekę neatnaujintų pagal Siksto ir Klemenso Vulgatą frazių, perimtų iš senesniųjų Wujeko biblinių tekstų vertimų. Atrodo, kad JE buvo vengiama apeiti Daukšos perikopėse vartojamus žodžius ir frazes, nors Daukša pamokslų perikopes daugeliu atvejų vertė remdamasis senesniaisiais Wujeko evangelijų tekstais, parengtais dar iki pasirodant oficialiu lotynišku Katalikų Bažnyčios tekstu tapusiai Siksto ir Klemenso Vulgatai.

(6) PS I perikopių ir JE redagavimo šaltinis galėjo būti tas pats ankstesnis oficialus evangelijų vertimo tekstas. Kitu atveju būtų neįmanoma paaiškinti, kodėl dalis JE išspausdintų evangelijų tekstų yra archajiškesnio pobūdžio nei atitinkami atnaujinti PS I perikopių tekstai, kitaip tariant, kodėl buvo sugrįžta prie Daukšos evangelijų vertimui artimo teksto. 1647 metų *Ewangelie Polskie y Litewskie* tekstas buvo nauja ankstesnio evangelijų teksto redakcija. Joje atsižvelgta į Sirvydo PS I išspausdintų perikopių redakciją ir pasinaudota Sirvydo žodynų bibline terminija.

(7) Jaknavičių laikant *Ewangelie polskie y litewskie* redaktoriumi ir leidėju, galima lengvai paaiškinti, kodėl, priešingai nei Sirvydo, jo pavardės nėra JE antraštiniame puslapyje.

(8) Nevienodas atskirų JE evangelijų tekstų suredagavimo ir atnaujinimo laipsnis rodytų bendros koncepcijos trūkumą ir greičiausiai kolektyvinį darbo pobūdį.

(9) Dubletai lietuviškų evangelijų tekstų vertimuose yra sąryšio tarp atskirų evangelijų tekstų vertimų ir jų vertimo šaltinių rodiklis. Pagrindiniai JE dubletų šaltiniai yra DP perikopės, senasis Sirvydo žodynas ir iš dalies PS I perikopės. Daukšos perikopėse ir Vilento evangelijose dubletai nebuvo vartojami. Atskiri dubletų žodžiai parodo ypač glaudų DP perikopių ir atitinkamų JE tekstų ryšį. Dubletų patekimą į oficialius evangelijų tekstus galėjo lemti keletas priežasčių: (a) dubletų gausa išsiskiriantys PS pamokslų tekstai; (b) siekis, kad evangelijų tekstais būtų lengviau naudotis skirtinguose Lietuvos regionuose; (c) nesutarimai dėl biblinės terminijos ir jos atnaujinimo siekis. Dubletų žodžiai galėjo būti ne tik skirtingų regionų, bet ir ne to paties laikotarpio terminai.

(10) Daukšos postilėje nebuvo šešių evangelijų ištraukų, kurios buvo išspausdintos 1647 metų JE leidime (JE 201–210), todėl šių evangelijų ištraukų vertimo tekste negalėjo atsirasti Daukšos vertimams būdingo kalbos sluoksnio. Galbūt šios šešios ištraukos galėjo būti evangelijų leidimo papildymai, minimi Alegambės ir Rostowskio. Kita vertus, jose akivaizdūs senojo kalbos sluoksnio pėdsakai.

(11) Užfiksuoti smulkūs PS perikopių ir JE rašybos ir kalbos nesutapimai dažnai atrandami kituose evangelijų tekstų vertimuose ir tų vertimų šaltiniuose.

12.

PS pamokslų sandaros būdingiausi bruožai:

(1) PS išspausdintos 25 pamokslų santraukos: PS I apima 14 pamokslų santraukų, o PS II 11. Ilgiausias pamokslas sudarytas iš 10 punktų, o trumpiausi (greičiausiai neužbaigti PS II knygos gale) yra dviejų punktų.

(2) Visos pamokslų santraukos pradedamos perikopėmis, išskyrus Didžiajam Penktadieniui skirtą pamokslų santrauką.
(3) Punktų antraštės, kuriose trumpai nusakomoma kiekvieno punkto tema, sunumeruotos romėniškai ir lygiagrečiai pateikiamos lotyniškai, lietuviškai ir lenkiškai.
(4) Punktų viduje tekstas suskirstytas į arabiškais skaitmenimis sunumeruotas smulkesnes dalis (papunkčius). Atitinkamas skirstymas išlaikomas ir lenkiškoje teksto dalyje.

13.

Keli PS I pamokslų punktai skirti polemikai su evangelikais liuteronais ir evangelikais reformatais svarbiais tikėjimo dogmų klausimais: (a) Šventojo Sakramento sampratos, (b) Šventųjų Mišių aukos atmetimo, (c) nuodėmės panaikinimo per Sakramentą. Martyno Liuterio, Jono Kalvino ir Ulricho Cvinglio teiginius minėtais tikėjimo dogmų klausimais Sirvydas iliustruoja citatomis ir parafrazėmis iš jų traktatų.

14.

Išanalizavus du Sirvydo pamokslų punktus nustatyta:
(1) Citatos sudaro maždaug ketvirtadalį pamokslų teksto; jų kiekis ir apimtis yra nevienodai pasiskirstę atskiruose pamoksluose ir pamokslų punktuose.
(2) Citatos į lietuvių kalbą išverstos pagal Siksto ir Klemenso Vulgatos tekstą. Didžiosios jų dalies vertimas pažodinis, smulkių nukrypimų nuo Vulgatos nedaug.
(3) Lietuviškame vertime daug griežčiau laikomasi lotyniško teksto žodžių tvarkos nei lenkiškame, kur įsivesti šios kalbos sistemą atitinkatys žodžių tvarkos modeliai: (a) subjektas eina prieš veiksmažodį (SV); (b) daiktavardinis objektas po veiksmažodžio (VO); įvardinis objektas prieš veiksmažodį (OV).
(4) Pavienais atvejais, kai lietuviškas vertimo tekstas labiau nutolsta nuo lotyniško (lietuviškame tekste pridedami ar praleidžiami lotyniško teksto žodžiai ir frazės) vertimas į lenkų kalbą labiau atitinka Vulgatą.

15.

Palyginus į PS įdėtas Psalmyno citatas su Jono Rėzos *Psaltero Dovydo* tekstu, buvo prieita šių išvadų:
(1) Sutapimai PS citatose ir RPs dažniausiai fiksuojami tuomet, kai Bretkūnas nukrypsta nuo Liuterio Biblijos ir savo vertime remiasi lotynišku ir graikišku Psalmyno tekstu.
(2) Tais atvejais, kai atskirose PS Psalmyno citatų frazėse neatkartojama Vulgatos teksto struktūra, paprastai būna pasiremta Wujeko Biblija.

(3) Psalmyno frazių, išvertų nukrypstant nuo kanoninių ir oficialių tekstų, PS nedaug.
(4) Akivaizdžių faktų, patvirtinančių, kad Sirvydas naudojosi RPs tekstu, nenustatyta, bet PS ir RPs sieja abiem tekstams bendras senesnysis lietuviškos biblinės terminijos sluoksnis, susiformavęs ankstesnių Šventojo Rašto fragmentų vertimų pagrindu.

16.

PS lietuviškame tekste identifikuotos 999 biblinės citatos: 426 iš Senojo Testamento ir 573 iš Naujojo Testamento. Biblinės citatos identifikuotos pagal Štutgarto Vulgatos kritinį leidimą (BSV 2007). Citatų skaičius lietuviškame ir lenkiškame PS tekste nežymiai skiriasi dėl PS II 192–196 puslapiuose įdėto teksto, kuris neišverstas į lietuvių kalbą. Tų pačių citatų ilgis lietuvių ir lenkų kalbomis nesutampa retai.

17.

PS cituojama ar kitaip remiamasi dauguma Šventojo Rašto knygų. Psalmynas (97 citatos) ir Izaijo knyga (88 citatos) yra dažniausiai cituojamos Senojo Testamento knygos. Taip pat dažnai į pamokslų tekstą dedamos Patarlių (26 citatos) ir Siracido (27 citatos) knygų citatos. Dažniausiai cituojamos Naujojo Testamento knygos – Evangelija pagal Matą (124 citatos), Evangelija pagal Joną (114 citatų), Laiškas romiečiams (44 citatos) ir Pirmas laiškas korintiečiams (43 citatos).

18.

Maždaug trečdaliu atvejų citatos ir parafrazės buvo atpažintos remiantis tiktai PS lietuviško teksto požymiais (pavieniais atvejais dar ir lenkiško teksto). Nesant nuorodų, citatos PS pamokslų tekste buvo identifikuotos ir išskirtos pagal šiuos požymius: (a) įterptinį žodį *tieg* (lenk. *prawi;* tai pats dažniausias citatų rodiklis; 308x); (b) į citatą įterptą paaiškinimą, pradedamą jungiamaisiais žodžiais *tay ira;* (c) morfologinius ir sintaksinius autorinio teksto ir citatų teksto skirtumus (citatoms būdinga tariamoji, geidžiamoji, liepiamoji nuosaka; pirmasis arba antrasis veiksmažodžio asmuo; pirmojo arba antrojo asmens įvardžiai; įvardžiai *mano, tawo;* klausiamųjų ir skatinamųjų sakinių tipai); (d) autoriaus žodžius apie rėmimosi šaltinį pamokslų tekste; (d) tikrinio daiktavardžio ir reto žodžio pavartojimą.

Nemaža dalis nuorodų apie PS teksto šaltinius buvo patikslintos ir papildytos.

19.

PS pamokslų tekste identifikuotos biblinės parafrazės nėra tokios dažnos kaip citatos. Jose dažniausiai koncentruotai atpasakojami ilgesni bibliniai epizodai.

20.

PS pasiremta 25 autorių citatomis ir parafrazėmis:

(1) Sirvydo cituoti ir perfrazuoti Bažnyčios tėvai, prancūzų teologai mąstytojai, romėnų autoriai, protestantizmo pradininkai. Dažniausiai remtasi Augustinu (13 kartų), Tomu Akviniečiu (7 atvejai); Grigaliumi Didžiuoju (3 kartai); Jeronimu (2 kartai), Jonu Auksaburniu (2 kartai), Jonu Kalvinu (2 kartai).

(2) Citatos ir parafrazės identifikuotos pagal *Patrologia Latina*, *Patrologia Graeca* ir *Corpus Christianorum Series Latina* ir *Series Graeca* ir pirmuosius ar kritinius leidimus.

(3) Duodamos nuorodos į pirminius šaltinius nesuponuoja išvados, kad Sirvydas, rengdamas savo pamokslus, būtent iš tų veikalų ir rinkosi jam reikalingas citatas ir parafrazes, tačiau kelių puslapių apimties parafrazės rodytų, kad kai kurių autorių veikalais Sirvydas galėjo remtis tiesiogiai – Tomo Akviniečio, Bazilijaus Didžiojo, Grigaliaus Didžiojo.

21.

Koncentruota pamokslų santraukų minties raiška sąlygojo aliuzijų populiarumą. Aliuzijų įvaizdžius Sirvydas parinkdavo iš pačių įvairiausių Šventojo Rašto vietų ir sudėdavo greta (ilgiausia aliuzijų grandinė apie žmogaus gyvenimo trumpumą sietina su 6 skirtingomis Šventojo Rašto knygomis). Aliuzijos atskleidžia Sirvydo erudicijos lygį, parodo bažnytinės kalbos formavimosi pagrindą ir biblinių motyvų kelius į lietuvių kultūrą.

22.

PS tekste pasiremta hagiografiniais pasakojimais, tikėjimą įkvepiančiais pavyzdžiais ir geraisiais darbais iš šių šventųjų ir bažnyčios kankinių gyvenimo: Andriejaus, Barlamo ir Juozapato, Grigaliaus I Didžiojo, Jono Išmaldininko, Lauryno, Martyno Tūriečio, Mikalojaus iš Miros, apaštalų Petro ir Pauliaus, Stepono.

23.

PS susiduriame su gyvu bažnytinės ir biblinės terminijos formavimosi procesu. Jei Sirvydo gyvenamuoju laikotarpiu būtų buvęs išverstas ir išspausdintas Šventasis Raštas lietuvių kalba, biblinė terminija būtų susisteminta, o jos įvairavimas ir sinonimika būtų apribota oficialaus teksto.

24.

PS biblinės ir bažnytinės terminijos tyrimų imtis – PS biblinėse citatose ir autoriniame tekste vartojami dubletai, kurie, kaip ir PS perikopių tyrimo atveju, buvo susieti su ankstesniais juos užfiksavusiais šaltiniais:

(1) Daugiausiai PS vartotų dubletų atitikmenų rasta Daukšos postilėje, kai kurie vartoti jo katekizme. Tuos pačius ar semantiškai labai artimus dubletus toms pačioms tikrovės realijoms įvardyti yra vartojęs ir Bretkūnas.
(2) Senojo Sirvydo žodyno (~1620) ir PS leksika labai artima: daugelis PS dubletuose vartojamų žodžių randami ir jo žodyne. Jei žodyne dubletų žodžiai pateikti atskirais straipsniais, juos dažniausiai galima susieti, remiantis sutampančių lotynų ir lenkų kalbos žodžių reikšmėmis. Vėlesnių Sirvydo žodynų leksika nuo PS leksikos jau yra gerokai nutolusi.
(3) PS I biblinėse citatose vartojama 50, o PS II 18 dubletų arba dubletinę struktūrą turinčių konstrukcijų. Didžioji lietuviškų biblinių citatų dubletų dalis į lenkų kalbą išversta vienu žodžiu arba viena fraze, remiantis Wujeko Biblijos vertimais (dubletai pavartoti tik devyniose atitinkamose lenkiško teksto biblinėse citatose).
(4) Dubletinės struktūros terminai su išplėstiniu aiškinamuoju komponentu dažnesni autoriniame PS tekste, kuris suteikia daugiau erdvės ir komentavimui nei semantiškai tikslių ir apibrėžtų atitikmenų reikalaujantys biblinių citatų vertimai. Autorinio teksto dubletai, priešingai nei citatų, į lenkų kalbą dažniausiai verčiami taip pat dviem skirtingais žodžiais arba frazėmis.
(5) Vienu iš dubleto žodžių dažnai eina rusėnizmas ir rusėnizmas arba polonizmas. Beveik visi šie slavizmai yra užfiksuoti Daukšos, Bretkūno ir Mažvydo raštuose. Į evangelikų liuteronų raštus ši terminija greičiausiai buvo perkelta dėl kontrreformacijos į Karaliaučių pasitraukusių lietuvių raštijos pradininkų ir kultūros veikėjų. Rusėnizmai turėjo priklausyti senajam religinės terminijos sluoksniui. Šį sluoksnį vėlesniuose bažnytiniuose raštuose mėginta atnaujinti – keisti lietuviškais žodžiais arba kitais skoliniais.

25.

Pirmosiose Rytų Prūsijoje išleistose knygose lietuvių kalba užfiksuota biblinė ir bažnytinė terminija galėjo turėti ir atgalinį poveikį – per spausdintą žodį veikti vėlesnius protestantiškų ir katalikiškų raštų rengėjų darbus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir pristabdyti šių raštų kalbos atnaujinimo procesą. Tokių tendencijų pastebėta lyginant PS perikopių ir JE tekstus.

26.

Į PS sudėtus biblinių citatų vertimus iš viso Šventojo Rašto galima laikyti svarbia pagalbine priemone lietuviškų pamokslų rengėjams ir sakytojams. Šiuos oficialumo įgijusius biblinių tekstų fragmentus jie galėjo toliau savarankiškai plėtoti ir interpretuoti.

27.

Identifikavus ir ištyrus biblines citatas kituose bažnytinės raštijos paminkluose ir visas jas palyginus tarpusavyje, būtų galima atsakyti į nemažai svarbių klausimų dėl lietuviškos biblinės terminijos formavimosi ir jos kaitos tendencijų, atskirų biblinių terminų atsiradimo laiko, autorystės, išplitimo masto. Toks tyrimas padėtų nustatyti atskirų raštijos paminklų artimumo ir jų poveikio vienas kitam laipsnį, perleidžiamų tekstų redagavimo pobūdį, jų atnaujinimo mastą ir priežastis.

BIBLIOGRAFIJA

ALEGAMBE, PHILIPE, 1643: *BIBLIOTHECA SCRIPTORVM SOCIETATIS IESV*. ANTVERPIAE.

ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2005a: „Rotunda, švabachas, fraktūra, antikva ir kursyvas lietuviškuose XVI amžiaus spaudiniuose", *Archivum Lithuanicum* 7, 249–286.

ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2005b: *Jono Bretkūno postilė. Studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė*, parengė Ona Aleknavičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2006: [Rec.:] „Apie senuosius Lietuvos spaudmenis", *Knygotyra* 46, 279–294.

ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2007: „Jono Bretkūno *Postilės* (1591) sklaidos istorija: egzemplioriai Krokuvoje", *Archivum Lithuanicum* 9, 57–98.

ALEKNAVIČIENĖ, ONA; CHRISTIANE SCHILLER, 2002: „Johannas Behrendtas – *Dawádno Mókslo apie Duszios Iszgánimą* (1729) redaktorius, recenzentas ir vertėjas", *Archivum Lithuanicum* 4, 43–78.

AMBRAZAS, VYTAUTAS, 1962: „Absoliutinis naudininkas XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 3–146.

AMBRAZAS, VYTAUTAS, 1977: „Lietuvių kalbos istorinės sintaksės metodo problema", *Lietuvos TSR MA darbai*, A ser. 4(61), 139–154.

AMBRAZAS, VYTAUTAS, 1979: *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*, Vilnius: Mokslas.

AMBRAZAS, VYTAUTAS, 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

BALAŠAITIS, A[NTANAS]; K[AZYS] PAKALKA, 1976: „Dar dėl K. Sirvydo defektinio žodyno leidimo datos", *Baltistica* 12(2), 171–175.

BALČIKONIS, JUOZAS, 1978: „Širvydas ar Sirvydas?", *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Mokslas, 379–380.

BEZZENBERGER, ADALBERT, 1882: *Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer*, Göttingen: Verlag von Robert Poppmüller.

BIRŽIŠKA, M[YKOLAS], 1937: „Simano Daukanto biblioteka", *XXVII knygos mėgėjų metraštis* 2, 59–70.

BIRŽIŠKA, MYKOLAS, 1927: *Rinktiniai mūsų senovės raštai, medžiaga mūsų raštijos mokslui aukštesniosiose mokyklose*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija.

BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1929–1930: *Lietuviškų knygų istorijos bruožai*, Kaunas: Spaudos fondas.

BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1939: „Dar dėl Jaknavičiaus ir *Ewangelie polskie y litewskie*", *Archivum Philologicum* 8, 49–82.

BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1946: *Lietuvių rašytojų kalendorius*, Vilnius, Tübingen: Patria.

BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1953: *Senųjų lietuviškų knygų istorija* 1, Chicago: Chicagos lietuvių literatūros draugijos leidinys.

BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1957: *Senųjų lietuviškų knygų istorija* 2, Chicago: Chicagos lietuvių literatūros draugijos leidinys.

BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1960: *Aleksandrynas* I. *Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos. XVI–XVII amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas.

BOROWSKA, NINA, 1957: „Wpływy słowiańskie na litewską terminologię kościelną na podstawie *Dictionarium* Szyrwida", *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 2, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 320–365.

BRAZIŪNIENĖ, ALMA, 2008: *Bibliofilija kaip asmenybės raiška: Kazio Varnelio biblioteka*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

BŪGA, K[AZIMIERAS], 1958: *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

BUKANTYTĖ, EGLĖ, 2003: „Naujojo Testamento citatos Jono Bretkūno Postilės (1591) pamoksluose", *Archivum Lithuanicum* 5, 179–194.

BURAČAS, ANTANAS; VILIUS UŽTUPAS, 2004: *Senieji Lietuvos spaudmenys. XVI–XVIII amžiaus faksimilės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ČEPIENĖ, KONSTANCIJA; IRENA PETRAUSKIENĖ, 1979: *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai 1576–1805*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka.

Dictionarivm Polonolatinvm: In usum Studiosae Iuuentutis Polonae, Avctore Constantino Szyrwid e Societate Iesv. Editio Nova. Varsaviæ, Apud Joannem Trelpinski S. R. M. Typogr. Anno Domini, 1641.

DINI, PIETRO UMBERTO, 2000: *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

DINI, PIETRO U[MBERTO], 2005: „Apie Florencijos Sirvydą", *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, 140–151.

DINI, PIETRO U[MBERTO]; GIEDRIUS SUBAČIUS, 1999: „Konstantino Sirvydo *Dictionarium* neišlikusio antrojo leidimo (1631) pėdsakai Christiano Mentzelio indekse (1682): fitonimai", *Archivum Lithuanicum* 1, 11–32.

EIGMINAS, KAZIMIERAS, 1981: „Lietuvių kalbos gramatikos iki 1737 m. ir *Universitas Lingvarum Litvaniae* atsiradimo sąlygos", *Universitas Lingvarum Litvaniae*, Vilnius: Mokslas, 7–53.

Encyclopedia Lituanica 1–6, ed. by Simas Sužiedėlis [et al.], Boston, Massachusetts: J. Kapočius, 1970–1978.

ERICHSMEIER, JOVITA, 2002: *Tikslo, sąlygos ir nuolaidos šalutiniai sakiniai XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos autorių raštuose* (daktaro disertacija), Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

ERICHSMEIER, JOVITA, 2005: „Sudėtiniai sąlygos sakiniai Mikalojaus Daukšos ir Konstantino Sirvydo raštuose (lyginamoji analizė)", *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, 161–187.

FEIGELMANAS, NOJUS, 1959: *Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete*, Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, Mokslinė biblioteka.

FRAENKEL, ERNST, 1928: *Syntax der litauischen Kasus*, atspausdinta iš *Tautos ir Žodžio* IV ir V knygos, Kaunas: Valstybės spaustuvė.

FRAENKEL, ERNST, 1929a: „Šyrwids Punktay sakimu (Punkty Kazan)", *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 58, hrsg. von Franz Specht, 84–85.

FRAENKEL, ERNST, 1929b: *Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen*,

Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

GALAUNĖ, P[AULIUS], 1926: „Ex-librisas Lietuvoje (XVI–XX šimtmečiai)", *Tauta ir Žodis* IV, 607–650.

GARBE, RICHARD (hrsg.), 1884: *Szyrwid's Punkty Kazań (Punktay Sakimu) vom Jahre 1629. Mit einer grammatischen Einleitung,* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

GELUMBECKAITĖ, JOLANTA, 2000: [Rec.:] *„Wolfenbütelio postilė,* parengė ir įvadą parašė hum. m. dr. Juozas Karaciejus, Vilnius: Žara, 1995", *Archivum Lithuanicum* 2, 173–194.

GELUMBECKAITĖ, JOLANTA, 2003: „Pirmasis lietuviškas pamokslų rinkinys – *Wolfenbüttelio postilė* (1573). Rankraščio kritinio komentuoto leidimo principai ir strategija", *Archivum Lithuanicum* 5, 51–96.

GELUMBECKAITĖ, JOLANTA, 2006: „Bažnyčios Tėvai XVI amžiaus lietuviškose liuteroniškose postilėse", *Šv. Augustinas: tradicijos, kontekstai, interpretacijos, Christiana tempora* 2, sudarė ir parengė Darius Alekna, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 236–264.

GELUMBECKAITĖ, JOLANTA, 2008: *Die litauische Wolfenbütteler Postille von 1573,* Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat 1–2, hrsg. von Jolanta Gelumbeckaitė, *Wolfenbütteler Forschungen* 118, 1–2, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission.

GELUMBECKAITĖ, JOLANTA, 2009a: „Lietuvių kalbos ortografijos reformos (Mažoji ir Didžioji Lietuva)", *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos,* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 17–27.

GELUMBECKAITĖ, JOLANTA, 2009b: „Wolfenbüttelio postilė (1573) kaip seniausia lietuviška antikos, viduramžių ir renesanso autorių antologija", *Literatūra* 51(3), 66–80.

GINEITIS, LEONAS, 1982: *Lietuvių literatūros istoriografija iki 1940 m.,* Vilnius: Vaga.

IVINSKIS, ZENONAS, 1953: „Lietuvių kalba viešajame Lietuvos 16–17 amž. gyvenime. Žiupsnelis medžiagos iš Romos archyvų", *Aidai* 8(64), 360–368; *Aidai* 9(65), 408–417.

IVINSKIS, ZENONAS, 1956: „Jaknavičius Jonas", *Lietuvių enciklopedija* 9, South Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 257–259.

JABLONSKIS, KONSTANTINAS, 1933: „Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis Telega", *Archivum Philologicum* 4, 87.

JABLONSKIS, KONSTANTINAS, 1973: *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai,* Vilnius: Mintis.

JAKŠTAS, ADOMAS, 1902: „Apie lietuviškuosius Šventraščio vertimus", *Žinyčia* 4–5, 27–36.

JAKULIS, ANTANAS, 1984: *„Sumos evangelijų* ir *Maldų krikščioniškų* ryšiai su ankstesniais lietuviškais raštais", *Kalbotyra* 35(1), 31–34.

JONIKAS, P[ETRAS], 1952: *Lietuvių kalbos istorija,* Chicago: TERRA.

JUČAS, MEČISLOVAS, 2000: *Krikščionybės kelias į Lietuvą,* Vilnius: Baltos lankos.

JUDA, MARIA, 2001: *Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku,* Lublin: Wydawnictwo Universytetu Marii Curie-Sklodowskiej.

JUDŽENTIS, ARTŪRAS, 1995: *Lyginamosios konstrukcijos senojoje lietuvių kalboje* (daktaro disertacija), Vilnius.

JUDŽENTIS, ARTŪRAS; JŪRATĖ PAJĖDIENĖ, 2001: „Mikalojaus Daukšos Katekizmo (1595) sudėtiniai sujungiamieji sakiniai", *Acta Linguistica Lithuanica* 45, 63–92.

JUDŽENTIS, ARTŪRAS, 2004: „Šalutiniai daiktavardiniai 1647 m. evangelijų sakiniai", *Baltistica* 39(2), 259–267.

JUDŽENTIS, ARTŪRAS; JŪRATĖ PAJĖDIENĖ, 2005: „M. Daukšos Katekizmo (1595) lygi-

namieji sakiniai“, *Acta linguistica Lithuanica* 53, 23–31.

Judžentis, Artūras; Milda Lučinskienė, 2008: „Lyginamosios konstrukcijos 1647 m. *Ewangelie polskie y litewskie* vertime“, *Baltistica* 43(1), 71–89.

Jurginis, Juozas; Ingė Lukšaitė, 1981: *Lietuvių kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*, Vilnius: Mokslas.

Kabašinskaitė, Birutė, 2005: „Diakritiniai ženklai Baltramiejaus Vilento *Enchiridione* ir *Evangelijose bei Epistolose* (1579): < ũ >, < ô>, < ò>, < ó>“, *Archivum Lithuanicum* 7, 45–66.

Kabelka, J[onas], 1938: „1647 metų evangelijos“, *Archivum Philologicum* 7, 73–87.

Karaciejus, Juozas, 1980: „Dėl keleto socialinių terminų K. Sirvydo raštuose“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 20, *Iš lietuvių kalbotyros istorijos*, 101–107.

Karaciejus, Juozas, 2006: „XVIII amžiaus raštų kalba: bažnytinio stiliaus formavimosi išdava ar rašomosios kalbos nuosmukio rezultatas?“, *Acta Baltico-Slavica* 30, 172–179.

Karaś, Halina, 2013: „Dobór haseł w części polskiej słownika Konstantego Szyrwida“, *Leksikografija ir leksikologija* 3. *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 75–102.

Kardelis, Vytautas, 2006: [Rec.:] „Jono Jaknavičiaus 1647 metų *Ewangelie polskie y litewskie*, dokumentinis leidimas ir kompaktinė plokštelė su skaitmenine faksimile. Bibliotheca Archivi Lituanici 6, parengė Milda Lučinskienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005“, *Archivum Lithuanicum* 8, 359–364.

Kaunas, Domas, 1992: „Krokuvos lietuviškoji knyga“, *Tarp knygų* 9, 18–19.

Kažukauskaitė, Ona, 2010: *Lauryno Ivinskio Lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kisarauskas, Vincas, 1984: *Lietuvos knygos ženklai 1518–1918*, Vilnius: Mokslas.

Knygotyra: enciklopedinis žodynas, redaktorius Feliksas Jukna, Vilnius: Alma Littera, 1997.

Koženiauskienė, Regina, 1990: *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas.

Krause, August Gotthilf, 1834: *Litthauen und dessen Bewohner in Hinsicht der Abstammung, der volksthümliche Verwandtschaft und Sprache. Ein geschichtliche Versuch, mit Beziehung auf Ruhigs Betrachtung der litthauischen Sprache*, Königsberg: Druck und Verlaf der Hartungschen Hofbuchdrukkerei.

Krikščionybė Lietuvoje, redagavo Vytautas S. Vardys, Čikaga: Draugas, 1997.

Krikščionybės istorija, atsakomasis redaktorius Tim Dowley, iš anglų kalbos vertė Jolanta Gelumbeckaitė, Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Alma littera, 2000.

Kuolys, Darius, 1987: *„Dvi tikrybi turi tiesa...* J. Bretkūnas ir K. Sirvydas kultūros stilių kaitoje“, *Pergalė* 6, 138–148.

Kuolys, Darius, 1992: *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Renesansas ir barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Labutis, Vitas, 2004: „Pirmųjų spausdintų lietuvių kalbos gramatikų sintaksė“, *Archivum Lithuanicum* 6, 51–62.

Laucevičius, Edmundas, 1967: *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius: Mintis.

Lebedys, Jurgis, 1947: „Simano Daukanto biblioteka“, *Lietuvių literatūros instituto darbai* 1, 51–72.

LEBEDYS, JURGIS, 1963: *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

LEBEDYS, JURGIS, 1972a: *Lituanistikos baruose* 1. *Studijos ir straipsniai*, Vilnius: Vaga.

LEBEDYS, JURGIS, 1972b: *Lituanistikos baruose* 2. *Recenzijos, paskaitos, sumanymai*, Vilnius: Vaga.

LEBEDYS, JURGIS, 1976: *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, Vilnius: Mokslas.

LEBEDYS, JURGIS, 1977: *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslas.

Lietuviškoji enciklopedija 1–9, Kaunas: Spaudos fondas, 1931–1940.

Lietuvių bibliografija 1. *XVI–XVIII amž.*, „Knygų" priedas, sudarė Vaclovas Biržiška, Kaunas: Švietimo Ministerijos leidinys, 1924.

Lietuvių enciklopedija 1–37, Boston, Massachusetts: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.

Lietuvių kalbos enciklopedija, antrasis patikslintas ir papildytas leidimas, sudarė Kazys Morkūnas, redagavo Vytautas Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

Lietuvių kalbos enciklopedija, parengė K. Morkūnas, redagavo V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

Lietuvių literatūros chrestomatija. Feodalizmo epocha, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.

Lietuvių literatūros enciklopedija, redaktoriai Vytautas Kubilius, Vytautas Rakauskas, Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija (iki 1940 m.), parengė Leonas Gineitis, redagavo Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1988.

LIETUVNINKAITĖ, NIJOLĖ, 1991: „Asmeniniai knygų rinkiniai Kauno universiteto bibliotekoje 1923–1950 metais", *Knygotyra* 18(25), 57–64.

LIETUVNINKAITĖ, NIJOLĖ, 1993: „Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos istorijos bruožai (1923–1950)", *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70–metis*, sudarė J[onas] Čepinskis, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 115–126.

Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba 1. *1547–1861, papildymai*, Vilnius: Mintis, 1990.

Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba 1. *1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969.

Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba 2. *1862–1904, R–Ž*, Vilnius: Mintis, 1988.

LIŠKEVIČIENĖ, JOLITA, 1998: *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika. Herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

LUČINSKIENĖ, MILDA, 2001: „Rytietybių redagavimas Jono Jaknavičiaus *Ewangelie polskie y litewskie* 1674 m. leidime", *Archivum Lithuanicum* 3, 117–128.

LUČINSKIENĖ, MILDA, 2003: „Rašybos norminimo apraiškos *Ewangelie polskie y litewskie* 1647 ir 1674 metų leidimuose", *Acta Linguistica Lithuanica* 49, 51–59.

LUČINSKIENĖ, MILDA, 2005: „1647 ir 1674 m. *Ewangelie polskie y litewskie* leksika", *Prace Bałtystyczne* 2, 53–64.

LUČINSKIENĖ, MILDA, 2005: „Jonas Jaknavičius ir 1647 metų katalikiškos *Evangelijos* lietuvių kalba", *Jono Jaknavičiaus 1647 metų Ewangelie polskie y litewskie*, Biblioteca Archivi Lithuanici 6, dokumentinis leidimas ir kompaktinė plokštelė su skaitmenine faksimile, parengė Milda Lučinskienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 9–36.

LUČINSKIENĖ, MILDA, 2006: [Rec.:] „Jono Bretkūno Postilė, studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė, parengė Ona Aleknavičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005", *Archivum Lithuanicum* 8, 377–382.

LUKŠAITĖ, INGĖ, 1983: „Humanistinė S. Risinskio biblioteka Vilniuje", *Bibliotekų darbas* 1, 30–31.

LUKŠAITĖ, INGĖ, 1984: „Salomono Risinskio bibliotekos Vilniuje sąrašas", *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*, sudarė Juozas Tumelis, Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 17–51.

LUKŠAITĖ, INGĖ, 1994: „Pirmojo Konstantino Sirvydo žodyno pavadinimas", *Knygotyra* 21, 126–132.

LUKŠIENĖ, MEILĖ, 1966: „Bibliotekos Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje", *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 5, 109–138.

MARKEVIČIUS, VALDIMANTAS, 2002: „K. Sirvydo *Punktų sakymų* I dalies tarminės ypatybės ir jų santykis su dabartinėmis rytų aukštaičių tarmėmis", *Baltistica* 37(2), 223–228.

MASKOLIŪNAS, BRONIUS, 2000: „Refleksyviojo posesyvumo raiška Mikalojaus Daukšos *Postilės* perikopėse", *Archivum Lithuanicum* 2, 107–124.

MERLE D'AUBIGNE, J[EAN] H[ENRI], 2011: *History of the Reformation of the Sixteen Century*, Kessinger Legacy Reprints.

MICHELINI, GUIDO, 1994: „Lietuvių kalbos senųjų raštų lingvistinės analizės klausimai", *Lituanistica* 3(19), 12–16.

MICHELINI, GUIDO, 2000: *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

MIKOLAITYTĖ, AURELIJA, 2008: „Barokiškieji K. Sirvydo *Punktų sakymų* ornamentai", *Baltské jazyky v proměnách metod*, Brno: Masarykova universita, 109–118.

MONTVYDAS, LEONAS, 1845: PUNKTAY SAKIMU NU ADWENTA IKI GAWIENES, PAR KUNIGA KASTANTINA SZYRWIDA senowie iszduoti, o dabar darbu ir łobiu Kuniga Leona Montwida, Teologios Magistra, Sedos Klebona, isznauje iszspausti, WILNUI: Spaustuwej' Jozapa Zawadzki.

MORKŪNAS, K[AZYS], 1967: „Mišrieji dvigarsiai *am, an, em, en* ir balsiai *ą, ę*, K. Sirvydo raštuose", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 9, 139–146.

MORKŪNAS, KAZYS, 1980: „Konstantino Širvydo *Punktų sakymų* veiksmažodis (indeksas)", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 20, 109–222.

OTRĘBSKI, JAN, 1958: *Gramatyka języka litewskiego* 1, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

OTRĘBSKI, JAN, 1970: „Širvydas oder Sirvydas?", *Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge* 5(3), 303–306.

PACEVIČIUS, ARVYDAS, 2005: *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: dingęs knygos pasaulis*, Vilnius: Versus aureus.

PAJĖDIENĖ, JŪRATĖ, 2012: *Senosios lietuvių kalbos sudėtiniai prijungiamieji laiko sakiniai* (daktaro disertacija), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

PAJĖDIENĖ, JŪRATĖ, 2013: Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų:* sugretinus lietuviškąją ir lenkiškąją teksto versijas", *Leksikografija ir leksikologija* 3. *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 230–255.

PAJĖDIENĖ, JŪRATĖ, 2015: „Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų* apie kalbą ir kalbėjimą", *Gimtoji kalba* 11, 3–11.

PAKALKA, K[AZYS], 1960: „Iš K. Širvydo *Dictionarium trium linguarum* žodyno istorijos", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 277–287.

Pakalka, K[azys], 1962: „K. Širvydo žodyno *Dictionarium trium linguarum* leksiniai dialektizmai“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 221–226.

Pakalka, K[azys], 1979a: „K. Širvydo žodyno istorijos metmenys“, *Kazys Pakalka (par.), Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 15–83.

Pakalka, K[azys] (par.), 1979b: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas.

Pakalka, K[azys], 1980: „Apie K. Širvydo žodyno pirmojo leidimo pavadinimą“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 20, 97–99.

Pakalka, K[azys] (par.), 1997a: *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Pakalka, Kazys, 1997b: „Pastabos apie senąjį Konstantino Sirvydo trikalbį žodyną (~1620)“, *Kazys Pakalka (par.), Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 6–25.

Palionis, Jonas, 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII amžiuje*, Vilnius: Mintis.

Palionis, Jonas, 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Palionis, Jonas, 1998: „Dėl Wolfenbütelio postilės sąsajos su J. Bretkūnu“, *Baltistica* 33(1), 81–84.

Palionis, Jonas, 1999: „Lietuvių rašomosios kalbos ir tarmių santykis XVIII a. LDK“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 101–133.

Palionis, Jonas; Mindaugas Strockis, 2005: „Jono Rėzos 1625 m. psalmyno kirčiavimas“, *Baltistica* 40(1), 31–44.

Paluszak-Bronka, A[nna], 2003: *Język kazań księdza Piotra Skargi. Grafia i ortografia, fonetyka z fonologią, fleksja, składnia*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.

Patiejūnienė, Eglė, 2005: [Rec.:] „Narsus mėginimas sukurti vientisą senosios literatūros vaizdą“, *Senoji Lietuvos literatūra* 19, 344–384.

Paulauskienė, Aldona, 2003: „Pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų veikiamosios rūšies asmenuojamųjų formų paradigmos“, *Tiltai*, 14 priedas, *Vakarų baltų kalbos ir kultūros reliktai* 4, 67–73.

Petrauskienė, I[rena], 1976: *Vilniaus akademijos spaustuvė 1575–1773*, Vilnius: Mokslas.

Petreikis, Tomas, 2011: „Marginalijos kaip knygos istorijos šaltinis: istoriografinis aspektas“, *Knygotyra* 57, 57–85.

Piechnik, Liudwik, 1983: *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*, Rzym: Apud Institutum historicum Societatis Jesu.

Piechnik, Ludwik, 1993: „Działalność jezuitów polskich na polu szkolnictwa (1565–1773)“, *Jezuici a kultura polska*, pod red. ks. L. Grzebienia SJ i ks. S. Obirka SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM Księża Jezuici, 243–259.

Piotrowski, Tadeusz, 2013: „Słownik Konstanta Szyrwida na tle leksykografii polskiej i europejskiej“, *Leksikografija ir leksikologija* 3. *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 315–328.

Puzynina, Jadwiga, 1961: *Thesaurus Grzegorza Knapiusza. Siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim, Prace Językoznawcze* 29, Wrocław: Ossolineum.

Rabikauskas, Paulius, 1962: „Konstantino Sirvydo biografinės datos“, *Aidai* 4 (http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=3301:fi&catid=229:196204&Itemid=264).

RABIKAUSKAS, PAULIUS, 1982: „Konstantino Sirvydo asmuo ir reikšmė", *Aidai* 2, 98–111.

RABIKAUSKAS, PAULIUS, 2002a: „Konstantino Sirvydo biografinės datos", *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai.

RABIKAUSKAS, PAULIUS, 2002b: *Krikščioniškoji Lietuva. Istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 423–436.

ROSINAS, ALBERTAS, 1995: *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

ROSINAS, ALBERTAS, 2005: *Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema. Sinchronija ir diachronija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

[ROSTOWSKI, STANISLAO, 1768:] Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum Provincialium. Pars prima. Auctore Stanislao Rostowski ex eadem Societate et Provincia sacerdote, MDCCLXIIX. Vilnae. Typis S. R. M. & Reipublicae Academicis Societatis Jesu.

[ROSTOWSKI, STANISLAUS, 1877:] Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem. 1768. Recognoscente Joanne Martinov, Parisis, apud V. Palme.

RUTKOVSKA, KRISTINA, 2012: „Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų* (1629, 1644): išsamių tyrinėjimų pradžia", *Lituanistica. Istorija, archeologija, kalba, literatūra, tautosaka, etnografija* 58(4), 309–319.

RUTKOWSKA, KRYSTYNA, 2013: „O tekście polskim *Punktów Kazań* Konstantego Szyrwida", *Leksikografija ir leksikologija* 3. *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 206–228.

RUTKOWSKA, KRYSTYNA, 2016: „Grafia i ortografia dwujęzycznej postylli *Punkty kazań* Konstantego Szyrwida. Część I. Znaki graficzne i pisownia w tekście polskim", *Prace Filologiczne* LXVII (w druku).

SALOPIATA, PAUL, 1929: *Das Verhältnis der Evangelien–Texte in den ältesten katholisch–litauischen Drucken*, Göttingen: Gedruckt bei Hubert & Co. G. m. b. H.

SAWANIEWSKA–MOCHOWA, ZOFIA, 2002: *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.

SAWANIEWSKA–MOCHOWA, ZOFIA, 2013: „O mało znanym słowniku polsko–łacińskim Konstantego Szyrwida z 1641 roku", *Leksikografija ir leksikologija* 3. *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 103-127.

SIRTAUTAS, VYTAUTAS, 1979: „Dėl Sirvydo pavardės", *Mūsų kalba* 3, 59–61.

SKARDŽIUS, PR[ANAS], 1930: „Dėl *Universitas lingvarum Litvaniae* autoriaus", *Archivum Philologicum* 1, 115–119.

SKARDŽIUS, PR[ANAS], 1931: *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*, Kaunas: Spindulys.

SKARGA, PIOTR, 1995: *Kazania Sejmowe*, oprac. Janusz Tazbir przy współudziale Mirosława Korolki, Wydanie V, Warszawa-Kraków: Zakład im. Ossolińskich.

SKVIRECKAS, JUOZAPAS, 1991: „Bendrasis įvadas į Šventąjį Raštą", *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas* 3, iš lotynų kalbos vertė arkivyskupas Juozapas Jonas Skvireckas, Vilnius: Vaga, 443–505.

SOMMERVOGEL, CARLOS, 1893: *BIBLIOTÉQUE DE LA COMPAGNIE DE JÉSUS* 4,

Bruxelles: Oscar Schepens Société Belge de Librairie.

Sotvello, Nathanaele, 1676: Biblioteca scriptorum Societatis Iesu. Romae: Ex Typographia Iacobi Antonij de Lazzaris Varesij.

Specht, Franz, 1929: „Šyrwids Leben und Schriften“, *Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań),* Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von Dr. Franz Specht, Professor an der Universität Halle–Wittenberg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 7–61.

Stang, Christian Schweigaard, 1932: „Archivalia“, *Archivum Philologicum* 3, 41–42.

Staniulis, Vidmantas, 2004: „Habent sua fata libelli“, *XXVII knygos mėgėjų metraštis* 3, Kaunas: Vidmanto Staniulio knygynas Kaune, 199.

Strockis, Mindaugas, 2004: „Graikų ir lotynų kirčiavimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui“, *Baltistica* 39(2), 289–307.

Subačius, Giedrius, 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia,* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Subačius, Giedrius, 2001: „Spaustuvininkų įtaka rašybai ir jos standartams“, *Archivum Lithuanicum* 3, 129–152.

Subačius, Giedrius, 2003: „XVIII–XIX amžiaus lietuviškų tekstų grafemos <I>, <J>“, *Archivum Lithuanicum* 5, 227–262.

Subačius, Giedrius, 2004: „Grafemos <ſ> netektis Lietuvos spaudiniuose“, *Archivum Lithuanicum,* 6, 239–264.

Subačius, P[aulius]; R[enata] Tavčiūtė (par.), 2010: *Silvestras Gimžauskas. Pamokslai,* Vilnius: LKMA.

Subačius, Paulius, 2001: *Tekstologija. Teorijos ir praktikos gairės,* Vilnius: Aidai.

Szliupas, Jonas, 1890: *Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai. Raszliszka peržvałga parengta Lietuvos mylėtojo,* Tilžėje, Kaszta Bałtimorės M. D. L. M. Draugystēs.

Šenavičienė, Ieva, 2001: „Žemaičių vyskupijos seminarijos bibliotekos gausinimas 1845–1865 m.“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis* 18, 97–127.

Šinkūnas, Mindaugas, 2014: „Mažosios Lietuvos raštų ortografijos reforma XVII amžiuje. I. Pučiamųjų priebalsių ir afrikatų žymėjimas“, *Archivum Lithuanicum* 16, 9–58.

Šinkūnas, Mindaugas, 2015: „Lietuvių ortografijos skirtumai katalikų ir evangelikų reformatų raštuose (XVI–XVII a.): priebalsio /j/ ir diftongų /ai/, /ei/ rašyba“, *Baltistica* 50(2), 197–244.

Šv. Augustinas: tradicijos, kontekstai ir interpretacijos, tarptautinės konferencijos tezės, Vilnius, 2004-10-15–2004-10-16.

Tangl, Eberhard, 1928: *Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen,* Weimar: Druck Hermann Böhlaus Nachfolger.

Ulčinaitė, Eugenija, 1978: „...*Necessaria est lingua Lituanica.* Apie lietuvių kalbą Vilniaus universitete XVII a.“, *Kultūros barai* 7, 54–57.

Ulčinaitė, Eugenija, 1978: „Stiliaus rūšys ir funkcijos XVII a. retorikoje“, *Literatūra* 30(3), 52–62.

Ulčinaitė, Eugenija, 1984: *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwe w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego,* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

ULČINAITĖ, EUGENIJA, 2004: „Z działalności jezuitów na polu krzewienia języka i kultury litewskiej w XVI–XVIII wieku", *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, pod red. Ireny Stasiewicz–Jasiukowej, Kraków: Wydawn. Wam, 449–462.

ULČINAITĖ, EUGENIJA, 2007: „Jėzuitai ir provincijos kultūra (Kai kurie jėzuitų veiklos aspektai puoselėjant lietuvių kalbą ir kultūrą XVI–XVIII a.)", *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 30, 43–57.

ULČINAITĖ, EUGENIJA; ALBINAS JOVAIŠAS, 2003: *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

ULVYDAS, KAZYS, 1995: „Nekaitomosios kalbos dalys pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 7–38.

URBUTIS, V[INCAS], 1967: „Pirmasis lietuvių kalbos žodynas ir keletas jo retų žodžių", *Baltistica* 3(2), 209–217.

URBUTIS, VINCAS, 1991: „Senosios lietuvių kalbos slavizmai", *Baltistica* 27(1), 4–14.

URBUTIS, VINCAS, 1993: „Senųjų slavizmų kilmės įvairovė", *Baltistica* 28(1), 91–101.

URBUTIS, VINCAS, 1999: [Rec.:] „Senasis Konstantino Sirvydo žodynas, parengė, įvadinį straipsnį parašė ir žodžių rodyklę sudarė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997", *Archivum Lithuanicum* 1, 143–154.

UŽTUPAS, VILIUS, 1975: „Lotyniškojo šrifto įsigalėjimas lietuvių poligrafijoje", *Knygotyra* 5(12), 132–143.

UŽTUPAS, VILIUS, 1998: *Lietuvos spaustuvės 1522–1997*, Vilnius: Viliaus Užtupo leidykla.

VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ, LORETA, 2008: „Predikatinio daiktavardžio morfosintaksinis žymėjimas XVI a. pab. – XVII a. pr. lietuvių kalboje (remiantis K. Sirvydu ir J. Bretkūnu)", *Baltské jazyky v proměnách metod, sborník příspěvků z mezinárodní baltistické konference*, Brno, 119–133.

VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ, LORETA, 2013: „Daiktavardžio predikatyvo morfosintaksinis žymėjimas Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* lietuviškame ir lenkiškame tekste", *Leksikografija ir leksikologija* 3. *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 294–308.

VAITKEVIČIŪTĖ, VIKTORIJA, 2006: „Pamokslo raiška ir adresatas", *Senoji lietuvių literatūra* 20, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 21–51.

VAITKEVIČIŪTĖ, VIKTORIJA, 2008: *LDK katalikiškas baroko pamokslas tarp ARS VIVENDI ir ARS MORIENDI*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

VAITKEVIČIŪTĖ, VIKTORIJA, 2013: „Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų*: Baroko pamokslo ypatumai", *Leksikografija ir leksikologija* 3. *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 256–281.

VANAGAS, VYTAUTAS, 1987: *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius: Vaga.

VASILIAUSKIENĖ, VIRGINIJA, 1997: „Daiktavardžio ir įvardžio genityvo vieta senojoje lietuvių kalboje", *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 1997, 104–121.

VASILIAUSKIENĖ, VIRGINIJA, 2006: „Kiekybės genityvas A. Baranausko ir K. Brugmanno užrašytuose tarmių tekstuose", *Baltistica* 41(2), 2006, 309–319.

VASILIAUSKIENĖ, VIRGINIJA, 2008: *Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a.: atribu-*

tinės frazės, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

VASILIAUSKIENĖ, VIRGINIJA, 2013a: „Citatos ir jų identifikavimo būdai Konstantino Sirvydo *Punktuose sakymų*", *Art History & Criticism* 9, 15–29.

VASILIAUSKIENĖ, VIRGINIJA, 2013b: „Dėl Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* teksto struktūros, turinio ir šaltinių", *Leksikografija ir leksikologija* 3. *Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, red. Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 190–205.

VASILIAUSKIENĖ, VIRGINIJA, 2013c: „Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* spaudmenys ir rašyba", *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 28–60.

VASILIAUSKIENĖ, VIRGINIJA, 2013d: „O tekście i źródłach *Punktów Kazań* Konstantego Szyrwida", *Acta Baltico-Slavica* 37, 141–150.

VILNONYTĖ, V[ALERIJA], 1975–09–06: „Nauja apie Širvydą", *Literatūra ir menas*, 11.

VILNONYTĖ, V[ALERIJA], 1976–01–31: „Patikslinant straipsnį 'Nauja apie Širvydą'", *Literatūra ir menas*, 15.

Visuotinė lietuvių enciklopedija 1–19, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2011.

VLADIMIROVAS, LEVAS, 1970: „Vienuolynų ir bažnyčių bibliotekos Lietuvoje (iki 1800 m.)", *Knygotyra* 1, 93–113.

VLADIMIROVAS, LEVAS, 1979: *Knygos istorija. Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius*, Vilnius: Mokslas.

VLADIMIROVAS, LEVAS, 1998: „Lietuvos bibliofilija XVIII amžiuje", *Knygotyra* 25(32), 156–190.

VOLTERIS, EDUARDAS, 1893: „Širvid Konstantin", *Enciklopedičeskij Slovar' Brockhausa i Efrona* X, 36–38.

Wolfenbütelio Postilė, parengė ir įvadą parašė hum. m. dr. Juozas Karaciejus, Vilnius: Žara, 1995.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1968: „Apie 1605 m. katekizmo tarmę", *Baltistica* 4, 109–116.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1971: „Dėl K. Sirvydo *Punktų sakymų* genezės ir kalbos", *Baltistica* 7(2), 153–167.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1972: „Rytietiškoji XVII a. lietuviškų raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas", *Baltistica* 8(1), 79–100.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1977a: *Lietuvių antroponimika*, Vilnius: Mokslas.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1977b: „Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės", *Baltistica* 13(1), 237–244.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1, Vilnius: Mokslas.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1981a: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 2, Vilnius: Mokslas.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1981b: „Sirvydas ar Širvydas?", *Baltistica* 17(1), 28–41.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1988: *Lietuvių kalbos istorija* III. *Senųjų raštų kalba*. Vilnius: Mokslas.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1995: „Svarbiausios tirtinos lietuvių kalbos istorijos problemos", *Lituanistica* 1(21), 73–77.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2000: *Lietuvių poteriai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2002: „Apie mįslingąją Wolfenbütelio postilę ir jos kalbą", *Baltistica* 37(1), 51–77.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2005: *Krikščionybės ištakos Lietuvoje. Rytų krikščionybė vardyno duomenimis*, Vilnius: Katalikų akademijos leidykla.

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

ŠALTINIAI

BECHTEL 1882 – Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften / mit einer Einleitung herausgegeben von Fritz Bechtel, Göttingen: Robert Peppmüller, 1882.

BELARMINAS, ROBERTAS, 1612: Roberti Bellarmini Politiani Societatis Iesu Theologi Cardinalis Liber unus De Gratia Primi Hominis, Frankfurt a.M.

Biblija 1999 – *Biblija arba Šventasis Raštas.* Ekumeninis leidimas, versta iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, ST iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rupšys, NT iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999.

BP – Postilla tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu sakamuiu Baszniczoie Krikschczionischkoie nůg Weliku ik Aduento. Per Jana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucziuie Prusůsu. Isspausta Karaliaucziuie Jurgio Osterbergero. Meta Pono 1591.

BSV 2007 – *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem* adiuvantibus B. Fisher, I. Gribomont, H. F. D. Sparks, W. Thiele recensuit et brevi apparatu critico instruxit Robert Weber editionem quintam emendatam retractatam praeparavit Roger Gryson, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007.

BT1997 – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* w przekł. z jęz. oryg., oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, red. nauk. Augustyn Jankowski et al., tł. Ksiąg Władysław Borowski et al., wyd. 5 na nowo wydane i popr., Poznań: Wydawnictwo Pallotinum, 1997.

BW1599 – Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentv, wedłvg łacinskiego przekłádu stárègo, w kośćiele powſzechnym przyiętègo, na Polſki ięzyk znowu z pilnośćią przełożonè [...], przez D. Iakvba Wvyka Wągrowca [...], w Krakowie w Drukárni Łázárzowéy, Roku Pánſkiégo, M.D.XC IX.

CCSL – *Corpus Christianorum. Series Latina,* Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1953-.

CE – Catholic Encyclopedia (http://www.newadvent.org/cathen/).

CICERONAS, MARKAS TULIJUS: The Latin Library. M. Tullius Cicero. Philippics, V, 5 (http://www.thelatinlibrary.com/cic.html).

Cn – Knapiusz, G[rzegorz], Thesaurus Polono-Latino-Graecus seu Promptuarium linguæ Latinæ et Graecæ Polonorum usui accommodatum, Cracoviae, 1621.

CVINGLIS, ULRICHAS, 1525: Zwingli, Huldrych. *Subsidium Sive Coronis De Eucharistia,* Tiguri: in aedibus Christophori Froschouer.

Daukšos Postilė, fotografuotinis leidimas, [parengė Mykolas Biržiška], Kaunas: Lietuvos universiteto leidinys, 1926.

DK – Mikalojus Daukša, *Katekizmas,* 1595, internetinis leidinys, tekstą rengė Mindaugas

Šinkūnas, konkordancijas rengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2006 (http://www.lki.lt/seniejirastai/).

DQL 1613 – DICTIONARIVVM QVATVOR LINGVARVM, Latinè, Germanicè & Polonicè, Per NICOLAVM VOLCKMARVM in Dantiscano Gymnasio, Polonicae linguae quondam Professorem conscriptum, ec. In secunda Editione lingua Graeca auctum, & Quadrilingue factum cura studio ac sumptibus BALTHASARIS ANDREAE FONTANI. Nunc tertiò recufum, multis in locis correctum, & ab Erroribus purgatum. Cum Gratia & Privilegio S. R. M. GEDANI IMPRESSVM Typis Martini Rhodi, 1613.

DP – Mikalojus Daukša, *Postilė*, 1599, internetinis leidinys, tekstą rengė Veronika Adamonytė, Milda Lučinskienė, Jūratė Pajėdienė, Mindaugas Šinkūnas, Eglė Žilinskaitė ir dr. Ona Aleknavičienė; konkordancijas rengė Veronika Adamonytė, Milda Lučinskienė, Jūratė Pajėdienė, Mindaugas Šinkūnas, Eglė Žilinskaitė, dr. Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, 2006 (http://www.lki.lt/seniejirastai/).

Floras, Liucijus Anėjus, 1854: Iuli Flori Epistomae de Tito Livio Bellorum Omnium Annorum DCC Libri Duo, Recognovit Carolus Halm, Lipsiae, Sumptibus Et Typis B. G. Teubneri.

Gerulis, Jurgis, 1927: *Senieji lietuvių skaitymai* 1, Kaunas: Lietuvos universiteto leidinys.

Harlemijas, Jonas, 1577: Index Biblicus, qui res eas de quibus in Sacris Bibliis agitur, ad certa capita, alphabeti ordine digesta, revocatas, summa brevitate complectitur, Antverpiae, Excudebat Christophorus Plantinus, Architypographus Regius.

Hugonas Senšerietis, 1669: Hugonis de Sancto Charo S. Romanae Ecclesiae Tituli S. Sabinae Cardinalis primi Ordinis Praedicatorum Tomus quartus in Libros prophetarum Isaiae, Ieremiae [et] eiusdem Threnorum, Baruch, Lugduni: sumptibus Ioannis Antonii Huguetan [et] Guillielmi Barbier.

JE – EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE tak niedźielne iáko y wſzytkich Swiąt, ktore w Kośćiele Katholickim, wedlug Rzymskiego porządku przez caly rok czytáią. Wydáne za dozwoleniem ſtárßych, w WILNIE. W Drukániey Akademiey SOC. IESV Roku 1647.

Jerome, 1999: „Letter CXXV. To Rusticus“, *Jerome, Letters and Select Works. Nicene and Post-Nicene Fathers* II(6), by Philip Schaff and Henry Wace, Peabody: Hendrickson Publishers, 248.

Kalvinas, Jonas, 1559: Calvinus, Iohannes. Institutio Christianae Religionis, Genevae.

Kimbrys, Petras (sud.), 2000: *Biblijos vardų žodynas*, Vilnius: Aidai.

Kiprijonas Kartaginietis, 1758: Cyprianus, Thascius Caecilius. De ascensione Christi. In: Sancti Caecilii Cypriani Episcopi Carthaginensis et Martyris Opera Omnia, Editio Secunda Veneta, Venetiis.

Klemensas VI, 1343: Clément VI. Bulla iubilaei *Unigenitus Dei Filius* (27 janvier, 1343), 1025, 550 (Denzinger).

Konkordancja do Biblii Tysiąclecia, Warszawa: fundacja Misyjna Swieckich, 1990.

Kudz I – *Indeks – słownik do „Daukšos Postilė“* I (A-N), opracował Czesław Kudzinowski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1977.

Kudz II – *Indeks – słownik do „Daukšos Postilė“* II (O-Ž), opracował Czesław Kudzinowski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1977.

Liuteris, Martynas, 1522: Luther, Martin. *De Abroganda Missa Privata*, Basel.

LK – *Jokūbo Ledesmos katekizmas*, 1605, internetinis leidinys, tekstą rengė Juozas Karaciejus, Ričardas Petkevičius, Mindaugas Šinkūnas, konkordancijas rengė Vytautas Zinkevičius, Mindaugas Šinkūnas, 2001–2002, 2008 (http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=44).

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Mintis, Mokslas, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.

Luther 1545: *Biblia Germanica,* 1545 – Biblia: Das ift: die gantze heilige Schrifft: Deudfch. Auffs new zugericht D. Mart. Luth. Begnadet mit Kurfürftlicher zu Sachfen Freiheit. Gedruckt zu Wittemberg / Durch Hans Lufft. M. D. XLV.

Luther's Works, vol. 34, Career of the Reformer IV, edited by Lewis W. Spitz, Philadelphia: Muhlenberg Press, 1960.

MP 1600 – Postilla lietvwiszka, tátáy est Iżguldimás prástás ewángeliu ant kożnos nedelios ir szwentes per wisus metus, kurios págal buda sená bážniczioy Diewá est skáitomos, Wilnivy: per Jokubą Morkuną tárną kunigáykszczia ... Krysztáfa Rádiwiła wáiwádos Wilniaus : [S. Mitkevičiūtės-Vnučkienės lėšomis], 1600.

Mž – *Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parūpino dr. Jurgis Gerulis, Kaunas: Švietimo m-jos leidinys, 1922.

Ovidijus, Publijus Nazonas: The Latin Library. P. Ovidi Nasonis Fastorum Liber Primus (http://www.thelatinlibrary.com/ovid.html).

PG – *Patrologiae cursus completus.* Series Graeca 1–167, accurante Jacques-Paul Migne, Paris, 1857–1866.

PL – *Patrologiae cursus completus.* Series Latina 1–217, accurante Jacques-Paul Migne, Paris, 1841–1855.

PLS – *Patrologiae cursus completus,* Series Latina, Supplementum 1–5, Paris: Éditions Garnier Frères, 1958–1974.

Pociūtė, Dainora (par.), 2004: *Knyga nobažnystės krikščioniškos. 1653,* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

PS I / PK I – PVNKTY KAZAN od Adwentu áż do Postu / Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie PRZEZ Kśiędzá KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologá Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akádemiey Societatis IESV / ROKU M. DC. XXIX [1620].

PS II / PK II – PUNKTY KAZAŃ NA POST WIELKI Ięzykiem Litewfkiem Przez W. X. CONSTANTEGO SZYRWIDA Theologá Societatis IESV nápifáne. á Teraz ná Polfki Ięzyk przetłumaczone / y oboiem do Druku podáne. Zá pozwoleniem Stárßych. W Wilnie / W Drukàrni Akàdemii Societatis JESV. Roku Páńskiego, 1644.

RPs – Der Pfalter Davids Deutfch vnd Littawifch. PSALTERAS DOWIDO VVOKISCHKAI BEI LIETUWISCHKAI. Karaliautzoje Pruffu per Lorintzu Segebadu / Mætoffa Chriftaus 1625.

SD 1620 – Konstantinas Sirvydas, [Dictionarium trium linguarum], internetinis leidinys, tekstą rengė Milda Lučinskienė; konkordancijas rengė Milda Lučinskienė, Vytautas Zinkevičius, 2008 (http://www.lki.lt/seniejirastai).

SD 1677 – Konstantinas Sirvydas, *Dictionarium trium lingvarum,* internetinis leidinys, tekstą rengė Mindaugas Šinkūnas; konkordancijas rengė Mindaugas Šinkūnas, Vytau-

tas Zinkevičius, 2012 (http://www.lki.lt/seniejirastai).

Septuaginta 2006 – *Septuaginta*, editio altera, edited by Alfred Rahlfs and Robert Hanhart, corrected edition, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Smoczyński, Wojciech, 2016: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone, na prawach rękopisu.

Specht, Franz, 1929: *Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazan)*, Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von Dr. Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 7–61.

Strong, James, 1996: *The New Strong's Expanded Exhaustive Concordance of the Bible*, with main concordance, appendix to the main concordance, Hebrew and Aramaic dictionary to the Old Testament, Greek dictionary of the New Testament, Nashville, Tennessee: Thomas Nelson, Inc., 1995.

ŠR 1998 – *Šventasis Raštas. Senasis Ir Naujasis Testamentas*, versta iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų; Vertė ST – Antanas Rubšys, NT – Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Katalikų Vyskupų Konferencija, 1998.

Tomas Akvinietis – Corpus Thomisticum. S. Thomae de Aquino Opera Omnia (http://www.corpusthomisticum.org/iopera.html).

Tostado, Alfonsus de Madrigal, 1596a: Alphonsi Tostati Hispani. Commentaria in Primam Partem Exodi [...] Venetiis: Sessa.

Tostado, Alfonsus de Madrigal, 1596b Alphonsi Tostati Hispani. Commentaria in Primam Partem Numerorum [...] Venetiis: Sessa.

V – *Novum Testamentum Graece et Latine*, eleboraverunt Kurt Aland et Barbara Aland, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1991.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2001–2015.

Volteris, Eduardas – Вольтеръ, Эдуард, *Литовская хрестоматия* 1–2, Санкт-Петербургъ: тип. Имп. Ак[ад]. наук, 1901–1904.

W1582 – Poſtilla Catholiczna Mnieyſza To ieſt Krotkie Kazánia / álbo Wykłády świętych Ewángeliy / ná káȝdą Niedȝielę / y ná Káȝde święto [...]. Przeȝ D. Jákubá Wuyká ȝ Wągrowcá [...]. W Poſnániu Roku Páńſkiego / M.D.LXXX.II.

W1593 – Nowy Testáment Páná nászego Iesvsa Christvsa. Ȝ nowu ȝ Łáćińſkiego y ȝ Græckiego ná Polſkie wiernie á ßcȝyrȝe prȝełoȝony [...] Prȝeȝ D. Iakvba Wvyka [...] W Krakówie / w Drukárni Andrȝeiá Piotrkowcȝyká / M.D.XCIII.

WEE – Ewangelie y Epistoły, ták niedźielne iáko y Swiąt wszytkich, które w Kośćiele Kátholickim według Rzymskiego porządku przez cáły rok czytáią. Przez D. Jakuba Wuyka Societatis Jesu przełożone. Przydáne są y Modlitwy kośćelne ná każdą Niedźielę y ná każde Święto. W Krakowie, Anno M.DC.XX.

WF 2013 – *Biblia* w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599 i transkrypcji typu „B" ks. Janusza Frankowskiego, Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio", 2013.

ZEE 1612 – Lozorius Zengštokas, *Evangelijos bei Epistolos*, 1612, internetinis leidinys, tekstą ir žodžių formų konkordancijas parengė Ona Aleknavičienė, Giedrė Olsevičiūtė, Vytautas Zinkevičius, 2007 (http://www.lki.lt/seniejirastai).

Structure, Contents, and Sources of *Gospel Points* by Konstantinas Sirvydas

SUMMARY

The monograph "Structure, Contents, and Sources of *Gospel Points* by Konstantinas Sirvydas" is part of a critical edition of *Gospel Points* (GP). The studies featured in it are largely textual and cover not just the Lithuanian part of *Gospel Points* (GP), but often the Polish text and Latin marginalia as well. Limiting research to the Lithuanian segment of the text alone would have been wrong from the methodical point of view, as all three GP texts are closely entwined and only unfold when studied as a whole. This monograph targets the structure of the GP text, its contents, the sources of the texts of homilies and pericopes, the origins and sources of biblical terminology, and the ties between this collection of homilies and similar monuments to writing, such as the oeuvre of Daukša, Jaknavičius, Wujek, and, to some extent as far as terminology is concerned, the work of Mažvydas, Vilentas, Bretkūnas as well. First of all, the investigation covered the aspects of GP that, if not present, would make it impossible to produce an adequate text of a critical GP edition: typeface, spelling, punctuation, types of proofing errors, sources of GP pericopes and homily texts. This monograph contains descriptions of typeface, spelling, punctuation, proofing errors, and sources of homilies that will facilitate the use and further analysis of the GP texts that were published in the first two volumes of the critical edition. No description of the GP language that is customary for this kind of work is presented in the monograph, but data from different tiers of language (such as vocabulary, phonetics, morphology, syntax) are relied upon throughout the chapters of this book. Statistical research data are presented after the concordance that the author of this text prepared at the Institute of the Lithuanian Language.

The key objective of this monograph is to uncover, based on analysis of the distinguished tiers of the GP text and the identified sources of the homilies, new researchable aspects of GP that would provide a push for new books on Sirvydas and his work to appear and would promote further generalizable studies of old Lithuanian writings. The aim of this study was not to give clear-cut answers to the investigatory questions but rather to draw a roadmap for future in-depth research.

The monograph advances assumptions with regard to the tangle of the more recent and the older layers of language at different levels of the PG language, such as those of spelling, usage of morphologic forms, terminology, syntactic structures.

The monograph has five chapters.

CHAPTER ONE deals with background details: Sirvydas' biography and an inventory of his key work; a history of research of the form of Sirvydas' last name; the proliferation of GP's copies across Lithuanian and foreign libraries; an overview of and notes on GP studies and the outlook of further research into GP.

The life and activity of Sirvydas is portrayed on the basis of studies of Jesuit history, bibliography, and archives by Franz Specht, Vaclovas Biržiška, Konstantinas Jablonskis, Paulius Rabikauskas, Zigmas Zinkevičius. The description of the relation between Sirvydas' old (circa 1620) and latter vocabulary drew on studies by Kazys Pakalka and Vincas Urbutis.

The section about the proliferation of GP copies in Lithuanian libraries contains a description of a copy kept at the library of VU, its first 8 pages different from those of the rest of the copies; illustrations of the pages are provided.

The overview of research into GP begins with a presentation of the re-issues of the GP text by Leonas Montvydas, Richardas Garbė, and Franz Specht, focusing on the introductory study of Specht's photographic edition. The overview of the research efforts then goes on to briefly introduce the editions of Sirvydas' two dictionaries by Kazys Pakalka and trains the spotlight on the key results of studies of the authorship of GP pericopes and their ties with other evangelical translations that have been carried out by Jonas Kabelka, Vaclovas Biržiška, Jurgis Lebedys, and Zigmas Zinkevičius. It also reviews the work of Zigmas Zinkevičius in the field of GP genesis and dialect, outlining the most significant investigations of historical Lithuanian syntax that relied on the GP text.

The notes on the outlook of future GP studies attempt to map the directions of further research into GP through combination and generalisation of the data from the old writings investigations.

CHAPTER TWO provides a description of the typeface used in GP, its spelling, characteristics of punctuation, and strategy of commenting on proofing errors.

The analysis of the GP typeface focused exclusively on the less-examined and problematic instances of its usage in the GP text. These are the variations of the shapes of diacritic in typeface, the functions of diacritically marked typeface, and the specifics of marking fricative consonants, affricates, and the capital letters <I> and <J>. All of the typeface found in GP is presented in a typeface table, stating its relevant function. Illustrations of typeface with diacritic marks are also included.

The part that concerns the spelling estimates the character and extent of the influence from the Latin and the Polish languages and discusses the underlying characteristics of the spelling of vowels, consonants, and diphthongs, the specifics of writing words together or separately, and capitalisation. Separate sections analyse instances of denoting assimilated voiced and voiceless consonants and marking [e] when preceded by a soft consonant.

The segment dealing with the punctuation in GP focuses on the differences between the punctuation in part I and II of the Lithuanian GP text and its correlation with the punctuation in the Polish text, the usage of punctuation marks with quotes inserted into the author-specific own text, and the effect of the punctuation of biblical texts written in Latin and Polish on the Lithuanian text of GP.

The inventory of proofing errors provides a systematic list of different types of errors, such as errors in arranging the text, layout, shoddy print, as well as errors that might have been down to the inherent qualities of the manuscript. The punctuation errors are described separately in line with strictly-defined principles.

CHAPTER THREE introduces the results of analysis of GP structure, the contents of the texts of homilies, and the sources of pericopes. The chapter begins with a presentation of introductory and

supporting parts of GP, such as dedications, forewords, indices. Most of this chapter is dedicated to the analysis of GP pericopes and their ties with the pericopes of Mikalojus Daukša's postille, Jonas Jaknavičius' *Ewangelie Polskie y Litewskie*, and Baltramiejus Vilentas' *Evangels and Epistles* (Lith. *Evangelijomis bei Epistolomis*). The chapter also covers the volume of different homilies and their points, introducing examples of how their contents and structure are analysed. The relationship between the layer of GP quotes and that of the author-specific text is revealed on the basis of analysis of two points of homilies from GP I and GP II. It also describes methods of translation of quotes of those two points into Lithuanian. The translations of psalm-book quotes that have been identified in the GP text are compared to *David's Psalter* (Lith. *Psalteras Dovydo*) by Jonas Rėza.

CHAPTER FOUR covers methods of recognition and insertion of biblical and author-specific quotes used in GP and the underlying specifics of how they are conveyed in the Lithuanian language. Author-specific quotes and paraphrases were identified in the GP text with reference to *Patrologia Latina* and *Patrologia Graeca* and the first or critical editions. The biblical quotes and paraphrases in the Lithuanian GP text have been identified on the basis of the text of *Biblia Sacra Vulgata*. Wujek's translations of the Bible were used to identify the quotes and paraphrases as well. On top of that, this chapter features biblical allusions and hagiographic stories that have been recognised in the GP text.

CHAPTER FIVE is devoted to highlighting the characteristics of religious and biblical terminology in GP, and underlying its sources. Based on the doublet words that are used in GP, it examines the relationship of the GP terminology and the older religious papers – those written by Daukša, Bretkūnas, Mažvydas – as well as Sirvydas' old (circa 1620) dictionary. Amidst the doublets used by Sirvydas, a layer of loanwords from the Ruthenian or Polish languages has been identified based on Wojciech Smoczyński's *Słownik etymologiczny języka litewskiego* and the studies of Slavisms in the old Lithuanian language by Vincas Urbutis. The part of the GP terminology covered here has not been described in isolation: based on the translations of his biblical quotes, the terms that Sirvydas used have been linked to the Vulgate, Wujek's translations of the Bible, and matching terms that had been used in earlier religious Lithuanian text. Assumptions are made regarding general proliferation of the layer of religious terminology across the territories inhabited by Lithuanians and attempts to update said terminology with the help of doublets.

The research work done these new and little-known, at least until now, facts about the structure, source, terminology of the GP text and the ties that this piece of work shares with other similar monuments to religious writings.

1. The identified sources of the GP text and the distinction of the layer of author-specific and quote layer makes it possible to re-address the matter of originality of GP. The traditional principles of textual classification (such as translations, compilations, originals) can hardly be applied in the case of GP. Under this classification, the GP text ought to be considered mixed. GP is original in its idea (summaries of homilies), author-specific text, selection of quotes (imitations do occur), choice of topics and motifs (at least to an extent) of homilies, and their interpretations.

2. No separate study and comparison of the author-specific GP text with texts quoted has been carried out, although some syntactical constructions of biblical phraseology and the Latin language have been observed in it (and in comments to quotes in particular).

3. In translating biblical quotes and revising translations of quotes and evangelical texts, Sirvydas first of all followed the canonical text of the Sixto-Clementine Vulgate rather than some intermediate sources. Analysis of the spelling, punctuation, and a primary investigation of the biblical terminology of GP and its ties with Sirvydas' old dictionary (circa 1620) also points to heavy influence from the Latin language. The Polish biblical language was also under the effect of Latin and could sometimes even contribute to the influence of the latter language. Investigation of some of the quotes has showed that whenever differences between syntactic models in the Lithuanian and the Polish texts occur, it is Lithuanian quotes rather than Polish that tend to be translated literally after the Vulgate. Translations based on earlier Wujek and Vulgate texts were revised with reference to the Sixto-Clementine Vulgate.

4. Examination of the ties between GP and earlier ecclesiastic texts has showed that in translating biblical quotes, Sirvydas relied on the older foundation of biblical terminology and phraseology as well as on examples of earlier translations that had a function in liturgical texts. This tendency becomes evident if we are to compare the text of GP pericopes with earlier evangelical translations and quotes from the GP Palm-book with *David's Psalter* by Jonas Rėza. Earlier translations of evangelic and other biblical quotes were revised and updated by Sirvydas on the basis of the text of the Sixto-Clementine Vulgate. Some of the less frequent liturgical quotes might actually be new translations on Sirvydas' part.

5. Latin marginalia have a two-fold supporting function in Sirvydas' books: (1) the marginalia contain quite a few references to sources of homily texts in Lithuanian and Polish; (2) the headings of Latin points taken from marginalia constitute the table of contents of both GP volumes, which is presented in the form of indices of Sunday homilies and their points. Together with source references, marginalia often contain fragments of quotes. Furthermore, the underlying thesis of a sub-point is nearly always inserted in marginalia as well.

6. The study of GP typeface has led to the following important discoveries:

(1) Variations of diacritical shapes on top of typeface that has identical function often correlates to the variations of the shapes of the typeface in question. If diacritics of the same typeface vary, other elements of the same typeface often vary to some degree as well.

(2) Most variations have been observed in the shape of <ʒ>. Due to the quality of the print or the typeface, the diacritical marks of a dot, acute, dash and arch and/or tick on top of this typeface are often difficult to tell apart.

(3) The instances when the soft [s] is marked as <ś> should be considered as deriving from the former function of <ś>, which was to denote the soft [s] (in the text of GP II in particular). Using <ś> to denote the soft [s] and <ś> to denote soft [š] represents two stages in the evolution of this character and allows us to assume that this phenomenon could have been characteristic of the usage of other characters and of other tiers of the GP language as well.

(4) It is impossible to identify typeface bearing diacritics that could have been used to express accent due to their rarity and inconsistent usage.

(5) Some of the diacritically-marked typeface was used, after the Latin language, to identify homographs and homoforms.

(6) The diacritics in the shape of circumflex and dash that can be found on top of vowel typeface in the GP text denote the missing tautosyllabic [m] and [n].

(7) GP pericopes printed in italics, [i] and [j] are marked with three differently shaped typeface: <I>, <Ɉ>, <J>. In the text of GP II, 20 instances of usage of <j> have been found. In those instances, italicised Latin marginalia use the ligature <ij>.

7. The following key features of spelling can be identified in GP:

(1) The GP spelling was largely affected by Latin as the main scientific language of the period, followed by Polish.

(2) Just like other Catholic texts from that era, GP bore no graphical differentiation between long and short vowels. The samples studied show that: (a) the doubling of <u> was most likely aimed at avoiding morphological polysemy; and (b) the cases of putting down <y> after a soft consonant have to do with the older tradition of using this character (cf. <ÿ> in the text of the oldest hand-written Lithuanian prayer).

(3) The way [e] is marked after a soft consonant is very variegated: in GP I, it is <e> or <ie> as often as not, while in GP II <ia> sometimes occurs as well.

(4) Assimilated consonants are usually spelt following the morphological principle, but there is not one particular principle that would seem prevail with any degree of consistency (the phonetical principle tends to apply to the spelling of consonants in GP II more often). Marking [š] and [s] before [č] varied a lot. This variation could have had something to do with the specifics of pronunciation of the subdialect of Vilnius region or the older and the younger layers of spelling getting mixed up together: in the older texts, <ś> was used to denote the soft [s] and only later, the soft [š].

(5) In many cases, words in GP maintain their steady structures and adjacent words do not get slurred. The reasons why combinations of words written with no spaces between them occurred in GP were not always linguistic; this could have been caused by (a) lack of proofing on the author's part; (b) the characteristics of the manuscript; (c) bad breaks on the typesetter's part; (d) the form of the layout. All of the above has caused some of the prepositions and prefixes look jumbled up in the text of GP II. Spelling word combinations as one word is caused by lexicalisation as often as not. The enclitics and proclitics in the GP text may be adjoined to words that are independent, intonation- and meaning-wise. Cases found in biblical quotes indicate that spelling words together and separately was equally affected by the Polish and the Latin languages.

(6) Capital letters are used in GP: (a) to signify proper names; (b) as a style element. Sirvydas relied on the Latin and Polish tradition of capitalisation. Part of the capital letters were transferred to the GP text from the sources that he quoted and referred to.

8. The more frequent occurrences of: (a) marking [s] as <ś>; (b) using <y> after a soft consonant; (c) opting for the phonetical principle of spelling in cases of assimilation; (d) quite possible, marking [e] as <ia> if preceded by a soft consonant that were found in GP II are most probably to be considered as deriving from the older layer of Lithuanian spelling that had not been updated.

9. The GP text is defined by the following qualities of punctuation:

(1) The following punctuation marks are used in the GP text: full stop, dash, brackets, colon, comma, semicolon, question mark, exclamation mark.

(2) The most systematic use of punctuation marks in the GP text is that of full stops, brackets, question marks, and exclamation marks – that is, punctuation marks to denote pauses, insertions, and modality.

(3) The punctuation of GP lacked system and consistency in choosing the same type of punctuation marks for similar cases, and could have used a more thorough proofing effort. The lack of system is partly down to the grammar of the Lithuanian language and the absence of an official Bible translation into Lithuanian.

(4) The punctuation of GP was hugely affected by the punctuation in the Sixto-Clementine Vulgate from that period – this effect is primarily perceived in quotes that were inserted into the Lithuanian and Polish texts of the homilies, especially when it comes to using semicolons and some of the colons – as well as other ecclesiastic texts.

(5) The punctuation of the Lithuanian and the Polish segments of the GP I text has been unified and often concur. Different punctuation marks can be used in the sections of the Lithuanian and Polish text of GP II that match, or match to an extent.

(6) Sirvydas used punctuation not to separate or distinguish the miniscule syntactic units, as it is done in the contemporary Lithuanian language, but rather to arrange the structure of the text. Punctuation marks were an auxiliary tool for arranging the text and connecting and demarcating its different layers.

10. The mistakes observed in GP are varied in nature: some of them occur as a result of the typesetter's errors, the form of the layout, inferior print, some are transferred from the manuscript. For instance, a missing space between two words could have been caused by the specifics of the layout, an error on the typesetter's part, or the writing style of the manuscript.

Syntactic errors are considered to be the following cases: (a) the absence of any punctuation mark before and after a quotation that has an autonomous structure (variation of punctuation marks was not considered an error); (b) using a lower-case letter after a full-stop in biblical quotes; (c) inserting a full-stop between two units of a sentence that share a syntactic connection.

11. Analysis of the different ties between the pericopes in GP and the corresponding texts of Daukša's postille (DP), Jaknavičius' *Ewangelie Polskie y Litewskie* (JE), Vilentas' *Evangels and Epistles* (EE), and the text of GP homilies has led to the following conclusions about how the texts of Lithuanian evangels had been prepared as well as about the sources and authorship of their edits and translations:

(1) The probability that more unofficial texts of evangelical translations falling between the editions of DP and JE once existed but have not survived to this day is made evident by the following facts: (a) the words of doublets in JE that have no matches in the pericopes of GP and DP and the text of EE; (b) the choice of different words in the quotations of texts of GP homilies matching pericopes. The probability of random words finding their way into official evangelical texts was minute.

(2) Authors of Catholic evangelical texts had to be aware of EE and could have used them in translating the texts of DP pericopes and managing the texts of GP I and JE evangels.

But the biggest thing that all Lithuanian evangelical texts have in common is the old layer of translation and biblical terminology. At least a part of this common biblical terminology must have had its function in ecclesiastical liturgy even before Vilentas published his *Evangels and Epistles.* The mere fact that there were no earlier printed evangelical texts or that none of them have survived does not prove that officially recognised Lithuanian translations of evangelical texts could not have existed and that there could not have been any efforts made to manage their terminology.

(3) A comparison of five excerpts from evangelical texts of GP, JE, and DP shows that the evangelical texts published in GP and JE did not constitute fresh translations from Latin or Polish, but were actually texts of pericopes from Daukša's postille that had been adapted (most likely, in several stages) for the Eastern Higher Lithuanians. Every pericope of Daukša's postille were edited and altered to a different degree. Quite a few of the texts of Daukša's pericopes were translated after Wujek's old evangelical translations (based on a comparison with the 1582 edition of *Postilla Catholiczna Mnieysza*) and the older Vulgate texts, while some of them were translated on the basis of Wujek's *Nowy Testament.* When the translation relied on the older sources, the evangelical texts published in GP and JE were edited and altered after the text of the Sixto-Clementine Vulgate, and also considering the later translations of biblical texts by Wujek (W1593 and BW1599).

(4) A comparison of GP pericopes and the matching quotes in the texts of homilies indicates the text of pericopes and that of homilies to be separate and independent from each other. The pericopes that are inserted before the homily texts in GP I were most probably taken from a lost older edition of evangelical texts prepared by the Episcopate of Vilnius for the faithful on the basis of a translation of the DP pericopes. These pericopes might have been edited by Sirvydas after the text of the Sixto-Clementine Vulgate and the more recent translations by Wujek. That is what separates them from the pericopes in GP II, which are almost identical to JE and are defined by immensely strong links with the texts of DP pericopes.

(5) Some phrases that had been extracted from Wujek's older translations of biblical texts and were not updated after Sixto-Clementine Vulgate made their way from DP to JE. Apparently, the JE edition avoided dodging words and phrases that Daukša had used in his pericopes, even though Daukšta had often translated homily pericopes with reference to the old evangelical texts by Wujek written even before the Sixto-Clementine Vulgate, which became the official Latin text of the Catholic Church, had seen the light of day.

(6) The source of GP I pericopes and the edits of JE could have been the very same earlier official text of Lithuanian evangelical translation. Otherwise it would be impossible to explain why part of the evangelical texts published in JE (1647) are more archaic in nature than the appropriately updated texts of pericopes in GP I (1629); in other words, to explicate the reversal to the text that was close to Daukša's evangelical translation. The text of the 1647 *Ewangelie Polskie y Litewskie* was a new edition of a previous evangelical text. It took ac-

count of the edit of the pericopes that Sirvydas had published in GP I and drew on the biblical terminology from Sirvydas' dictionaries.

(7) If Jaknavičius is to be considered the editor and publisher of *Ewangelie Polskie y Litewskie*, we can easily explain why, contrary to Sirvydas, his name does not appear on the title page of JE.

(8) The varied degree of edits and updates of JE evangelical texts would point to a lack of a common concept and, in all likelihood, a shared effort.

(9) Doublets in translations of Lithuanian evangelical texts are an indication of a link between individual translations of evangelical texts and the source of the translation. The main sources of doublets in JE are the DP pericopes, Sirvydas' old dictionary, and, to some extent, pericopes from GP I. Doublets had no use in Daukša's pericopes and Vilentas' evangels. Separate doublet words point to a particularly tight connection between DP pericopes and the matching evangelical texts of JE. Doublets could have made their way into official evangelical texts by virtue of several reasons: (a) the plenitude of doublets in the texts of GP homilies; (b) the goal of rendering evangelical texts more user-friendly in different regions of Lithuania; (c) the disparity regarding biblical terminology and the strive to update it. Doublets could represent terms from different regions and periods alike.

(10) Daukša's postille was missing six extracts from evangels, which were most likely translated later and inserted in the 1647 edition of JE (JE 201–210), therefore the text of the translation of these evangels is void of the layer of language that is typical of DP pericopes. These six extracts could have constituted new additions to the evangelical publication that are mentioned by the Jesuit bibliographers Alegambe and Rostowski. On the other hand, these extracts clearly carry traces of the old layer of language.

(11) The minor differences in the spelling and language of GP pericopes and JE that have been identified usually lie in other translations of evangelical texts and the sources of those translations.

12. The most characteristic features of the structure of GP homilies are as follows:

(1) GP features summaries of 25 homilies: GP I includes summaries of 14 homilies, GP II 11 summaries. The longest homily has 10 points, while the shortest ones (these most probably incomplete and featured near the very end of GP vol. II) just two points.

(2) All summaries of homilies begin with pericopes; this rule does not apply to the summary of homilies dedicated to Good Friday.

(3) The titles of points are numbered using Roman numerals and are written, back-to-back, in Latin, Lithuanian, and Polish.

(4) Within the points, texts is divided into smaller segments (sub-points) numbered with Arabic numerals. The same form of division is maintained in the part of the text written in Polish.

13. Several points of homilies in GP I concern the dispute with the Evangelical Lutherans and the Continental Reformed Church on key matters pertaining to the dogmas of faith: (a) the conceptions of the Holy Sacrament; (b) the refusal of the offering of the Holy Mass; (c) the absolution of sin during Sacrament. Sirvydas uses quotes and paraphrases from the tracts by Martin Luther, John Calvin, and Ulrich Zwingli to illustrate their statements on said matters of religious dogmas.

14. Analysis of two points of Sirvydas' homilies has led to the following conclusions:

(1) Quotes make up nearly a quarter of the homily text; their number and volume is distributed unevenly across individual homilies and points of homilies.

(2) Quotes were translated into Lithuanian on the basis of the Sixto-Clementine Vulgate. The translation is largely literal, minor deviations from the Vulgate are few.

(3) The Lithuanian translation adheres to the Latin word order more closely than its Polish counterpart, which contains word order models conforming to the language's system: (a) the subject always precedes the verb (SV); (b) the substantival object always follows the verb (VO); the pronominal object always precedes the verb (OV).

(4) In isolated cases, when the Lithuanian translation drifts further away from the Latin text (when Latin words and phrases are added to or omitted from the Lithuanian text), the Polish translation is more aligned with the Vulgate.

15. A comparison of the translation of GP Psalter quotes with the text of Jonas Rėza's *David's Psalter* has led to the following conclusions:

(1) Matches of separate phrases in GP and RPs often occur when Bretkūnas deviates from the Lutheran Bible and follows the Latin and Greek text of the Psalter in his translation.

(2) When individual phrases of the GP Psalter do not mirror the structure of the Vulgate's text, Wujek's Bible usually seems to be the point of reference.

(3) GP contains few phrases from the Psalter that were translated in deviation from canonical and official texts.

(4) No evident facts confirming that Sirvydas used RPs text have not been established, but GP and RPs first of all correlate through a shared level of the older Lithuanian biblical terminology, which took share on the basis of the earlier translations of fragments of the Holy Scripture.

16. A total of 999 biblical quotes have been identified in the Lithuanian GP text: 426 of them are from the Old Testament, and 573 from the New Testament. The biblical quotes has been identified after the critical edition of the Stuttgart Vulgate (BSV 2007). The GP text in Lithuanian and in Polish has a slightly different number of quotes, primarily because of the Polish text inserted in pages 192 to 196 of GP II, which was not translated into Lithuanian. The length of matching quotes in Lithuanian and in Polish does not vary often.

17. GP quotes or makes any other sort of reference to many books of the Holy Scripture. The Psalter (97 quotes) and the Book of Isaiah (88 quotes) are the most-quoted books of the Old Testament. Quite a few quotes made it to the homilies from the books of Proverbs (26 quotes) and Sirach (27 quotes). Most New Testament quotes come from the Gospel According to Matthew (124 quotes), the Gospel According to John (114 quotes), the Epistle to the Romans (44 quotations), and the First Epistle to the Corinthians (43 quotes).

18. In about one-third of all cases, quotes and paraphrases have been identified purely on the basis of the defining features of the Lithuanian text of GP (and those of the Polish text in some isolated cases). For want of references, quotes in the homilies text of GP have been identified and distinguished based on the following attributes: (a) the parenthesis *tieg* (Pol. *prawi;* that is the most frequently occurring indicator of quotes, which is present in 308 cases); (b) an explanation inserted in a quote be-

ginning with the conjunctive *tay ira*; (c) morphological and syntactic differences in the author-specific and quoted text (quotes are defined by the prevalence of subjunctive, optative, imperative mood; first- or second-person verbs; first- or second-person pronouns; the pronouns *mano, tawo*; interrogative and imperative sentences); (d) the author's entry on the source of reference in the homily text; (d) the use of proper nouns and extremely rare words.

Quote a few references to GP sources have been adjusted and augmented.

19. The biblical paraphrases identified in the text of GP homilies do not occur as frequently as quotes. They are mainly used to relay longer biblical episodes in a concise manner.

20. GP uses quotes and paraphrases from 25 authors:

(1) Sirvydas quotes and paraphrases fathers of the Church, French theological thinkers, Roman authors, pioneers of Protestantism. He often refers to Augustin (13 references), Thomas Aquinas (7 references); Saint Gregory the Great (3 references); Jerome (2 references), John Chrysostom (2 references), John Calvin (2 references).

(2) The quotes and paraphrases have been identified on the basis of the first or critical editions of *Patrologia Latina, Patrologia Graeca* and *Corpus Christianorum Series Latina* and *Series Graeca*.

(3) References to original sources do not allow us to conclude that in preparing his homilies, Sirvydas picked the required quotes and paraphrases from those particular texts, however paraphrases several pages long would indicate the Sirvydas might have relied on the texts by some of the authors – such as Thomas Aquinas, St Basil the Great, St Gregory the Great – directly.

21. Concentrated expression of the idea of summaries of homilies had boosted the popularity of allusions. Sirvydas would pick images of allusions from different places of the Holy Scripture and would place them side-by-side. The longest chain of allusions about the brevity of the man's life most probably has roots in 6 different books of the Holy Scripture. Allusions reveal the depth of Sirvydas' expertise, highlight the ground on which ecclesiastic language took shape, and show the roads that biblical motifs took to reach the Lithuanian culture.

22. The GP text refers to hagiographic stories, faith-inspiring examples, and the good deeds from the life of the following saints and martyrs: Andrew, Barlaam and Josapath, Gregory the Great, John the Almsgiver, Laurence, Martin of Tours, Nykolaos of Myra, the apostles Peter and Paul, Stephen.

23. With GP, we see the living process of ecclesiastic and biblical terminology taking shape. If the Holy Scripture had been translated and published in Lithuanian while Sirvydas was still alive, the biblical terminology would have been structured to a greater or lesser extent, and its variations and synonymy would have been curbed by the official text.

24. The scope of the investigation of the biblical and ecclesiastic terminology in GP covers the doublets in biblical quotes and author-specific text of GP that, just like with the GP pericopes, have been connected to the sources where they were previously recorded:

(1) The most of the doublets used in GP have been found in Daukša's postille, some of them are present in his edition of catechism. The same doublets, or their semantical matches, were used to describe the same realities by Bretkūnas as well.

(2) The vocabulary of Sirvydas' old dictionary (circa 1620) and GP is very similar: many of the words in doublets that are defined under the same or separate dictionary entries can be found in Sirvydas' dictionary. If the structural words of doublets are defined under different dictionary entries, they can as often as not be correlated based on the meanings of the matching Latin and Polish words. The vocabulary of and the system of its presentation in the subsequent dictionaries by Sirvydas is quite further removed from GP.

(3) The quotes of GP I use 50, and those of GP II 18 doublets or constructions with the structure of a doublet. Most of the doublets in the Lithuanian biblical quotes were translated into Polish using just one word or a single phrase, with reference of Wujek's translations of the Bible (in the Polish text, doublets were used in nine matching biblical quotes only).

(4) Terms that have a doublet structure with an extended explanatory component more frequently occur in the author-specific text of GP, which allows more space for wider definitions and comments rather than the translations of biblical quotes that require semantically precise and well-defined matches. Opposite to quotes, doublets in author-specific text are usually translated into Polish using two different words or phrases.

(5) As a rule, one of the words in a doublet in the text of biblical quotes and homilies is a Ruthenism and a Ruthenism or a Polonism. Nearly all of these Slavisms are also present in texts written by Daukša, Bretkūnas, and Mažvydas. This terminology was most likely transferred to the texts of Evangelical Lutherans by pioneers of Lithuanian writing and cultural figures that were driven to Konigsberg by counter-reformation. The Ruthenisms had to belong to the old layer of religious terminology. Attempts were made to revive this layer in later ecclesiastic texts by inserting replacement Lithuanian words of other loanwords.

25. The biblical and ecclesiastic terminology recorded in the first Lithuanian books published in East Prussia might have had a retroactive effect. By virtue of printed word, the terminology could have affected subsequent efforts of the makers of Protestant and Catholic texts in the Grand Duchy of Lithuania, and to arrest the process of renovation of the language of such texts. These tendencies have been observed in the process of comparing the texts of GP pericopes and JE.

26. The translations of biblical quotes from all books of the Holy Scripture that are featured in GP can be considered an important instrument for the writers and preachers of Lithuanian homilies. Later, they could develop and interpret those fragments of biblical texts, which had been rendered more or less official, on their own.

27. Identification and investigation of biblical quotes to be found in other monuments to ecclesiastic writing would probably provide answers to some of the questions regarding the formation of the Lithuanian ecclesiastic terminology and the tendencies of its shifting, the timing when individual biblical terms appeared, who authored them, and how far they have spread. This kind of study would help us identify the degree of closeness that different monuments to writing share and how they affect one another, the nature of edit of texts transferred, the extent to which they were updated and the reasons why it was done.

Punkty kazań Konstantego Szyrwida. Struktura, treść, źródła

Publikowane w niniejszej monografii „*Punkty kazań* Konstantego Szyrwida. Struktura, treść, źródła" opracowania mają w większej części charakter tekstologiczny i dotyczą nie tylko tekstu w języku litewskim, ale często też tekstu w języku polskim i łacińskim. Analiza tylko tekstu litewskiego znacznie zawęziłaby zakres badań, wszystkie bowiem wersje językowe *Punktów kazań* (PK) są ściśle ze sobą powiązane i ich zrozumienie jest możliwe tylko przy opisie integralnym tekstu litewskiego, polskiego oraz łacińskiego. Monografia dotyczy przede wszystkim struktury PK, ich treści, źródeł kazań oraz perykop, genezy słownictwa biblijnego i jego źródeł, powiązań kazań Szyrwida z innymi tego typu zabytkami językowymi – dziełami Daukszy (lit. Daukša), Jachnowicza (lit. Jaknavičius), Wujka, a w badaniach nad leksyką – również z dziełami Możwida (lit. Mažvydas), Vilentasa (lit. Vilentas), Bretkuna (lit. Bretkūnas). Najwięcej uwagi poświęcono tym aspektom PK, które wymagały opracowania przy przygotowaniu krytycznej edycji tekstu: szczegółowo omówiono znaki graficzne, pisownię, interpunkcję, typy błędów korektorskich, źródła perykop i tekstu PK. Zamieszczone w książce opisy dotyczące grafii, ortografii, znaków interpunkcyjnych, błędów korektorskich oraz wykorzystanych w kazaniach źródeł ułatwią odbiór nowej edycji tekstu kazań oraz przyczynią się do dalszych badań nad zabytkiem. Tradycyjny dla wydań tego typu opis języka kazań nie został w monografii odrębnie przedstawiony, chociaż we wszystkich jej rozdziałach odwoływano się do bardzo różnorodnych danych (z zakresu fonetyki, leksyki, morfologii i składni). Dane statystyczne opracowano na podstawie konkordancji do PK, sporządzonej przez autorkę niniejszej książki w Instytucie Języka Litewskiego.

Najważniejszym celem w monografii było – w oparciu o wyodrębnione warstwy tekstu PK oraz zidentyfikowane źródła, ukazanie aktualnych aspektów badań nad PK. Może to przyczynić się w przyszłości do powstania kolejnych rozpraw naukowych nad spuścizną Szyrwida oraz zapoczątkować nowe, syntezujące prace nad piśmiennictwem starolitewskim. Niniejsze opracowanie miało więc na celu nie tyle uzasadnienie wysuniętych w pracy hipotez, co ukazanie kierunku bardziej szczegółowych i dogłębnych dociekań naukowych w tej dziedzinie.

W monografii zostało sformułowane przypuszczenie o występowaniu nowszej i starszej warstwy językowej w PK, co przejawia się na różnych poziomach języka – w zapisie ortograficznym, formach morfologicznych, terminologii, strukturach składniowych.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów.

ROZDZIAŁ PIERWSZY został poświęcony omówieniu zagadnień ogólnych: przedstawiono w nim życiorys Szyrwida i charakterystykę jego prac; istniejące opracowania nad pisownią jego nazwiska; zachowane dotychczas egzemplarze PK w różnych bibliotekach na Litwie i za granicą; opis istniejącego stanu badań nad PK oraz uwagi o dalszych perspektywach.

Życie i działalność Szyrwida przedstawiono na podstawie opracowań z zakresu historii jezuitów, danych bibliograficznych oraz archiwalnych, omówionych w pracach Franza Spechta, Vaclovasa Biržiški, Konstantinasa Jablonskisa, Pauliusa Rabikauskasa, Zigmasa Zinkevičiusa. Ukazując związek między pierwszym (SD 1620) i późniejszymi słownikami Szyrwida, wykorzystano prace Kazysa Pakalki oraz Vincasa Urbutisa.

W rozdziale poświęconym zachowanym w litewskich bibliotekach egzemplarzom PK omówiono egzemplarz przechowywany w bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego, w którym 8 pierwszych stron znacznie się różni od tych samych stron w innych egzemplarzach, zamieszczono ilustracje tych stron.

Stan badań rozpoczęto od przedstawienia kolejnych edycji PK przygotowanych przez Leona Montwida (lit. Leono Montvydo), Richarda Garbe i Franza Spechta. Najwięcej uwagi poświęcono obszernemu opracowaniu Spechta umieszczonemu we wstępie do wydania fotograficznego PK. W dalszej części rozdziału omówiono pokrótce dwa wydania słownika Szyrwida opracowane przez Kazysa Pakalkę, skupiając się najbardziej na badaniach Jonasa Kabelki, Vaclovasa Biržiški, Jurgisa Lebedysa ir Zigmasa Zinkevičiusa, w których rozważano kwestie autorstwa perykop biblijnych w PK i ich powiązań z innymi istniejącymi przekładami Ewangelii na język litewski. Omówiono również prace Zigmasa Zinkevičiusa dotyczące genezy PK i ich podłoża gwarowego, wymieniono najważniejsze opracowania z zakresu składni historycznej, w których analizowano tekst PK.

Przedstawiając stopień opracowania PK i podsumowując już istniejące dokonania w tej dziedzinie, podjęto próbę ukazania nowych aspektów badań nad PK.

W ROZDZIALE DRUGIM przedstawiono grafię PK, właściwości ortografii i interpunkcji oraz sposoby komentowania błędów korektorskich w wydaniu krytycznym.

Przy opisie grafii najwięcej uwagi poświęcono zagadnieniom mniej dotychczas zbadanym. Do takich zagadnień zaliczono: kształt diakrytyków nad literami, funkcje pełnione przez znaki diakrytyczne, sposoby oznaczania spółgłosek szczelinowych i zwarto-szczelinowych, pisownię <I> oraz <J>. Wszystkie występujące w PK znaki graficzne umieszczono w tabeli, gdzie omówiono ich funkcje, zamieszczono też ilustracje znaków graficznych z diakrytykami.

W części dotyczącej pisowni określono zakres wpływu łacińskiego oraz polskiego na kształtującą się pisownię w języku litewskim, omówiono właściwości pisowni samogłosek, spółgłosek oraz dyftongów, pisownię łączną oraz rozdzielną, pisownię małych i dużych liter. W odrębnych rozdziałach zanalizowano procesy asymilacyjne w zakresie dźwięczności i bezdźwięczności oraz pisownię [e] po spółgłoskach miękkich.

Przy omówieniu interpunkcji skupiono się na analizie różnic w stosowaniu znaków interpunkcyjnych w tekście PK I i PK II oraz w tekście polskim, sposobie wkomponowania cytatów biblijnych w tekst litewski PK, wpływie łacińskim i polskim na tekst litewski.

Opis błędów korektorskich dotyczy: składania tekstu, makietowania, druku, błędów związanych z właściwościami rękopisu. Błędy interpunkcyjne zostały omówione osobno w oparciu o ściśle wypracowane zasady.

W ROZDZIALE TRZECIM przedstawiono strukturę PK, treść kazań oraz ich źródła, pochodzenie perykop biblijnych. Na początku rozdziału omówiono wstępne i pomocnicze części w PK: dedykacje,

przedmowy, indeksy. Dużo miejsca poświęcono perykopom biblijnym, ich powiązaniom z perykopami Mikołaja Daukszy (DP), z wydaniem *Ewangelie Polskie y Litewskie* (JE) Jana Jachnowicza oraz Bałtromieja Vilentasa *Ewangelie i epistoły* (*Evangelijos bei epistolos*) (EE). W tymże rozdziale omówiono skład poszczególnych kazań oraz ich objętość, przedstawiono analizę ich treści oraz struktury. Proporcje tekstu autorskiego i cytatowego ukazano na przykładzie dwóch punktów kazań pochodzących z PK I oraz PK II. Na przykładzie tych samych dwóch punktów omówiono sposoby przekładu cytatów biblijnych na język litewski. Cytaty pochodzące z Księgi Psalmów zostały porównane z Psałterzem Dawida (lit. *Psalteras Dovydo*) (RPs) Jana Rhezy (lit. Jonas Rėza).

W ROZDZIALE CZWARTYM opisane zostały sposoby identyfikacji wyodrębnionych w tekście PK cytatów oraz parafraz z tekstów biblijnych oraz teologicznych, omówione właściwości ich przekładu na język litewski. Cytaty oraz odwołania się do dzieł wybitnych teologów zostały zidentyfikowane w oparciu o wydania *Patrologia Latina* ir *Patrologia Graeca* oraz pierwsze lub krytyczne wydania cytowanych dzieł. Litewskie cytaty biblijne i parafrazy zostały wyodrębnione na podstawie tekstu *Biblia Sacra Vulgata*. Korzystano także z przekładów Biblii Jakuba Wujka. W tym rozdziale przedstawiono też aluzje biblijne oraz opowieści hagiograficzne.

ROZDZIAŁ PIĄTY został poświęcony analizie terminologii biblijnej, gdzie omówiono sposoby jej kształtowania się i możliwe źródła. W oparciu o użyte w PK dublety synonimiczne zbadano związek słownictwa PK z wcześniej wydanymi pismami religijnymi – Daukszy, Bretkuna, Możwida oraz pierwszym słownikiem Szyrwida (~1620). W używanych przez Szyrwida dubletach wyłoniona została warstwa zapożyczeń z języków ruskich oraz zapożyczeń ruskich lub polskich, których pochodzenie ustalono w oparciu o *Słownik etymologiczny języka litewskiego* Wojciecha Smoczyńskiego oraz opracowania nad slawizmami w języku starolitewskim Vincasa Urbutisa. Wyekscerpowane z warstwy cytatowej PK Szyrwida słownictwo zostało porównane z odpowiednim słownictwem w tekście Wulgaty, Biblii Wujka i leksyką występującą we wcześniejszych dziełach religijnych w języku litewskim. Na podstawie tego porównania zostało sformułowane przypuszczenie o sposobie funkcjonowania odpowiednich terminów na terenie występowania języka litewskiego i podejmowanych przez Szyrwida próbach odnowienia słownictwa religijnego poprzez użycie dubletów.

Przeprowadzone badania dostarczają nowych danych o strukturze PK, źródłach, słownictwie i ukazują związek tego utworu z innymi dziełami piśmiennictwa religijnego. Wyniki tych badań prezentują się następująco:

1. Ustalone podłoże źródłowe tekstu PK oraz odsłonięta warstwa cytatowa i autorska pozwala na nowo wysunąć tezę o oryginalności tekstu PK. Tradycyjna klasyfikacja tekstów (tekst przekładowy, kompilacja, tekst oryginalny) w odniesieniu do PK nie może być zastosowana. W oparciu o tego typu podziały tekst PK należy uważać za mieszany. PK jest oryginalny ze względu na swoją formę (streszczenie kazań), tekst autorski, dobór cytatów (występują też aluzje), przynajmniej częściowo – ze względu na wybór tematów i motywów oraz ich interpretacje.

2. Tekst autorski Szyrwida nie został dokładnie zbadany i porównany z warstwą cytatową, ale napotkano w nim frazeologię biblijną (zwłaszcza w komentarzach do miejsc biblijnych) oraz konstrukcje syntaktyczne ukształtowane na wzór składni łacińskiej.

3. Przy tłumaczeniu cytatów biblijnych i redagowaniu już istniejących przekładów Ewangelii nie korzystał Szyrwid ze źródeł pośrednich, lecz podstawą przekładu dla niego był tekst kanoniczny – Wulgata sykstoklementyńska. Silny wpływ łaciny jest widoczny w zabytku również w zakresie ortografii i interpunkcji oraz wynika z porównania słownictwa biblijnego w PK i pierwszym słowniku Szyrwida (~1620). Polskie słownictwo biblijne również było poddane wpływom łacińskim i przez to mogło nawet wzmocnić oddziaływanie języka łacińskiego. Badania nad częścią warstwy cytatowej wykazały, że w przypadku występowania w tekście litewskim i polskim odmiennych modeli syntaktycznych, cytaty litewskie były tłumaczone dosłownie z łaciny w oparciu o tekst Wulgaty. Przekłady oparte na wcześniejszych tekstach Wujka i Wulgacie były redagowane na podstawie tekstu Wulgaty sykstoklementyńskiej.

4. Z porównania PK Szyrwida z wcześniejszymi utworami religijnymi wynika, że korzystał on z osiągnięć swoich poprzedników, a tłumacząc cytaty biblijne wykorzystał przekłady wcześniejsze, przyswajając słownictwo i frazeologię biblijną z tych dzieł liturgicznych. Taki wniosek wynika z porównania perykop biblijnych w PK z wcześniejszymi przekładami Ewangelii oraz porównania cytatów z Księgi Psalmów z przekładem *Psałterza Dawida* Jana Rhezy. Wcześniejsze przekłady Ewangelii i cytatów biblijnych Szyrwid przeredagował i uściślił na podstawie tekstu Wulgaty sykstoklementyńskiej. Część cytatów, nieco rzadziej używanych w praktyce liturgicznej, mógł przetłumaczyć samodzielnie.

5. Łacińskie przypisy marginesowe w księgach Szyrwida pełnią następujące funkcje: (1) stanowią rodzaj odsyłaczy do źródeł wykorzystanych w litewskim i polskim tekście kazań; (2) wykazują ścisły związek z indeksem zawierającym informację o treści kazań. Umieszczone na marginesach PK nazwy punktów w języku łacińskim zostały przeniesione do indeksów, który zawiera informację o treści kazań przeznaczonych na wszystkie niedziele. W marginaliach oprócz odsyłaczy do źródeł napotykamy też fragmenty cytatów, przytaczanych w tekście kazań. W przypisach marginesowych prawie zawsze została podana podstawowa teza podpunktu.

6. Badania nad grafią wyłoniły następujące ważne cechy zabytku:

(1) Różne znaki diakrytyczne nad literami pełniącymi tę samą funkcję często świadczą o pochodzeniu znaku z innego duktu, różnią się bowiem wówczas też inne cechy graficzne znaku.

(2) Najbardziej zróżnicowany graficznie jest znak <ʒ>. Umieszczane nad literą diakrytyki mają różną postać (kreski, kropki, haczyka, ptaszka) i nie zawsze można je poprawnie zidentyfikować z powodu słabo odbitych liter na niektórych stronach zabytku lub niskiej jakości czcionki drukarskiej.

(3) Zapis spółgłoski miękkiej [s] przy pomocy <ś> w tekście litewskim należy wiązać z wcześniej przez nią pełnioną funkcją – stosowano ją do zapisu [s] miękkiego. Użycie tej litery również do zapisu głoski [š] ukazuje dwa etapy w rozwoju tego grafemu. Podobne zjawisko – wielofunkcyjność znaków graficznych – można obserwować w rozwoju grafii litewskiej również dla innych liter.

(4) Na podstawie odnotowanych danych nie można twierdzić, że do oznaczania akcentu stosowano diakrytyki. Prawdopodobnie zaznaczanie akcentu nie miało miejsca w zabytku.

(5) Część liter z diakrytykami pełniło punkcję homografów oraz służyło do oznaczania form homonimicznych.

(6) Diakrytyki nad literami w formie znaku akutu lub cyrkumfleksu oznaczają w tekście PK opuszczone tautosylabiczne [m] i [n].

(7) W wydrukowanych kursywą perykopach do oznaczania [i] oraz [j] na początku zdania stosowano aż trzy znaki graficzne: <I>, <ʃ>, <J>. W tekście PK II 20 razy została użyta <j> . W łacińskich przypisach marginesowych stosowana była ligatura <ij>.

7. Pisownia PK charakteryzuje się następującymi cechami:

(1) Największy wpływ na kształtowanie się pisowni w języku litewskim miała łacina – język nauki owej doby, i tylko potem – język polski.

(2) W tekście litewskim PK, podobnie jak w innych zabytkach katolickich owej doby, krótkie i długie samogłoski nie były rozróżniane graficznie. Przeanalizowane przykłady świadczą o tym, że: (a) poprzez użycie podwojonego <u> usiłowano uniknąć morfologicznej wieloznaczności; (b) pisownia <y> po spółgłosce miękkiej ma swoje źródło w dawnej tradycji ortograficznej (por. zapis <ÿ> w najstarszych tekstach rękopiśmiennych pacierzy litewskich).

(3) pisownia [e] po spółgłoskach miękkich jest bardzo zróżnicowana: w PK I pisano <e> lub <ie>, a w PK II dodatkowo pisano <ia>.

(4) Zjawisko asymilacji występuje rzadko, częściej stosowane są zasady pisowni morfologicznej, jednak widoczny jest brak ustabilizowanej normy w tym zakresie (zapis fonetyczny jest częstszy w PK II). Zapis głosek szczelinowych [š] oraz [s] przed [č] jest bardzo zróżnicowany. Powodem takiego zapisu mogła być gwarowa wymowa wileńska albo stosowanie jednocześnie zasad nowszych i bardziej archaicznych: w zabytkach starszych przy pomocy <ś> oznaczano miękkie [s] i tylko znacznie później zaczęto używać tego znaku do oznaczania miękkiego [š].

(5) Wyrazy w tekście PK zachowują zazwyczaj swoją strukturę, zbitki wyrazów nie są częste. Zapis łączny wyrazów nie miał podłoża językowego, ale wynikał z następujących przyczyn: (a) usterek redakcyjnych, (b) właściwości druku, (c) błędów zecera, (d) sposobu składania tekstu. Enklityki i proklityki często są pisane łącznie z wyrazem podstawowym. W cytatach biblijnych widoczne są wpływy polskie i łacińskie w zakresie pisowni łącznej i rozdzielnej.

(6) Wielkie litery są stosowane: (a) do zapisu nazw własnych; (b) w celach stylistycznych. Szyrwid stosował łacińskie i polskie wzorce ortograficzne w tym zakresie. Część zapisów wielką literą została przeniesiona ze źródeł, cytowanych w tekście PK.

8. W PK II częstsze są: (a) zapisy [s] przy pomocy litery <ś>, (b) użycie <y> po spółgłoskach miękkich, (c) stosowanie pisowni fonetycznej, (d) oznaczanie [e] po spółgłoskach miękkich jako <ia>. Ma to związek ze stosowaną w pismach litewskich starszą normą ortograficzną.

9. Tekst PK charakteryzuje się następującymi zasadami interpunkcyjnymi:

(1) W PK zastosowano takie znaki interpunkcyjne: kropka, przerywnik, nawiasy, dwukropek, przecinek, średnik, pytajnik, wykrzyknik.

(2) Najbardziej klarowne funkcje w tekście PK pełnią kropki, nawiasy, pytajniki i wykrzykniki – znaki interpunkcyjne przeznaczone do oznaczania pauz, wtrąceń i modalności.

(3) Interpunkcja w PK nie ma charakteru systemowego, brak w zabytku jeszcze jednolitych zasad przy oznaczaniu podobnych zjawisk. Niektóre niekonsekwencje mogą mieć związek z

niedokładnym redagowaniem tekstu. Wśród przyczyn można wymienić też nieistnienie w owym okresie gramatyki języka litewskiego oraz oficjalnego przekładu Pisma Świętego na język litewski.

(4) Duży wpływ na kształtowanie się interpunkcji w języku litewskim miała Wulgata sykstoklementyńska, co widać w cytatach, przetłumaczonych na podstawie tego łacińskiego wydania i umieszczonych w tekście kazań (analogicznie jak w Wulgacie stosowano w PK średniki, dwukropki).

(5) Znaki interpunkcyjne w tekście litewskim i polskim PK I są stosowane według podobnych reguł, natomiast w PK II występują znaczne różnice w ich użyciu.

(6) Znaki interpunkcyjne w tekście PK były zorientowane nie na wyodrębnienie jednostek syntaktycznych, jak w języku współczesnym, lecz na ogólną organizację tekstu. Znaki te pełniły funkcję pomocniczą przy komponowaniu tekstu i wyodrębnianiu oraz spajaniu różnych jego warstw.

10. Występujące w tekście PK błędy można podzielić na: pomyłki zecerskie, błędy powstałe w wyniku makietowania, niedokładnie odbitych liter, błędy przeniesione z rękopisu. Na przykład, brak spacji między wyrazami może wynikać z właściwości makiety, być błędem zecerskim, cechą przeniesioną z rękopisu.

Jako błędy interpunkcyjne zostały potraktowane: (a) brak znaku interpunkcyjnego przed cytatem mającym strukturę autonomiczną, lub po nim (zróżnicowane znaki interpunkcyjne nie były uważane za błędy); (b) użyta mała litera po kropce w cytatach biblijnych; (c) kropka wtrącona w spójną strukturę syntaktyczną.

11. Z badań nad tekstem perykop w PK oraz z porównania perykop w PK z odpowiednimi perykopami w DP, JE, EE wynikają następujące wnioski:

(1) Prawdopodobnie w okresie między wydaniem DP i JE istniały inne oficjalne przekłady Ewangelii, które nie zachowały się i nie są znane; o ich istnieniu świadczą: (a) występujące dublety wyrazowe w JE, które nie mają odpowiedników w perykopach PK, DP i EE; (b) różnice pomiędzy tekstem perykop oraz tekstem cytatowym (chodzi o te same miejsca w tekście perykop i tekście kazań). Użycie przypadkowych wyrazów w oficjalnych tekstach ewangelicznych jest mało prawdopodobne.

(2) EE prawdopodobnie były znane tłumaczom i wydawcom tekstów Ewangelii katolickich, którzy mogli z nich korzystać tłumacząc teksty perykop z DP i redagując teksty umieszczone w PK I oraz JE. Wszystkie zbadane teksty litewskich Ewangelii łączy archaiczna warstwa językowa i słownictwo biblijne. Przynajmniej część tego wspólnego słownictwa religijnego powinna była funkcjonować w praktyce liturgicznej, w odmianie mówionej i pisanej języka litewskiego jeszcze przed ukazaniem się drukiem *Ewangelii i epistoł* Vilentasa. Niezachowane wcześniejsze drukowane teksty Ewangelii wcale nie świadczą o tym, że nie istniały oficjalnie aprobowane przekłady Ewangelii na język litewski w ogóle i że nie kształtowało się słownictwo religijne w języku litewskim.

(3) Z porównania pięciu fragmentów Ewangelii pochodzących z PK, JE i DP wynika, że umieszczone w PK oraz JE teksty Ewangelii nie były przetłumaczone na nowo z języka łacińskiego

lub polskiego, ale że do odmiany wschodnioauksztockiej języka litewskiego były dostosowane teksty perykop Daukszy. Adaptacja zapewne odbywała się stopniowo, bo stopień redagowania tekstów Daukszy był niejednakowy. Znaczna część perykop w postylli Daukszy została przetłumaczona na podstawie wczesnych przekładów Wujka (porównywano z wydaniem *Postilla Catholiczna Mnieysza* z 1582 roku) oraz starszych przekładów Wulgaty. Część zaś przetłumaczono w oparciu o Nowy Testament Wujka (W1593). Przetłumaczone wcześniej Ewangelie zredagowano na podstawie Wulgaty sykstoklementyńskiej oraz późniejszych przekładów Wujka (W1593, BW1599) i dopiero wówczas umieszczono w PK oraz JE.

(4) Porównanie tekstu perykop z cytatami biblijnymi w tekście kazań postylli ujawniło znaczne różnice między tymi fragmentami tekstu. W PK I zostały umieszczone perykopy pochodzące z wcześniejszego wydania Ewangelii, przygotowanego dla potrzeb liturgicznych Biskupstwa Wileńskiego; były one wykonane na podstawie przekładu Daukszy. Te perykopy mogły być zredagowane przez Szyrwida w oparciu o Wulgatę sykstoklementyńską oraz o nowe przekłady Wujka. Perykopy umieszczone w PK I znacznie różnią się od perykop w PK II, które są prawie identyczne z JE, a te z kolei są bliskie perykopom Daukszy.

(5) W tekstach perykop JE oraz DP występują wyrazy archaiczne, które nie zostały przeredagowane na podstawie Wulgaty sykstoklementyńskiej. Wydaje się, że w JE unikano wprowadzenia zmian do tekstu Daukszy, który był przetłumaczony w oparciu o starsze przekłady Wujka. Przekładów tych dokonał Wujek jeszcze przed ukazaniem się Wulgaty sykstoklementyńskiej, pełniącej funkcje oficjalnego łacińskiego tekstu liturgicznego w Kościele Katolickim.

(6) Źródłem, na podstawie którego zredagowano tekst perykop w PK I i JE, mógł być ten sam wcześniej istniejący oficjalny przekład Ewangelii. Inaczej trudno uzasadnić, dlaczego język części Ewangelii umieszczonych w JE jest bardziej archaiczny niż tekst perykop PK I i wytłumaczyć, z jakiego powodu wrócono do tekstu Ewangelii Daukszy. Tekst *Ewangelie Polskie y Litewskie* z 1647 roku jest nową redakcją wcześniejszego przekładu Ewangelii. Uwzględniono w nim zmiany wprowadzone w perykopach pochodzących z PK I oraz wykorzystano słownictwo religijne zawarte w słowniku Szyrwida.

(7) Jachnowicz był więc tylko redaktorem i wydawcą *Ewangelie Polskie y Litewskie*, dlatego na stronie tytułowej tego wydania nie zostało umieszczone jego nazwisko.

(8) Stopień odnowienia i redagowania poszczególnych Ewangelii w JE jest bardzo różny, w związku z tym można zrobić wniosek o niestosowaniu jedynej koncepcji przy tłumaczeniu oraz zakładać, że było to dzieło kilku autorów.

(9) Dublety w tekście litewskich przekładów Ewangelii ukazują na istniejący związek między nimi oraz na źródło tych przekładów. Podstawowym źródłem wyrazów wchodzących w skład dubletów w perykopach JE są wyrazy z DP, pierwszego słownika Szyrwida (SD 1620) i częściowo – z perykop PK I. W perykopach Daukszy i Ewangeliach Vilentasa dublety nie występują. Poszczególne wyrazy z perykop DP, wchodzące w skład dubletów, są podobne do konstrukcji używanych w tekstach JE. Przedostawanie się dubletów do oficjalnych tekstów Ewangelii mogło wynikać z następujących powodów: (a) dużej ilości dubletów w tekście

kazań Szyrwida; (b) dążenia do tego, aby teksty Ewangelii były zrozumiałe dla wiernych z różnych regionów Litwy; (c) istnienia różnorodnej terminologii biblijnej i podejmowanych prób jej unifikacji. W składzie dubletów występują wyrazy, które są charakterystyczne różnym terytorialnym odmianom języka litewskiego oraz zróżnicowane chronologicznie leksemy.

(10) W postylli Daukszy brak było sześciu perykop, które prawdopodobnie zostały przetłumaczone później i dodane do wydania JE z 1647 roku (JE 201 -210), dlatego w tych Ewangeliach nie ma tych cech językowych, które występują w perykopach DP. Być może te sześć Ewangelii były tymi uzupełnieniami, o których piszą Alegambe i Rostowski. Z innej zaś strony, widoczna jest w nich archaiczna warstwa językowa.

(11) Napotkane nieznaczne różnice ortograficzne i językowe w perykopach pochodzących z PK i JE występują też w innych przekładach Ewangelii i w źródłach tych przekładów.

12. PK mają następującą strukturę:

(1) W PK umieszczono 25 streszczeń kazań: PK I składają się z 14 streszczeń kazań, a PK II – 11. Najdłuższe kazanie składa się z 10 punktów, a najkrótsze (prawdopodobnie nieukończone, umieszczone na końcu PK II) zawiera tylko dwa punkty.

(2) Na początku każdego kazania umieszczono perykopę biblijną, za wyjątkiem kazania na Wielki Piątek.

(3) Tytuły punktów ponumerowano cyframi rzymskimi i podano w trzech językach – łacińskim, litewskim i polskim.

(4) Tekst każdego punktu podzielono na części mniejsze (podpunkty) i ponumerowano cyframi arabskimi. Identycznie ponumerowany został tekst w części polskiej kazań.

13. Kilka punktów w PK I dotyczy polemiki z ewangelikami luteranami i ewangelikami reformatami w kwestiach podstawowych dogmatów wiary: (a) istoty Przenajświętszego Sakramentu, (b) odrzucenia ofiary Mszy Świętej, (c) odpuszczenie grzechu poprzez Sakrament. Głoszone przez Marcina Lutra, Jana Kalwina i Ulricha Zwingli dogmaty wiary przedstawia Szyrwid, przytaczając fragmenty (cytaty i parafrazy) z ich dzieł.

14. Analiza dwóch wybranych punktów z kazań Szyrwida wykazała, że:

(1) Cytaty stanowią około czwartej części tekstu kazań; ich liczba i objętość jest niejednakowa w różnych punktach kazań.

(2) Cytaty zostały dosłownie przetłumaczone na język litewski w oparciu o tekst Wulgaty sykstoklementyńskiej. Większa ich część stanowi przekład dosłowny, odstępstw od tekstu Wulgaty jest niewiele.

(3) Szyk wyrazów w zdaniu w litewskiej warstwie cytatowej jest bliski szykowi łacińskiemu. W cytatach polskich natomiast występują następujące struktury składniowe: (a) subiekt występuje przed rzeczownikiem (SV); obiekt wyrażony rzeczownikiem występuje po czasowniku (VO); obiekt wyrażony zaimkiem występuje przed czasownikiem (OV).

(4) W niektórych cytatach tłumaczenie na polski jest bliższe tekstowi Wulgaty. Ma to miejsce wówczas, kiedy tekst litewski bardziej się różni od tekstu łacińskiego (w tekście litewskim są dodawane lub opuszczane wyrazy lub połączenia wyrazowe, użyte w teście łacińskim).

15. Cytaty z Psałterza w PK Szyrwida zostały porównane z tekstem *Psałterza Dawida* Jana Rhezy (RPs). Z porównania wynika, że:

(1) Podobieństwa pomiędzy odrębnymi frazami w PK i RPs mają miejsce wówczas, kiedy Bretkun w swoim przekładzie opiera się na łacińskim i greckim tekście Psałterza, oddalając się od przekładu Biblii Lutra.

(2) Tekst Psałterza w przekładzie Wujka jest naśladowany wówczas, kiedy nie jest naśladowana dokładnie struktura tekstu Wulgaty.

(3) Odstępstw od przekładu kanonicznego w cytatach z Psałterza jest w PK niewiele.

(4) Nie udało się zgromadzić uzasadnionych dowodów na potwierdzenie faktu, że korzystał Szyrwid z tekstu RPs, ale obydwa teksty łączy istnienie starej warstwy terminologicznej, która ukształtowała się w języku litewskim na podstawie przetłumaczonych wcześniej fragmentów Pisma Świętego.

16. W litewskim tekście PK zidentyfikowano 999 cytatów biblijnych: 426 cytatów z Starego Testamentu i 573 cytaty z Nowego Testamentu. Cytaty biblijne zostały zidentyfikowane w oparciu o tekst Wulgaty Stuttgartiany (BSV 2007). Różnica w liczbie cytatów w tekście litewskim i polskim wynika z tego, że w PK II występują fragmenty tekstu tylko w języku polskim (strony 192-196). Długość cytatów w języku litewskim i polskim prawie się nie różni.

17. W PK cytowane lub przywoływane są prawie wszystkie księgi Pisma Świętego. Do najczęściej cytowanych ksiąg należą Psałterz (97 cytatów) oraz Księga Izajasza (88 cytatów). Często odwołuje się Szyrwid do Księgi Przysłów (26 cytatów) oraz Mądrości Syracha (27 cytatów). Spośród ksiąg Nowego Testamentu najczęściej cytowane są: Ewangelia według Mateusza (124 cytaty), Ewangelia według Jana (114 cytaty), List do Rzymian (44 cytaty) oraz Pierwszy List do Koryntian (43 cytaty).

18. Prawie trzecia część cytatów została zidentyfikowana w oparciu o tekst litewski PK (czasami też w oparciu o tekst polski). Kiedy informacja o cytatach nie została podana w przypisach marginesowych, cytaty rozpoznano na podstawie następujących cech: (a) wtrąconego w tekst wyrazu *tieg* (pol. *prawi*; jest to najbardziej częsta wskazówka na istniejący w tekście kazań cytat; 308x); (b) wtrąconego w tekst wyjaśnienia, zaczynającego się od wyrazów *tay ira*; (c) morfologicznych i składniowych różnic pomiędzy tekstem autorskim i cytatowym (cytaty charakteryzuje użycie trybu oznajmującego, życzącego, rozkazującego; pierwsza albo druga osoba czasownika; zdania pytajne lub życzące); (d) wyrazy wskazujące na odwołanie się do tekstu źródłowego; (e) użycie rzeczownika osobowego lub jakiegoś rzadkiego wyrazu.

Znaczna liczba odsyłaczy marginesowych została uścislona lub uzupełniona o dokładne dane.

19. Parafrazy biblijne występują w tekście PK nieco rzadziej niż dosłowne cytaty. Zawierają one zazwyczaj krótkie streszczenia jakiegoś wątku biblijnego.

20. W PK ma miejsce odwołanie się do 25 autorów; są to dosłowne cytowania lub parafrazy:

(1) Cytowane lub parafrazowane w PK są dzieła Ojców Kościoła, francuskich teologów myślicieli, autorów rzymskich, założycieli protestantyzmu. Najczęściej odwoływał się Szyrwid do dzieł św. Augustyna (13 razy), św. Tomasza z Akwinu (7 razy); Grzegorza Wielkiego (3 razy); św. Hieronima (2 razy), Jana Złotoustego (2 razy), Jana Kalwina (2 razy).

(2) Cytaty i parafrazy zostały ustalone w oparciu o wydania *Patrologia Latina*, *Patrologia Graeca* ir *Corpus Christianorum Series Latina ir Series Graeca* oraz o pierwsze lub krytyczne wydania tych dzieł.

(3) Odsyłając w tekście PK do dzieł tych autorów, wcale nie zakładamy, że właśnie z tych źródeł bezpośrednio korzystał Szyrwid i na ich podstawie dobierał cytaty i parafrazy do swoich kazań. Jednak dość długie parafrazy, zajmujące nawet kilka stron, mogą świadczyć o tym, że z niektórych dzieł korzystał Szyrwid bezpośrednio – mogły to być dzieła Tomasza z Akwinu, Bazylego Wielkiego, Grzegorza Wielkiego.

21. Wyrażona w sposób zwięzły podstawowa myśl kazań była uwypuklana poprzez przytoczenie aluzji. Wątki biblijne dobierał Szyrwid z różnych miejsc Pisma Świętego i układał obok siebie (najdłuższy łańcuch aluzji, w którym jest mowa o wątłości życia człowieka, składa się z 6 wątków; pochodzą one z różnych ksiąg biblijnych). Aluzje świadczą o stopniu erudycji Szyrwida, sposobie kształtowania się litewskiego języka biblijnego oraz ukazują sposoby przenikania motywów biblijnych do kultury litewskiej.

22. W tekście PK wykorzystano opowieści hagiograficzne, przytoczono wzmacniające wiarę przykłady z życia i chlubnych dokonań świętych oraz męczenników Kościoła: Andrzeja, Barlaama i Jozafata, Grzegorza Wielkiego, Jana Jałmużnika, Wawrzyńca, Marcina z Tours, Mikołaja z Mirry, apostołów Piotra i Pawła, Stefana.

23. W PK jest dobrze widoczny proces kształtowania się terminologii biblijnej. Gdyby w dobie Szyrwida istniał drukowany przekład Pisma Świętego na język litewski, słownictwo biblijne byłoby już ukształtowane, a jego wariantywność oraz synonimiczność byłaby znacznie ograniczona poprzez tekst oficjalny.

24. W monografii zbadana została warstwa słownictwa biblijnego, która wchodzi w skład dubletów w tekście cytatowym oraz autorskim PK. Została ona porównana z odpowiednią leksyką we wcześniejszych utworach religijnych; zanalizowano ją podobnie jak przy opisie dubletów w perykopach biblijnych. Wynikają z tego następujące wnioski:

(1) Najwięcej podobnych dubletów napotkano w postylli Daukszy, niektóre odnotowano w jego katechizmie. Identyczne lub semantycznie bardzo bliskie dublety na określenie tych samych pojęć wykorzystał też Bretkun.

(2) Słownictwo występujące w pierwszym słowniku (SD 1620) Szyrwida oraz w PK ma wiele cech wspólnych – większość wyrazów z dubletów występuje też w słowniku Szyrwida. Jeżeli w słowniku wyrazy z dubletów zostały podane w odrębnych artykułach hasłowych, można je z łatwością odszukać w oparciu o przytoczone obok wyrazy łacińskie i polskie. Późniejsze słowniki Szyrwida mają nieco inny skład leksykalny niż PK.

(3) W warstwie cytatowej PK I występuje 50, a w PK II – 18 dubletów lub postać dubletów mających konstrukcji wyrazowych. Większa część dubletów litewskich została przetłumaczona na polski jednym wyrazem albo jednym zwrotem wyrazowym, podobnym do przekładu polskiego Wujka (dublety zostały użyte w polskim tekście tylko w 9 przykładach).

(4) Terminy wchodzące w skład dubletów, rozbudowane o wyjaśniające ich treść wyrazy, są częstsze w tekście PK, który pozwala na bardziej rozległe komentowanie pojęcia niż wyma-

gające większej precyzji przy oddawaniu sensu cytaty biblijne. Dublety w tekście autorskim są tłumaczone na język polski przy pomocy dwóch wyrazów lub zwrotów wyrazowych.

(5) W strukturze dubletów, odnotowanych w cytatach oraz tekście autorskim Szyrwida, często występują wyrazy zapożyczone – rutenizmy albo rutenizmy i polonizmy. Prawie wszystkie te wyrazy zapożyczone miały dawną tradycję użycia, funkcjonowały one już w pismach Daukszy, Możwida i Bretkuna. Do protestanckich pism religijnych słownictwo to mogło trafić za pośrednictwem prekursorów piśmiennictwa litewskiego i działaczy kultury litewskiej, którzy przenieśli się do Królewca z powodu kontrreformacji. Tę warstwę słownictwa usiłowano później zastąpić przez wyrazy litewskie albo innego typu zapożyczenia.

25. Słownictwo religijne, odnotowane w pierwszych książkach wydanych po litewsku na terenie Prus Wschodnich, mogło wpływać negatywnie na rozwój języka litewskiego – oddziaływać poprzez drukiem wydane utwory na znacznie później ukazujące się dzieła autorów protestanckich i katolickich na terenie WKL i w taki sposób hamować rozwój języka religijnego. Takie procesy zostały zauważone przy analizie perykop biblijnych w PK oraz w tekstach JE.

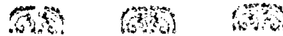
26. Przetłumaczone i umieszczone w tekście PK cytaty biblijne, pochodzące z całego Pisma Świętego, stanowiły ważny materiał pomocniczy, który mógł służyć kaznodziejom w przygotowaniu i głoszeniu kazań własnych. Mogli oni wykorzystywać te oficjalnie uznane przekłady tekstów biblijnych oraz je interpretować.

27. Wyodrębnienie i zbadanie warstwy cytatowej w innych dziełach religijnych pozwoliłoby wyjaśnić wiele ważnych zagadnień, związanych z kształtowaniem się słownictwa religijnego w języku litewskim: prześledzić tendencje w jego rozwoju, ustalić okres pojawienia się terminów biblijnych, wskazać ich twórców, zasięgi występowania. Takie badania ukazałyby stopień bliskości sobie różnych zabytków językowych oraz ujawnić ich oddziaływania wzajemne, określić zakres redagowania wznawianych drukiem tekstów, stopień ich odnawiania i przyczyny wprowadzanych zmian.

VIRGINIJA VASILIAUSKIENĖ

KONSTANTINO SIRVYDO
PUNKTAI SAKYMŲ

PUNKTY KAZAŃ
KONSTANTEGO SZYRWIDA

Si-139 **Vasiliauskienė Virginija,**
Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* struktūra, turinys ir šaltiniai = *Punkty kazań* Konstantego Szyrwida. Struktura, treść, źródła / Virginija Vasiliauskienė. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016. – 268 p.

ISBN 978-609-411-164-8 (bendras)
ISBN 978-609-411-176-1

Pirmojoje knygos „Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų*" dalyje publikuojamoje monografijoje koncentruotasi į tuos tyrimo aspektus, kurie buvo svarbūs *Punktų sakymų* kritinio leidimo tekstui parengti: spaudmenis, rašybą, skyrybą, korektūros klaidų tipus, *Punktų sakymų* teksto šaltinius. Knyga orientuota į *Punktų sakymų* struktūros, turinio, pamokslų ir perikopių teksto šaltinių, Sirvydo biblinės terminijos kilmės ir jos šaltinių ir šio pamokslų rinkinio sąsajų su kitais panašaus pobūdžio rašto paminklais – Mikalojaus Daukšos, Jono Jaknavičiaus, Jokūbo Wujeko veikalais – tyrimą. Aptariant terminijos bruožus, pasiremta ir Martyno Mažvydo, Baltramiejaus Vilento, Jono Bretkūno darbais. Knygoje pateikiami spaudmenų, rašybos, skyrybos, korektūros klaidų ir pamokslų šaltinių aprašai padės naudotis šio kritinio leidimo faksimilėmis ir perrašais ir toliau tirti šį unikalų rašto paminklą. Svarbiausias šios monografijos tikslas – remiantis išskirtų *Punktų sakymų* teksto sluoksnių ir nustatytų rėmimosi šaltinių analize, iškelti naujus tyrinėtinus *Punktų sakymų* aspektus, kurie taptų postūmiu būsimų naujų knygų apie Sirvydą ir jo darbus radimuisi ir inicijuotų apibendrinamojo pobūdžio tyrimus apie senąją lietuvių raštiją.

W pierwszej części księgi „*Punkty kazań* Konstantego Szyrwida" publikowana monografia została poświęcona tym aspektom *Punktów kazań*, które wymagały opracowania przy przygotc waniu krytycznej edycji tekstu: szczegółowo omówiono znal graficzne, pisownię, interpunkcję, typy błędów korektorskicl źródła perykop i tekstu *Punktów kazań*. Monografia dotycz) struktury *Punktów kazań*, ich treści, źródeł kazań oraz pery- kop, genezy słownictwa biblijnego i jego źródeł, powiązań kazań Szyrwida z innymi tego typu zabytkami językowymi – dziełami Mikołaja Daukszy, Jana Jachnowicza, Jakuba Wujk: W badaniach nad leksyką wykorzystano również dzieła Mar cina Możwida, Bartłomieja Vilentasa, Jana Bretkuna. Zamieszczone w książce opisy dotyczące grafii, ortografii, znaków interpunkcyjnych, błędów korektorskich oraz wykorzystanych w kazaniach źródeł ułatwią odbiór nowej edycji tekstu *Punktów kazań* oraz umożliwią dalsze badania nad zaby kiem. Najważniejszym celem niniejszego opracowania było w oparciu o wyodrębnione warstwy tekstu kazań oraz ziden tyfikowane źródła, ukazanie dalszych perspektyw badawczych, które mogłyby przyczynić się w przyszłości do powst nia kolejnych rozpraw naukowych nad spuścizną Szyrwida oraz zapoczątkować nowe, syntezujące prace nad piśmiennictwem starolitewskim.

UDK 272-475.5

Dailininkas Alfonsas Žvilius
Lietuviško teksto redaktorė Jurgita Venckienė
Maketuotojas Saulius Juozapaitis

SL 655. TIRAŽAS 250 EGZ.
IŠLEIDO LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, P. VILEIŠIO G. 5, LT-10308, VILNIUS
SPAUSDINO VŠĮ *NACIONALINIS MOKYMŲ CENTRAS*,
VINGRIŲ G. 3-20, LT-01118, VILNIUS